

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

SZÁZNYOLCZVANADIK KÖTET

(514., 515., 516. SZÁM)

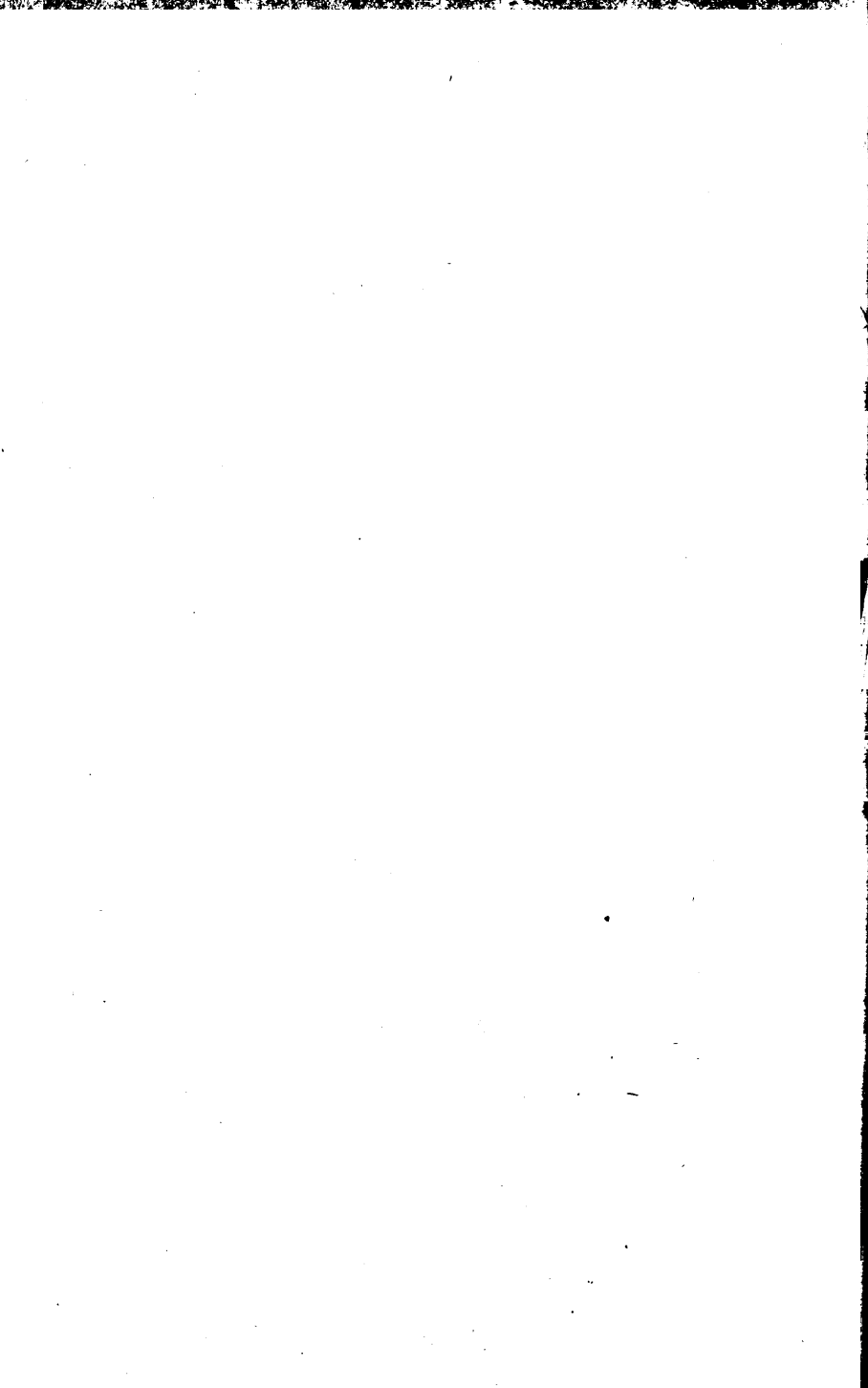

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

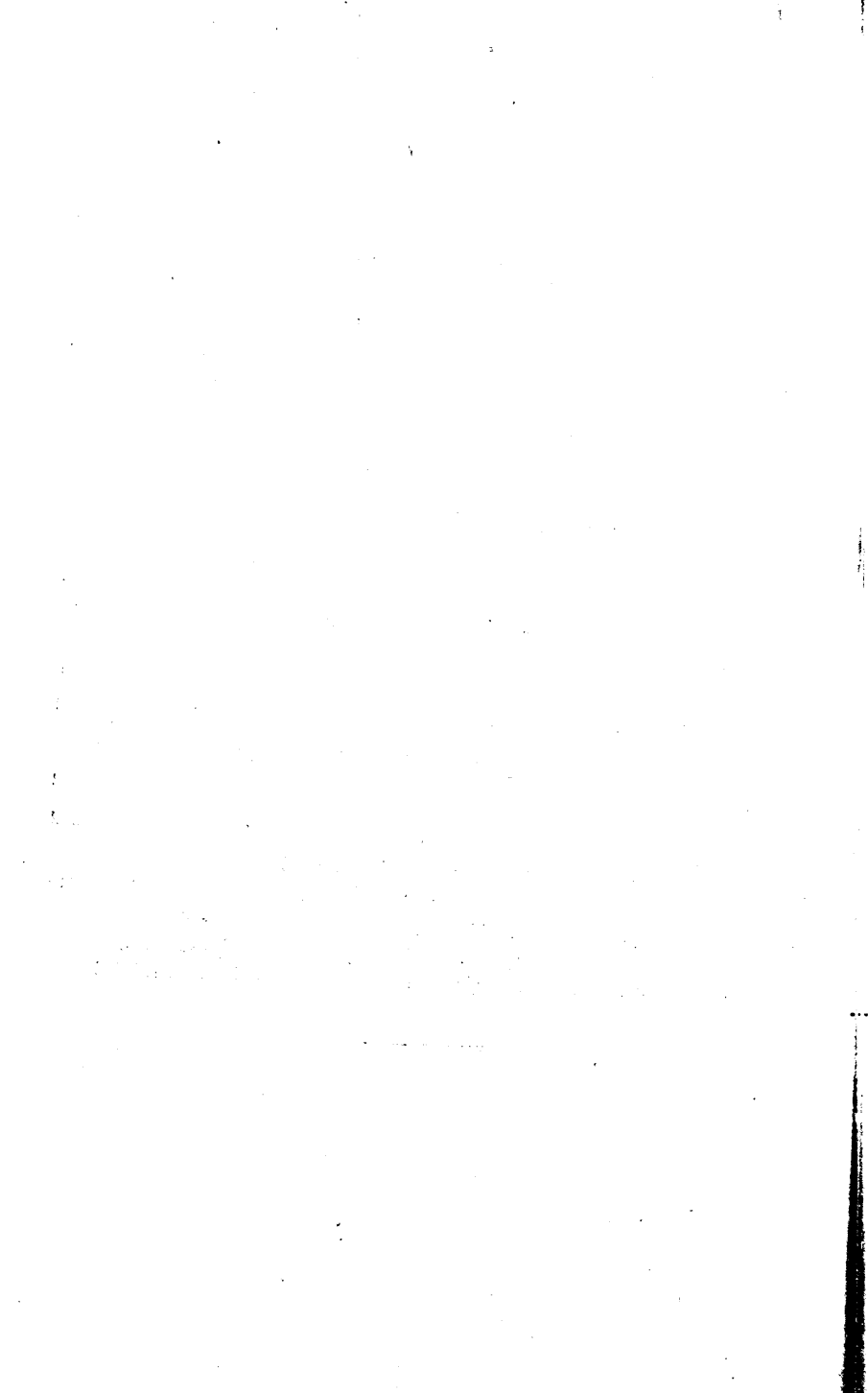
1919

TARTALOM.

DXIV—DXVI. SZÁM.

	Lap
AZ ÖNRENDELKEZÉS JOGA. PLEBISCITUM. A NEMZETI KISEBBSÉGEK VÉDELME. — Báró Wlassics Gyulától	1
TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI VÁLSÁG. — Báró Korányi Fri- gystől	51
NEMZETI CULTURÁNK JÖVŐ ÚTJAI. — Neményi Imrétől	67
A HÁRMAS-SZÖVETSÉG TITKOS SZERZŐDÉSEI. — Fraknoi Vilmostól	106
GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN MINT KÖZJOGÁSZ. — Ferdinandy Gejzától	119
TISZA ISTVÁN SZEME. — Grósz Emiltől	154
BÉKEKÖTÉS ÉS NÉPSZÖVETSÉG. — Pataky Ferencztől	160
BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND MINT SZERKESZTŐ S RÖPIRAT- ÍRÓ. — Papp Ferencztől	183
VÉGZET. — Költemény. — Vargha Gyulától	212
SZEMLE: 1. <i>Schulek Frigyes.</i> — Schauschek Árpádtól.	
2. <i>Zempléni Árpád.</i> — Voinovich Gézátlól	215
ÉRTESÍTŐ: <i>Herczeg Ferencz újabb munkái.</i> — (A hét sváb. — Re- gény. — Az arany hegedű. — Regény. — Tűz a pusztában. — Elbeszélések. — Az élet kapuja. — Elbeszélés). — Voinovich Gézátlól	231

AZ ÖNRENDELKEZÉS JOGA. PLEBISCITUM. A NEMZETI KISEBBSÉGEK VÉDELME.

(Válasz a hágai (berni) Organisation centrale pour la paix durable kérdéseire.)

I.

Midőn az «Organisation centrale pour la paix durable» a hozzám küldött kérdőív homlokára azt a kérdést írta, hogy mit kell «önrendelkező joggal bíró nép» fogalma alatt érteni, és midőn ezt a kérdést tovább így részletezi, hogy «ez csak zárt kulturai és nyelvegységet jelent-e, vagy esetleg oly külön sajátzerűségekkel kialakult népcsoportot is, a mely kulturailag és nyelvileg az eddigi államköteléktől nem különbözik», továbbá, hogy «van-e önrendelkező jog akkor is, ha egy államnak tagolt területén (tartomány, járás, stb.) különböző nemzetiségek körülbelül egyenlő számban laknak, a nélkül, hogy fölismerhető kulturai és nyelvi határ választaná el őket»: akkor ezekkel a kérdésekkel tulajdonképen fölvetette az önrendelkező jog nemzetközi fogalmának rendkívül nehéz problémáját.

Megállapíthatjuk, hogy az «önrendelkező jog» ma a legelterjedtebb szárnyas igévé vált. Tartalmát mindenki olyan világosan véli látni, olyan egyszerűnek, természetesennek, igazságosnak tartják, hogy a nemzetek sorsukat maguk határozhassák meg. Ennek a kívánságnak minél hatályosabb érvényesülését az a nyíltan bevallott nemes és emelkedett cél támogatta, hogy a nagy békekötés alkalmával ne imperialistikus önkénnyel változtassák a világ térképét, a népekkel ne mint tárgyakkal bánjanak el, melyeket tetszés szerint lehet egyik államkötelékből a másikba sorozni, hanem a népeknek is legyen szavuk abban, hogy meg akarnak-e maradni az eddigi államkötelékben vagy sorsukon változtatni kívánnak. Az önrendelkező jog napjainkban a győztesek hatalmi túlkapásai ellen, az igazságtalan, természetellenes, imperialistikus annexiók ellen vonult fel a maga életerejének, a maga igazságának hitével.

Midőn az «Organisation centrale» a minimalis programot állította fel, ennek első pontját a következő szavakkal kezdi: «Il n'y aura ni annexion ni transfert de territoire contraire aux intérêts et aux vœux de la population, le consentement de celle-ci sera obtenu si possible par plébiscite, ou autrement.» Természetes a fölvetett kérdés nagy gyakorlati politikai jelentősége mellett az a követelmény, hogy meg is tudjuk tudományos módszerrel határozni az önrendelkezés jogának tudományos törvényeit, melyek, mint nemzetközi jogszabályok, igazi irányítói is lehessenek az önrendelkező jog reálpolitikai gyakorlatának és így minél kevesebb tere nyíljon a *Sic volo, sic jubeo* imperialistikus hatalmi vágyak zsarnokoskodásának.

Ez a helyzet egyenesen parancsolólag utal bennünket arra az útra, hogy keressük az önrendelkezés azon tudományos tételeit, melyek az önrendelkezés alanyi, tárgyi jogkörét, az önrendelkezés módját irányítsák.

A tudományos vizsgálatok melyek között egyike a legkiválóbbaknak Wittman Ernő honfitársamnak e tárgyról írt a külföld figyelmére is méltó dolgozata, eddig, sajnos, kielégítő eredményekre nem vezettek. Nem sikerült meghatározni oly tökéletesen az ismérveket, hogy ezek kétséget kizárólag megtudnák jelölni az önrendelkező jog alanyát, nem sikerült meghatározni, hogy mily kellékekkel kell birni valamely terület népcsoportjának, hogy föltétlenül érvényesíthesse, mint az önrendelkező jog alanya, területének és sorsának intézését. Pedig nem mondhatjuk, hogy az önrendelkező jog talán új fogalom, hogy az talán csak most a Wilson pontozatokkal született. Ellenkezőleg, annak már jelentékeny története van. De sajnos, ez a történet nem volt gazdag oly tényekben sem, melyek legalább nézetem szerint alkalmasakká tennék ezeket a tényeket az önrendelkezés szokásjogának megállapítására. A történeti tények és a tudományos fejlődés sorozatán át a nemzetek önrendelkező joga mind elméletben, mind gyakorlatban a politikai hatalmi célokhoz, a váltakozó conjuncturákhoz képest nagyon váltakozó ismérvekkel is vonul fel előttünk.

Hogy a politikai önrendelkezés *souverain* jellegű, az abból következik, hogy egy népcsoportnak, mint jogalany-

nak arról a jogáról van szó, melynek alapján területéről és sorsáról maga intézkedhetik. Ha ez így van, akkor ez a jog oly jelleget ölt, melyet eddig az állam alanyi jogának fogalmával szoktunk összekapcsolni. Az államon belül szintén volt és van tere az önrendelkezésnek, de ha itt egyes csoportok jogáról beszélünk, akkor ennek a jognak a forrása maga az állam. Bizonyos egységeknek, mint népcsoportoknak az állam területén belül is lehet önrendelkező joguk, de ennek határait, tartalmát, tárgyát az állam jelöli meg törvényes szervei útján. Így szól a régi tan. Ne feledjük el azonban, hogy még az a souverainitás is, melyet mint valami feltétlen hatalmat oltunk az állam lényébe, az a souverainitás, melyhez mint forráshoz vezettük az állam keretén belül bizonyos népcsoportok önrendelkező jogát, tehát maga a souverain állam is az élet küzdelmeinek valódi világában kénytelen, még pedig magasabb egyetemes érdekekből, saját souverain önrendelkező jogát is korlátozni. Sőt minél inkább előre halad az emberi haladás útján a nagyobb társas együttélésre való törekvés és így minél inkább tért hódít a szövetségállam, vagy az államok szövetségének gondolata, annál inkább korlátozottabbá válik maga a féltékenyen őrzött állami souverainitás is. Nem értem itt a pusztá forrásfogalmat, hanem a dolog lényegét.

Az állami autarchia nem jelentheti az elszigetelést. Sőt a külön állami souverainitások diadalra jutása egyenes oki összefüggésben áll az államok nemzetközi kapcsolatának szükségességével.

Vannak állami belügyek, melyeket hiába hirdet logikai következetességgel a politikus és közjogász belügyi természetűnek, s olyannak, melyhez másnak, mint a souverain államnak nincs köze. Ezek mégis kinőnek az állam határai közül és a művelt nemzetek solidaritásának áramlatába kerülve, a művelt nemzetek közérdekévé válnak. Hiába minden tiltakozás, minden elméleti okoskodás, hogy a kérdés belügy, melybe más államnak nincs joga beavatkozni. A belügy egyszerre más nemzetek közügyévé is válik és mint az élet annyiszor megmutatta és a történelem hatalmas példákkal világítja, az állami határok között elgondolt belügy az egész világot felzavarható kül-

ügygyé vált. Ezzé válik pedig azért, mert már nemcsak a souverainitására hivatkozott országot érdekli, hanem érdekli a solidaritás kapcsán a nemzetek nagy társaságát. Ebből folyólag már más államoknak is érdeke valamely úgynevezett állami belügynek a rendezése.

Akárhogy okoskodjunk is, ha csak hypokrisisnek nem akarunk áldozatul esni, nem tagadhatjuk, hogy a különféle nemzetiségű lakosokkal bíró államokban a tisztán belügyi kérdések csoportjából kinőtt a nemzetiségi kérdés és vele együtt az önrendelkezés. Különösen most nagy gyakorlati hatással lépett ez előtérbe, mert ki volt adva a jelszó, hogy a békeconferentia egyik vezető irányelve az önrendelkezés. Mindig tartottam tőle és be is bizonyult, hogy az önrendelkezést erősen fogja keresztezni a békeconferentián a hatalmi egyensúly elve, mely a hatalmi eltolódásoknak mozgató ereje volt. Különösen tartottam tőle és be is teljeseedett, hogy az érdekelt nagy-hatalmak inkább a hatalmi egyensúly elvét, mint az önrendelkezést törekednek érvényesíteni.

Már most akár tudjuk, akár nem tudjuk mint tökéletes nemzetközi jogszabályt az önrendelkezést felépíteni, az különösen a nemzetiségi elvvel kapcsolatban él és uralkodik. A nemzetiségi elv és önrendelkezés is kitört az állami souverainitás belső határainak területéről és valóságos hódító útra indult, betöltötte a XIX. század egész tartalmát, a nemzetiségi elv az önrendelkezés lobogója alatt új államokat szervezett, régi államokat bontott szét. Itt hiába volna minden létjogosultsági tagadás. Egy megfigyelést azonban azonnal leszögezhetünk, és ez az, hogy az önrendelkezés, mely végre is csak akarat kijelentés, ennek az akaratnak az érvényesítéséhez szükséges erőt nem tudja autochton forrásokból meríteni, hanem, ha érvényesülni akar, feltétlenül oly hatalomra kell szert tennie, melylyel akaratát végre is tudja hajtani. E hatalom nélkül az önrendelkezés cselekvés nélküli kijelentés, kiáltás a pusztába. Az önrendelkezések eddigi története arra tanít, hogy ezt az önrendelkező akaratot érvényesítő hatalom egyszer a nyers erő, mely diadalra viszi az önrendelkezést — másszor a finomabb diplomatiiai erő, — mely az «európai concert», a nagyhatalmak szövetsége, a «sainte alliance», vagy az «erkölcsi és jogi

új világrend tengelye, a népek nagy szövetségének» különböző nevei alatt jelentkezik.

A tapasztalat azt bizonyítja, hogy az önrendelkezés, mint akaratkijelentés ily hatalmi tényező nélkül nem élhette ki életét. A nemzetek önrendelkezését is a determináló tényezők irányítják épen úgy, miként az egyéni akaratot. Sokáig az a remény táplált bennünket, hogy az igazságos és megértő jogi békén nyugvó népszövetség jogrendje lesz az önrendelkező jognak igazságos és megértő energetikája. Nem a nyers erőszak, nem a népeket és nemzeteket megkérdésük nélkül ide-oda dobó nagyhatalmi conferentiák imperialistikus önkénykedése. Minő idealis az, ha arra gondolunk, hogy egyszer talán sikerül a tudománynak az önrendelkezés törvényeit úgy megállapítani, hogy ezek tiszteletet parancsolnak és engedelmességet követelnek még a nagyhatalmaktól is. Semmi kétség, hogy szerfelett nehéz, talán lehetetlen is meghatározni azokat a törvényeket, melyek szerint valamely állam vagy népcsoport, mint jogalany a jog elismert fensősége alapján intézkedhetik saját sorsáról. A jog fensősége alapján szakadhat el a régi államtól, vagy alkot új államot vagy más államba beolvad, vagy szövetséges állammá, vagy államok szövetségévé alakul. Nem szabad azonban épen az önkénykedés lehető megakadályozása czéljából letenni arról a munkáról, hogy lehetőleg tudományos módszerrel teljesen elfogulatlanul dolgozzuk ki azokat a törvényeket, melyek előtt mint jogi és erkölcsi értékű igazságok előtt minden tényezőnek, akkor midőn az önrendelkezés tartalmának megvalósítása a gyakorlati feladat, meg kell hajolnia. Kimunkálni azokat a parancsokat és tilalmakat, melyek megakadályozzák az önrendelkező jog túlzott kicsapongásait és igazságuk erejével, a felismert tételek jogi és erkölcsi tekintélyével visszatartják a hatalom birtokosait a jogosulatlan kedvezések, a jogosulatlan jutalmazások, a jogosulatlan megtorlások, sőt bosszúállások önkényétől. Ha sikerül a tudománynak az önrendelkezés gyakorolhatásának objectiv föltételeit a mindent legyőző igazság ragyogó légkörébe fölemelni, akkor ezek meg is szabnák azt az egyenes utat, melyet követni kell. Csak ekkor mondhatnók igazán, hogy az önrendelkezés nem ha-

talmi tényezők particuláris érdekeinek vagy imperialistihus követeléseknek ingadozó uszályhordozója, hanem az egyetemesen elismert nemzetközi jogi tételek szilárd következménye.

II.

A nagy francia forradalom ideológiája egyenesen ennek tengelyévé tette a népek politikai önrendelkezéséről szólót. A népek politikai önrendelkezésének tantétele egyenes úton vezetett a népsouverainitáshoz és a nemzetiségek jogához. Az egyik normának (népsouverainitás) — mondja Róbert Redslob — államjogi, a másiknak (nemzetiségi elv) nemzetközi jogi jellege van. Az egyik szabályozza az állam, a másik a világ berendezését. «C'est la gloire de la France — mondja Renan — d'avoir par la revolution francaise proclamé, qu'une nation existe par elle même.»

A francia forradalom a Rousseau társadalmi szerződésének tanán építette fel az önrendelkezés jogát. Mig John Locke az emberi jogok elméletét hirdette és az egyéni szabadság magna chartáját állította össze, addig Rousseau, a «Contrat social» bölcsésze, a népsouverainitás tanát állapította meg, mely a közakaratban nyilvánul meg. Nagy antithesis van a két elméletben. Rousseaunál az egyén a collectivitás részecskéje. Locke-nál az egyéni szabadság a vezérlő gondolat. Tudjuk, hogy az amerikai alkotmányok nem Rousseau, hanem Locke szellemének hódoltak. Ellenben a francia nemzetgyűlésen Rousseau uralkodik egész erejével. A népsouverainitás elvéből természetesen az alaptételek egész sorozatát vonták le.

A gondolatmenet az volt, hogy ha az állam szerződésen alapszik (Rousseau) és szerződéssel alakul, akkor ez társasági szerződés, tehát a terület elszakadása és új területnek csatolása is ezen szerződés természetéből folyólag csak akkor érvényes, ha a társtagok a változásba beleegyeznek. Történelmi adatokkal bizonyított ténynek fogadhatjuk el azt, mit több író ki is emel, hogy ehhez a tanhoz Franciaországban is merev következetességgel a forradalom minden szakában csak akkor ragaszkodtak, ha Franciaország területéről volt szó. Másképp alkalmazták ezt az elvet a külföld területével szemben, azaz: ha Franciaország akart anneetálni. Erre az eltérő

magyarázatra rendszerint az volt az indíték, hogy egészen más az, ha egy állam társasági szerződésen nyugszik (pl. Franciaország és más, ha egy állam csak hatalmi tény eredménye. Ily esetben előkerültek a jelszavak a nagy felszabadításról, a zsarnok-uralom alól való terület felszabadításáról.

Rousseau elméletének következetességét régen elismerte a tudomány is. Csak az a baja, hogy az államok alakulásának története, tehát a valóságos élet, ellentmond ennek az elméletnek, mert az államok nem úgy alakultak, mint Rousseau képzeleti elmélete azt mesterien megrajzolta, hanem inkább hódítások voltak az államok alapvetői.

A nagy francia forradalom a Contrat social szellemének hatása alatt állva, a legvéresebb küzdelmek között is azt a jelszavat hangoztatta, hogy ez lesz az utolsó háború s csakis a jogért, törvényért, a népek szabadságáért harcolnak. Mindig azt hangoztatták, hogy győzelemre kell vinni azt az elvet, hogy a felszabadult nemzetek szabadon rendelkezzenek saját sorsukról. A nagy francia forradalomban hirdetett önrendelkező jog érvényesült is. De a ki ismeri a francia forradalom történetét, tudja, hogy az önrendelkezés gyakorlatában az akarat szabadságot egy nagy determináló erő mozgatta és ez a francia nemzetgyűlésen is a francia hagyományos uralni politika volt. Sávoya és Nizza bekebelezését Belgium bekebelezése követte és mindegyik annexió szálai a nemzetgyűlésen át egyenesen a régi francia traditionalis expansiv politikának hagyományáig futnak vissza. A régi «Gallia» határai lebegtek Richelieu államférfiúi conceptiója előtt is és bizony Belgium bekebelezése is — helyesen jegyezték meg már többen, kik ezzel a kérdéssel foglalkoztak — azért volt kíváncsi, mert a Rajnához vezetett közelebb. «La limite du Rhine est un décret de Dieu, comme les Alpes et les Pyrénées» (Napoleon) és a ki ismeri a kor történetét, tudja azt is, hogy Carnot jogosnak tartott olyan annexiót is, melyet az önrendelkezés tartalma éppen nem támogatott, de ő fényes ékesszólással bizonyította a kivételt, mely csak a szabályt erősíti. A szabályt Carnot is fentartotta szívesen — csak a kivétel férjen el mellette.

Mi volt természetesebb, hogy már akkor is többen érez-

ték, hogy az «önrendelkezés» valamely szabályozást igényelne. Érezték, hogy az önrendelkezés belső törvényei, ha egyáltalában itt e szót alkalmazni lehet, nagyon ingadozók és bizony csaknem pusztá hatalmi kérdéssé válik [a jog piedestaltjára állított kérdés. Érezték elsősorban azt, hogy hol van a határvonal, mely gátat vetne oly szertelenségnek, hogy esetleg minden falunak el kellene ismerni azt a jogát, hogy szabadon válassza meg azt az államot, a melyhez tartozni kíván? Érezték, ha az önrendelkező jog a korlátlan rendelkező hatalmat jelentené, ez az államok atomokra oszlására vezethetne és a népeknek nemzetekké, ezeknek államokká fejlődését visszafelé fordítaná. Hogy a második év alkotmánya a társadalmi szerződés fictiójával miként tudott mégis határokat szabni a tágan értelmezett önrendelkezésnek és miként értékesítette ezt, ezek eléggé ismereteseek, ezekkel bővebben nem foglalkozom. Csak megállapítom, hogy az önrendelkezés jogának gyakorlati alkalmazása nem tudta fékezni a hódító politikának hatalmát, a hódító politika imperialismusát. A nemzetek önrendelkezését a nagy Napoleon is előszeretettel kezelte, mint hatalmi eszközt a francia hódító gloire útján.

A nagy Napoleon elleni háborúk is tulajdonképpen az elnyomott nemzetek visszaszerzendő szabadságának, «önrendelkezésének» jelszava alatt folytak. A német államok nemzeti önállóságra törekedtek. Lengyelország függetlenségét és önállóságát az 1815-iki békecongressustól várta. A bécsi congressus, a «szent szövetség» a legitimitás dogmatikus gondolatkörétől vezettetve dolgozott Európa helyzetének kialakulásán. Az önrendelkezés joga és a népek szabadsága azonban gyengén került ki a bécsi congressus és a szent szövetség munkájából. A nemzetiségi elv és vele az önrendelkező jog folytonos napirenden tartása azonban nem halványodott el Franciaországban a Restauráció korában sem. Lamartine, Thiers, Guizot lelkesedéssel karolják fel a francia forradalomnak ezt az eszmekörét. A nemzetgyűlés 1848 május 24-én politikai hit-tételekként állította fel a testvériséget Németországgal, a lengyel függetlenség visszaállítását, Itália felszabadulását. Európa nagy épületét a nemzetiségi elv és önrendelkező jog alapján akarta III. Napoleon is kiépíteni. III.

Napoleonnak is az volt a politikája, hogy a nemzeteket fel kell szabadítani a zsarnoki állami kötelekek bilincseiből, mert minden nemzetnek joga van ahhoz, hogy önállóan intézze sorsát, sőt elvül hirdette, hogy minden nemzetet, a mely a szabadság visszaszerzése érdekében küzd, erőteljesen kell támogatni is. Napoleon államférfíúi ideológiájának vezérgondolata a *nemzetiségi elv* volt. A nagy francia forradalom népsouverainitásában gyökerező nemzetiségi elvben látta európai politikájának tengelyét. A császári diplomatiának egyenesen ezt tette feladatává. III. Napoleon államférfíúi egyéniségét különféleképpen ítélik meg. Az a nézet azonban mindinkább kezd kibontakozni, hogy ő őszintén boldogítani kívánta ugyan a nemzetiségi elvvel Európát, de utolsó célja mégis az volt, hogy a nemzetiségi elv szükségszerűleg confoederációra vezetve, Franciaországnak jut ebben a világhatalmi állás. III. Napoleon politikája küzdelem volt az 1815-iki bécsi congressus ellen. A régi világ helyett újat akart felépíteni. Nem a bécsi congressuson éig emelt fejedelmi legitimitás, hanem egy másik legitimitás, a népek legitim joga alapján. Európát felfogása szerint szövetséggé kell tenni. Ennek a legelső eszköze a nemzetiségi elv érvényesülése. Ekkor béke lesz. Béke az igazságosság tekintélye és nem erőszak alapján. III. Napoleon kétségen kívül nemcsak szavalt ezekről az eszmékről, nemcsak ékesszóló beszédekert mondott el trónjáról, de komoly tettekkel lépett föl a nemzetiségek felszabadulása érdekében. A dunai fejedelemségek, az olasz kérdés bizonyítják ezt. Cavourral, mint ismeretes, már Plombieresben titkos szerződést köt (1858), mely szerint Olaszország felszabadíttassék az osztrák uralom alól. A szerződés szerint Victor Emanuel kapja az északi olasz királyságot, de Savoyát jó szolgálataiért Franciaország nyerte el. Nizzára nézve pedig úgy egyeztek meg, hogy majd a háború után határozzanak. Ismerjük az olasz kérdésben követett politikáját. III. Napoleon akkor közvetlenül épen nem akarta a teljes olasz egységet. Ő csak az olasz államok szövetségét akarta Piemont tényleges elnöklete és vezérlete alatt, de úgy, hogy ennek tiszteletbeli vezetője a római pápa legyen. III. Napoleon kissé mystikus egyéniségét különféleképpen ítélik meg. Ollivier a liberalismus és az ennek eszmekö-

rébe tartozó összes elvek lánglelkű bajnokának tartja, de annyi bizonyos, hogy a «nemzetek önrendelkezése» az ő korában is csak úgy, mint I. Napoleon kezében, jól bevált, mint a régi hagyományos francia politikának modern eszköze. Államjogi változások igazolási jogcíméül jól lehetett az önrendelkezés általános elvét érvényesíteni. Bizony azok az önrendelkezések, melyek az ő korában történelmi eseményekké váltak inkább a formaság színét öltik fel. Savoya és Nizza annexiójára nézve III. Napoleon, mint említettem, már 1858-ban megegyezett Cavourral és 1860 márczius hó 24-iki szerződéssel meg is kapta Franciaország Nizzát és Savoyát, de azért eleget tett III. Napoleon a hirdetett elvek formaszerűségeinek is, mert kikötötte a népszavazás feltételét. A népszavazás, mint ismeretes, csaknem egyhangulag kijelentette a Franciaországhoz való csatlakozást.

Az önrendelkezés mögött, úgy látszik, mindig ott áll a hatalmi erő, mely determinálja az önrendelkező alanyok akaratát. Bismarck is az önrendelkező jog elvét állította előtérbe, a jelentékeny német győzelemmel végzett rövid 1866-iki háború után. A békeszerződés 1. §-ában az önrendelkezési jog volt kikötve Schleswig-Holstein kérdéses területére. Oroszország Balkán-politikája is folytonosan az önrendelkezés s a népek felszabadításának az elvét hirdette, de azért maga Oroszország saját népeinek önrendelkező jogát nem volt hajlandó elismerni, mert ott csak egy akarat van, a császáré. Ott nincs a népeknek akarat — nincs önrendelkezés. A házi használat köréből az orosz politika ezt mint veszedelmes bomlasztó elemet kizárta. De ott, hol a centrifugális erők érvényesítése az orosz politikára nézve előnyös volt, a szabadság, az önrendelkezés zászlaját magasra engedte lobogtatni. A görögök, a románok, szerbek lakta területeknek a török birodalomtól való elszakítása és független államokként való megalakítása Oroszország nagy keleti politikájának céljait szolgálván — szívesen kölcsönzött erőt a balkán népek önrendelkező jogának. Végig vonul az eddigi tapasztalatokon, hogy a nemzetek önrendelkezése mint politikai tényező nagy jelentőségre jutott, de ki merné állítani, hogy az önrendelkezés mint népjogi tétel, mint nemzetközi jogszabály, csak

némileg is kifejeződött volna. Ha erről az oldalról akarunk hozzányúlni, semmi sem könnyebb, mint tartalmát kiemelni. Ez igen egyszerű. A népek, nemzetek saját sorsának intézhetése. Alanyát és tárgyi körét azonban nem járják át oly törvények, melyeknek parancsai és tilalmai nyilvánvalók. A multból, hol az önrendelkezés, inkább a politikai erőhatalom súlya alatt roskadozott, nagyon keveset meríthetünk akkor, midőn az önrendelkezés szokásjogát keressük, midőn az önrendelkező jognak tartalmát, alanyát, tárgyát, feltételeit akarjuk jogszabályokba foglalni. Érezzük mi is azt, amit a szerencsétlen emlékü breszt-litowszki békekötés alkalmából egy kiváló államférfiú mondott: «Was nun die Ausführung des Selbstbestimmungsrechtes betrifft, es gibt hier weder ein europäisches, noch auch nur ein Gewohnheitsrecht. Das muss aufgebaut werden».

Nélkülözhetetlen követelmény volna tehát, hogy szilárd alapra helyezzük az önrendelkező jog alanyát, mert a legnagyobb bizonytalanságban vagyunk. Már pedig az első feltétel minden jog gyakorlatánál, hogy annak ismerjük jogosult alanyát. Biztos ismérveket kellene tudnunk arra nézve, melyek azok a feltételek, és különösen hol van az a minimális határ, melyen túl valamely népcsoportnak, collectiv személyiségnek önrendelkezését jogosultnak már nem szabad elismerni. Milyen egységek és mily feltételek mellett követelhetik az önrendelkezésnek azt a jogát, hogy saját sorsukról önmaguk intézkedhessenek. Általános és minden körülmények között érvényes szabályok felállításánál nagy óvatosságra van szükség, mert ha az önrendelkezés jogának kellékeit nem a legnagyobb előrelátással tudjuk megállapítani, akkor az önrendelkező jog végtelen veszedelmeket rejthet magában. Az önrendelkező jog megtévesztő «causa divisionis» esetében felbonthatja a régi, századokon át együvé szervezett gazdaságilag, kulturailag összeforrott népterületeket, régi történeti nemzeti államegységeket. Szétbonthatja azokat a földrajzi természetes határokat, a melyek már az államok oly létfeltételeivé alakultak ki, melyek nélkül elgyöngült önálló egységek a kihalás sorsára jutnak. Lehet-e minden falut, minden kis nyelvszigetet felruházni az önrendelkezés jogával? És ha

lehet, minő tárgyi körrel? Fontos kérdés az is, hogy lehet-e oly vegyes lakosságú államterületet nemzetiségi elv alapján szétbontani, midőn minden nemzetiség évszázadokon át egy államtestté fejlődve de szétszórva lakja a területet? Lehet-e helye önrendelkező jognak akkor, ha az önrendelkezés czíme alatt végrehajtott feldarabolással ismét a régi állam kötelékéből milliók kerülnek másnyelvű uralom alá? És melyek azok a culturdynamikai, gazdasági, geographiai és geologiai törvények, melyek feltétlenül figyelembe veendőek.

Minő végzetes következményekkel jár, ha magasabb culturájú nép alacsonyabb culturájú nép uralmi felsőbbisége alá kerül. Súlyos következményekkel jár, ha az együttélésre utalt gazdasági föllendülés a szétválással elzülléssé száll alá, hisz tökéletesen hasonlít ez bármely más élő szervezethez, melyet bárhol esonkítok meg, bárhol kötöm le szerves érforgását, a többi is szenved alatta. Az önrendelkezés alanyi körét általánosságban könnyű megvonni, de nehéz elvont tételekkel a vivisectio biztos szabályait megtalálni. Az önrendelkező jog alanyai — természetesen bizonyos adott feltételek mellett — lehetnek: 1. a souverain állam, 2. a nemzetiségek, 3. a saját fejlődésű egyéniséggé kifejlődött népek, akkor is, ha az anyaország lakosságával egy nyelvűek. (A multból például szolgálhat: Amerika Angliával szemben, a délamerikai államok szemben Spanyolországgal.) De ha az alanyi kört általánosságban megjelöltük is — mennyi kérdés marad függőben? Lehet-e az alanyi kört csak a határszéli népcsoportokra szorítani, vagy lehet-e egy állam központjában fekvő nemzetiségi csoportra is? Minderre nemzetközi jogszabály súlyával bíró tételeket alig állíthatunk fel. És itt van a mennyiségi kérdés is. Hol határoljuk a területi önrendelkezésre jogosult egységeket, nehogy oly túlzásba essünk, hogy a területi hovatarozás kérdésében néhány egyénnek jusson önrendelkező jog?

III.

Végtelen bonyodalmas az igény kérdése is, melyre az önrendelkezés jogosultságát építeni akarjuk. A történeti, őslakói, faji ethnographiai nyelv azonossági jogcímek szerepelnek az önren-

delkezés igazolásának érveit. Ezeknek szerfeletti túlzásait, megtevesztéseit, elferdítéseit mind világos szabályoknak kellene meggátolni. A világos szabályokhoz csak inductive végzett felderítő vizsgálatok útján lehet reményünk eljuthatni.

A különféle igényezések a gyakorlati megvalósítás területén természetesen a leggondosabb és pártatlan megítélést követelik, mert ha itt elhamarkodottan, felületesen, egyoldalúlag történik a döntés: ennek katastróphalis következményei is lehetnek.

Történeti, őslakói jogczím. Nézzük csak, miként állja pl. a történeti, az őslakói jogczím a komoly történeti kritika követelményeit azoknál a népeknél, melyek Magyarország területére igényt tartanak. Legtöbbször különféle címeket halmoznak, mert egyik-másik cím fogyatékoságait így akarják kitölteni. Teljesen igazságos és jogos, hogy Csehország a maga igazi hamisítatlan történelmi joga alapján is mint önálló állam illeszkedjék be a világ nemzeteinek társágába.

A cseheknek szép történeti multja van. Sok vonatkozásban állottak a magyarok a csehekkel. Csak a huszita-kor és reformatio mozgalmaira utalok. Maga a cseh nyelv is, különösen II. Ulászló és II. Lajos idejében, szerephez jutott Magyarországon. A tótok sokszor jutottak abba a helyzetbe, hogy féltették a tót nyelvet az eleséhesítéstől. Oly nagy tekintély, mint Safarik, teljesen önálló fajnak tekintette a tót nemzetiséget. Olyannak, minő a cseh vagy lengyel. Csak Ribay György, Dobrowszky, Bernolak, Stur Lajos, Hodza Miloszláv és Hurban Miloszláv neveit jegyzem fel, kikhez a nyelv-mozgalom egyes phasisai fűződnek. Nagyon sok rokon történeti vonásunk is van a csehekkel. Egy időben került a két ország Habsburg uralom alá. Majdnem száz évig választó királyság volt. A fehérhegyi csata után, hol Bethlen Gábor fejedelemnek 6000 főnyi csapata harczott a csehek oldalán, II. Ferdinánd eltörölte a cseh alkotmányt és azóta mint örökös tartományt kormányozták a Habsburgok. Magyarországon a jogállapot kedvezőbb volt, mert az alkotmány nem töröltetett el 1848-ig, de a tényleges állapot nem sokat különbözött a cseh elnyomástól. Valóban óriási hiba volt..

hogy a magyar és cseh nemzet nem értették meg egymást. Nekünk a megértést ezentúl föltétlenül meg kell találnunk és ezért mélyen lehangoló érzést támaszt, hogy az ezredéves magyar történelmi állam keretéből oly birtokállományt követtelenek, melyek sohasem tartoztak Csehországhoz.

Az avar birodalom összeomlása után (IX. század) Magyarország területének egy részén különböző szláv népek telepedtek le és minden cohaesio nélkül, különböző törzsekre oszolva éltek. Svatozluk morva fejedelem megkísérelte ugyan az összefoglalást a jelenlegi Morvaország területén és akkor a mai Magyarország Északnyugatának is egy kis része igen rövid ideig oda tartozott, de a határokat ma senki sem tudná megállapítani. Svatozluk hatalmát, mint a morva történetíró Dudik-Beda írja, csak a fegyver tartotta össze, és halála után szétomlott az egész birodalma, a IX. század végén, midőn a magyarok a földet elfoglalták, nem találtak itt államot, csakis a népvándorlásból visszamaradt szláv, frank és gót néptöredékeket. De voltak itt oly népek is, melyek a magyarokkal rokonságot tartottak. A délkeleten voltak a székelyek, kiket sokan a hunok utódainak tartanak, az avarok utódja a nyugati határszéleken, a kazárok északkeleten, a jászok a Duna és Tisza között és a bolgárok, a kik akkor még épen nem voltak szlávok, a délvidéken voltak. Ezeknek nyelve a magyarhoz hasonló lévén, hamar egybeolvadtak, de a többi beköltözött népekkel is a földrajzi egységet képező magyarországi területen a legteljesebb békében éltek és nem ismerték a nemzetiségi kérdés izgalmaival, melyek Magyarországon később jó részben azért mérgesedtek el, mert az osztrák centralisták politikája a nemzetiségeket használta fel a magyar állam független alkotmányának letiprására. Azt, hogy a Magyarország területéből kívánt terület sohasem volt a cseheké, oly történetileg megállapított igazság, mely megdönthetetlen. Érezték is ezt — azért nem is elégedtek meg ezzel a jogcímmel — és halmozták az egyéb jogcímeiket is. Az őslakói jogcímet nagy hévvel állították előtérbe. Történelmileg bizonyított tétel az, hogy az összes mai nemzetiségek, Magyarország területén csak későbbben, a magyar állam megalakulása után telepedtek le, Részint mint menekültek, ré-

szint mint telepítettek. A XI. századig például a mai Trencsén megye lakatlan terület volt, sőt északi része a XII. század végéig lakatlan maradt. A mai Árva megyébe csak a XIV. században telepedtek le a tótok, sőt ennek a megyének nagyobb részébe a lengyelek csak a XVI. században telepedtek le. Egész sora van a történeti okmányoknak, melyek azt bizonyítják, hogy a mai Liptómegyében az első települők magyarok voltak és a szlovák pásztornép később vonult be. A XV. században a magyar és német lakosság megkevesbedett ezen a vidéken a husziták betörése alkalmával. Ekkor foglalták el a tótok Rózsahegyét és Német-Lipesét, hol addig németek laktak. Magyarország többi vidékére (Nyitra, Hont, Nógrád, Pest, Pozsony, Bars, Csongrád, Békés, Sáros, Ung, Zemplén) csak a XVII. század végén vonultak.

Csodálatos módon a románok is igényüket elsősorban oly történelmi jogra alapították, a melynek a történeti tények homlokegyenest ellentmondanak. Ők a daciai római gyarmatosok egyenes leszármazottainak tartják magukat. Ezt történelmi hiteles adatok éppen nem támogatják. A gótok beözönlése óta, tehát 260 évvel Krisztus után, egészen 1208-ig a történelem nem tesz említést arról, hogy románok foglalták volna el az erdélyi területet. Hitelt érdemlő oklevelek tanúsága szerint a románok csak a XIII. század első évtizedében jelennek meg Magyarországon. És még hozzá olyan kevesen voltak a XIII. században, hogy egy magyar királyi oklevél az országban található összes oláhokat egy királyi birtokra, a Székás völgyébe akarta telepíteni. A gótokról, húnokról, avarokról, gepidákról, kik a régi Dacia területén tartózkodtak, a történelem több adatot jegyzett fel, de egyetlenegy korhű történetíró sincs, a ki a románokat Magyarország területén ezen történelmi időszak alatt említené. Ha a mai románok a daciai román gyarmatosoknak volnának utódjai, akkor csak egy római város nevét a mai erdélyi románság megőrizte volna. De még ezt a helyet is, a hol a tartomány fővárosa «Ulpia Trajana» volt, a mai községet Gredistyének nevezik, a mely szláv elnevezés. Annak bizonyosságául, hogy a magyarokat a jelenlegi románok ősei már itt találták, bizonyítja az, hogy a román vidéken levő helységnevek túlnyo-

mólag magyarok, a városnevek majdnem kizárólag azok, s a románok ezeket a magyar neveket maguk fogadták el és a maguk nyelve szerint módosították. Hiszen magának Erdélynek a nevét is, «Ardeal», a magyaroktól vették a románok. Azután ne felejtjük el azt sem, hogy a román nyelv, ha a mai területén alakult volna ki, akkor albán elemek nem kerülhettek volna abba! Éppen ez az albán elem azt bizonyítja, hogy a román nyelv a Balkán-félsziget nyugati részén keletkezett. Olvassa csak el bárki is Paris Gaston de la Bergeret iratait, ezt az állítást igazoltnak fogja tekinteni, sőt ezt maguk a román nyelvészek is, mint John Bogdán és Lambriol is, igazolják.

A hitelt érdemlő adatok szerint a románok bölesője déli Itália volt, honnan a VI. és VII. században kerültek a mai Albániába, innen Thessáliába, a X. században és a XIII. században eljutottak Macedoniába és Thráciába is. Itt kell keresni a mai románok őseit. Ez az elegyes jellegű nép volt Thessália és Hellás lakossága. A XI–XV. századi történelmi adatok sűrűen emlegetik a «Vlachia magna» a «Megaló Vlachia»-t. A nagy török-bolgár háború idején (X. század) a Struma és Marica folyó közötti területről a győztes bolgárok sok románt telepítettek le és ezt is «Vlachia»-nak nevezték. A mai Romániának déli részébe a románok 1186-ban telepedtek át (a bolgár-valach összeütközés) és csak 1142. és 1208. között, III. Béla idején hivattak be a húnok elleni határvédelem céljából Szeben és Fogaras megyékbe és csak 1241. után Erdély többi vármegyéibe, innen Magyarországra a Maros, Kőrös és Szamos partvidékére vonultak. A XVII. században jutottak Temesmegyébe — a románok tömegesen azonban csak a XVII. században jöttek be a törökök által elpusztított területekre.

A szerbek is hivatkoznak történeti jogra, pedig tulajdonképpen mint menekültek jöttek Magyarországra. A magyar területtel csak a XIII. század második részében jöttek érintkezésbe — mert mikor a magyarok elfoglalták Magyarországot, a szerbek nem voltak Magyarország szomszédai. Ők akkor mint pásztornép a Morava, Ibar, Lim és Zeta folyók völgyeiben éltek és csak a XII. században húzódtak északnyugat

felé. A török uralomtól üldözve vonultak be Magyarországra (1389., 1481. és a XVI. században). De főleg Csernovics ipeki patriarcha vezetése alatt 1758-ban jött Magyarországra a szerbek túlnyomó része. A Habsburg-ház kiváltságban részesítette a szerbeket, mert a szabadságáért küzdő magyarság megfélemezésére az alkalmas elemeket vélte bennük megtalálni.

Faj jogcímre. A faj, az affinitás jogcíme is sokszor szerepel, mint a nemzetiségi eszme alapja, az önrendelkezés jogi támasztéka gyanánt. A faj jogcímét a csehek is előtérbe állítják Magyarország felső vidékét követelve. A faj tulajdonképen természettudományi fogalom. Faj czímén területi felosztásokat követelni ma már egyszerűen lehetetlen. Egész Európát vegyes fajok lakják. A francia népnek csak igen csekély része frank származású. Angliát vegyes népek lakják. A német nép nagy része szláv származású. Itáliában sincs fajegység. Még a római köztársaság elpusztulása előtt a rabszolgák nyomták el az ős lakosságot. Azok a rabszolgák — mondja B. Eötvös József — a kiket a világ fölött uralkodó nép a föld minden részéről összehordott. Cæsar óta még a senatusban is ültek oly férfiak, a kiken első pillanatra feltűnt barbár származásuk. Ennélfogva már ha a lombardok, normannok stb. későbbi hódításait nem vesszük is figyelembe, fajegységről itt sem lehet szó. Magyarországon sem volt a nemesi jogok birtokából egyetlen nemzetiség sem kikapcsolva. A többiek épp oly tömegesen részesültek abban, mint a magyarok. Ha a különböző nemzetiségek szóvivőinek neveire tekintünk, meggyőződünk, mindegyik táborban vannak olyanok, a kiknek származásuknál fogva tulajdonképen ama nemzetiség ellenei közé kellene tartozniok, melyért küzdenek. Kevés vidéke is van Magyarországnak, hol a népesség származását bizonyossággal lehetne meghatározni. A nemzetiség a tudományban már nincs a faj kategóriájához kötve, hisz így a világ egyetlen állama sem maradhatna mai keretében.

A nemzetiségi kérdésben a faj egészen mást jelent, mint a biológiában. A nemzeti eszme egyáltalában történelmi és nem faji categoria. A nemzetek évszázadokon át lassan fejlődnek. Ebben a fejlődésben egyik döntő tényező a sorsközösség, az együttes küzdelmek, a közös emlékek és a jövőbe

vetett közös remények tudata. A másik döntő tényező a gazdasági és szellemi élet, az eleven és a közösséget átértő tömeglélek kialakulása. Egyik legfontosabb tényező mindenestre a földrajzilag egységes terület és egymásra utalt gazdasági élet, közlekedési kapcsolatok, jogrend, cultura. Általában nem akarom tagadni, hogy az egynyelvűség nagy súlyt jelenthet az egyesülésre. De az nyilvánvaló, hogy nem annyira az egynyelvűség, mint inkább az önálló kifejlődés teszi ki a nemzetet. Találóaan fejezi ki ezt Renan: *Ce qui constitue une nation, c'est d'avoir fait ensemble de grandes choses dans le passé et de vouloir en faire encore dans l'avenir. La nation est un principe spirituel, résultant des complications profondes de l'histoire.*

Egynyelvűség mellett számos nemzet létezik, mely saját nemzeti és állami önállóságát szívvel lélekkel vallja. Valamint nem áll az a tétel, hogy csak egy nyelvű nép alkothat nemzeti államot, épp úgy nem áll az sem, hogy ugyanazon nyelvet beszélő nép szükségképpen csak egyetlenegy államot alkosson. Különböző fejlődési okok mindkét eredményre vezethetnek, de szükségszerű kizárólagosság meg nem állhat.

A történelem folyamán létrejött nemzetek további sorsa mindenestre több feltételtől függ. Lehet hogy földrajzi, gazdasági, népszedési feltételek új alakulást kívánnak, de ezt az új alakulást is olyan tényezőknek kell, eldönteniök, melyek életképtelen szétbomlásokat ne eredményezzenek. Ne okozzanak a régi állapothoz képest lehanyagolást elerőtlenedést. Ne csak esetleges szerepcsere álljon elő és a régi elnyomó fölé új elnyomó ne kerekedjék. Nehogy az új államiság oly állami egységeket bontson fel, a melyek a szellemi és gazdasági élet haladásának erősebb biztosítékait hordják magukban, mint a minőt az új képződés jelent. Ha azonban az új alakulat függetlenebb és az emberiségre nézve hasznosabb magasabbrendű életet biztosít, akkor az új alakulat érvényesülni fog. Ezt semmijéle erőszak nem képes megakadályozni.

A csehek leginkább a tót nyelvrokonságot hozzák fel döntő tényezőül Magyarország felvidékének elfoglalására, mert ha nem is tudják azt bebizonyítani, hogy a tótok egyenes leszármazói a magyarok által itt talált szláv elemnek — tehát ha

az őslakói jogcímnet talán maguk sem tartják elegendőnek, de határozottan előtérbe állítják a cseh és tót nyelv azonoságát. A nyelv mindenesetre egyike a nemzetiség fenntartására szolgáló eszközöknek. De már rámutattam, hogy a nemzetiség nemcsak a nyelvben rejlik, hanem az önálló kifejlődésben. De az is bizonyos, hogy ma igen nagy fontosságot tulajdonítanak a nyelvazonosságnak. Annyira, hogy a külön szójárásoknak is érvényességi terük van. Ezek egyenesen külön irodalmat, külön nagy jövőndőt akarnak maguknak alkotni. De viszont ott van az az áramlat is, mely a rokon nyelveket egységbe akarja tömöríteni. Ott van az a tapasztalat, hogy a civilisatio úgy halad, hogy nemcsak a népek száma, hanem a nyelvek száma is kevesbedik. Már Eötvös írja nagy művében (XIX. század uralkodó eszméi) «németek és szlávok egyre kutatják valamennyi nemzet szótárait, hogy bennük testvéreket fedezzenek fel és ha a tudósok még sokáig követik ezt az irányt, maholnap a Luther által lefordított biblia alkalmasnak fog találtatni a perzsák számára és a görög kormány fel fog hivatni, hogy nyilatkoztassa ki Athent a nagy Szlávia székvárosának, mert hiszen be van bizonyítva, hogy Homer tót nyelven írta a maga Iliását. (Ez Dankovszky azon állítására vonatkozik, hogy az Ilias versei csupa tót szavakból állnak.) A mult században a leghatározottabban állították, hogy a tót nyelv a csehtől eltérő külön irodalommal bíró oly nyelv, mely saját fejlődési szakokon keresztül jutott mai színvonalára. Annyi bizonyos, hogy a magyarsággal való testvéri közösségben a magyarországi tótság évszázadokon át szabadon tarthatta fönn nyelvét és külön culturáját. A magyar cultura éppen nem fenyegette elnyeléssel a tótot, a magyar nyelv nem veszedelem a tót nyelv számára, ellenben semmi kétség, hogy a cseh nyelv okvetlenül fölszívja idővel teljesen a tót nyelvet és irodalmat.

Annak példájául, hogy a faj meghatározásánál mennyire lehet tévedni, hivatkozom arra a közkeletűvé vált jelszóra, hogy a Magyarország délvidékén lakó úgynevezett svábok mind tisztán német eredetűek volnának. Ez tisztán tévedés, mert egy része ugyan Württemberg és Badenből származik, de egy másik része elszászi eredetű. Erre nézve ecclatans

nyilatkozat az, melyet Ackermann Márton János tett, ki egyenesen a lakosság nagyobb részének elszász-lotharingiai eredetére utalt.¹

Ez a nyilatkozat több tudósnak azon tétele mellett szól, hogy a nemzetiség nem affinitas ez inkább egyesülés. Ez nem állapot, ez tett.²

Annyi bizonyos, hogy a «nemzet» (nemzetiség) fogalma azonnal megtszultán áll előttünk, ha az önrendelkezés elvéből logikailag vezetjük le, ha a nemzetiségi egyéniségek alapját szélesebbre helyezzük, mint a nyelv vagy fajrokság — és nem tévesztjük szem elől az élet nagy tanítását, hogy sem az egynyelvűség, sem a fajrokság nem kizárólagos okai a nemzeti egyéniségek fennállásának. De viszont nem tévesztjük azt sem szem elől, hogy a jelenkor nemzetiségi mozgalmainak szempontjából nagy szerep jut a nyelv és fajrokságnak. Sajnos azonban, hogy az önrendelkező jog gyakorlati érvényesülése terén mégis csak a hatalmi erő a döntő tényező, mely egyszer a nyelvrokságnak önrendelkezést tulajdonít, másszor nem. Még mindig a világpolitikai hatalmi cél szerint bukik alá az önrendelkezés és jut előtérbe a hatalmi egyensúly álarca alatt a győző hatalom «sic volo, sic jubeo» parancsszava.

A sok nehézség, melyvel az önrendelkezés tudományos kimunkálása és annak lehetőleg igazi jogszabálylá emelése jár, még sem ment fel bennünket azon kötelezettség alól, hogy

¹ Wir sind vielmehr zum überwiegen den Teil ein deutsch-französischer Volksstamm, der, der fortwährenden Grenzstreitigkeiten müde, vor circa 150—180 Jahren aus dem heute vielumstrittenen Elsass-Lothringen nach Ungarn einwanderte, mit dem festen Vorsatze, aus der versumpften Einöde des Banats eine ertragreiche landwirtschaftliche Kulturstätte zu schaffen. Dieses Versprechen haben die neuen Ankömmlinge bis auf den heutigen Tag redlich eingehalten, ja noch mehr als das, sie sind gute Ungarn geworden und hängen mit glühender Verehrung und Liebe an ihren neuen Vaterlande, das für sie den Inbegriff des höchsten Wertes darstellt.

² Die Nation — tanítja Redslob jeles könyvében (Das Problem des Völkerrechts. Leipzig 1917.) — ist ein Phänomen des Willens. Sie lebt, weil man will, dass sie lebe. Sie ist eine Vereinigung durch freie Wahl.

lehetőleg iparkodjunk tisztázni ezt a bonyolult területet. Annál kevésbbé, mert az az eszmekör, a melyből az önrendelkező jog jelszava napjainkban világra szállt, kétségtelenül eredetileg arra törekedett, hogy ezzel bizonyos visszaállásokat orvosoljon és oly okokat hárítson el az emberiség békés együttműködésének útjáról, melyek összeütközésekre és irtóztató háborúkra is vezetnek. A tudománynak el kell követnie mindent, hogy annak az eszmekörnek szolgálhasson, mely nem engedi meg, hogy államokkal és nemzetekkel úgy bánjanak, mint ahogyan bántak az eddigi nagy diplomatiái congressusok. Igazságtalanságokat és jogtalanságokat megszüntető törekvéseket mindenkinél támogatni kell. Még az, hogy az önrendelkező joggal annyi visszaélés történik, nem ok arra, hogy ennek jövőre is hamis imperialistikus célokat kell szolgálnia. Ép oly végtelen hiba volna ez, mint az, ha valaki a népszövetségi eszme iránt ellenszenvet hirdetne csak azért, hogy a népek szövetségének történeti példái a «Pax Romana»-tól kezdve a középkoron át a XIX. század eszmeköréig és cselekvéséig csak hatalmi célokat szolgáltak és fájdalom, nem tagadható, a hatalmi célok békői kötik a mai népszövetségi szervezetet. A ki az emberiség haladásában hinni tud: az a múlt tapasztalataiból tanul, és ennek az okulásnak elsősorban abban kell nyilvánulnia, hogy a fölismert hibákat elkerüljük, nem pedig abban, hogy a történelmi eseményeket, a maguk hibáival és visszaéléseivel, vakon megismételjük. A múltat nem tartjuk megváltozhatlan jövőnek, hanem iparkodni fogunk, hogy az emberiség solidaritása végre is ne hajótörötten kerüljön ki ebből a nagy világkatasztrófából, és különösen a népfejlődésben ne következzen be oly visszaesés, hogy életképes államokat megtévesztő «causa divisionis» csalóka prismáján át életképtelenné tegyenek akkor, midőn a nemzetek békés együttélésének célját akarják szolgálni. Ne történhessék meg, hogy a népfejlődés törvényeit visszafelé fordítsák és esetleg ezredéves állami fejlődés folyamatát, mely a törzsből a népig, a néptől a nemzetig, a nemzettől az államig jutott, újra szétbontsák. A felvetett kérdéseknek megvilágítására alig van tanulságosabb és gyakorlatibb az inductiv módszernél. Ezért is leghelyesebben vélek eljárni, ha

az elvi kérdéseket a gyakorlati élet világánál elemezem és különösen azon követelések szemüvegén keresztül vizsgáltam eddig is és vizsgálom az alábbiakban is, felhasználva a területvédő liga kiadványában foglalt hiteles adatokra is, az önrendelkező jog tartalmát, melyek hazám területi integritását érintik. Így iparkodom elősegíteni azt a célt, hogy az abstractió felengző világát leszólítsam az élet reális földjére. Igazságot és nem üres formulákat kell keresni. Csak így emelkedhetik biztosabban alkalmazható, nemzetközi jogszabálylyá az «önrendelkezés» is. Arra kell törekedni, hogy miként Montesquieu mondta, «a törvényhozásnak is megvannak a maga törvényei», alakuljanak ki és eresszék a népek öntudatába mélyen gyökereiket az önrendelkezésnek a törvényei is. A legelső, az önrendelkezés egész területén, mint főelven uralkodó törvény mindenestre az legyen, hogy imperialistikus hatalmi hódító célok eszközévé az önrendelkező jogot sohasem lehessen lealacsonyítani és mint világító oszlop emelkedjék ki az a tilalom, hogy a culturának, az emberiség nagy érdekeinek évszázadokon keresztül szolgálatot tett, virágzó szellemi és gazdasági culturát élt és élő nemzetet hatalmi érdekek, bosszúállást, lealázást takaró hamis formulák segítségével ne lehessen életképtelenné tenni.

IV.

Kiindulva abból az alaptételből, hogy a franczia forradalom tengelye a népek politikai önrendelkezésének tana volt, és hogy ebből a népsouverainitás és a nemzetiségek joga logikailag következik, és hogy ez önrendelkezés gyakorlatát a történelmi események egész sorozatán át vizsgálhatjuk, és hogy az önrendelkező jog a wilsoni elvek egyik sarkalatos tétele, melyet a győző, mint a győztes hadfelek elismertek, ezen adott tételek keretében jelentem ki válaszoló készségemet a föltett és e tanulmány elején megjelölt részletes kérdésekre.

Arra a kérdésre, hogy a culturailag és nyelvilag zárt népcsoport alkalmas-e az önrendelkező jog alanyául: elvileg igennel válaszolok. De vannak feltételek, melyek a szabály czélszerű és igazságos alkalmazásánál figyelembe veendőek. Az önrendelkezés tárgyi jellege különböző lehet. Ha egy nép-

csoport az eddigi állam keretéből kilépve új államot akar alkotni, akkor megvizsgálandó, léteznek-e a kiszakítani kívánt területen az önálló állami lét politikai, kulturai és gazdasági feltételei. Kivételt nem ismerő feltétlen tételnek kell annak lennie, hogy életképtelen államokat nem szabad alkotni. Ha az önrendelkező akarát nem új államot kíván alkotni, hanem egy másik államhoz kíván csatlakozni: akkor vizsgálandó, hogy ez az átcsatolás megszünteti-e a békétlenség okait és nem jár-e esetleg az átcsatolással ugyanazón, vagy a békétlenségnél és nyugtalanságnál még nagyobb veszély? Megvizsgálandó, nem kerül-e culturailag alacsonyabb színvonalú nép uralmi keretébe a magasabb culturájú nép, továbbá a népcsoport határos-e az állammal, nincs-e közbeékelve más, egytömbű nemzetiség? Nem jár-e az átcsatolással az a veszély, hogy az átcsatolás a régi állam másnyelvű lakosainak nagy számát idegen uralom alá vonszolja? Nem kizárólag imperialistikus uralmi vágy-e a rugó és nem nyilvánvaló-e a régi államnak a megcsönkítással járó életképtelenné válása? Hogy az etnographiai elhelyezkedés czímén bejelentett igény, mely általánosan tetszetős is, minő atrocitást is jelenthet, erre most eleven példa Magyarország. Ha az az igénybejelentés, melyet hazánk területi integritása ellen intéztek, valóra válnék, akkor Horvát-Szlavonországot már nem számítva, Magyarország 282,874 négyzetkilométeréből elvennének 191,323 négyzetkilométert és a megmaradt 91,000 négyzetkilométerből állana Magyarország területe. Terület a gazdasági föltételek teljes hiányában. Nem volna fa, só, bánya, érczek, vas, szén stb. és az eredmény az volna, hogy, kerek számokat használva, 10 millió lakos kerülne ki a magyar uralom alól, de úgy, hogy 3.658,995 magyarnak is el kellene hagyni a hazáját és csaknem két millió német és több százezer más nemzetiségű kerülne oly idegen uralom alá, mely különbözik saját anyanyelvétől.

A papirtudomány merev tételébe, azt hiszem, élénken világít be az a sors, mely Magyarországra várna, ha azok az igények valókra válnának. De azt hiszem, inductiv úton ievonhatók még a következő tételek is. Mihelyt az imperialistikus uralmi vágy nyilvánvaló, mikor az igény nyíltan beval-

lott stratégiai szempontból egész területekre milliókat kitevő oly lakosságot akar magával vonszolni mely lakosság idegennek érzi magát az új uralom alatt: akkor már ez torzképe lenne annak az önrendelkező jognak, mely eredetileg Wilson előtt lebegett, és a melyet jogszabály jelentőségig akarunk kidolgozni.

Semmi kétség, hogy pl. a tótok laknak legtömörebben együtt a magyarországi nemzetiségek között, mégis a magyartót nyelvhatárt nem lehet úgy elkülöníteni, hogy nagyszámú magyar, német, ruthén ne kerüljön az elszakítani kívánt területre. Sőt a tótok is nemcsak a betelepedés idejére, hanem a nyelv szempontjából is különböznek egymástól. A nyugati és keleti tótok nem egészen azonos nyelvet beszélnek és egymástól Szepes és Gömör német lakossága választja el őket. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a zárt tót nyelvterületen is a városi lakosok többségét a magyarok és németek teszik ki (54-50%), míg a tótok 43-1%-ot. Városokat tulajdonképen ezen a területen eredetileg a németek alapítottak. A Csehországból és Morvából a XV. és XVII. században bevándoroltak kezdik slavizálni a német városokat.

A románok igénye nem terjed kevesebbire, mint 26 vármegyére. És ha ez az igény valóra válnék, vajjon megfelelné-e azoknak a tudományos kellékeknek, melyek az önrendelkezést a jogelv magaslatára emelik, ha a kívánt területen 43% a román és 57% a nem-román anyanyelvű (2.900,000 román-nal 3.900,000 nem román áll szemben). Magában Erdélyben az 1910-iki népszámlálás szerint másfél millió román, kilencz-százezeret jóval meghaladó magyar (918,217) és 234,085 német van.

Nem akarok oly merev tétel szószólója lenni, hogy az önrendelkezés érvényesülésének föltétlen gátul szolgáljon az, ha bizonyos kisebbségek más uralom alá kerülnek. De mi-helyt ezek száma túlsok, sőt viszonylagos többséget jelent, akkor már nem a népek általános solidaris érdeke az átszátolás. Ez nem szünteti meg a régi hajt, hanem még veszedelmesebb irredentismust szül. Ha megvalósítanák a támasztott igényeket, akkor új három nemzetiségi állam is keletkezik, mert az úgynevezett Nagy-Románia 17.323,000 lako-

sából csak 10 millió volna román, vagyis 61%, Cseh-Szlovákország 13 millió lakosából csak 6.200.000 volna tisztán cseh, az új Szerb-Horvát-Szlavo nállam 14 millió lakosából csak öt millió volna a tiszta szerb. Különösen fokozza a veszélyt az, ha nemcsak népi és nyelvi ellentét súlya nehezedik az átcsatolásra, hanem az a gyötrő érzés is átfogta a néplelket, hogy alacsonyabb culturájú népnek állami uralma alá kerül. A kisebbségi védelem nagyobb arányú szervezését és tényleges megvalósítását mindig föltételezzük ugyan, de még az élet próbakövét nem állotta ki a kisebbségi védelem nemzetközi szervezése.

Áttérve arra a kérdésre, hogy lehet-e oly külön saját-ságokkal bíró népcsoport is alanya az önrendelkező jognak, mely népcsoport culturailag és nyelviileg nem különbözik az eddigi államköteléktől, válaszom szintén igenlő. A nemzeti eszme nem kizárólagosan nyelvi vagy faji, hanem történelmi kategória is. Sorsdöntő hatása van az évszázados sorsközösségnek, a közös küzdelmek, a gazdasági és szellemi élet közös folyamának. Ha tehát az eddigi államköteléken belül kifejlődik az a külön köztudat, mely áthatja a néplelket egy életképes állam alakítására, azon a jogcímen, hogy az öntudatos külön nemzeti érzelemtől áthatott népcsoport más népcsoporttal egy nyelvet beszél, nem lehet megtagadni a kellő feltételek mellett az önrendelkező jog érvényesülését. Egyetlen érv sincs a mellett, hogy az ugyanazon nyelvet beszélő nép szükségképen csak egy államot alkosson. Ha tehát a politikai, gazdasági fejlődés és culturális haladás biztosítékától áthatott köztudat egy területet és ennek lakosságát átfogja és a tömeglélekben kialakult az új és létföltételeiben biztosított államalkotás vágya: akkor az, hogy az újonnan keletkező állam azonos nyelvű a másikkal, nem lehet akadály. Az amerikai, ha hivatalos nyelve angol is, mint nemzet, amerikai nemzetnek érzi magát. A svájci polgár, akár olasz, francia vagy német, svájcinak érzi magát. Természetesen itt sincs kategórikus imperativus. Itt is vigyázni kell, nehogy az önrendelkezés czímén egy helyett két vagy éppen három legyöngült, kicsiny, földrajzilag elszigetelt és kifelé paralisált területű államocskák keletkezzenek.

Áttérek arra a föltett kérdésre, hogy van-e önrendelkező jog akkor is, ha egy államterületen valamely tartományban vagy járásban a különböző nemzetiségek körülbelül egyenlő számban élnek a nélkül, hogy felismerhető culturális és nyelvi határok volnának?

Ez a kérdés-feltevés, úgy látszik, abból az alaptételből indul ki, hogy azt már nem is kell kérdezni, mi történjék abban az esetben, ha valamely nemzetiség valamely megyében (járásban) absolut vagy relativ többségben van. Ezt már a többség kérdésével, — úgy látszik, — elintézettnek tekintik azok, kik a kérdést így tették fel. Már pedig mindenestre komolyan megfontolandó, hogy — mint erre Wittman Ernő is a már idézett munkájában ráutal, — hogy a megyei, járási beosztások tulajdonképen az államhatalom által megállapított oly közigazgatási egységek, melyeken mindig lehet változtatni. Ebből legikailag következik, hogy a beosztási geometria rendelkezésétől lehetne függővé tenni a közigazgatási egység területének nemzetiségi arányát is. A Magyarországot szétdarabolni törekvő politikusok felállították jogcímül a megyékre nézve az absolut és relativ többség elméletét, sőt ezt kiterjesztették a határos magyarországi járásokra is, de mivel ez sem elegendő, egész nyíltan emlegetik a Wilson elveivel összeegyeztethetlen stratégiai elvet is, mely czímen tiszta magyar területeket is követelnek. A csehek nemcsak arra a kilencz vármegyére tartanak igényt, melyben többségük van, hanem még 19 vármegyét követelnek, melyekben nincs többségük. Románia nemcsak Erdélyt, hanem Szatmár, Bihar, Szilágy, Arad megyéket egészen, Békés és Csanád megyék egy részét követeli. Kiemeltem már, hogy mennyi magyar kerülne így Románia uralma alá.

Máramarosra nézve a csehek és románok is igényt jelentettek be. A románok nyíltan állítják, hogy Máramaros nélkül nem biztos Erdély birtoka. A szerbek követelik a Duna és Tisza határolta területen Bács-Bodrog megyét, a Tiszántúli területből a temesi bánságot, de az utóbbit a románok is követelik, mert Románia saját területét e nélkül nem tudja védeni (tehát stratégiai szempont). Grotesque túlhajtások ezek a követelések. Temesmegyében pl. van 165,000

német-francia, 80,000 magyar és ezzel szemben áll 70,000 szerb, 169,000 román. Torontálban van 138,405 magyar, 165,779 német-francia, 199,750 szerb, 86,937 román. Bács-Bodrogbán van 363,518 magyar, 190,697 német-francia. 145,063 szerb, 386 román. Úgy áll tehát a dolog, hogy a szerbek által igényelt Bánságban és Bácskában a szerbek arányszáma 17·9% s ha Krassó-Szörény megyét nem számítjuk: az arányszám 21·5%. De a legkirívóbb követelés az, hogy a szerbek igénylik Baranya vármegyét is, hol 312,000 magyar és német lakik és csak 14,000 szerb. A szerbek által igényelt összes területen a legnagyobb többsége van a magyaroknak (771,542) és a német-franciáknak (634,656,) szerb mindössze 427,766 van, román pedig 256,353 van. Lép-ten-nyomon látjuk, hogy a vegyes nemzetiségű államterületeken az ethnographiai alap teljes útvesztőbe vezethet, és mikor gyógyítani akar, új sebeket ejt. A nemzetiségi kérdés nincs megoldva új irredenták teremtetésével, és különösen vigvázni kell oly államba bevinni az új irredenta-elemet, mely állam hemzseg a nemzetiségektől. Jugoszláviában pl. máris sokféle nemzetiség van, mert Szlavóniában és Horvátországban vannak németek is, Ó-Szerbiában albánok, Macedóniában bolgárok, Boszniában és Hercegovinában muzlimok, az Adriai-tengerparton olaszok. Már most ha ezekhez tömegesen járulnának magyarok, német-franciák és románok, ez valóban rendkívül megnehezítené az új állami consolidációját. Már föntebb is kiemeltém, de nem győzöm ismételni, hogy ha ami szomszédaink igényei valókra válnak, a párisi főtanács valóban iskola például szolgáló három tipikus nemzetiségi államot teremt.

Egy élő organismust, minő ez a földrajzilag egységet alkotó Magyarország, erőszakkal fel lehet darabolni. De sohasem lehet elismerni az oly feldarabolás nemzetközi jogi igazságát, melyet egy részről stratégiai szempontokra, másrészről megyei és járási közigazgatási egységekre alapítanak, ellenben magának az egységes magyar államnak ezeréves történeti határait egyszerűen mint «quantité négligable» félreleteszik. Minő logikai eszmemenet az hogy az önrendelkezésre minden apró közigazgatási beosztás alkalmas, de magának a történelmileg és föld-

rajzilag egységes Magyarországnak területét, melyen az abszolút többség a magyar népé és melyben a más nyelvűek száz és száz ezrei együtt éreznek a magyar néppel, az önrendelkezési jog alanyi jogának gyakorlására alkalmatlan kategóriának jelentik ki.

Az előadottakból önként következik, hogy az «*expressis verbis*» feltett kérdésre nem lehet más válaszem, mint az: a hol vegyes a lakosság, ott általános tételnek az a helyes, hogy ott, ha a régi állam kötelékéből való kiválás felől kell döntenit, leghelyesebb szabályul elfogadni azt, hogy a vegyes lakosságú területek eddigi államuknak a kötelékében maradjanak. Ez különösen áll oly állami területre, a hol, mint pl. Magyarországon, egy nemzetiség sem él tisztán és elkülönülten, hanem vegyesen más nemzetiségekkel. Ilyen állam területén ethnographiai határok szerint az országot részekre bontani nem lehet. Körülbelül két millió magyar él a magyar államban, az úgynevezett magyar tömbön kívül, a magyar tömböt pedig más ajkú nyelvmedenczék és szigetek szakgatják meg.

Mindenki meggyőződhetik arról, ha elfogulatlanul megvizsgálja Magyarország ethnographiai térképét, hogy Magyarország sajátos népességi helyzeténél fogva ethnographiai alapon oly részekre hullana szét, melyek egyike sem lehet életképes. Én tehát ismétlem, hogy oly vegyes lakosságú területeken, minő Magyarország is, melyet ha minden tömböt és medenczét számítunk — természetesen itt a nyelvszigeteket nem is értjük — öt tömbre és 29 medenczére lehetne osztani, az ethnographiai alapon való felosztás egyenesen katasztrophalis.

Nagyon ajánlom komoly megfontolásra azt a másoktól is fölvetett gondolatot, hogy oly ethnographiai helyzet mellett, a hol nem tisztán zárt területen helyezkednek el a nemzetiségek, hanem kisebb-nagyobb tömbökben és szigetekben szétszóródnak, nem lehetne-e abban a kérdésben, hogy feldaraboltassék-e oly állam területe, melyen szétszóródva élnek a különböző nemzetiségek, az önrendelkező jog alanyává magát az országot tenni. Ha a közigazgatási beosztás véletleneitől függő megyei és járási területeken a többségi elv alapját azok, kik Magyarország területét feldarabolni kívánják, elfogadják,

akkor az oly állami terület ethnographiai helyzete, minő Magyarországé, valóban megfontolandóvá teheti ennek a tételnek az egész országra való kiterjesztését. Ennek a tételnek benső igazságát az ethnographiai szétszóródás és a geographiai történeti, politikai és gazdasági egység igazolja. Már 1822-ben midőn Beudant hírneves párisi tudós járta be Magyarországot, mondta ki a tételt, hogy a lakosság vegyessége szempontjából Magyarország más államokkal nem hasonlítható össze.¹ És azután a jeles tudós kifejti, hogy ez a néprajzi állapot világos czáfolata annak a sokszor külföldön terjesztett és fájdalom-hitelre találó rágalomnak, mintha a magyarság erőszakkal nyomná el a területén lakó nemzetiségeket.² Magyarország felदारabolásának egyenesen ellentmond sajátserű, egész Európában páratlanul álló egységes geographiai helyzete. A geopolitika törvényeibe ütközik ez és bármikor volt is szétdarabolva vagy bármikor hódítás útján területi szaporodás állott be, mindig visszaállott az a természetes egység, mely a Kárpát-medenczét egy állammá praedestinálta. Legyen szabad egy nagy francia tekintélyre, Elisée Reclusre hivatkozni.³

¹ «Sous le rapport de la diversité des peuples, nul pays ne peut, sans doute être comparé à la Hongrie. La population de ce royaume est un assemblage hétérogène de nations de toute espèce. On compte en effet, en Hongrie un grand nombre de peuples qui sont connus sous des noms différens: Slovaques, Russniagues, Croates, Serbes, Illyriens, Carniolien, Magyars, Kumans, Jaszons, Szeklers, Valaques, Bulgares, Saxons, Souabes, Bavares, Franconiens, Autrichiens, Grecs, Arméniens, Albaniens, Italiens, Français, Juifs. Zingares, etc.»

² «Quoique attachés depuis des siècles à la même patrie, liés par des intérêts communs, gouvernés, à peu près par les mêmes lois, et vivant généralement entre eux en assez bonne intelligence, la plupart de ces peuples sont pourtant encore distincts: chacun d'eux conserve avec une sorte d'orgueil le souvenir de son origine, et ne contracte, en général, d'alliance qu'avec les siens; il en résulte que la plupart ont conservé leurs langues ou leurs dialectes, leurs mœurs et leurs usages, et souvent même leur physionomie particulière.»

³ Elisée Reclus (*Nouvelle Géographie Universelle* III. kötet 289. lapján) ezt írja: «Hongrie et Transylvanie, qu'une fiction constitutionnelle sépare politiquement du reste de l'Autriche et qui en sont réellement distinctes au point de vue de l'administration intérieure, jouissent, en comparaison des provinces de la Cisleithanie, d'un avan-

A geopolitikai elv nagyobb jelentőségű minden államalakulási tényezőnél. A gazdaságilag önálló, földrajzilag összetartozó területek az egységes államalakulásra a fizikai kényszer erejével hatnak. Az egymásra utaltság természeti törvénye mindig utat tör magának és erőszakos szétválasztásokon elemi erővel győzedelmeskedik. Geopolitikai elven alakultak meg Európa legrégebb és legnagyobb államai. Ha nem a geopolitikai elv volna az uralkodó elv, akkor egész Európa államrendszere összedőlné. A természet — mondja a pozsonyi tudományegyetem memoranduma — olyan kifejezően, olyan élesen jelölte meg a magyar állam határait, hogy annak nincs szüksége a mesterséges elhatárolásra, a térképeken nincs szüksége piros vonalakra, felismerhető az a nélkül is épen azért, mert nem emberi hatalmi tényező alkotásainak műve, hanem a természetes területi kialakulás és kifejlődés eredménye. A czélszerűségi, gazdasági és politikai okoknak pedig egész

tage considérable, celui d'avoir une véritable unité géographique la Hongrie lui est bien supérieure, au point de vue politique, par la forme de son territoire et le groupement de ses peuples, la Hongrie se présente au centre du continent sous l'aspect d'un ovale presque régulier de terres basses environné d'une enceinte de monts. Le milieu de ce pays si nettement délimité est occupé par une vaste plaine qui fut un lac, d'autres bassins secondaires, à l'ouest celui de Presbourg, à l'est ceux de la Transylvanie, emplissent le reste de l'immense amphithéâtre, mais en se rattachant aux campagnes de la Hongrie centrale par la pente du sol et le versant des eaux. C'est avec anxiété que l'on attend le grand changement d'équilibre qui ne peut manquer d'avoir lieu dans l'Europe danubienne; mais quel que soit le groupement politique futur des populations de l'Orient, la nation établie dans l'immense arène qu'entourent les Carpathes aura toujours la plus large part d'influence dans le territoire conquis et défendu par elle. On a souvent prétendu que l'empire du monde devait appartenir aux hommes de race aryenne et que les autres familles ethniques étaient destinées à subir le joug: il est bon, pour l'avenir de l'humanité, qu'en Europe même, et dans une partie vitale du continent, ce soit précisément une nation non aryenne, quoique fort apparentée aux autres Européens par les croisements, qui exerce le rôle principal. Aux orgueilleuses prétentions des Indo-Européens les Magyars répondent par leur histoire. Ils ont eu de grandes défaillances; néanmoins quel est, parmi leurs voisins, celui qui osera se dire supérieur à eux par l'intelligence, la bravoure ou l'amour de la liberté ?

tárháza szól a mellett, hogy itt a Duna völgyében Magyarország politikailag egységes területén nyugodt és a nemzeti-ségekkel testvériesen megosztott állami élet folyhasson. Ez visszautasíthatlan európai érdek, melyet a világhatalmak rövid ideig félre tolhatnak, de ennek felismerése okvetlenül utat tör. Ennek a kérdésnek bővebb taglalása nem tartozhatik e fejtegetések keretébe. Legyen szabad mégis kiemelnem, mert erre nézve a külföldön az a hamis tétel talált hitelre, hogy Magyarország megérdemli a feldarabolás büntetését. Hogy érdemel-e büntetést ez az ország a világháború okozói között, ennek bővebb taglalása nem tartozhatik ide. Magyarország soha sem akart hódítani, csak területi integritását akarta védeni. Magyarország vezető államférfia, gr. Tisza István, a legerélyesebben ellenezte a háborút, mint ultima ratiót az 1914-ben támadt összeütközésben. De annyi bizonyos, hogy ha kellene lenni büntetésnek, az a büntetés nem lehet egyjelentőségű Magyarország megsemmisítésével. A francziák, kik most leginkább hangoztatják a büntetés szükségességét, talán figyelembe vehetnék, hogy nagy honfitársuk Michelet, felejtethetlen szolgálatokat állapít meg, melyeket Magyarország Európának tett és egész lelkesedéssel így szól: «Quand donc payerons nous notre dette a ce peuple bény, sauveur de l'Occident».

A ki ismeri a magyarok történelmét és nehéz politikai helyzetét, a ki tudja 400 éves szenvedéseinket, a kálváriát midőn két támadó vonal ellen kellett küzdenünk, melyek egyike volt a kereszténység akkori nagy ellensége, a török, és a másik az ausztriai politika, mely Magyarország önállóságát össze akarta törni és mindig a nemzetiségeket használta fel absolutistikus céljaira, a ki tudja, mennyit vérzett a magyarság a politikai szabadságért és a vallásszabadságért, az nem sújthat le a magyar nemzetet megsemmisítő atrocitással. Doumergue, a ki jól ismerte Magyarország politikai és erkölcsi értékét, komoly figyelmeztetést intézett honfitársaihoz Toulouseból 1912-ben keltezett iratában.¹ Már pedig Magyar-

¹ «Si la Hongrie recevait beaucoup, elle avait donné plus encore. Elle avait donné son sang pour arrêter l'invasion musulmane, et devant Belgrade avec Hunyadi, elle avait sauvé l'Europe, à la défense de

ország tönkretételével egyjelentőségű a kívánt szétदारabolás, mert a legegyszerűbb állami élet föltételeitől lenne megfosztva. Itt állana egy kis ország szén, fa, vas és más érczek, vízierő és egyéb természeti források nélkül. Nem maradna egyebe, mint szántóföldje, itt is a legtermékenyebb részek, a Bánát és Bácska, elesnének. Ez teljes gazdasági összeomlást jelentene, még az ipari átalakulás is lehetetlenné válván, mert gazdasági gépeit is külföldről kellene behozni.

Ilyen büntetést még akkor sem érdemelne, ha igazak volnának azok az irányzatos vádak, melyeket a rágalom propaganda világgá kürtölt. Legyen szabad még kiemelni, hogy a nemzetiségi kisebbségek bármely európai állam nemzetiségi kisebbségeinél, ha nem jobb, de mindenesetre legalább is egyenlő elbánásban részesültek. A régi magyar alkotmányban a nemesség lévén a politikai nemzet, a nemesség keretébe volt felvéve román, szerb, tót stb. A vallásszabadság Magyarországon előbb nyert intézményes biztosítékot, mint Európa bármely államában. Egyházi és iskolai célokra milliókban részesültek a román, szász stb. egyházak. Egyéni és politikai szabadságjoguk érintetlen épségben állott fenn. Senkinek anyanyelve nem gátolta, hogy egyenlő jogokat élvezzen. A községektől, a megyéktől függött még a hivatalos nyelv használatának érvényesülése is. A községi és megyei gyűléseken mindenki saját nyelvén beszélhet. A közhatalóságok előtt is mindenkinek szabadságában állott anyanyelvének használata. Az iskolában, egyházban a nyelv szabadsága biztosítva volt. A magyar állam aránylag nagyobb segélyben részesíti a görögkeleti, román és szerb egyházat, mint a színmagyar protestáns egyházakat. Az arány körülbelül egy a háromhoz. A görögkeleti egyházak fejedelmi uradalmak birtokosai, püspökeik a főrendiház tagjai stb. És most a független Magyarország a kisebbségek teljes egyenjogúságát legmesszebb menő autonóm jogokkal, igazi testvéri kézzel adja a nemzetiségeknek.

L'Europe moderne, dans laquelle, illustrèrent la Hollande et Richelieu, et la Suède, la Hongrie prit la plus noble part avec ses Bocskay, ses Bethlen et ses Rákóczy. Certes c'est assez pour sa gloire, une des plus grandes parmi les plus nobles nations du continent.

V.

Plebiscitum. Most áttérek az önrendelkezés gyakorlati érvényesülésének kérdésére.

Annak a fenhangon hirdetett, de úgy látszik meg nem tartott tételnek, hogy semmiféle államterület-változás nem történhetik lakosainak előzetes beleegyezése nélkül, egyenes logikai parancsa megkeresni annak a módját, miként lehet a leg-tökéletesebben megtudni a lakosság igaz óhaját és megállapítani valódi érdekeit. Nem hiszem, hogy ha általános szabályról van szó, bárki is kifogásolná azt az általános tételt, melyet az «Organisation central pour la paix durable» szerződés-tervezete fejezett ki. Itt szabály a plebiscitum és szoros kivétel a más eljárás.¹

Kizárólagos mód nem létezik. De az önrendelkezés gyakorlatának legdemokratikusabb és legmegnyugtatóbb megnyilatkozása kétségtől a «plebiscitum». Legtöbb író azonban, a ki ezzel a kérdéssel foglalkozott, feltételekhez köti a népakarat nyilvánulásának ezt a módját is. Mindenesetre ehhez bizonyos kultúrai fok és politikai érettség kívántatik. Ezt azonban nem könnyű megállapítani. Az a külső objectiv ismérv, hogy a lakosság írni-olvasni tudjon, vagy legalább többségében ne legyen analphabéta, szintén kifogásolható, mert ez ellen felhozható az az érv, hogy a politikai belátás, a «statusquo» vagy a változtatás előnyeinek, hátrányainak mérlegelő képessége nem függ feltétlenül az írni-olvasni tudástól. Albániára szoktak mint iskolapéldára hivatkozni. Itt a lakosság legnagyobb része analphabéta, mégis ideológiája annyira át van fonva a politikai élet szálaival, hogy teljes képessége van nemzetközi elhelyezkedéseinek esélyeit megítélni. Sok értelmes ember lakik Magyarország területén is — tartozzék bármely nemzetiséghez — a kiknél az írni-olvasni tudás hiánya az itt megkívánt értelmi színvonalat nem szál-lítja alá. Ezért vigyázni kell, nehogy hamis ürügyek alatt

¹ «Les intérêts et les vœux de la population sont constatés autant que possible par voie de plébiscite. La, où la population se compose en majeure partie d'illettrés une enquête impartiale sur l'opinion et la situation de la population devra être faite à l'aide d'un autre procédé.»

megfosszák a népeket akaratuk legmegnyugtatóbb megnyilatkozási módjától. Természetesen ez a mód sincs jelentékeny fogyatékok nélkül. De valamint nincs a világon, nem is volt és valószínűleg nem is lesz olyan tökéletes választó rendszer, melynek a népakarat tiszta megnyilatkozhatása számos akadályával ne kellene küzödni és a melylyel számos visszaélés elkövethető ne volna: ép úgy nincs oly plebiscitum sem, melyhez tökéletlenségek ne tapadnának.

De ha azokkal a tervezetekkel, melyek akár az országgyűlés, a tartományi vagy municipiális képviselőlet útján kívánják a népakaratot megállapítani, szembeállítjuk a plebiscitumot, az utóbbi kevesebb fogyatékokkal jár, mint az előbbi módok. Elsősorban fontos érv a most említett tervezetek ellen, hogy az országgyűlés és egyéb népképviselői szervek egészen más célból választattak. Sok függ attól is, milyen éppen a választói törvény. A nemzet széles rétegeit bevonja-e úgy, hogy a népakarat igazi teljes megnyilatkozása nyilvánvalóvá válhassék. Sok függ attól, hogy a képviselők nem választattak-e egyfelől nagy kormánybefolyásolás, másfelől a szenvedélyeket felfokozó demagóg terror segélyével. Mindezeket alaposan mérlegelte az «Organisation central pour la paix durable», midőn a nemzetközi szerződés-tervezetben az egyik pontban kijelenti: «Les intérêts et les vœux de la population sont constatés autant que possible par voie de plébiscite.» Ezzel helyesen jelölte meg az általános szabályt, de az analphabéták többségének esetén az enquête módját is javaslatba hozza. (Là, où la population se compose en majeure partie d'illettrés, une enquête impartiale sur l'opinion et la situation de la population devra d'être faite à l'aide d'un autre procédé.) Ily enquêtenak kétségtelenül sok nehézséggel kell megküzdenie. Ilyennel — mit az «Organisation centrale» jelentése is kiemel — már a Balkán-államokban tettek kísérleteket. (Carnegie-alapítvány által kiküldött bizottságok.) A magam részéről helyesnek tartanám azt is, ha pártatlan enquête meggyőződést szerezhetne arról is, hogy az analphabéták zöme olyan értelmi fokon áll-e, hogy a kérdés megítélésére kellő fogékonysága lehet. Ha pedig kedvező az eredmény és meggyőződik az enquête arról, hogy az írni-olvasni

tudó hasonfoglalkozású egyéneknek ítélőképességénél nem állanak hátrább: akkor az enquête ajánlhatja a plebiscitumot, mert a keleti államokban rendszerint az idősebb, tapasztaltabb egyének az analphabéták és éppen azért az újabb keletű választói törvények és ezek között a magyar is, erre való tekintettel átmenetileg az analphabétákat nem fosztották meg előbbi választói joguktól, annak ellenére, hogy az új választói törvény az írni-olvasni tudáshoz kötötte a választói jogot.

Az enquête egyébiránt más irányban is nagy szolgáltatást tehetne a területi változtatások igazságos megítélésénél. A nemzetiségi elvet a területi önrendelkezés érvényesülésénél nem szabad feltétlen követelménynek tartani. A nép egyéb érdekeit is kellőleg kell mérlegelni.¹ Bármely elfogulatlan külföldi bizottság foglalkozott eddig is azzal a kérdéssel, nem fog-e gazdasági hátránnyal járni Magyarországnak az eddigi szertelen kívánságokat teljesítő földarabolása, valamennyi át volt hatva Magyarország összefüggő geographiai egységének, gazdasági összetartozandóságának szükségességétől is. Talán Angliát kivéve nincs terület, mely oly geographiai egységgel dicsekedhetnék, mint Magyarország.

Az, hogy valamely területen melyik mód szerint történjék az önrendelkezés megnyilatkozása, ezt leghelyesebb előzetes megegyezés útján eldönteni. De ha nincs megegyezés, pártatlan nemzetközi fórum döntése volna egyedül megnyugtató. Ha az eddigi bűvarlatok eredményét áttekintjük, megállapíthatjuk, hogy általános érvényű szabályok itt alig állapíthatók meg. Föltétlenül kárhoztatandó, ha nyilvánvaló, hogy a plebiscitum megtagadása tisztán hatalmi célokat szolgál. Úgy halljuk, hogy Magyarországon a párisi főtanács rokonszenvétől kísérve, mind cseh, mind pedig román és szerb részről a leg határozottabban ellenzik a plebiscitumot. Pártatlan bíróság-

¹ Sousentendu implicitemet — mondja az Adelswärd-féle jelentés — que certains autres considerations ne doivent pas être négligées dans les réglemens des questions territoriales, nous supposons par exemple, que par une reconstitution territoriale conforme aux règles strictement nationales un grand pays comme l'Autriche ou la Hongrie se trouve entièrement privé de débouchés directes sur la mer, ce fait doit de toute évidence peser lourdement dans le plateau de la balance contre les desirs. d'une population clairsemée et peu développée.

nak kellene dönteni ily kérdésben is, mert hatalmaskodásuk egyenes kigúnyolása az önrendelkezés érvényesülésének, mely pedig annyiszor hangzott el az entente vezető férfiainak ajkáról. A plebiscitum végrehajtásában a viszonyok különféleségeire tekintettel kell a helyesen alkalmazható szabályokat felállítani. De ezeket a szabályokat teljes részleteiben is esetről-esetre mindig előzetesen kell megállapítani, hogy egyik fél se kifogásolhassa a követett módszert. Néhány általános tétel mégis felállítható. Így feltétlenül meg kell engedni az alternatív kérdéseket ott, a hol több irányban van kérdésessé téve a terület jövő sorsa. Ilyenkor a statusquo kérdésén felül a következő kérdések szerepelhetnek: 1. a más államhoz való csatlakozás; 2. a souverain államban való autonomia; 3. souverain állammá való alakulás unióban vagy a nélkül stb. Ha absolut többséget egyik kérdés sem nyer, úgy a két legtöbb szavazatot nyert vagylagos kérdés jön új szavazás alá. Ha a háborút befejező békekötés idején alkalmazzák a plebiscitumot, rendszeren úgy történik, hogy a plebiscitum a békeszerződés aláírása és ratificatioja közötti időben történik. Ily esetben, mint ezt a többször hivatkozott bizottsági jelentés is kiemeli, a békeszerződésben kimondják, hogy a területváltozásra vonatkozó rendelkezés csak akkor tekinthető szentesítettnek, ha a lakosság a megállapított módon akaratát kinyilvánította. Ha ez hat hónapig meg nem történik, vagy a népakarat ellen nyilatkozott, akkor a kérdéses szakasz hatályát veszti, de a békeszerződés egyéb pontjait ez természetesen nem érinti. Újabban többen hangoztatták azt az elvet is, hogy bizonyos területet előbb hosszabb ideig nemzetközi állandó felügyelet alá helyeznek és 10—15 év múlva következik be a népszavazás. Lehetnek esetek, midőn rendkívül indokoltnak látszik a plebiscitum határidejének kitolása. Ismét Magyarország saájtszerű helyzetére hivatkozom. Ha Magyarország feldarabolásának katastrófhája bekövetkeznék, nem volna-e legalább méltányos Magyarországnak időt adni arra, hogy behíányítsa, midőn az 1918-iki forradalomban vált teljesen önálló országgá, minő testvériességgel öleli magához a többi nemzetiségeket? Most megszűnik az a veszedelmes helyzet, melyben a magyarság az utolsó évszázadokban éppen saját nemzetiségeivel szemben jutott, a midőn a centralisáló ausz-

riai és dynastikus politika a magyarság önállósági törekvései ellen a nemzetiségeket használta fel. Valóban tragikuma Magyarországnak, hogy midőn végre állami teljes önállóságát visszanyeri és midőn a legteljesebb autonomiát biztosítja a nemzetiségeknek mint collectiv személyiségeknek is, akkor akarják megfosztani államtestét végtagjaitól. Akkor akarják arra kárhoztatni, hogy mint megnyomorított test-törzsök a lassú elhalás tengődésében vergődjék. Ha már elkerülhetetlennek tartják ezt a rettenetes executiót, ne tagadják meg a népakarat plebiscitumát. Még pedig ily esetben valóban helyes volna megfelelő próbaidőt adni, hogy kitapasztalhas-sák az évszázadokon át békében együtt élt nemzetiségek, hogy a béke megzavarásának fő okozói eltűnván, a magyar testvériség igaz bensőséggel örökösön azon, hogy a nemzetiségek autonómiaja a legapróbb részletekig teljesen érvényesülhessen. És ha már meggyőződhetnek a nemzetiségek, hogy nyelvük, irodalmuk teljes szabadsággal fejlődhetik, iskoláikban, egyházaikban. minden fokú hatóságnál, országgyűlésben, országos, megyei, járási, községi szervezetben minden biztosított jogaik akadály nélkül érvényesülhetnek, ha tapasztalják, hogy gazdasági érdekeik egyenesen megkövetelik, hogy a nagy magyar medenczének az észak és északkelet tótjai és ruthénjai, kelet és délkelet románjai és szerbjei, a nyugat németjei a politikai Magyarország szoros kötelékében álljanak. akkor a tapasztalatok után néhány év múlva szólaljon meg a plebiscitum döntő szava. Igen természetesen a népszövetség keretében szervezendő nemzetközi nemzetiségi védelmi apparatus ezen idő alatt is a legteljesebb mérvben gyakorolná a felügyeletet oly módon, miként ezt a békeszerződés vagy a népszövetség meghatározná. Ki lehetne ezt még azzal is egészíteni, hogy ha a nemzetközi «commission de surveillance» úgy találná, hogy oly okok merülnének fel, melyek a népnek a kitűzött határidőn belül való megkérdezését szükségesnek találnák, ez előbb is megtörténhessék, sőt a népszövetség, ha úgy találná, hogy a kisebbségi jogok szándékosan vagy czélzatosan oly mérvben sértettek meg, hogy ez elég ok az elválásra, úgy még ebben a kérdésben is a szervezendő «tribunal des nationalités» döntése volna kikérhető.

Folytatva már most a plebiscitum eljárására vonatkozó egyéb kérdések taglalását, a szavazó-jogosultságra nézve általános irányításul szolgálhat az a tétel, hogy minél szélesebb körre kell azt kiterjeszteni. Más szóval: ha valamely országban szűkkeblű a képviselői, a municipalis vagy községi választói jog, nem volna helyes ezeket alkalmazni. A civilisált államok országaiban csaknem általános ebben az a felfogás, hogy minden nagykorú férfinak és nőnek, az önmaguktól érthető *disqualificatio* eseteit kivéve, meg kell adni a szavazati jogot. Sokan a 20 évhez kötik, sőt a szocialista írók a 18 éves korhatárt állapítják meg. Meg kell jegyezni, hogy a communistikus irodalom az önrendelkezési jogot egészen másképpen magyarázza. Az nem beszél a nemzetek önrendelkező jogáról, hanem minden nemzet dolgozó osztályainak elkülönülési jogáról. Ha tehát népszavazás lett volna a gyászos emlékü proletárdictatura idején, akkor nem az egész népre kiterjedő általános plebiscitumot engedte volna az akkori kormánytanács. A plebiscitumban csakis azok vettek volna részt, a kiket a proletárdictatura választójoga szavazati joggal ruház fel. Az úgynevezett «nemzet akarata», mondják a communista írók, reájuk nézve nem szentség. Reájuk nézve a proletár-akarat az irányadó. Ennek az álláspontnak bírálataiba e helyütt nem kívánok bocsátkozni. Annyit azonban meg kell jegyezni, hogy addig, míg a világ nagy vezető nemzetei visszautasítják a communismust és proletárdictaturát, addig a nagyhatalmak tanácsa, ha egyáltalában szóba is állna velük, a proletárdictaturát schasem fogná plebiscitumra fölhívni, mert az ő plebiscitumuk a legnagyobb igazságtalanság, mert az nem a kérdéses terület egész népességét felölelő népszavazás útján jönne létre, hanem abban csakis a népesség egy töredéke venne részt.

E közbevető megjegyzések után ismét felvéve fejtegetéseim fonalát, nyilvánvaló, hogy milyen legyen a szavazási mód, ez abszolút tételben nem állapítható meg. Ez függ az ország politikai érettségének helyzetétől. A hol eddig is titkos és írásbeli volt a választás: ott a plebiscitum is így történik. A nyugati civilisatio országaiban feltétlenül titkos és írásbeli lesz a plebiscitum. A hol azonban analphabéták túlnyomó

számban vannak, vagy a hol eddig nem volt titkos a választás: ott a titkos szavazás alig ajánlható. A pártatlanság biztosítására legjobb mindig, ha a szavazás vezetését és felügyeletét semleges állam közegeire bizzák. Különösen elengedhetlen, hogy az ellenséges katonai hatalom által megszállott területekről a megszálló csapatok vonuljanak ki. Ma pl., midőn e sorokat írom, Magyarország területének nagy részét ellenséges, sőt Magyarország területét kétharmadrészben annektálni kívánó katonai erők tartják megszállva. Ily helyzetben lehetetlen elfogulatlan népszavazást elképzelni. A csehek, románok, szerbek már eddig is több helyen rendeztek jól előkészített próbaszavazásokat. Nem elég az, hogy csak éppen a szavazás idejére vonuljanak ki az ellenséges csapatok; szükséges, hogy a népszavazást több időre megelőzőleg hagyják el az elfoglalt területeket, hogy minden terrortól mentesen mérlegelhesse minden polgár a valóban nagyfontosságú sorsdöntés következményeit.

Eddig rendszerint az volt az általános tétel, hogy a népszavazás semleges hatalom közbenjöttével történjék. Most, midőn ebben a nagy világháborúban oly sok állam hadviselő fél volt, nem kétkem, hogy Magyarország teljesen megbíznék az amerikai vagy angol közegekben is, mert hisz a súlypont nem azon fordul meg, hogy semleges-e az illető állam, hanem az a lényeges, hogy lehetőleg pártatlan legyen az illető hatalom,

Nagyon fontos, hogy világosan meghatározottassék a területi kör, melynek lakosságát a szavazás megilleti és fentartva azt a véleményemet, melyet fentebb a vegyes és ethnographiaiag tisztán el nem különíthető nemzetiségektől lakott államra nézve kifejtettem, kívánatos, hogy a szavazás az érdekelt területen belül kisebb egységekben (járás, község) történjék. Már csak azért is, hogy eredménye esetleg felhasználható legyen arra, hogy a mennyire ez összeegyeztethető a területi változással, a kisebb egységek kívánsága is teljesíthető legyen.

A hollandi tanulmányi bizottság elnökének, Beaufort-nak figyelemre méltó indítványát, melyet a tanulmányi bizottság minden tagja helyeselt, a határokat kiugazító területi változtatásokra nézve helyesnek és gyakorlatinak tartom. Semmi kétség, hogy a kérdés alatt álló határterületek kis számú lakosságának kívánsága nem lehet akadálya annak, hogy eset-

leg a két állam egészének érdeke helyesen legyen kielégíthető. Itt az államok nagyobb közérdeke előtt a kisebb terület érdekeinek hátrálnia kell. De itt is lehet, sőt czélszerű az optio méltányosságát gyakorolni oly módon, hogy a kérdéses terület lakosai, ha akarnak, gazdasági hátrányok nélkül megmaradhassanak a régi államkötelékben, illetve visszajutásuk megkönnyíttessék. Ingatlanok birtokosainál ez úgy is történhetik, hogy az incorporáló állam megfelelő érdekekkel megváltja az incorporált területen levő birtokot és így ennek tulajdonosa a régi hazában szerezhethet birtokot. Azon lakosoknak pedig, kiknek nincs ingatlanuk, szintén gazdasági helyzetük biztosításával meg kell könnyíteni a régi hazájukba való visszatérést.

Egyébiránt ismételve kiemelem, hogy elengedhetlen követelménynek tartom azt, hogy minden egyes esetben a szavazási jog és a plebiscitum végrehajtásának összes szabályai előre megállapíttassanak. Ez történhetik megegyezéssel, ha pedig ez a megegyezés nem sikerül, nemzetközi bíróság útján.

Kiterjeszkedem itt még a desannexio kérdésére. Szerény véleményem szerint sem az annexio, sem a desannexio nem különböztetheti annak az általános szabálynak alkalmazását, hogy a területi változás a lakosság beleegyezése nélkül ne történhessék. A hódítás jogának fogalmi köréhez tapad maga az annexio és desannexio szó is. Oly életbevágó a területi változás, hogy nézetem szerint, még a desannexio esetében is jogos kívánság az annectált terület lakosságának megkérdezése. Lehet eset, mely indokolttá teheti a desannectáló állam lakosságának is akaratnyilvánítását. Rendszerint a desannectáló állam lakosságának közóhaja esetleg egy lefolytatott háború hadi célja. Ilyen eset Elzász-Lotharingia esete. Itt valóban felesleges volna Franciaország népességét megkérdezni, de viszont tekintettel arra, hogy csaknem félszázada történt az annexio, nagyobb megnyugvást keltett volna a desannexio esetében is az ezelőtt német uralom alatt álló Elzász-Lotharingiai terület lakosságának megkérdezése. Már csak elvi okokból is, nehogy a «droit de conquête» árnyéka zavarja a visszafoglalás tényét. Fájdalom, most úgy látszik, az országok feldarabolása plebiscitum nélkül történik — a «droit de conquête» a végzetes jelszó.

VI.

Nemzetiségi kisebbségek. Valamely állam szerves kapcsolatában élő nemzetiségi kisebbségek védelmének rendezése a legnagyobb fontosság. Ezekre vonatkozó részletes kérdésekre összefüggőleg válaszolok.

Azt a néprajzi elkülönítés legszenvedélyesebb híve sem meri állítani, hogy néprajzi alapon mindenütt úgy lehetne megvonni a határokat, hogy azok egyúttal politikai határok is legyenek. Vannak vegyes nemzetiségű, több nyelvű országok, melyeknek nemzetiség szerint való elkülönítő kialakulása, legyen az önálló államalakítás vagy csatlakozás, egyenesen lehetetlen. Vagy ha ez a feldarabolás akár büntettképpen, akár jutalom fejében a tett szolgálatokért, akár stratégiai okokból, minden áron, a győzők hatalmi szavával erőszakoltatik, akkor ez újabb katastrophákra vezet. Ilyennek jeleztem fönnebbi fejtegetéseimben Magyarországot is, hol az ethnographiai határokkal egy szerves egységet kellene úgy szétbontani, hogy a szétbontás után is milliók kerülnének másnyelvű uralom alá. De minket nem tekintve is, sok ország van abban a helyzetben, hogy különféle nemzetiségű honpolgárai vannak, és ezért a kisebbségek védelmének kérdése a nemzetközi jog egyik elsőrangú feladata. Még pedig oly feladat, melyet a leghatályosabb sanctio segítségével kell megoldani. Nem lehet itt általános ígéretekkal, óhajokkal dolgozni, de a legerőteljesebb sanctio érvényesülése van helyén. Különösen szükséges a hatályos sanctio akkor, ha megtörténik az a culturdynamikai csapás, hogy alacsonyabb culturfokon álló állam uralma alá kerülnek magasabb culturfokú kisebbségek, melyek az egyéni és politikai szabadság teljességét élvezték és most idegen uralom alá kerülnek, kitéve annak a veszélynek, hogy az idegen uralom elnyomó törekvéseket táplál. Nemzetközi feladatnak mondtam. Igen, mert nem szabad ezt a megszokott chablon szerint egyszerű belügyi kérdésnek tartani. Azok a büszke szólamok, melyek hirdetik, hogy nem engednek beavatkozást a nemzetiségi kérdésben, mert az az állam souverainitásából folyó belügyi kérdés, csak pattogó szavak. Ezek a nagyhangú axiomák azon szomorú csoportjához tar-

toznak, melyeknek tartalma sohasem volt élő komoly valóság. Általában, a ki csak némileg ismeri a világpolitika történetéseit, az meggyőződhetett — a mire már fentebb is utaltam — hogy a nagy külügyi bonyodalmakat legtöbbször épen a belügynek tartott kérdések okozták. Semmi kétség, hogy a belügy csak addig marad tisztán belügyi kérdés, a meddig az más államot a maga komoly érdekében nem érinti. Ha azonban valamely állam belügye megkapja azt az áramot, mely Európa vagy az egész művelt világ solidaritását kapcsolja össze: a belügy azonnal külügygyé lesz. Ezért a tankönyvekben dogmatica belügyinek decretált kérdésekből származott igen sok külügyi kérdés és ebből igen sok rettenetes háború.

Midőn a háború elején az «Organisation» igen tartalmas felhívásában munkára szólított bennünket és csoportosította a háború általános és különös okait, egyenesen az egyes államok nemzetiségi kérdéseire utalt mint egyik háború-
okozó tényezőre.¹

A kisebbségek védelmének kérdésében az «Organisation» dícséretes munkát végzett. Oly jeles vélemények járultak a tövises kérdések tisztázásához, minők a többi között Forel, Buxton, Gabry, Charles Levermore, Hildebrand, Laun munkálatai. Oly tanulságosak voltak a párisi (1915.), a laussannei (1916.) nemzetiségi congressusok is, hogy elmondhatjuk talán, hogy a kérdések nagyobb részében az elméletben közeledünk a «communis opinio» összhangja felé.

¹ Halvdan Kochut bizottsági jelentésében utalt arra: C'est un fait historique que les querelles nationales intestines d'un pays ont abouti en plus d'un cas à la guerre. Elles créent toujours des dangers de guerre. La guerre mondiale actuelle a tellement commencé par une agitation nationale parce que les Serbes de Bosnie, se croyaient, à tort ou à raison, opprimés par l'Autriche-Hongrie. L'Italie s'est jetée dans le conflit à cause de son irrédentisme. Les plaintes des Allemands contre l'oppression danoise déclenchèrent la guerre entre le Danemark et la coalition Austro-prussienne en 1864. Les Hongrois, en 1848, cherchèrent à se détacher de l'Autriche, et la conséquence fut que la Russie se trouva à son tour entraînée dans la guerre. La guerre de l'Indépendance grecque de 1820 amena l'intervention de trois grandes nations.

Én a magam részéről azokat a tételeket, melyeket az *Avant* «Projet d'un traité internationale relative aux droits des minorités», a nemzetiségi kisebbségek védelméről tartalmaz, általában igen helyeseknek tartom. De teljesen osztozom Laun szellemdús megjegyzésében, hogy nem annyira minimalis, mint inkább maximalis programra volna szükség a modern demokratikus államnak.¹

A maximalis program azért volna fontos, hogy láthatnák, mily határig tűri az államegység a nemzetiség mint collectiv személyiség autonóm életének kiterjesztését. A tiszta föderalismus és a széleskörű autonomia között kellene megkeresni a megnyugtató vonalat. Maximalis program, melyet az államok a saját törvényhozásukban megvalósíthatnak a nélkül, hogy az államegységet fel kellene adniok.

Ma már általános az óhaj, hogy nemzetközi védelem alá helyeztessék a nemzeti kisebbségek védelme. De a milyen általános ez a kívánság, épen olyan általános az is, hogy ne a szent szövetség beavatkozó erőszakos hagyományai élesztessenek fel, hanem a nemzetközi jogrend követelményeinek megfelelőleg állapíttassanak meg a nemzetközileg biztosítandó jogok. Az egyéni és politikai szabadságjogok egyenjogú biztosítása mellett ott, a hol a kisebbségek kívánják, szükségessé vált a nemzetiségeknek mint csoportegységeknek minél szélesebb politikai autonóm jogkörét is

¹ Erst muss man darüber klar sein, was man an die Rechtseinstellungen der einzelnen Staaten für Anforderungen stellen kann und soll, bevor man an internationale Vereinbarungen hierüber denkt. Auch heute noch bei allen grossen Kulturvölkern nicht nur nach aussen hin, sondern auch im Staatsinnern, gegenüber den nationalen Minoritäten, ein starker nationaler Imperialismus. Mann sollte daher meines Erachtens, wenn man die praktischen Möglichkeiten nicht aus dem Auge verlieren will, die schöne und edle Aufgabe, gegen diesen Imperialismus durch völkerrechtliche Abmachungen anzukämpfen, vielleicht vorläufig doch noch besser der Zukunft überlassen und sich inzwischen desto intensiver auf die Propaganda für staatliche Einrichtungen verlegen. Dabei bedürfen wir allerdings nicht so sehr eines Minimalprogramms, sondern vor allem eines Maximalprogramms dessen, was die nationalen Minoritäten an praktisch Realisierbarem zu fordern hätten.

biztosítani. Az, a mit az *Organisation Avant projet d'un traité internationale*-ja tartalmaz, az csak a minimumnak tekinthető. Ezzel szemben utalhatunk arra, a mit a magyarországi kisebbségek egyenjogosításáról szóló jogszabály tartalmaz — ez valóban a maximalis programig ér föl.

Magyarország eddig is minden polgárának kivétel nélkül egyenlő egyéni és politikai szabadságjogot adott. Választási autonómiák máris a legteljesebb mérvben biztosították a nemzetiségek egyházi és iskoláztatási jogait. A multban sem állott Magyarországnak hátrább más államoknál a kisebbségek védelmében. Itt sok a félreértés, a félremagyarázás, az irányzatos koholmány. Eddig a hány nemzetközi bizottság Magyarországnak megfordult, mindegyik megállapította, hogy túlzó prismán át nézik a nagy nyugati államok a magyarországi nemzetiségi helyzetet és több bizottság fel is tárta teljes erélylyel a valódi tényállást.

Senki sem üdvözlönné melegebben a minden szerződő államra kiterjedő nemzetközi felügyeleti szervezetet, mint mi magyarok. Meggyőződhetik akkor a világ, hogy a vállalt kötelezettségek teljesítésében a legelső helyen Magyarország fog állani. Elkerülhetetlennek tartom természetesen a legkimerítőbb felügyeleti szervezetet a népszövetség keretében. Részlet és könnyen megoldható kérdés, hogy minő tervezetű legyen a «commission internationale de surveillance». Mindenesetre fontos, hogy olyan legyen minden állam számára a felügyelőbizottság, hogy ennek pártatlanságában mind az állam, mind a nemzeti kisebbség megnyugodhassék. Meg kell adni annak a módját, hogy valóságos beható ellenőrzést gyakorolhassanak. Olyan nemzetek egyéneiből kellene összeállítani a bizottságot, a kikhez nem tapad az elfogultság vagy épen mellékérdek gyanújának még a leghalványabb árnyalata sem. Itt az egyes nemzetek politikai helyzete és a nagyhatalmakhoz való viszonya figyelembe veendő, mert ha pártos egyének mellékezelőket szolgálva teljesítenék ezt a nemes ellenőrző hivatást: akkor nyomukban csak az elkeseredés járna. Lényegesnek tartom azt, hogy magának a felügyelő-bizottságnak rendelkezési jogot nem kell adni, de én melegen pártolom a «Tribunal des Nationalités»-t, mint külön bíróságot is, mely a nemzetiségi

kérdésekben mint bíróság, azon elvek és eljárás szerint döntene, mint más nemzetközi bíróság. A külön jellegű nemzetközi bíróság szervezetét szükségessé teszi az, hogy itt nem államok között támadt viszályokról, hanem az állam és saját polgárai között támadt kérdésekről van szó. Életbevágó kérdés itt az: kinek legyen joga az ügyet a felügyeleti szervezet, különösen a nemzetközi bíróság elé vinni. Jogászilag szólva: kinek lehet kereseti joga. Itt a magam részéről a legliberalisabb álláspontot helyeslem. Kereseti jogot kellene adni az érdekelt államnak, az említett felügyelő-bizottságnak, sőt meg kellene engedni annak az államnak is, hogy bíróság elé vihesse az ügyet, a melynek nemzetéhez tartozik a népcsoport pl. Magyarországon a románoknak mint nemzeti kisebbségnek biztosított jogok érdekében Románia is kérhetné a nemzetközi védelmet, illetve a nemzetiségi bírósági döntést, de ez viszont a Romániában és másutt külföldön élő magyar kisebbségre nézve is a legteljesebb mérvben biztosítandó volna Magyarország számára is. Természetes, hogy mindenkinek joga van panaszt emelni, de ez nemzetközi felülvizsgálatra csak úgy kerülhet, ha az állam megjelölt szerve a panaszt alaposnak találva, azt közvetíti. Nehéz arra a kérdésre válaszolni, hogy milyen egységeknek; vagy éppen hány egyénből kell állani annak a kisebbségnek, mely a nemzetiségnek biztosított jogok érvényesülése végett felléphessen. A mennyiséget nem lehet in abstracto meghatározni. De arra, hogy a kisebbségeknek biztosított jogok megvédessenek, útmutató lehet az az indítvány, mely ajánlja, hogy egy nemzetiségi kisebbség felléphessen akkor, mihelyt elég népességgel bír arra, hogy iskolát, egyházközséget állítson. Erre azonban megrögzített szabályt felállítani nem lehet. Irányadónak kell azonban annak lenni, hogy itt a legszabadlevűbb felfogás érvényesüljön.

A mennyiben állandó nemzetközi szervezete lesz a nemzetiségi kisebbségek védelmének, igen fontos kérdéssé lesz az, hogy nemzetközi védelem alá helyeztessék-e az, ha valamely souverain állam területi integritását érintőleg kíván valamely népcsoport eddigi nemzetközi helyzetén változtatni. Mondjuk, egy népcsoport önálló állammá akar alakulni. Tudjuk, minő sok ellenvetéssel találkozott annak idejében Toynbeenek az

az indítványa¹ is, mely az államon belül az autonom jogok nemzetközi biztosítására irányult.

Beaufort, Broda, Scherrer is ebben a kérdésben óvatosságra intettek. Annál inkább bizonyára sokan fogják aggálylyal fogadni az oly indítványt, hogy a souverain államok nemzetközileg biztosított területi integritása újabb és újabb elhatározások tárgyaivá tétessenek. Nézetem szerint a kérdés súlypontja abban van, miként sikerül, miként teljesíti igazi feladatát mai tökéletlen szervezetében a népszövetség. A népszövetséget «in theoria» a magam részéről olyan intézménynek tekintem, mely a jövő nemzetközi jogrend központja. A népszövetség mai szerkezetét tarthatatlannak tartom és csak abban bízom, hogy önmagát fogja bölcsen reformálni, mert ez a «népszövetség» élet-kérdése. Meg vagyok győződve, hogy ezen nagy hiba ellenére a «népszövetség, mint az emberi haladás visszautasíthatlan logikai következménye, feltétlenül intézményszerűleg fog a jövőben a világ jogrendjébe beleilleszkedni. A nagy világkatastrophából ezt az egyedüli fölemelő mozzanatot várták. Várták, hogy ennek a rettenetes ember- és vagyon-pusztításnak chaosából új cosmosemelkedjék ki a népszövetség aegise alatt. A népszövetség belső értékének azonban elengedhetlen feltétele, hogy a népszövetség megértő, igazságos békén alapuljon. A tartós jogbéke csak a békekötés igazságából élheti a maga biztos életét. De engem az sem tántorít meg, hogy a párisi népszövetségi alkotás nagy fogyatékoságokban szenved. Ez a népszövetség nem a várva-várt Wilson-féle eredeti conceptio. Az a népszövetség, melynek vállain az új világrendet kell hordoznia, nem lehet azonos a mai szerkezettel. Okoskodásom fonala, a fölvetett kérdésre válaszolva, ez. Ha a népszövetség szervezete nem reformálódik, úgy nem lesz alkalmas az előbb fölvetett kényes területi kérdés eldöntésére, de ha

¹ «Sovereign states should also be willing, in time of peace, to allow a plébiscite to any section of their population that demanded it through its natural representation, the plébiscite to concern merely the political status of this section of the population within the given state. The question of the transference of the section to another sovereignty would not be within the competence of such a plébiscite permitted voluntarily by a state in time of peace».

a népszövetség élete a megértő igazság jegyében fejlődik, különösen, ha igazságos jogi béke szolgál alapjául, úgy még a legkényesebb területi kérdések eldöntésére is alkalmasoknak kell találni a népszövetség keretében alkotott intézményeket. Ez az igazi feladata a népszövetségnek. Nem szabad elzárni emélfogva egy nemzetet sem attól, hogy esetleg területi elválási vagy visszacsatolási kérelmét is a népszövetség elé terjeszse. Itt azonban azt a nagy veszélyt kell elhárítani, hogy a népszövetség keretében ebben a kérdésben döntő szervek ne hatalmi célokat szolgáljanak, hanem a lehető pártatlan megítélés biztosítékaival rendelkezzenek. Ha e kérdések jogi természetűek, kétségtelenül a kötelező nemzetközi bírói védelem van helyén, ha pedig politikai természetűek és ezek alkalmatlanok bírói ítélet hozatalára, akkor vagy ahhoz a hathatósnak fölsímt és megnyugtató eredményező nemzetközi intézményes eljáráshoz kell fordulnunk, mely már nem is újság a nemzetközi jog területén, melyet a Bryan szerződések irányítanak, midőn a vitás ügyről illetékes nagy tekintélyű nemzetközi tanács véleményét nyilvánítja. Ez az elintézési mód már is kifejezésre jut a népszövetség szerkezetében. A népszövetség keretében kell a kérdés megoldására a legalkalmasabb szervezetet megtalálni, de különösen az utóbb említett nagyfontosságú kérdésben szorosán körül kell írni az alanyi jogosultságot a kérdésnek nemzetközi forum elé vihetésére, mert igen természetesen meg kell akadályozni azt, hogy komoly felelősség nélkül ily nagyfontosságú kérdések a népszövetség elé vitessenek.

Végül rendkívül fontosnak tartom, hogy a nagy világ-háborút befejező békeszerződésekben tüzetes intézkedés történjék a nemzeti kisebbségek védelmére. Nem elég a védelmi szervezetről gondoskodni. Nem elég csak az, hogy a népszövetség collectiv szerződéseinek közé iktassunk valamely határozatlan, különfélelekép értelmezhető, általánosságokban mozgó minimalis védelmi programot. Ezekben a kérdésekben a legtisztább, a legvilágosabb és a leghatározottabb megállapodásokra van szükség. Ha valahol, itt kell érvényesíteni a «Clara pacta boni amici» elvét. Tüzetesen ki kell jelölni, hogy az annectáló államnak mely kisebbségek részére kötelessége autonómiát adni, a szerződésben kell biztosítani a nyelv

szabad használatát az egész vonalon. Nem elég a «libre usage de leur langue»-féle általános formula, de például, ha Romániába kebeleztetnék 26 eddigi magyar vármegye, félremagyarázást nem tűrő módon részletesen fel kell sorolni a nyelvi, jogi, gazdasági, kulturai stb. egyenjogúság minden követelményét. Egyes részleteket lehet a két állam közötti megegyezésre fenntartani — de nem szabad egyetlen fontos kérdésnek sem maradni, melyre biztos útmutató ne legyen a nagy békeszerződésben, mely a két állam közötti szerződést is irányítja. Mindenesetre biztosítani kell a kisebbség számára eddigi nemzeti cultur-intézményeit, a minoritások nyelvének érvényesülését a közéletben (a községi, megyei szervezetekben a jkvi nyelv használatát stb.), annak egyenjogúságát az államnyelvvel a sajtóban, egyletekben, gyülekezetekben, iskolában, egyházban, a hatóságokkal való érintkezésben, sőt a minoritások arányának megfelelőleg biztosítani kell a közhivatali alkalmazást is és hogy a nemzetiségek az államcél érdekeit nem veszélyeztetve culturközösséget tarthassanak fenn azzal a nemzeti állammal, melynek kötelékéből kiváltak. Természetesen ennek teljesen viszonyosnak kell lenni.

VI.

Az utolsó kérdés, melyet az «Organisation» tesz, a következő: Ha az önrendelkező jog alapján egy állam területét megosztják, kinek és miképen kell mérlegelni az elszakítás alkalmával a visszamaradt területet érintő jogi és gazdasági érdekeket? Mindenekelőtt kiemelem, hogy vitálisabb érdeke nincs a souverain államnak, mint saját területi integritása. Ezért csak a legkomolyabb okok fogadhatók el igazolhatóknak, melyek miatt egy régi államterület megváltoztatása szükséges. Ha komolyan foglalkozott valaki ily természetű kérdésekkel, tudja, hogy mennyi megtévesztő akadály tornyosul ily kérdés igazságos megoldása elé. Az első feltétel, hogy azok, a kiknek döntő szavuk van, ne csak a térképeken át ismerjék az országot, melynek sorsa kezükben van. A nemzet nem dolog. A nemzet lélek. Ezt a lelket ismerni kell. Ne csak egyoldalú információk szemüvegén át lássák a helyzetet.

Az «audiatur et altera pars» a legszigorúbban megtartandó. Az nem «audiatur et altera pars» a megnyugtató ítélethozatal szempontjából, ha éveken és hónapokon keresztül az egyik félnek egyoldalú értesítései alapján suggerált meggyőződés kialakulása után, tehát ha már czáfolhatatlannak tartják az informált döntő tényezők a saját meggyőződésüket támogató indokolást is: hívnák meg a másik felet az előre kialakult ítélet-hirdetésére. Ez talán kihallgatás — de semmiesetre sem meghallgatás. A második feltétel, hogy a nemzetiségi elv — melyet a terület-igénylők előtérbe állítanak, valóban tisztán nemzetiségi elv-e, vagy inkább takaróul szolgál jogosulatlan imperialistikus uralmi vágyaknak és a területváltozások nem annyira az illető nemzetiségnek igazi óhaját és előnyeit szolgálják, mint inkább hódító érdekeket is azért, hogy expansiv vágyukat kielégítsék, nem ijednek meg attól sem, hogy millió és millió más nemzetiségűt is átcsatolnak és ezzel esetleg alacsonyabb kulturai színvonalú uralom alá helyeznek. Meg kell vizsgálni, hogy az átcsatolás nem dönti-e katastróphalis veszedelembbe a visszamaradt országot, nem fosztja-e meg létfeltételeitől a nélkül, hogy erre az átcsatolásra a területi nagybodást kívánó ország állami életének szüksége volna? Meg kell fontolnia, hogy a területi integritás szétrombolása nem teremti-e oly chaost, hogy ott a jogi rend többé az állami és gazdasági létfeltételek hiánya miatt fenn nem lévén tartható, ez az állapot annál a solidaritásnál fogva, melyben ma a világ államai élnek, a világbékét fenyegető tűzfészket teremt. Meg kell különösen fontolni, hogy a több tömbben és számos medenczében évszázadokon át együttélő vegyes nemzetiségű területet helyes-e akkor feldarabolni, midőn a régi hazában a nemzetiségek minden joga biztosítva van és a leghatályosabb nemzetközi ellenőrzés intézménye a népszövetség egyik alapvető szabálya lesz. Hogy a kitűzött kérdésre válaszoljak és példát hozzak fel, kénytelen vagyok azt a választ adni, hogy ha Magyarország területéből mindazt elveszik, a mit a csehek, románok, szerbek és osztrákok most hirdetnek: akkor nem lehet a visszamaradt Magyarország jogi és gazdasági érdekeit megóvni, mert ki van zárva a jogrend lehetősége és tönkretéve gazdasági existenciája. Ez nem túlzás, ez rideg valóság.

De nem túlzás, hanem rideg valóság az is, hogy a kelet-európai problémának központjában áll a magyar kérdés. Ha ez igazságosan oldódik meg, miként ezt Magyarország, mely a szabadságnak, polgáriasultságnak, a nyugati civilizatio védelmének annyi szolgálatot tett, meg is érdemli: akkor a nyugati hatalmaknak szilárd alapjuk lesz a problema további kérdéseinek megoldására. Ellenkező esetben nem sikerül sem a délszláv, sem a cseh, sem a lengyel kérdés végleges megoldása. Lesz itt egyszerűen a nyugat felé előbbre tolt balkán állapot. A Kárpátok nagy medencéjében veszélyes tűzfészek lehet, mely a délkeleti Európa békéjét folyton nyugtalanítja.

B. WLASSICS GYULA.

TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI VÁLSÁG.

Szegény agyongyötört, kirabolt nemzetünk egyszerre négyszeres válság örvényébe került. Ezek közül egy is elég, hogy egy egyedül álló nemzetet tönkre tegyen, ha a nemzet nem képes összeszedni minden eszét és erejét. Négy válság gyötör bennünket: egy világ-válság, állami válság, társadalmi és közgazdasági válság.

A külpolitikai válság nem a háborúval kezdődött. A történelem nem olyan, mint valami rossz színdarab, hol az egyes felvonásoknak semmi közük egymáshoz. Nagy isteni színjáték az, melynek egyetlen felvonása az emberiség egész létét foglalja magában. Nem történhetik abban semmi, a minek gyökerei vissza ne nyúlnának a századok homályába, s következményei ki ne hatnának jövő századokra. A török idők következménye volt, hogy hazánk földjére menekült néptöredékek telepedtek le, a kiket most maguknak szeretnének megszerezni szomszédos fajrokonak, és hogy védelmi szövetségre kellett lépni Magyarországnak Ausztriával. A monarchiának ismét védelmi szövetségbe kellett lépnie Németországgal, hogy védekezhessék az orosz hódítási törekvés ellen, a mely még Nagy Péter cár hagyatéka volt. A német-francia versengés Elzászáért, a mely századok bűne, s a német-angol verseny a világpiacokon, e szövetségek útján rántotta bele hazánkat a világháborúba. Nem császárok, nem társadalmi osztályok okozták a háborút. A nemzetek, a fajok nagy életérdekeinek ellentétei hozták létre szinte természeti törvény szükségszerűségével, mint villamos áramlatok hozzák az égi háborút. Ha valaki gyerekes bosszúvágygyal bűnösöket keres, az igazán ne keresse a mi hazánkban. Országunknak semmi érdeke sem volt a háborúban. Ha győztünk

volna is, Magyarország nem számíthatott volna semmi nyereségre. Magyarország húzódozott a háborútól még akkor is, mikor földjén az ellenség nyíltan izgatott és gyilkos merényleteket követett el. Utolsó perczben is ellenezte a háborút. Ma már kipattant a titok, a bécsi levéltárból nyilvánosságra került az az okmány, a mely bizonyítja, hogy Magyarország nevében gróf Tisza István a végsőkéig ellenezte a háborút. Ezt szemébe kell mondani mindenkinek, a ki azon a czímen akar bennünket megrabolni, hogy felelősek vagyunk a háborúért. Ezt meg kell mondani az Ententenak. Miért küzdött hát Magyarország a világháborúban? Mert a *pragmatica sanctio* folytán szerződéses kötelessége volt harczra kelnie, a mint azon a nevezetes közös tanácskozáson Magyarország egyetlen képviselője, gróf Tisza István, egyedül maradt a háború ellenzésével. És végig küzdött, mert a magyar nem tud más lenni, mint becsületes és hű, és mert a magyar sem tudott áruló lenni. Ez az igazság s ezt az igazságot büszkén kell vallanunk a történelem ítélőszéke előtt.

Szomszédaink óriási történelmi hibákat követtek el. Mohóságukban siettek elhordani az állampénztárak tartalmától, gyáraink gépeitől, vasutaink felszerelésétől az utolsó libáig, vetőmagig, czeplédi parasztok egyetlen pár csizmájáig mindent, a mi elmozdítható. Milliárdokra menő vagyonokat hordtak el fegyverrel a védtelenné vált magyartól s ez alatt megfélekeztek saját jövőjükről.

Románia, Csehország, Szerbia, mind teljesen elszigetelve fognak állni a jövő nagy viharaiban, köröskörül ellentétes érdekű, ellenséges érzésű népekkel. Köztük az egyetlen nép, melynek mindannyiokkal közös érdekei vannak, a magyar. A józan politika azt kívánta volna, hogy siessenek ennek a népnek barátságát megnyerni, bölcsen, mint a győztes macedoniai Fülöp elég okos volt a legyőzött Athén barátságát megszerezni. A melyik ezt megtette volna, az egyszerre a leghatalmasabb lett volna egész Kelet-Európában.

A történelem nem hónapok, évek alatt készül s nem szabad annyi időre szólnia, a mennyi alatt az elhordott gépkocsikat lejáratják s az éhező országtól elrablott élelmet elfogyasztják. A történelmet századokra szólón kell felépíteni.

Lehetetlen, hogy Románia és Csehország művelt politikusai ezt meg ne értenék, ha egyszer kijózanodnak könnyű pyrrhusi győzelmük mámorából.

Nincs rá remény, hogy e népek vezetői már most észbe kapjanak, s bevallják, hogy tévedtek. Az Entente szerződésekkel kötötte meg saját kezét s kényszeríteni fog bennünket egy ítélet elfogadására, a melyet elneveznek békeszerződésnek. Várnunk kell. Hallgatnunk kell. Dolgoznunk kell. A békét meg fogjuk kötni, mert meg kell kötni. Nem szabad álmokban ringatnunk magunkat, hogy akkor azután egyszerre jó világ virrad ránk. Németország büszke daczczal kötötte meg a békét s ezért még most is rettenetesen szenved. Ausztria vezetői mély alázattal, szövetségeseit s uralkodóját vádolva kötötték meg a békét s mégis hagyják a győztesek, hogy az éhhalállal küzdjön. A mi kiküldötteinknek férfias biztossággal, méltóságteljesen kell majd megjelenniök Versaillesben a népek vérpadánál s meg kell mondaniok, hogy mi nem akartuk a háborút, de becsületesek voltunk s nem árulók. Sokat veszítettünk, de meg kell nyernünk a nemes népek *becsülését*. Sokkal többet ér az, mint a rövidlátók gondolják. Sokat veszítünk, de megmarad a magyar föld egy része s a magyarok egy részének okos feje és két erős karja. Ennyi maradt meg a tatárjárás után, a török dúlás után is, mégis gazdag s boldog nemzetté tudott lenni a magyar.

A külpolitika jövője még nagy veszélyekkel fenyegeti a világot. Emberfeletti módon higgadtaknak, okosaknak kell lennünk s felhasználnunk minden percet, hogy komoly munkával hozzuk helyre veszteségeinkből, a mit lehet. Baráti kezét kell nyújtatnunk azoknak a népeknek, a melyek megértik, hogy barátságunk többet ér, mint a mit jogtalan erőszakkal el lehet tőlünk venni. És nem szabad hiábavaló hősködéssel vagy bármily jogosult kétségbeesés meggondolatlan kitöréseivel ürügyet adni arra, hogy ijedős ellenségek tovább szaporítsák az éhség és hideg áldozatainak sírkereszteit. Erőszakkal nem érhetünk el semmit, észszel s nyugodt munkával elérhetünk mindent.

A világpolitika nyugtalan hullámmzése közepett kell majd

megoldanunk az állami válságot. Újjá kell építenünk a szétrombolt magyar államot. Megújuló államunk célja elsősorban a magyar nemzet és a vele testvériesen együttélő hazafias idegen fajok együttes nemzeti életének és az állampolgárok minél szélesebb rétegei boldogulásának és elégedettségének biztosítása. Csak a nemzeti érzés lehet szilárd alapja minden államnak, s ezt az alapot át kell hatnia a keresztyén tanok fenségének, annak az erkölcsnek, a mely nemessé teszi a lelki életet. Demokratikus államnak kell lennie; nem lehet az a célja, hogy egyes csoportok vagy osztályok érdekeit szolgálja, másokat pedig mostoha gyermekként tekintsen. Az állam akaratnyilvánítása a nagy néprétegek akaratának nyilvánítása legyen. De nem demagóg államot kívánunk; törvényhozóit szabadon válassza az egész nép, s a nép választottjai a nép vezetői legyenek.

A demokratia elve azt kívánja, hogy az államban egyenlő képességgel és szorgalommal mindenki egyenlő feltételek mellett boldogulhasson s ne legyen akadálya sem származása, sem a vagyon hiánya semmi életpályán. Az állam feladata legyen a magántulajdon és a szabadságjogok védelme.

Az egyéni szabadságot csak az állam, az alkotó nemzet érdeke s a mások szabadságának védelme korlátozhatja. De korlátozni kell a szabadságot, mikor az állam, a nemzet veszedelembé kerül. Senki se ütközik meg azon, ha egy ostromlott várban korlátozzák az egyéni szabadságot.

Az új alkotmányban biztosítani kell nem-magyar nemzetiségű polgártársainknak, hogy nemzeti sajátosságaikat s nyelvüket senki se bántassa. E nehéz időkben mindenki kimutatta igazi érzését s meggyőződünk róla, hogy az országunkban élő nemzetiségek túlnyomó része — különösen az újabb tapasztalatok után — irtózik attól, hogy elválasszák az anyaországtól. Ezek után nyugodtan engedhetjük, hogy a közöttünk élő tót épen olyan lelkes tót legyen, a mily lelkes német a német, vagy a milyen magyar a magyar. Tudjuk, bár drágán tanultuk meg, hogy így még hűbb fiai lesznek közös hazánknak.

A társadalmi válsággal kapcsolatos a közgazdasági válság, a kettő kölcsönhatásban van egymással. Hazánk társa-

dalmi helyzete hamis képet mutatott az által, hogy a Károlyi-féle forradalomban egyedül a socialista minisztereknek voltak világosan látott céljai s ők fegyveres sereget is biztosítottak maguknak, a melylyel szemben más tömegek meg sem mochezanhattak. Mindez úgy hatott itthon a munkásság előtt, de az egész világ előtt is, mintha itt Magyarországon egy nagy socialista többség küzdött volna egy levitézlett középkori társadalom maradványaival. Pedig akkor a socialisták a régi Magyarország népességének alig egy százalékát tették. De az az egy perczent jobbra kéznél volt s minden perczen kész volt tüntetni, míg a kilenczvenkilencz perczent szétszórtan, fegyvertelenül s ijedten vonult félre.

Hamis beállítás az, mintha Magyarország társadalmi válsága a tőke és az ipari bérmunkás összeütközéséből vagyis az ú. n. socialis kérdés kiélesedéséből állana. Magyarországon a nagytőke s az ipari bérmunkás csak igen kicsiny szerepet tölt be a társadalmi kérdésben. Az 1914. évi adatokat véve, szorosan vett ipari munkás alig volt több hatszázezernél, közel 21 millós lakosság mellett. De mivel nagyobb részük a fővárosban volt s a hangadó fővárosi emberek és a külföld, ha Magyarországot nézték, mindig csak a fővárost látták, hát el lehetett hitetni a világgal, hogy nálunk épen úgy az ipari munkáskérdés az ugrópontja a társadalmi válságnak, mint Angliában vagy Németországban, hol a nép óriási tömegeit alkotják az ipari munkások; és el lehetett hitetni a világgal, hogy a mi ipari munkásságunk nemzetközi socialdemokrata. Érthetetlen az is, mint lehet nálunk a tőkéről olyan hangon beszélni, mint az óriási tőkékkel rendelkező nagy államokban, mikor mindenki tudja, hogy még aránylag primitiv közgazdaságunk is épen tőke-hiánnyal küzdött. Magyarországon volt egy csoport gazdag ember, a kiknek gazdagsága aránytalan volt az átlagos vagyonosság szempontjából s volt egy néhány nagy bank, a mely néhány száz milliónyi vagyont kezelt. De a nagy tömegeket nem egy széleskörű nagytőkes osztály igájában izzadó milliónyi nyomorult ipari munkásság alkotta, hanem egy több milliónyi földműves osztály, mely az összes népességnek több mint 60 százalékát tette, túlnyomó részben az is a magántulajdonhoz nagyon

ragaszkodó s szépen vagyonosodó kis-birtokos és sok közép-birtokos. Ha tekintjük az ú. n. banktőkét, a melyet utóbbi időkben úgy tüntettek fel, mintha legalább egy millió munka nélkül élő, palotában lakó milliomos vagyona volna, itt is nyilvánvaló a félrevezetés. A bankok részvényeinek igen nagy része 25—50 darabos tételekben van aránylag igen kis vagyonú középosztálybeli emberek kezén, a kik nem a szelvényekből élnek, hanem keresetükből. A milliárdnyi betétek pedig épen túlnyomó részben ilyen kisebb emberek között oszlanak meg. S épen a nép, épen az alsó osztályok voltak azok, a melyek elsőnek hárították el maguktól a megvalósított szocialismus intézményeit.

Nálunk az igazi társadalmi probléma a forradalom előtt a magyar középosztály elszegényedése és a földnélküli földművesek kérdése volt. A forradalmak azonban még egy sor acut társadalmi bajt okoztak és ha ma társadalmi válságról beszélünk, egész társadalmunk válságát értjük. Ha voltak is nálunk igen gazdag emberek, de aránylag sokkalta kevesebben, mint a nyugati nagy államokban; a forradalmak után nincs, a ki megmondhatná, gazdagok-e még? De egyenesen kétségbeejtővé tették a forradalmi közzgazdák a középvagyonú polgárság és a szellemi munkából élők helyzetét. A háborús drágaság gyermekjáték volt ahhoz képest, a mi bekövetkezett az által, hogy az izgatás és a fegyelem lerontása egy év óta megakasztott minden termelő munkát. Akkor egyszerűen több fizetést juttattak mindenkinek, s mikor ez ismét csak emelte a drágaságot, az emelkedést újabb pénzszerzés követte. Tulajdonképen az egyetlen rendszeres termelés a bankótermelés volt. A kifogyott élelmet s a kifogyott iparczikket pedig nem lehet papírral pótolni. A román megszállás az országot a termelés lehetőségétől is megfosztotta, mert megfosztotta a gyárraktól, forgalmi eszközöktől, az állat-állomány, sőt a vetőmag nagy részétől is. Ennek eredménye a mai állapot, a melyet végtelenül súlyosbít, hogy a szomszéd államok mindenféle ürügy alatt visszatartják határaikon a tisztességes kereskedelem árúit s czéltudatosan az éhségbe és pusztulásba kergetik ezt a szerencsétlen országtörmeléket. Ha meggondoljuk, hogy már igen szép nagy jövedelem az, ha valaki 10,000

koronát keres egy évben, de ez ma annyit ér, mint 3200 svájcezi franc, akkor megértjük, hogy az is nehezen tud megélni, a kinek 100,000 korona jövedelme van. Rettenetesen nehézé vált mindenkinek a megélhetése, a ki nem maga termel élelmiszert. Világos, hogy annyit nem bir fizetni semmiféle hivatal vagy vállalat a tisztviselőinek s munkásainak, hogy a rendes élelmezésre és ruházkodásra elég legyen, még ha volna is élelmiszert és ruha. De meddig bírja még ezt a fizetést is a munkaadó, ha nem áll be változás? Az állam, a vármegyék, a községek adóbevétele jóformán számba se jöhet a kiadásokkal szemben. Honnan fizessenek kétszer, háromszor, tízszer annyit alkalmazottaiknak, mint most? A gyárak s egyéb vállalatok nem tudnak dolgozni, mert nincs szénük, nincs anyagjuk. Egy év óta úgyszólván ingyen fizetik munkásaikat és alkalmazottaikat, s ezzel elfogyasztották tőkéjüket. Az elszegényedett közönség nem képes megfelelő megélhetést nyújtani az ügyvédnek, az orvosnak, a tisztességes kereskedőnek s iparosnak. Az egész vonalon beállott az elszegényedés. A mi jólét még látszik nálunk, az csak egy kis csoport által fitogtatott jólét. Ez a helyzet Ausztriát az éhhalálba viheti. Magyarországon másként áll a dolog. Itt nem kellene éheznie a városok lakosságának, mert a falunak van annyi feleslege, hogy a városok szükségletének legalább egy részét fedezhetnék. Sokat hallunk ma arról, hogy a falu azért nem ad eleséget a városnak, mert haragszik rá nemzetietlensége miatt. Van benne valami, de ez nem az egész igazság. Az egész igazság az, hogy miután az oláh megszállás egészen a legutóbbi időig tartott, nem lehetett idejekorán megszervezni a köz-ellátást és a termelő nem szívesen adja pénzért terményét, mikor a pénzen nem tud semmit sem venni, mert nincs iparcikk. Pedig ha e miatt majd csak idegen népektől lehet annyi a mennyi élelmiszert vennünk, az óriási veszteséget fog okozni a termelőknek, annak folytán, hogy az idegen népek megfizethetetlen nagy árakat követelnek s az így kidobott milliókat végeredményben ki fizetné meg adóban más, mint a kinek még marad valamije, vagyis a termelő. De az éhség rossz tanácsadó s ha ismét végletekre ragadja az éhező tömegeket, az ország olyan újabb károkat

szenvedhet, a melyekbe belepusztulhat a termelő is. Ezért rossz számítás, ha a gazdák nem adják át az államnak az élelmiszereket, mert így csak látszólag járnak jobban most, de sokkal rosszabbul járnak a jövőben. Téves az a felfogás is, hogy így a város hazafiatlanságát büntetik. Hiszen a fővárosban százezrivel vannak tisztviselők, ügyvédek, orvosok, mérnökök, özvegyek, árvák, menekültek, a kik sokat szenvedtek hazafiasságuk miatt a bolsevistáktól.

Ezeket a bajokat papiros-rendeletekkel éppen olyan kevéssé lehet segíteni, mint papirospénz nyomásával. Az egyedüli mód, a melyen segíteni lehet, ha a vidék rendszeresen ellátja élelmiszerekkel a városokat és ha megindul végre valahára legalább az a rendszeres munka, a melyet nem akadályoz a szén-hiány és a vasúti forgalom hiánya.

Ilyen viszonyok között tulajdonképen többé nem egy vagy más társadalmi osztály válságáról van szó, hanem legalább az egész nem-mezőgazda társadalom válságáról. Enyhülni fog azonban ez a válság, a mint a közellátás elkésztet megszervezése megtörténhetik s megoldható lesz, a mint a szomszéd államok ide küldik legalább annak egy részét, a mit ingyen vittek el terményekben s eddig pénzért sem akartak visszaadni.

A közgazdasági válság kiterjed ma az összes termelő ágazatokra. Az ipar válsága azonban részben a jövőre is ki fog hatni azért, hogy megmaradó ipartelepeink egy része el van vágva nyersanyag-forrásaitól s az ország a pénz-tőke hiánya miatt nehezen fog megfelelő hitelhez jutni, hogy megindíthassa a gyártást. Az első lépés, a mely közgazdaságunk helyreállításához vezethet, a mezőgazdaság fellendítése. Kétségtelen, hogy a mezőgazdaság is nehéz helyzetben van, mert hiány lesz mezőgazdasági gépekben, eszközökben, segédanyagokban, műtrágyában s drága lesz a termelés minden segéd-eszköze. De ez az egyetlen termelő ágazat, a mely mégis megkezdheti a közgazdasági helyzet javítását. A mezőgazdasági termelés kapcsán indulhat meg azután az egész gazdasági élet.

A mezőgazdaságnak igen nagy szerepe lesz azután is, ha már némileg rendes kerékvágásba kerül gazdasági életünk.

Az lesz az egyetlen forrás, a mely lehetővé teszi az ország talpra állását. Ezért a közel jövőben egész gazdasági politikánkat arra kell irányozni, hogy a mezőgazdaságot minden lehető módon emelje. Növénytermelésünk s állattenyésztésünk lesz az egyetlen alap a jólét visszaszerzésére. Kétszer annyi gabonát kell termelnünk, kétszer annyi állatot tenyésztenünk a jövőben. A dohány-, szesz-, cukortermelést erőiesen s a modern gazdálkodás minden eszközével kell emelnünk. Hiszen minden mezőgazdasági terményre sokáig nagy szüksége lesz az egész világnak. Nagyon jövedelmező s a külföld által keresett czikk lesz a növényi olaj s főként a kukoricaolaj, a melyből étel-olajat lehet gyártani. Mezőgazdasági terményeinket a lehetőségig itthon kell feldolgoznunk ipar-cikkekké, sőt a Balkán nyersterményeit is rövid idő múlva mi fogjuk feldolgozni export-célokra. Ezért az ipar terén első sorban arra kell törekednünk, hogy a mezőgazdasági ipart fejlesszük. Nagy kereseti lehetőségeket nyújthat sokáig a zöldség- és gyümölcs-termelés is, ha conserv-iparral kötjük össze, a mely a nyugoti államokat láthatja el.

Ma, mikor a mezőgazdaság az ország gazdasági megújulásának s jóléte helyreállításának szinte egyedüli alapja lesz, nem lehet többé egyoldalú osztály-érdekeltséggel vádolni azt, a ki agráriusnak vallja magát. Ma ennek a szónak egészen más jelentősége van. A kereskedő, az iparos, a tisztviselő, mind tudja jól, hogy a termőföld az egyedüli kincsünk, az egyedüli mentségünk mindnyájunknak. Nem is csak anyagilag. A megcsönkített, minden oldalról gyűlölettel körülvett Magyarországon a magyar faj csak úgy állhat meg, ha a falu ős erejéből merít, ha legfőbb gondját arra fordítja, hogy szaporítsa azt a testileg-lelkileg egészséges népelemet, melyben a nemzeti érzést a hamis városi cultura nem mételezte meg, szaporítsa az önálló kisgazdákat, kik lelkük minden gyökerével odanőttek a haza földjéhez. Nemcsak társadalmi érdek, hogy földhöz juttassunk mennél több kisgazdát, hanem elsőrendű nemzeti érdek is. Kétségtelen, hogy jó gazdálkodás mellett a többtermelés parancsoló szükségét könnyebben s gyorsabban lehetne nagybirtokokon elérni, de társadalmi és nemzeti érdekeink mellett még ez a szempont is

háttérbe szorul. De óvakodnunk kell minden népamítástól, a mely fűnek-fának földet ígér, mint a Károlyiék földosztó javaslata, a mely száz paragraphusban hordott össze mindenféle gyakorlatilag kivihetetlen tervet, a mely tetszhetett a be nem avatottnak, de a lólábat egyetlen szerény sorban burkolta el, melynek a sczialisták előírása szerint az volt a célja, hogy a kiscgazdától földérték-adó czímén elvegyék azt a jövedelmét, a mely mindenkor meghaladja a bér munkás keresetét.

Földhöz csak olyan kiscgazdát kell juttatni, a ki képes is azt a földet becsületesen megművelni. A kisajátítástól sem kell visszariadni, de a birtok-reformnak igazságosnak kell lennie s jól átgondoltnak és számolnia kell azokkal a nagy nehézségekkel, a melyeket a pénzügyi megoldás okoz ma, mikor a forradalmak elpusztították a nagyarányú földhitelhez és az új gazdaságok czélszerű felszereléséhez szükséges tőkét. A földreform pénzügyi megoldását a közérdekű országos intézetekre kell bízni.

A birtokreformmal kapcsolatosan kell fejleszteni az egész falusi életet. Ez sem könnyű ma, mikor az állam pénzügyei szinte tönkre vannak téve s óriási adóterhek nehezednek az országra. De határozott czélul kell kitűzni a falvak fejlesztését s abban a mértékben kell majd megvalósítani, a mint az ország gazdasági ereje újból erősödik. Ezzel kapcsolatban intensive kell kifejleszteni a falvákban a szövetkezeti életet, mely nemcsak azzal az előnnyel jár, hogy a gazdák helyben a saját maguk által irányított intézettől kaphatnak hitelt, mezőgazdasági termelőeszközöket s árúkat, hanem, mint már hosszú tapasztalat mutatja, gazdaságilag iskolázó hatással is van. Megtanítja a kiscgazdát, hogy czélszerűen kezelje vagyonát és számoljon. Az intensivebb termelés terjesztésének is egyedül czélszerű eszköze a szövetkezet, ha a szövetkezeteknek jól vezetett erős országos központjaik vannak, melyek a magasabb szakismeret és a pénzügyi s kereskedelmi életben elfoglalt helyzetüknél fogva a legolcsóbb források s a jobb értesültség minden előnyét juttathatják kis szövetkezeiknek. Ezért különös gondot kell fordítani a kormánynak az Országos Központi Hitelszövetkezet és a «Hangya» szervezeteinek minél tökéletesebb kiépítésére, mert ezek a

szervezetek kész nagy oszlopai a falusi gazdasági élet nagyarányú fellendítésének.

Tévesen ítélik meg a szövetkezeti mozgalmat azok, a kik abban a hitelintézetek s a kereskedők megkárosítását látják. Németországban 30,000 szövetkezet volt s azok miatt nem hogy szenvedett volna a kereskedelem, hanem nagyrészt azok mozdították elő a német vidékek gyors vagyonosodását s így emelték a nemzet-vagyont, mely viszont a kereskedelmet és ipart lendítette fel. De a szövetkezeti üzletforma nem universalis eszköz mindenre. Óvakodni kell, hogy biztos kudarcoknak ne tegyük ki olyan tereken, a melyeken a szövetkezeti tagok egymásnak versenytársai és nincs közös üzleti érdekük, vagy melyeken a siker csak nagy tőkével érhető el, mint például a nagyipari termelésnél. Szükséges azonban hogy a kisiparosok részére, hasonlóan a mezőgazdasági irányú Országos Központi Hitelszövetkezethez, az állami hatóságokkal közvetlenül érintkező s a közérdeket szolgáló központi intézet alakíttassék, mely az ipari szövetkezetek életképes nemein kívül, a milyenek a confectionáló, anyagbeszerző, asztalos szövetkezetek lehetnek, bizonyos szigorúan megállapított feltételek mellett, egyes kisebb kézművesipari részvénytársaságokat és az egyedül álló kisiparosokat is támogatással hitellel, az anyagbeszerzésnél és főként a közszállításokból való részeltetésnél.

Igen nagy hivatás vár Magyarországon a jövőben a nagykereskedelemre, mely a Duna nemzetközi kihasználásával kapcsolatosan hivatva lesz Dél- és Kelet-Európa és a nyugati nagy államok között a csereforgalmat lebonyolítani. Ennek a kereskedelemnek fejlesztését senki józanul nem ellenezheti. A mit egyesek kereskedelemellenes közhangulatnak mondanak, az nem is a tisztességes kereskedelem ellen irányul, mely gazdaggá s nagygyá tette Angliát s Hollandiát. De a legtárgyilagosabb embernek is el kell ismernie, hogy nálunk ez a nemes értelemben vett kereskedelem szinte belefut a közönséges szédelgők légióinak üzérkedésébe, kiknek célja nem az árúk czélszerű és jó minőségben való beszerzése és sok tapasztalatot igénylő szétosztása volt, a mi tiszteletreméltó és értéktermelő munka, hanem a mindenféle lelkiismeretlen fogással

való könnyű pénzkereset. Az árüzlet ezeknél csak ürügy volt az üzletkeveréshez. Ezt a gyomot ki kell irtani a legszigorúbb rendszabályokkal, éppen a tisztességes nemzeti irányú kereskedelem érdekében és a közönség megóvása czéljából.

A közgazdasági válságot persze egy csapással megoldani nem lehet. Különösen nem lehet azt gyorsan tenni, mikor a forradalmak a közgazdaság alapjait megingatták, az ellenséges megszállás azokban borzasztó pusztítást végzett s a beállott nyomorúság a kédélyek folytonos lázas izgatottságát idézi elő.

De nemcsak büntetni kell, hanem gyógyítani is. Természetesen most, mikor a pénzügyi tönk legszélén állunk és az éhség fenyeget, senki sem várhatja, hogy nagyszerű alkotásokkal segítsen az állam azokon, a kik a socialis kísérletek következményei miatt szenvednek. De minden kormány elsőrendű feladata, hogy szeretetteljes gonddal igyekezzék a népoktatás, a népegészségügy és a népjóléti intézmények mielőbbi rendezésére. Ennek a társadalmi politikának karöltve kell járnia a közgazdasági politikával.

Mind a társadalmi, mind a gazdasági politika sikerének első feltétele azonban az államháztartás rendezése. Nem szabad abba a hibába esni, hogy közgazdasági álmokat szőjünk, a melyek csillogása elkábíthatja a világot, de megfeledkezzünk arról a kérdésről, vajjon a megvalósításukra szükséges pénzt elő tudjuk-e teremteni.

A Károlyi-kormány nem egészen öt hónap alatt közel öt milliárdot költött, ebből alig több, mint egy milliárd esett az államadóssági szolgálatra és a rendes állami igazgatás szükségletére; közel négy milliárd tisztán segélytermészetű költség, tehát improductiv kiadás volt, melynek főczélja a nagy tömegek jóindulatának megvásárlása volt. Kilencszáz milliónál több a katonatanácsossal kapcsolatos költség és a hadügyministerium rendkívüli költsége. Az úgynevezett tanácskormány az állam terhére mintegy 9 milliárdot adott ki négy és fél hónap alatt; ebből mintegy 4 milliárdot a vörös hadsereg és terror-alakulatokra. Ez az összesen 14 milliárdot tevő összeg el van költve, szinte egészen improductiv módon.

A háború kitörésekor a magyar állam adóssága tőke-

értékben összesen — kereken — 8800 milliót tett. Ehhez járult $4\frac{1}{4}$ háborús év alatt 32,600 millió tartozás és a forradalom óta 9 hónap alatt keletkezett közel 17 milliárd adósság. Ez utóbbiból a hamis pénzek értékének $\frac{1}{5}$ -re való leszállítása folytán körülbelül 2600 millió szűnt meg. Az összes állami tartozások kereken 55 milliárdot tesznek. A törvényes rend helyreállítása óta a kormány a kiadásokból természetesen kiküszöbölt minden esztelen pazarlást, de a legszükségesebb állami kiadások is kitesznek mintegy havi 600 milliót. Hiszen csak az állami tisztviselők illetményei évi 2500 millióra rugnak. Ily rettenetes kiadások mellett az az adóbevételel, melyre az állam számíthat a forradalom előtti adótörvények alapján, alig jühet számba, az állami üzemek bevételei pedig az államvasutak tönkretétele és a románok által történt kirablása, valamint a dchányraktárak megdézsmálása és számos üzem ellenséges megszállása folytán nemcsak elmaradtak, hanem hiánynyá változtak át.

Az állami pénzügyek ilyen desolált állapotával szemben ma még nehéz, sőt teljesen lehetetlen komoly pénzügyi programot felállítani. Míg az ország részben ellenséges megszállás alatt áll, határait sem ismerjük, a jövő gazdasági élet feltételei sem állapíthatók meg, arról sem lehet beszélni, hogy az állam adóssága és pénzszükséglete a közel jövőben mi lesz, nemhogy a lakosság adózóképességéről s vagyoni helyzetéről lehetne képet alkotni. A döntő körülmény e tekintetben a békeszerződés lesz, melynek pénzügyi határozmányait még nem ismerjük. De bízunk kell az entente szakembereinek lelkiismeretességében, hogy nem fognak ránk kényszeríteni oly formulát, mely Ausztriát is tönkretette, de Magyarországra absolute nem alkalmazható, mert hiszen Magyarországot közben a Károlyi-féle gazdálkodás, az erre következő bolsevismus és a román hadjárat is teljesen kifosztották. Fel kell tehát tenni, hogy nem fognak olyan feltételeket szabni, a melyek nyilvánvalóan a magyar állam életének teljes megszüntét vonnák maguk után. Az első feladat lesz az óriási inflatio és közgazdaságunk egy évi teljes pangása folytán tönkretett és összezavart pénzviszonyainak rendezése. Ez csakis egy jól fundált jegykibocsátó intézet alkotásával

lehetséges, mely a forgalomban lévő többféle pénzt bevonja s rendes bankjegyekre kicseréli. Ilyen jegy kibcsátó intézet azonban csak egy nagy külföldi valutakölcsön felvételével alapozható meg és olyan technikai előkészületeket igényel, melyek több hónapot vesznek igénybe. A legközelebbi szükség tehát az, hogy addig is fenntartsuk a pénzforgalmat, - az állam pénzszükségletét, mely egyelőre csakis kölcsönök útján biztosítható, rendszeresen fedezhessük. E tekintetben minden lehető megtörtént, jóllehet sok nehézséget okozott az, hogy a közönség rá hagyta magát szedni izgatóktól, kik a postatakarékpénztár útján kibcsájtott pénz becsméréseivel akarták elérni, hogy a nemzeti kormány képtelen legyen az államháztartást fenntartani. Pedig az ú. n. kék bankjegy sem más, mint a magyar állam függő adóssága s a postapénz teljesen ugyanaz. Most kezdenek erre rájönni az emberek, s a fővárosban kezd eltűnni a különbség a két pénz között.

Az állam tagadhatatlanul a legrettenetesebb pénzzavarokkal küzd; józan gazdálkodás mellett nem lesz végzetes ez a zavar, sőt talán rövidebb idő alatt, mint sokan hiszik, helyre lehet állítani az egyensúlyt s akkor szilárd alapja lesz egész közgazdaságunknak. De ha a közvélemény abban a tévhitben él, hogy ma is képesek vagyunk a legszűkebb megélhetésen túl költekezni, akkor olyan katastropha következhetik be, a melyből nincs feltámadás. Kemény elhatározással ellent kell állani a kiadások emelését célzó minden törekvésnek, mely nem a legégetőbb szükségletnek felel meg. bármily méltányosnak és célszerűnek lássék is.

A főczél, hogy a bel- és külföld meggyőződjék a magyar állam feltétlen correctségéről. Az állam hitelének helyreállítása nagy kincscsel felér. Nem baj bevallani, mennyire szegények lettünk, de tudja meg a külföld azt is, hogy addig törekszünk, a legnagyobb nélkülözések árán is, kötelezettségeinket híven teljesíteni, míg az országunkban rejlő nagy életképességet és bő erőforrást komoly munkával és akarattal kihasználva, egészen talpra állhatunk. Erre szolgál, hogy január 1-ével megkezdődik az államadóssági kamatok fizetése. bár korlátozásokkal. Fontos, hogy ne csaldójanak azok az államban, a kik, hazaszeretetből s bizalomból, megtakarított

pénzeiket hadikölcsönbe fektették. Nem tőkepénzesekről van itt szó, hanem túlnyomó részben kis emberekről és a mérsékelt vagyonú, becsületes magyar középosztályról. Ezért a hadikölcsön a nemzeti vagyonnak olyan részévé vált, a melyet az államnak hálásan kell gondoznia.

Az állami üzemek jövedelmezőségének helyreállítására, a birtok-reform olyan pénzügyi megoldására, hogy az az ország mezőgazdaságának erős fellendülésével járhasson, és pénzügyrendszerüknek szilárd alapra helyezéséhez jelentékeny külföldi valuta-kölcsönre lesz szükség. A békekötés előtt nehéz erről véleményt alkotni, de ha az előjelek nem csalnak, ezt az óriási pénzműveletet sikeresen oldhatjuk meg. Ma a külföld jobban ismeri országunkat, mint mikor virágzó ország volt. De külföldön általánossá vált most is az a meggyőződés, hogy Magyarországnak s a magyar népnek természeti és lelki kincsei kellő garantiát nyújtanak jövő fellendülésére.

Az állam óriási terhei természetesen nem fedezhetők másként, mint ha mélyen merítünk a nemzet vagyonából. Itt nem lehet az egyetlen szempont, hogy minél gyorsabban meneküljünk a szinte elviselhetetlen tehertől, hanem az is fontos, hogy a súlyos adóztatás ne menjen odáig, a hol megakasztaná a szorgalmas állampolgárok gyarapodását s elvenné élet- és munkakedvöket. Kétszeres erővel dolgozik, a ki tudja, hogy munkájának gyümölcseit előbb-utóbb élvezheti is, hogy jövője örömeikkel kecsegtet. A kinek reményei vannak, az könnyebben viseli el az ideiglenes szenvedést.

Pénzügyeinkre a békeszerződés folytán nagy befolyása lesz sokáig az entente-nak, de talán ellenségeink is megértik, hogy nem szabad egy országgal rablógazdálkodást űzni, a mely gazdasági halált jelentene, mert egy ilyen gazdasági hulla Európa közepén könnyen ártalmára lehet a többi nemzetnek is.

Adó- és illeték-rendszerünket minél hamarabb összhangzásba kell hoznunk az állam tényleges szükségleteivel s az adott új viszonyokkal. Most már többé-kevésbé a gazdasági élet minden ágazata hozzásimult a pénzügyi csökkenés által előállott helyzethez, csak az állami bevételek tekintetében nem történt meg a megfelelő változtatás. Ez nem mehet gyor-

san, mert az egyenes adórendszer átdolgozásához hatalmas új anyaggyűjtésre van szükség; a vagyoni és jövedelmi viszonyok nagy eltolódásai folytán. Adórendszerünket teljesen demokratikus alapra kell helyezni s az adóztatásnál nem szabad kedvezni sem egy osztálynak, sem foglalkozási ágaknak, hanem a legnagyobb igazságosságra és az aránylag egyenlő terhelés elvének következtetés keresztülvitelére kell törekedni és arra, hogy a vagyonnak és jövedelemnek minden neme, közvetlenül vagy közvetve, ez elv szerint járuljon hozzá a közterhekhez. Egyszersmind törekednünk kell az adózás egyszerűsítésére, hogy megszűnjék a mai állapot, mikor még szakembernek is nehéz megállapítania, tulajdonképen mit és miért kell fizetnie.

Hazánk jelenlegi helyzetében a közérdek ellen van minden fényűzés s azt kell első sorban külön adókkal korlátozni. Ha az adó elől való menekülés eddig is elítélendő volt, az ország mai helyzetében, mikor minden állampolgárnak hazafias kötelessége a legmesszebbmenőleg résztvenni az állam megmentésében, egyenesen büntett, a melyet a legszigorúbban kell büntetni. Valószínű, hogy az elrejtés céljából külföldre való vagyonköltözéseket nemzetközi intézkedések fogják lehetlenné tenni.

Ha a nemzet az adott viszonyokhoz alakítja gazdálkodását, a magán egyénét mint az államét, ha megérti, hogy egy ideig a jövő érdekében lemondjon minden, csak némileg is felesleges improductív költsékezésről, ha aczélos akaratral egyenesen halad a cél felé, mely hazán új felvirágoztatása, akkor sokkal gyorsabban érheti el ismét a jólétet, mint sokan hiszik. Így gyorsan állítható helyre államháztartásunk egyensulya, a mivel megszűnik pénzünk értékének romlása, s a mint az első termés-fölöslegeket eladhatjuk a külföldnek s ismét javunkra billen kereskedelmi mérlegünk, megállapítható lesz valutánk stabilizálása, a mi első föltétele gazdasági föllendülésünknek.

BÁRÓ KORÁNYI FRIGYES.

NEMZETI CULTURÁNK JÖVŐ ÚTJAI.

Mint a titokzatos fátyollal letakart saisi kép, úgy áll előttünk átláthatatlanul sűrű homályba burkolva állami életünk jövőalakulata és ennek központjában: a magyar nemzeti cultura. Mert ha életképesnek és életerősnek akarjuk látni nemzetünket, akkor jellegzetesen magyar és erősen belterjes culturát kell közéletünk azon jegeczesedő központjává tennünk, mely körül összes állami és társadalmi intézményeink csoportosulhatnak. A multnak tapasztalatai meggyőzhettek arról, hogy kizárólag a nemzeti cultura azon tényező, a melyen sem physikai túlerőnek, sem időnek, sem enyészetnek nincsen hatalma.

És keresnünk kell új utakat és vágnunk új ösvényeket a haladásnak, mert sajnálattal állapíthatjuk meg azt a szomorúan jellegzetes tényt, hogy egy évezred alatt nem tudtuk reányomni culturánkra a magyar nemzeti bélyeget. A minden fokú és minden irányú magyar tanítási intézetek tulajdonképpen valamennyie, mutatis-mutandis, ottan-ottan egy kis francia szellemmel tarkított — — német iskolák, melyekben magyar a tanítási nyelv. Nem tudtuk magunkat sohasem emancipálni a német és osztrák hatások alul; de az átültetések is rendszertelenül, kiválasztás nélkül és ötletszerűen történtek: ezért hiányzik tanügyi intézményeink szervezetéből a szigorú logikai rendszer és a nemzeti hagyomány.

A proletárdictatura, az ő u. n. tanügyi reformjai között, már most szeptember elsejére tervezte a jelenlegi 6 év helyett a 8 éves tankötelezettséggel járó népiskola életbeléptetését, a mi azonban szintén nem lett volna egyéb, mint az osztrák és német nyolczosztályú Bürgerschule — internationalisálva. Azért ereszkedem ki erre a kérdésre, mert nálunk a nyolcz-osztályú

népiskola az úgynevezett radicalis tanítóságnak és tanároknak régi kedvelt vesszőparipája. Minden kormányzati és gyakorlati érzék nélkül természetesen. Egy félszázadnál több mult el azóta, hogy báró Eötvös József népoktatásunk fundamentalis alaptörvényét, az 1868. évi XXXVIII-ik törvényczikket megalkotta. Lelkesen buzgó iskolai hatóságok százai és ezrei fáradoztak a törvény végrehajtásán, — és a félszázados küzdelem eredményeképen a 6 évre terjedő tankötelezettség mellett is, a rendelkezésünkre álló legutóbbi statisztikai adatok szerint, a 6-ik életévet meghaladó lakosság közül Magyarországon 68·7% az írni-olvasni tudó, 31·3% pedig, tehát $\frac{1}{3}$ része, analphabéta.

Franciaországban, a hol az 1871. évi nagy nemzeti katasztropha után különben is képzeletet meghaladó erőfeszítést fejtett ki az államhatalom a népoktatás fejlesztése érdekében, a mult század nyolczvanas éveiben hadat üzentek az analphabetismusnak. De rosszul fogták meg a kérdést. Az 1882. évi márczius hó 28-án életbeléptetett népoktatási törvény 4. §-a az addig 6 esztendőre terjedt iskolakötelezettséget 7 évre tolta ki: a 6. életév befejeztétől a 13. életév befejeztéig. Az eredmény megdöbbenően meglepő volt: az analphabeták száma az addigi arányhoz mérten felszaporodott. Az intéző körök kifejejtették ugyanis számításukból azt a körülményt, hogy a háború után súlyosbodtak a megélhetés feltételei. A népművelés emeléséhez pedig nem elég az iskola és tanító. Annak más, igen fontos közgazdasági előfeltételei is vannak.

Az u. n. északi államok, melyek teljesen analphabéta-mentesek, csak annak utána tudtak a culturának ilyen magafokára eljutni, hogy a többtermelésnek gyakorlati megvalósítása, gazdasági szövetkezetek szervezése, alkoholtilalom, közjóléti intézmények létesítése stb. által a lakosságot előbb a jólétnek olyan fokra segítették, hogy az iskoláztatással járó költségek — tandíj, könyvbeszerzés, téli felruházás, stb. — a szülőknek bőven rendelkezésére állottak. — De az iskolakötelezettségnek egyenlő gazdasági viszonyok között való súlyosbítása, természetszerűen, csak visszaesést eredményezhet.

Ebből pedig józan gondolkozás mellett csak az a következtetés vonható le, hogy nálunk egyelőre nem extensiv.

hanem intensív cultur-gazdálkodásra kell vetnünk magunkat. Erre most szomorú, de jól felhasználható alkalom nyílik a megszállott területekről idemenekült tanítók révén, kikkel vagy új osztályok létesítése, vagy a váltakozó tanítás alkalmazása által, osztottá és elválasztottá lehet tenni nagyszámú osztatlan és vegyes (fiú és leány együtt) iskolát, miután a legutóbbi statisztikai adatok szerint 15,038 népiskola közül még mindig 9407 volt osztatlan és közös, 3696 pedig részben osztott, és csak nem egészen 2000 a teljesen osztott iskola.

De még ennek is előbb meg kell teremteni az ez időszereint is hiányzó előfeltételeit, a mi nem épen kis időt fog még igénybe venni. Hiszen halhatatlan Eötvösünk után egy teljes félszázad tűnt le, míg kitűnő utóda a közoktatásügyi ministerségben, gróf, Apponyi Albert az 1908. évi XLIV. törvénycikkkel életbeléptette az általános tandíjmentességet, a mi az általános tankötelezettségnek tulajdonképen legelső és legelemibb — előfeltétele, mert enélkül az általános tankötelezettség kimondása valójában a jámbor óhajások országába tartozó intézkedés marad, minthogy kormányzati raison szempontjából senkit törvénnyel olyasmire kötelezni nem lehet, a minek teljesítése nem áll az illetőnek módjában.

Első cultur-feladatunk gyanánt jelentkezik tehát az analphabeták számának csökkentése, illetve teljes kiküszöbölése. Ezt az utóbbi eredményt a skandináv-államokban és a velünk rokon finn nemzetnél a tanyai internátusokkal lehetett elérni. Nem kell itten valami nagyszabású és költséges alkotásokra gondolni. Anyagi áldozatot alig igénylő épületek ezek, amelyek egy-egy tanyai központra állítatnak fel. A tanköteleseket minden hétfőn a kora reggeli órákban kocsiján vagy szánján más-más gazda szedi össze és szállítja az iskolába, a hová magukkal viszik a tanító vagy tanítónő kezelése alá kerülő egész heti élelmüket; szombaton délután azonmód kocsikon ismét visszaszármaztatják a gyermekeket a szülői házba.

A tanyai internátus csak arról gondoskodik, hogy naponta kétszer, télen háromszor meleg leveshez jussanak a gyermekek. Ilyen internátusi intézmények segítségével lehetne

a mi rendkívül kiterjedt tanyai rendszerünk mellett, nálunk is az analphabétáktól mentesíteni az országot. Ha először ezen túl leszünk, akkor lehet csak arról beszélni, hogy külterjessé tegyük népoktatásunkat. És ne feledjük: agricultur állam vagyunk. Teremtsünk tehát ennek megfelelően olyan népiskolát és föléje olyan polgári iskolát, mely egy földművelő állam jellegzetes vonásait viselje szervezetében és tantervében, és a melynek minden ízén első látásra felismerhető legyen, hogy ez az iskola magyar iskola és mezőgazdasági irányú is egyszersmind.

Erre nézve a közoktatásügyi ministeriumban messze-menő és nagyértékű, teljesen befejezett előmunkálatokat végeztetett 1918-ban gr. Apponyi Albert minister, de a közbejött nemzeti zivatar háttérbe tolta akkor a nagyszabású kezdeményezést. Elő kell tehát vennünk újból a kész tervet, és szakítanunk kell végre azzal a végzetes előítélettel, hogy a népiskola és a polgári iskola is, a középiskola I. illetve V. osztályának előkészítő iskolája. Mindkét intézmény önczéiú iskola, és ha addig nem volt az, azzá kell most már tenni, mert tanulóinak csak kis százaléka megy a középiskolába, a mire a tanterv elvégre mellékesen tekintettel lehet és kell is lennie, de ezen mellékcélért nem lehet népoktatásunknak mindvégig hamis oltárok előtt tömjéneznie.

A népiskolára és a vele kapcsolatos egyéb népoktatási intézményekre egyébként alább, a tanítóképző-intézetekkel kapcsolatos gyakorló-iskolával való vonatkozásban kívánok még részletesebben kiereszkedni.

Középiskoláink tantervei, a gymnasiumi és a reáliskolai egyaránt, olyan távol állnak a mindennapi életnek összes vonatkozásaitól, mintha a Mars bolygó számára nevelnének állampolgárokat. A középkori scholasticismus legvirágzóbb korára élénken emlékeztető tengernyi nyelvtan-tanulás a VIII. osztály végén azt eredményezi, hogy a tanuló egyetlen classikus vagy modern nyelvet sem sajátított el beszélőképességgel, de viszont legnagyobb részük hadilábon áll a magyar helyesírásnak eleini szabályaival. A latin és a görög nyelvnek tanulása a legkedvesebb és a leggyönyörködtetőbb, jellemképző studiumok egyike, ez kétségtelen. De ma már

luxus-tárgy, mint pl. a díszmagyar vagy a versenyparipa, melynek megszerzését, ritka esetben használandó gyönyörűségére, csak igen előkelő vagy igen vagyonos ember engedheti meg magának. És jellemképző ereje kitünő műfordítások útján fölösleges időpazarlás nélkül is értékesíthető. Mikor fog tehát már megszületni a magyar pædagógiának az elfogultságtól mentes azon szent-György lovagja, a ki megértve a kor intő szavát, felszabadítja iskoláinkat ezen, gyakorlatiasság tekintetben kétségbeejtően eredménytelen, időfogyasztás tekintetében ellenben telhetetlen idő-moloch zsarnoksága alól?

Sok szó esett mostanában a «magyar élehetlenség»-ről. Ha ennek a panasznak van alapja — és a szomorú közelmúlt azt mutatta, hogy van — akkor a felelősség érte egész terhével középiskolai rendszerünkre nehezedik. Ifjúságunk, a nemzet jövő reménye, mely a nemzeti élet irányítására hivatva van, életének legfogékonyabb éveit ezekben az iskolákban tölti el. Minden kétségen felül áll, hogy a középiskola a saját szellemének képmására formálhatja, és tényleg formálja is a tanulót. Már pedig semmiféle iskolának sincs létjogosultsága, a mely nincs elég nibusban és megértésben a gyakorlati élet követelményeivel. A gyakorlati élet pedig ma a modern idegen nyelveknek és a természettudományoknak jegyében folyik: a középiskolai oktatásban tehát erős eltolódás szükséges ebbe az irányba. De azután ne csak az osztályzatra menjen a «játék», hanem számottevő tételes eredményeket kell követelnünk tanártól és tanítványtól egyaránt. A mi iskoláinkban a nyelv-tanítás helyett a grammatizálás járja csak, mindaddig az előkelőbb tisztviselői állások, a katonai és a diplomatiái pálya automaticæ el lesz zárva a közép- és a polgári osztály fiai elől; de el lesznek zárva a kezezőbb megélhetésnek egyéb polgári előfeltételei is, mert nálunk idegen nyelveket — kevés kivétellel — csak a főúri családok gyermekei beszélnek, a kik szintén nem az iskolában, hanem az iskola ellenére, a szülői háznál sajátították el ezeket. A realitást is a gyakorlati életre való vonatkoztatásban kell ezentúl tanítanunk.

A «nemzeti tantárgyak» neve alá foglalt studiumokat pedig a mi illeti, azokat manapság egészen azon didaktikai chablonok

szerint tanítjuk, mint akár, teszem azt, az algebrát vagy a mértani rajzot. A magyar irodalmi, vagy a magyar történelmi óra végén a tankönyvvel együtt beskatulyázzák a hazafias érzést is a következő «magyar» vagy «történet» óráig; holott az iskolai élet minden legparányibb nyilatkozásának is a magyar nemzeti szellemtől kellene átitatva, áthatva lennie, — és a legelső tantárgy tanításától a legjelentéktelenebb legutolsóig, hazafias szellemtől impregnálnak kellene lennie a légkörnek, melyben gyermekeink tanítása és nevelése folyik. A magyar nemzeti vonatkozásoknak minden tantárgy tanításába bele kell szervileg szövődniök; úgy, hogy egyetlen tanítási óra se muljék el anélkül, hogy azon valamely mozzanat a tanulót magyar voltára ne eszméltetné. Ily tanítás és nevelés mellett bizony remélhetjük, hogy veszélyeztetett napokon nem fognak gyermekeink olyan könnyű szerrel behódolni egy pár hangzatos phrasissal felczifrázott maszlagoló beszéd hatásának.

Ez a követelmény pedig nem csak a középiskolával szemben állítandó fel, hanem minden fokú és jellegű iskola fennmaradásának ezen feltételnek tantervi szigorú megállapításához és megtartásához kell kötve lennie.

A közoktatásügyi tárcza keretébe tartozó egyetlen, kimondottan is gyakorlati irányú iskola: a felső kereskedelmi iskola. Évek óta hangos panaszok töltik be a levegőt, hogy a kereskedelmi iskolát végzett fiatalság inkább a tisztviselői pályákra törekszik, mint az ipari vagy kereskedelmi vállalkozók irrodáiba és gyártelepeire. Természetes. A felső kereskedelmi iskola sem tantervének elméleti részében, sem a gyakorlati kivitelben nem nyújt tanítványainak semmit, a mi velük a kereskedelmi vagy az iparos pályát megkedveltetné, azt szemükben kívánatosná tenné. Évenként egy-két nagyobb kereskedelmi irroda, vagy ipari vállalat telepeinek vagy gyárainak kirándulás-szerű meglátogatása: az illető fiatal emberekben kereskedői vagy ipari pálya iránt lángot gerjesztetni, igazán nem elég.

Ennek az ifjúságnak tanulmányi éve alatt állandónak benne kellene élnie a gyakorlati életnek pezsgő forgatagában. A tantervben kell kellő gondoskodás tárgyává tenni, hogy tanulmányi idejének egy részét ez az ifjúság leendő hivatásának színterén végzett hivatásos munkával tölthesse; úgy, mint

ahogyan az óvónőjelölt és a tanítójelölt valóságos ovódában illetve népiskolában hospital és tanít tanulmányi pályájának ideje alatt; vagy aniképen a felső ipariskola tanulójának az iskolán kívül is, az általa választott ipar-ág megfelelő műhelyében kell egész tanulmányi ideje alatt évenként több héten át a szerszámokat forgatnia, vagy a vakoló-lapátot kezelnie.

A mostani felső kereskedelmi iskolai tanterv azonban csak madártávlatból és platonice ismerteti meg a tanulókat leendő élethivatásukkal, de semmiféle közelebbi érintkezési pontot nem hoz létre a tanuló és a reá váró életpálya között. Így tehát nem lehet csodálkoznunk azon, hogy a kereskedelmi iskolai érettségi bizonyítvány megszerzése után az illető fiatal emberre a számvevősegi vagy a segédhivatali iroda épen olyan vonzó hatást gyakorol, mint a gyár vagy a kereskedelmi pálya. Ez a kérdés azonban nem oldható meg azzal, hogy a mai súlyos viszonyok között, az elkerülhetetlenül szükséges átmeneti intézkedések kizárása mellett és szerzett jogoknak indokolhatatlan elkobzásával, a felső kereskedelmi iskolának 3 osztályú tanulmányi ideje 4 évre felemeltetik.

Közéletünkre, annak jövőendő alakulatára és jelenlegi szellemére döntően nagyfontosságú két tényező: a tanár és a tanító. Hiszen az ő lelkületük, az ő szellemük, az ő érzületük képmására formálódik egyrészt az alsó néprétegek millióinak egyénisége, másrészt a nemzet vezető szerepére hivatott felső tizezrek lelkének puritánsága és gondolkodásának emelkedettsége.

Az tehát a természetes feltevés, hogy e két factor képzése az illetékes tényezőknek elsőrendű gondozásában és istápolásában részesül. Nagy tévedés. Középiskolai tanárképzés a szó lényegbeli értelmében nálunk tulajdonképen nem is létezik. A kit hajlamai, családi traditiók, vagy egyéb életkörülmények ezen hivatás felé terelnek, az beiratkozik az egyetem bölcsészeti facultására és négy esztendőn keresztül semmi a világon, ha csak az a néhány pædagogiai előadás nem, amelyet hallgat, nem emlékezteti arra, hogy ő valankor tanítással és az ifjúság nevelésével fogja megkezezni minden napi kenyerét.

Az egyetem philosophiai facultása ugyanis arra a suverain álláspontra helyezkedik, hogy ő nem tanárképző: az ő hivatása a hallgatókat tudósokká nevelni. A facultásnak a maga szempontjából tökéletesen igaza van. Az persze már más lapra tartozik azután, hogy célját a facultás a legtöbb esetben úgy éri el, hogy elbocsátott hallgatói tudósoknak nem tudósok ugyan, ellenben a tanítás mesterségben igen gyenge jártasságuk van, és a hivatásuk legfőbb foglalkozására kellőleg elő nem készítve, reá szabadíttatván tanuló ifjúságunkra, csak sok évi tapogatódzó tapasztalás után lesznek — ki-ki képessége szerint — mesterei a hivatásuknak. Tanárképzésünk fogyatékoságának tudható be, hogy sok esetben tanítvány és szülő elidegenednek a tanártól és az iskolától, — és hogy a tanuló és tanár között nem fejlődhetik az a kedves és szívélyes viszony, mely örökké kedvessé teszi a tanulóra nézve az iskola emlékét. Ez pedig a tanári pályára való céltudatos reánevelés által elkerülhetővé válnék.

Önként érthető, hogy lelkiismeretes és gondos önképzés folytán nemcsak tömegesen, hanem túlnyomó számban vannak a hivatásos, reátermett, benső intuitióval dolgozó, arra született tanárok, a kik a tudományegyetemi fogyatékos tanárképzés ellenére is, díszei az iskolának, melyben tanítanak és atyafiságosan szerető és szeretett szelemi vezetői és lelki gondozói a reájuk bízott tanuló ifjúságnak.

Az egyetemnek a maga szempontjából, ismétlem, teljesen jogosultan elfoglalt exclusiv álláspontját tehát megfelelő intézményekkel corrigálni kell. Corrigálták is, de nem egészen szerencsés kézzel. Felállították az Eötvös-collegiumot, a hova igen korlátolt számmal és csak igen kitűnően minősített hallgatók vétetnek fel. Az eredmény tehát az, hogy a kitűnő hallgatók, a kik, a mint mondani szokás, a maguk emberségükből is kiváló tanárokká lettek volna, felkaroltatnak és irányító támogatást nyernek; a gyengébbek ellenben, irányítás, vezetés és útbaigazítás nélkül, teljesen magukra hagyatva, fogyatékoságaikban megrögződve lépnek be élethivatásuk jövődő színterére, az iskola tantermébe.

Az igazságnak megfelelően mindazonáltal meg kell jelezni, hogy az Eötvös-collegium is inkább abba helyezi

ambícióját, hogy tagjaiból kiváló „szaktudósokat” neveljen, semmint elsőrendű tanítómestereket és hivatásos nevelőket. A collegiumon kívül álló tanárjelölteknek pedig, az egyetemi tanulmányaik bevégzésétől, illetve a szakvizsgáktól a pædagogiai vizsgálatig, többnyire minden behatóbb ellenőrzés és rendszeresen szakszerű hivatásos irányítás nélkül eltöltött, u. n. gyakorlati év — ezt mindenki tudja — szármalmat gerjesztő fonákja annak, a mit gyakorlati kiképzésen a szakemberek érteni szoktak.

A középiskolai tanárképzés megteremtése tehát, mint főfontosságú és elodázást nem tűrő szükségesség jelentkezik. A középiskolai tanárképzés létesítésénél kiindulási pontul szolgálhatna a czéltudatosan megszervezett Apponyi-collegiummal kapcsolatos, pædagogiai tekintetben szilárdul megalapozott tanítóképző intézeti tanárképzésnek rendszere. Kilencz esztendeig tartó, intézményesen czéltudattal megszervezett intézetekben, nevelői hatásoktól állandóan kísért szellemi atmoszfærában nyerik a tanítóképző intézeti tanárok kiképeztetésüket, melynek a gyakorlattól sűrűn átszőtt tudományos elméleti lefolytatása az egyetemen kapja betetőzését.

Tanítóképzésünk fejlődése az utóbbi időkben igen tiszteletreméltó haladást tett és újonnan életbeléptetett intézményei, valamint az ezek révén elért eredmények jelzik az európai szintáját. Ezt a hozzáértők nem csak itthon tudják, de a külföld szakértői is elismerik. A pædagógus-nemzetnek, a németeknek, tanügyi szak-folyóiratai kénytelenek megállapítani, hogy «a magyar tanítóképzés egyben-másban elébe került a németekének». — Ebből azonban korántsem, azt kell következtetni, hogy elértünk a haladás csúcspontjára és hogy most már ölben nyugtathatjuk kezeinket. Ellenkezőleg. A tanítóképzés terén lehet sokat tenni, de eleget sohasem.

A míg az emberiség meg nem áll haladásának országútján, addig a tanítóképzésnek is folyton, szakadatlanul és megállás nélkül szintén előbbre kell iparkodnia. — Hatodfél év óta egyébként közéletünknek egész vonalán és a culturának minden vonatkozásában is, csodálatos változáson ment keresztül az emberi felfogás és gondolkodás. A tanító-képzés terén is. A mi néhány év előtt még csodálatot keltő ujság ingerével

hatott, az ma ásatag, elévült életfelfogás; viszont új és ezelőtt soha nem hallott fogalmak, új és nem negligálható élet- és világnézetek, új köz-szükségletek érzete rögződött a köztudatba. A tanítóra vár a gondozására bízott generációkkal szemben az a magasztos, szinte emberi erőt meghaladó feladat, hogy emberszerető megértéssel és avatott hozzáértéssel abba a mederbe terelje a még forrongó, zajló elemeket, a melyben nyugvópontra találván a szenvedélyek, egy szebb és boldogabb jövő biztató forrásává váljanak; nem pedig egy, piszkos hullámaival mindent elöntő víz-özön vad áradatavá fajuljanak. Erre a rendkívüli nagy felelősséggel járó munkára alapos hozzáértéssel, nem közönséges szakértelemmel és szünetlenül kitartó céltudatos munkával a tanítóképző-in-tézetnek kell a tanítót reá nevelnie.

A magyar tanítói kar lelki életét és erkölcsi felfogását az utóbbi időben nagy és megrázóan erős kísértések környékeztek. Olyanok, a melyeknek kihatásai egész közéletünkre végzetes eredményekkel járhattak volna. — A franciaországi tanítóság hasonló kísértéseknek nem tudott ellentállani.

George Bienaime a közelmúlt napokban megjelent cikkében azt írja a francia tanítókról, hogy erős lendülettel távolodnak el hivatásuk nemes eszményeitől és tiszteletreméltó hagyományaitól: «L'esprit corporatif chez les instituteurs — írja tovább — se transforma... Nous vîmes des instituteurs, plus soucieux des querelles politiques, que de l'enseignement du bien, du travail et du devoir.» Ennek a sajnos jelenségnek a természetes hatásai magától érthetően mihamar jelentkeztek a tanítók gondjaira bízott tanuló ifjúság lelkületében is. Legalább erre enged következtetni Bienaime cikkének befejező része, a hol «une reforme nécessaire» jelszó alatt oda concludál: «Pour ramener la jeunesse française au sentiment du devoir et au goût du travail, il faut d'abord réformer nos écoles normales d'instituteurs.»

Büszkén állapíthatjuk meg ezzel szemben, hogy a magyar tanítói kar, csak egy elenyészően csekély százalék-töredék kivételével, nemzeti megpróbáltatásunk közelmúlt napjaiban, az előzőleg körülötte sok éven keresztül folytatott lelkiismer-

retlen aknamunka ellenére, csüggedést nem ismerve, ingadozás nélkül állott hazafias kötelességtudásának és hivatásának magaslátán. Csak kevesen, a gyengébb jelleműek tántorodtak meg. De még ezekkel szemben sem menthetők fel az illetékes hatóságok a felélősség terhe alól: a helyzet fel nem ismeréséből eredő indolentiával tétlenül nézték a tanszemélyzet körében végbemenő destructiv irányú agitációnak elfajulását. És hogy a magyar tanítóságnak ériási többsége mégis phalanxként állott ellent a kísértésnek, az nem egyébnek, hanem a magyar tanítóképző-intézetek tudatos, jellemképző erejének és a tanítóság hagyományos honszeretetének és kialakult hivatás-érzettől áthatott jellemeszilárdságának köszönhető.

A «többtermelés» és a «mélyebben szántás» döntő súlyú eszméit legelsősorban, de egyszersmind a legnagyobb nyomattékkal és a leghatékonyabban a tanítóképzés terén kell valóra váltani; még pedig erkölcsi, szellemi és anyagi téren egyaránt. Tanítóképzésünk az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk elévülésében gyökerező sokféle eredendő hibákban senyved, melyekből csak egy új tanítóképzési törvény-alkotás által volna gyökeresen kigyógyítható.

Az imént idézett törvényünk minden részletében és egészében is magán viseli emelkedett lelkű és lángelméjű alkotója fennkölt szellemének bélyegét. A maga idejében egy befejezett tökéletességű, gyönyörű szép alkotás volt. De egy fél század-év tünt le azóta: a leggyorsabb iramban rohanó haladásnak ideje. Az összes tényezők, melyek a törvény alkotásánál alapul, kiindulási pont gyanánt szolgáltak, azóta részben gyökeres változáson mentek át, részben fenekestől felfordultak. Régi tanügyi és a tanügygyel kapcsolatos intézmények sokasága megszűnt; újak tömegesen létesültek. Minden ilyen változás egy-egy téglát vett ki falából, egy-egy sarokkőtől fosztotta meg az 1868. évi XXXVIII. törvénycikket, mely ezek után most már valóban úgy áll, mint egy tiszteletreméltó rom, mely elmúlt nagy időkre kegyeletesen emlékeztet, de a melynek valamelyes gyakorlati alkalmazhatóságát, az idő viszontagságai által előidézett súlyos fogyatkozásainál fogva, ma már teljesen kizártnak kell tekintenünk.

Szinte hihetetlen, hogy milyen áldatlan közállapotok nyü-

gőzték évek hosszú sora óta ezt a sokkalta jobb sorsra érdemes országot és nemzetet. Egy évtized óta — a mennyi ideje, hogy a tanítóképzési törvényjavaslat-tervezet a cultus-ministeriumban készen fekszik — noha mindegyik miniszterben, a ki azóta ott megfordult, megvolt a kívánság és az elhatározott szándék arra, hogy a kész javaslatot törvényerőre emeltesse — tíz év óta nem akadt az országgyűlésnek egy 8—10 hétre terjedő nyugalmas ideje, mely egy ilyen életbevágóan fontos törvényalkotás létesítésére alkalmas lett volna. Sőt Berzeviczy Albert minister az ő generalis népoktatási törvénytervezetében, mely azonban közbejött kormányválság miatt törvényerőre szintén nem emelkedett, a tanítóképzésnek már 1904-ben tervezte gyökeresen mélyreható reformját.

Mindazon intézkedések, a melyek az utóbbi években tanítóképzésünk emelése és fejlesztése érdekében történtek, a törvényen kívül, sőt a törvénynek ellenére hajtottak végre. De az ilyen lehetőségeknek is meg vannak a maga határai, melyeket felelősség tudatával bíró ember nem léphet át és a melyeknek sorompóit csak törvényhozási intézkedésekkel lehet felemelni.

Magyarországot kivéve sehol egész Európában, de egyebütt sem, nem szabadítanak reá 18 esztendő fiatal embereket és leányokat tanítói oklevéllel az iskolára. Mindenütt legalább 21, de sok helyütt 23, sőt 25 éves korban nyerhetnek az okleveles jelöltek önálló és végleges tanítói alkalmazást. Nálunk azzal igyekeztünk az utóbbi években tanítóképzésünknek ezen súlyos hibáját enyhíteni, hogy a tanítójelölteket már a képzés első évfolyamán vontuk béle a gyakorlati kiképzésbe, a mi a képzés 4 évén tervszerűen és fokról-fokra mind intenzívebben keresztülvezetve, az érdekelt és illetékes szakköröket is méltán megnyugtató eredményekre vezetett.

A többször szóvá tett népoktatási törvénynek 108. §-a ugyanis a középfokú iskolák négy alsó osztályát végzett leányokat a betöltött 14. évvel, az ugyanilyen előképzettségű fiúkat pedig a törvény 86. §-a alapján csak a 15. életév betöltésével veszi fel a tanítónő-, illetve tanítóképző-intézetbe. A törvénynek ezen intézkedése nem vetett számot a gyakorlati élet

igényeivel; ennek okáért a gyakorlati életnek parancsoló szava mihamar rést ütött a törvényhozás elméleti követelésén.

A tanítói pályára lépő fiúk a középfokú iskolák IV. osztályát színtúgy a 14. életévvel végzik el, mint a leányok. Egy teljes esztendeig kellett volna tehát nekik szüneteltetniök tanulmányaikat, a mi nemcsak időbeli veszteséget jelentett volna számukra, hanem már megszerzett ismereteikben is tetemesen visszavetette volna őket. Hogy ennek eleje vétessék, a fiúkat kezdettől fogva egy esztendei korengedély megadása mellett fogadták be a tanítóképző-intézetekbe. A kérdés megoldásának illetlen módja nem volt szerencsésen megválasztva. Hogy egyebet ne mondjak, már csak azért sem, mert az akkor még csak 3 évi időre terjedő tanítóképzés mellett, az oklevél megszerzésének korhatárát a 18.-ról a 17. életévre szállította le.

A tanítói pályával szemben napról-napra erősebb mértékben támasztott igények és az ennek révén automaticz előállott felemelt tantervi követelmények végre arra indították a közoktatásügyi kormányzatot, hogy az 1881. évben a tanulmányi időt 3 évről 4 évre emelte fel. Tanítóképzésünk azonban a törvénynek ággkori tüneteiből eredő, mélyen gyökerező szervi bajban szenved, — és ezt nem lehet már külső hatásokkal orvosolni. Új törvény-alkotás nélkül csak enyhíteni lehetett a betegséget, de egészen orvosolni nem. Oly nagyszámú és annyira lényegbe vágó változások elkerülhetetlen szükségessége forog fenn, hogy csakis jól átgondolt, minden körülménnyel és tényezővel számotvető, szakszerűen kidolgozott törvényes intézkedések hozhatják céljához közelebb a magyar tanítóképzést. — Szándékosan időztem itten kissé hosszasan az előzményeknél; nem csak az ügykörnek minden más felett kiemelkedő fontossága miatt, hanem azért is, mert ezen előzményeknek ismeretéből önként folynak a javítás lehetőségének módozatai.

A mint a 18. élet-évben a jelölt kevésbé érett a tanítói diploma megszerzésére, azonképen a 14. életév, ha minden előzetes szakszerű előkészülés nélkül történik, felette zsengekor arra, hogy azzal tanítóképző-intézeti tanulmányokba, teljes sikerre való kilátással, kezdhessen a tanuló. Önként követ-

kezik mindebből, hogy a tanítóképzés jelenlegi 4 éves cursu-
sát tetemesen ki kell bővíteni. E kibővítés pedig célravezetően
csak úgy történhetik, hogy a tanítóképző-intézeti tanulmányol-
nak elejére és a befejezéséhez is jut belőle. Ma a 14 esztendő-
s fiú és leány a kitűnő osztályzatot kezdve le az elégséges-
fokáig váltakozó ismeretkészséggel kerül a tanítóképző-inté-
zetbe; de e mellett az előtanulmányok minőségét illetően is,
a legváltozatosabb elemekből verődik össze a tanító- és tanító-
nőképző-intézetek tanuló-serege: a gymnasium, a reáliskola,
a felső-leányiskola IV., sőt a felső népiskola II. osztályából
is recrutálódnak a jelöltek. Ezen felsorolt iskola-típusok
négy osztályának tantervi anyaga általában és egészében egy
célban csúcsosodik ki, de a tanítás szelleme, a tananyag
feldolgozásának módja és a kitűzött cél elérésére vezető
eszközök mégis sokban és nagyban különböznek egy-
mástól.

A tanítóképző-intézet azonban tantervénel, feladatánál.
különleges hivatásánál és rendeltetésénél fogva egy egészen
más, az eddigiektől minden, a legnagyobb és legparányibb vo-
natkozásában egyaránt, teljesen elütő intézmény; egészen új
világ ez, a melybe a tanuló itten lép. Mielőtt ennek az új.
előtte teljesen idegen és ismeretlen világnak a küszöbét átlépi.
eddig szerzett ismereteinek rendezésében, az ő gondolkodásának
módjában, felfogásának rendjében tökéletes változáson kell
keresztül mennie a tanulónak. Egységes színvonalra kell hozni
a tanuló-seregnek különböző irányú és a legtöbb esetben fogya-
tēkos elő-ismereteit; meg kell barátkoztatni a jelölteket hospi-
tálás útján a népiskola szellemével, — és népszerű módon be-
 kell vezetni az ifjúságot a pædagogiai alapfogalmak ismeretébe
és megértésébe. Ennek hiányában vagy ennek mellőzésével, lehet
ugyan a tanárok céltudatosan hivatásszerű és lelkesen ügysze-
rető fáradozásával, a tanítványoknak pedig erejüket megfeszítően
igénybe vevő kitartó szorgalma mellett igen tiszteletreméltó
és értékes eredményeket elérni, a mi eddig meg is történt, de
a tantervileg előírt és egy tanítótól ma már a korszellem foko-
zott igényei által elengedhetetlenül megkívánt tananyagnak
részletes, vérré váló feldolgozása és megemésztése, a tanítói
szellem hivatásosan való fejlesztése és kifejlődése, valamint a

tanítói egyéniségnek öntudatosan classikus kialakulása a tanterv szellemében csak megközelíthető, de teljesen el nem érhető.

Itt tehát legelső sorban egy előkészítő-osztály felállítása jelentkezik, mint elodázást nem tűrő szükségesség, mert csak az ezen évfolyamban elvégzendő nivelláló, termékenyítő munka adhatja meg a tanítóképző-intézeti tanárnak azt a szilárd és biztos alapot, a melyen komoly építőmunkáját, a megértésnek jogosan táplálható reményével, minden tétova nélkül és a bizonytalanság érzésétől menten, szilárd lépéssel és határozott irányban haladva megkezdheti és eredményesen be is fejezheti.

A négy évfolyamú tanítóképző-intézeti jelenlegi tanterv oly nagy tömegű anyagot ölel fel, hogy azt a rendelkezésre álló idő alatt feldolgozni csak úgy lehet, hogy egy, a szó betűszerinti értelmében vett válogatott tanári kar (csak a kitűnő fokozattal képesített és a tanári kar által erre egyébként is külön minősített polgár-iskolai tanárok vehetők fel az Apponyi-collegiumba) hivatásának tudatától áthatottan, haza fias lélektől irányított fokozott munkakifejtését és lelkes hivatás-érzetét állította az ügy szolgálatába. Ez a tanítási anyag az előkészítő-évfolyam elvégzése után, 5 esztendőre beosztva, behatóan gondos és nyugodtan elmélyedő tanulmányozásra nyújtana alkalmat a tanuló ifjúságnak. Az ilyen szélesebb alapra fektetett, 5 évre terjedő felosztás mellett, sok tanítási óra szab d volna fel a I—IV. évfolyamokon, — és ezeket a megüresedő órákat az 5 évfolyamon keresztül, az előkészítő-osztály heti óráinak ezen célra lefoglalt tekintélyes részével együtt, az intensivebb gazdasági oktatásnak és a szövetkezeti teendők tanulmányozásának kell szentelni.

Ez ma elengedhetetlen életfeltétel. Mert a tanító legyen a falu lelke, szíve és feje. Az ő fejenek a gondolkozása, az ő szívének az érzése irányítsa a vele egy közösségben élő falu népének tetteit, terveit, szándékait és gondolatait. Ezt csak úgy lehet elérni, ha a falu népe bizonyos olyan közösségben látja és érzi magát tanítójával, hogy annak vezető szerepéből reá nézve nem csak erkölcsi, hanem anyagi eredmények is származnak. Mivel pedig a falu néphez legközelebb az imádott anyaföld áll, ennél fogva ezzel való vonatkozásban

kell szólni az érzelmi közösségnek azon szálait, melyek a falu népe és tanítója között a falura és így közvetve az egész országra nézve is alapjául szolgálhatnak az erkölcsi, a szellemi és az anyagi fellendülésnek.

És itt értünk el ahhoz a ponthoz, a hol a közoktatásügyi kormányzatnak szoros érintkezési alkalmakat kell keresnie és találnia a földmivelésügyi ministeriummal és az OMGE intézményeivel, melyekbe a maga cultúr-törekvéseit belekapcsolja, hogy azután a tanító által a nemzet létérdekeit csontig és velőkéig érintő gazdasági többtermelés eszméjét valóra váltva, belevihesse az érdekelt néprétegek millióinak tudatos törekvéseibe.

A régi tanítóképzésnek sarkalatos hibája, hogy tanintézeteit, az államiakat és a felekezetieket egyaránt, csaknem kivétel nélkül városokban állította fel. Magyarország 28,403 főnyi tanító-testületének zöme faluhelyen van elhelyezve. Ebből a tényből magából következik, hogy a tanítókat és tanítónőket olyan környezetben kell nevelni, a milyenbe a legnagyobb valószínűséggel jutni fognak. A Budapesten, Győrött, Pozsonyban, Pápán, Esztergomban, Kolozsvárott, Szabadkán, Baján, Aradon vagy Temesvárott nevelkedett és a városi, ha mindjárt csak a külső pompához és fényhez szokott tanító vagy tanítónő, ha csak családi körülményei nem kötik oda, nem szívesen vállal alkalmazást a vidéken valamely nádfódeles faluban. Az illetékes tényezők előtt ismeretes, hogy az elmúlt években, bár százszámra állottak rendelkezésre állás nélküli okleves tanítók és tanítónők, igen tekintélyes számú községnek iskolája szünetelt — tanító hiányában. Ez a paradoxon pedig abban leli magyarázatát, hogy a felajánlott állásokkal szemben a pályázók egy része arra a hihetetlen álláspontra helyezkedett, hogy inkább megy a Dunának, mint faluhelyre».

De ha a megélhetési kényszerűségtől hajtva a tanító vagy tanítónő mégis elvállalja az ilyen állást, akkor energiájának nagy részét abban a törekvésben fogyasztja el, hogy valamiképen mégis városba vagy legalább nagyobb községbe juthasson; azt az időt pedig, a melyet közben faluhelyen kénytelen átélni, csak kényszerűlt átmenetnek tekinti; csak

immel-ámmal látja el a hivatásával járó kötelességeket; — és a mint ez a dolgok természetes rendjéből következik, kedv nélkül végzett munkáján nincsen Istennek áldása.

Az országnak jelenlegi helyzetében, az idegen megszállás miatt, sok tanítóképző-intézetnek tanári testülete vált hajléktalanná. Ezeknek elhelyezése kedvező alkalmatosságot nyújt arra, hogy a vidéken, faluhelyen állítsunk be új tanítóképző-intézeteket. De csak olyan vidéki községekben, a hol a földművelésügyi ministeriumnak u. n. mintagazdasági telepei és az OMGE-nek intézményei működésben vannak, — és a hol ily módon a tanító- és tanítónő-jelöltek a legilletékesebb és leg-hivatottabb tényezők által, az arra legalkalmasabb eszközökkel nevelhetők egy agrár-állam földművelő lakosságának a szó leg-nemesebb értelmében vett népnevelőivé, néptanítóivá.

A mit nekik, mint tanítóknak, a városról és főképen az ország fővárosáról tudniok kell, azt tervszerűen rendezett és megfelelően előkészített szünidei kirándulások bőven nyújthatják a jelölteknek. E kirándulások ingyen utazás, ingyen elszállásolás és lehetőleg ingyen ételmezés kedvezményével legyenek támogatva. Németországban és az ú. n. Skandinávia-államokban minden szünidőben megmozdul az országnak egész deákserege, a mi a mellett, hogy önállóságra, egyéni kezdeményezésre, bátor elhatározásra, időjárás- és egyéb viszonyokkal való győzelmes szembeszállásra szoktatja a fiatalságot, megedzi és fejleszti physikumát; főképen pedig az ideális-musnak csodálatosan magas fokára fejleszti bennük a haza iránti ragaszkodó szeretetet, mert hazájuknak a történeti emlékek által megszentelt vagy a természet szépségei által híressé vált helyeit, e célra kiadott irodalmi útmutatásokkal kezökben, nem közvetve, hanem saját tapasztalatuk útján tanulják megismerni és egyszersmind e közvetlen hatás felmagasztosító érzelmével csodálni és szeretni is.

A tanító és tanítónő olyan környezetben nevelkedjék, a milyenben az ő élete minden valószínűség szerint folyni fog. Ezt az athmosphérát szokja és szeresse meg; ez legyen reá nézve kedves és kíváncs; ebben érezze jól magát; ebben igyekezzék állása erkölcsi tekintélyének, a maga és családja anyagi jólétének gyökereit elplántálni. A földnek az alapos

ismeretével és rajongó szeretetével lelkében menjen el azután tanulmányainak végeztével a jelölt a falura. Az így képzett, így érző tanítónak lesz közös érintkezési pontja a falu népével, mely maga közül valónak, magáénak fogja elismerni a tanítót. Az érdekközösség közelebb hozza majd a tanítót a falu népéhez, mely szívesen fogadja az ilyen tanítónak útbaigazítását és irányítását, — és a közös munkában kölcsönös bizalommal összeforrvá, együtt munkálják a közös előmozdítására irányuló intézményeket.

A mikor 20 éves korában a jelölt a tanítóképző intézetet elhagyja és végbizonyítványát megkapja, csak ideiglenes alkalmazásra lenne elhelyezendő. — Ebben a minőségében, de rendes fizetéssel eltöltött két évi gyakorlat és az anyaintézet-től nyert utasítás szerint történt tovább- és önképzés után, kötelező záró képesítő-vizsga sikeres letételével nyerhetne a tanító 22 éves korában oklevelet és végleges alkalmazást.

Ezt a kérdést azonban csak úgy egyoldalúlag megoldani nem lehet. Hosszabb ideig tartó, mélyebben járó tanulmányt igénylő tanítói előképzettség jogosan igényt tarthat olyan javadalmazásra, mely az emberséges megélhetés feltételeit biztosítja az érdekelteknek. Meg kell végre szünnie annak a babonás és oktalan előítéletnek, mely a tanár és a tanító munkáját kevésbé tartja díjazandónak, mint a bírót, az adóhivatalnokét, a közigazgatási vagy akár a ministeriumi tisztviselőét. Ez a köztudatba rögzött ósdi felfogás abból az időből szakadt reánk, a mikor a tanár és a tanító az ú. n. félbenmaradt emberek sorából rekrutálódott. De a ki annyira elmaradt a világ haladásától, hogy Rip van Winkle módra átaludta azt, a mi e téren az utóbbi három évtized alatt történt, az ilyen ember ne foglalhasson helyet olyan hivatalok vezető állásaiban, a hol ezen kérdéseknek a sorsa döntő mértékben intéződik. Sok keserűség és ebből eredt temérdek nagy baj elmaradhatott volna az ország közéletéből, ha ottan csak kissé több belátás és megértés érvényesült volna ennek a kérdésnek az intézésében, és ha ottan annak a tudatára bírtak volna emelkedni, hogy anyagi gondoktól elernyedtt hadsereggel nem lehet győzedelmes csatákat vívni.

Az ú. n. «radicális» tanítóknak és tanároknak azon régi törekvése, mely a communismus korában már-már a megvalósulás veszedelmével fenyegetve erősen kísértett, hogy t. i. a jövő tanítói középiskolai érettségi bizonyítvány megszerzése után az egyetemen nyerjék kiképeztetésüket: szót alig érdemel, mert nem tekinthető egyébnek, mint a hozzá nem értéssel párosult nyegleség komolytalan népszerűség-hajhászatának. Nem is fogok reá sok szót fecsegni, mert minden hozzáértő ember előtt első pillanatra szembeötlően nyilvánvaló ezen törekvés képtelensége.

Fentebb jeleztem már a nehézségeket, melyekkel az «Isten háta mögött» jelzéssel stigmatizált községek iskoláinak tanítóval való ellátása még a mostani viszonyok között is jár. Hát még az egyetemet végzett tanítók közül ki fogná magát «feláldozni», hogy «néptanár» legyen valamely elesett végvidéki községben. Az ilyen rendszer, tanítók és tanítónők hiányában, előreláthatólag teljesen megakasztaná a beiskolázást és ijesztő mértékben mesterségesen duzzasztaná fel az analphabeták légión. — Reá kell még röviden mutatnom arra a tanulmányi szempontból is képtelen helyzetre, mely az ilyen rendszerrel járma. A néptanárok az egyetemen sok mindenfélét tanulnának, a minnek a falusi népiskolában, vagy akár a városiban is, absolute semmi hasznát nem vehetnék; sőt a mi teljesen elterelné gondolkozásukat és felfogásukat a néptanítói hivatástól; ellenben semmi olyan tanítói készséget nem sajátíthatnának el, a minnek néptanítói pályájukon égető szükségét éreznék, — és így még azok is, a kik végső kétségbeesésükben vállalkoznának esetleg a falusi néptanítói állás betöltésére, csak nagyon fogyatékosan tudnának megfelelni magasztos hivatásuk követelményeinek.

Azt a példaszót, hogy «a jó pap holtig tanul», ugyanolyan mértékben és a szükségességgnek ugyanolyan fokával kell alkalmaznunk a tanítókra is. A gyakorlati élet követelményeinek gondos megfigyeléséből leszírt eredmények alkalmazásával, intézményesen szervezett szünidei továbbképző tanfolyamok állítottak a háború előtti években ezen cél szolgálatába. A háborúnak minden kultúrát elgázoló romboló vihára, halálthozó lehelletével ezt az intézményt sem hagyta

érintetlenül. De fel kell támasztani halottaiból és az időközben gyökeresen változott viszonyok szellemében felujítani, mert az a tanító, a ki oklevélének kézhezvétele után mentesíti magát a betűtől, az képtelenné válik nagyra rendelt hivatásának betöltésére és, működése megölő betűje lesz az ügynek, melynek czéltudatos szolgálatától, továbbképzés hiányában, mindjobban eltávolodik.

A továbbképző tanfolyamok szükségessége azonban sohasem jelentkezett olyan sürgősséggel, mint éppen napjainkban. Ki kellene terjeszteni azoknak kötelező hallgatását — a maguk módja szerint — mindazokra, a kik úgynevezett háborús tanítói, tanári, ügyvédi, orvosi, mérnöki stb. oklevelet vagy képesítést nyertek; mert ha az utóbbi hat esztendőben semmi egyéb baj nem ért volna bennünket, csak az, hogy ezek a szükség-bizonyítványok és oklevelek kiadattak, a magyar cultura szempontjából már ez magában véve is megmérhetetlen nagy nemzeti szerencsétlenségnek volna minősíthető.

Visszatérve magára a tanítóképző intézetre, homloktérben jelentkezik a vele szerves kapcsolatban működő gyakorló népiskola, az ismétlő iskola és az ifjúsági egyesület. Ezekben ugyancsak a gazdasági oktatás és nevelés irányát kell uralkodóvá tenni. Ebben a minta-népiskolában kifejeződött tökéletességben mint ideált kellene szemlélniök a jelölteknek azt, hogy az ő gondjaikra bízandó falusi népiskolát milyen szintűre törekedjenek majd fejleszteni a berendezés, a felszerelés, a tanítási módszer, a tanulmányi eredmény és az iskolai közszellem tekintetében egyaránt.

Az elevenen pezsgő életnek szellemét kell beereszteni az iskola légkörébe, akkor azután az iskola is mindjárt közelebb jut a gyakorlati élet követelményeihez. Az iskolai munkának annak a tudatától kell mindig áthatva lennie, hogy az életre, egy jövőre hivatásra neveljük a gyermekeket. És a hivatásra való nevelés szempontjából a mindennapi iskola úgy dolgozzék, mintha tanítványai közül egy sem fogná soha áptlenni a gazdasági népiskola (ismétlő iskola) küszöbét; a gazdasági ismétlő iskola tanítási anyaga pedig oly gondos alapossággal és beható részletes-

séggel dolgoztassék fel, mintha növendékei az elemi iskolát soha nem járták volna.

Az ismétlő iskolai tanulmányait 15 éves korában elvégezvén a gyermek, ekkor kezdődjék meg az «Ifjúsági Egyesületek»-ben a lelkes és beható, a katona-sorozásig, illetve a leányoknál a férjhezmenetelükig tartó munkája a tulajdonképeni állampolgári nevelésnek, melynek szilárd alapjait a mindennapi és az ismétlő-iskola lépésről-lépésre már tudatosan előkészítette.

A Skandináv-államok paraszt-főiskoláit, melyeknek ideje nálunk — sajnos — még nem érkezett el, van hivatva pótolni ezen iskolai intézmény. A közismereti tantárgyak tudásának bővítése és mélyítése, a polgári jogok és kötelességek gyakorlati ismeretébe való elmélyedés, a társadalmi életben való mikénti elhelyezkedés módjának és lehetőségének megismerése; a közélet javára való egyéni közrehatás kötelességének megfelelő, követésre méltó példákön való szemlélése mellett itt is végig kell vonulnia állandóan az ifjúságot a jövőendő élethivatására eszméltető mozzanatoknak. — És itt kell tökélyre emelni, felvirágoztatni az illető vidék háziiparának egy-egy ágát, a mivel véget lehetne vetni a lakosság téli tunya henyélésének és korcsmázásának, a mi ma — a mellett, hogy az egyesekre és a közre kiszámíthatatlan nagy gazdasági és anyagi károkat jelent — még erkölcsi tekintetben is mélyen alásülyesztí a lakosság állampolgári teljesítő képességének szintjét.

De hogy ebben az irányban haladva célt érhessünk, ennek is az elengedhetetlen alapfeltétele, hogy a közoktatásügyi kormányzatnak vállat-vállhoz vetve kell haladnia az erre leg-hivatottabb tényezőknek, a földművelésügyi minisztériumnak és az OMGE-nek szaktudásától és a bőven rendelkezésre álló eszközöktől támogatott jóakarató munkájával; nehogy folytatódjék a bizarrság határmesgyéjét érintő azon állapot, hogy 2712 gazdasági ismétlő iskoláink közül csak 54, tehát elenyészően csekély százaléktöredék rendelkezik azzal a kritériummal, a mely a gazdasági ismétlő-iskolának alapját s elengedhetetlen kellékét és ismervét teszi: gazdasági területtel és az annak mintaszerű megműveléséhez szükséges eszközökkel; a legnagyobb részét pedig az általános ismétlő-iskolától

csak az a körülmény különbözteti meg, hogy — — más olvasókönyv van bennük használatban.

Oka ennek az anyagi eszközök elégtelenségében található fel. A közoktatásügyi minisztériumnak ugyanis nem bocsátották rendelkezésére azon anyagi eszközöket, melyek a tömegesen létesítendő ilyen iskolák felszereléséhez, berendezéséhez és ellátásához szükségeltetnek. Minthogy azonban ezen elengedhetetlenül szükséges és nélkülözhetlen előfeltételek a földművelésügyi minisztériumnak és az OMGE-nek tömegesen állanak rendelkezésükre és így a kincstártól új anyagi áldozatokat vagy éppen nem, vagy pedig csak igen csekély mértékben követelnének, ezért szükséges, hogy ezen három hivatott tényező együttes közremunkálása hozza létre ezen életbevágóan fontos intézményeket. Hatásköri féltékenykedések vagy hatásköri határvillongások közéletünk ilyen előkelő és emelkedett szellemiben munkálkodó tényezőinek tevékenységéből eleve teljesen kikapcsoltnak tekinthetők. Itt az ideje, hogy minden tényező egyetértően egyesüljön a nemzetet erősítő alkotó munkára.

Ugyanezen szempontoknak kell érvényesülniök a maguk nemében szükséges és önként érthető, de egyszersmint önként adódó módosításokkal az iparos- és a kereskedő-tanonciskolákban is.

Az úgynevezett általános ismétlő iskolák pedig, melyeknek száma a rendelkezésre álló legutóbbi statisztikai adatok szerint még mindig 9949, de a melyeknek jelenlegi alakjukban létjogosultságuk egyáltalában nincsen és fönntartásuk kulturónámításnál egyébnek nem tekinthető, mint ilyenek megszüntetendők.

A népiskola fölé, de vele tantervi szoros vonatkozásban emelkedjék a polgári iskola, az a tanügyi intézmény, melyben más, a miénknél sokkalta szerencsésebb és boldogabb országokban a társadalomnak azt az értékes rétegét — a művelt polgári osztályt — nevelték, a mely a nemzet-testnek határozott és erős tartást adó gerinczét teszi.

Úgy látszik, hogy amint vannak emberek, a kik rossz csillagzat alatt születnek, azonképen vannak egyes intézmények is, a melyek szerencsétlen planéta alatt jönnek a világra. Ilyen intézmény: a magyar polgári iskola. Eötvös Józsefnek lángelméje és

universalis tudása, támogatva Csengery Antalnak élesen látó gyakorlati érzékétől és európai szintájon állott paedagógiai műveltségétől, teremtetten meg nálunk ezt az iskola-typust.

Czélját és hivatását jelzi a népoktatási törvény 59. §-ának azon intézkedése, mely polgári iskolát szán minden olyan községnek, a melynek 5000 lakosa van. Az alkotók szándéka tehát nyilvánvaló. És mégis Eris almája lett a magyar polgári iskola. Mindenki mást olvasott ki a törvény paragraphusaiból és mindenki mást magyarázott beléjük: Felsőszázados fennállása alatt tengernyi ténta és nyomdafesték ontatott miatta.

Eötvös Józsefen kezdve egészen a legutolsó alkotmányos cultusministerig talán senki sem volt azok között, a kik ezt a hivatalt betöltötték, a ki a polgári iskola problémájának megoldásával ne foglalkozott volna. De nemesak az intéző köröknek és a hivatásos paedagógusoknak egymással szemben álló ellentétes felfogása akadályozta állandóan a fogós kérdés megoldását, hanem az is, hogy e kérdés megoldásának módjára nézve az egymást követő ministerek véleménye is elágazott egymástól. Sok küzdelem, vita és késhegyig menő ötven esztendő's tollharcz után, úgy látszott, hogy 1918-ban végre mégis révbe jut a polgári iskolának sokat hányatott hajója. Jankovich Béla akkori közoktatási minister sok «ádáz ostromok» között, erősen kialakult önálló felfogással elkészítette a két tagozattal hétosztályúnak tervezett polgári iskola külön törvényét és letette a «Ház» asztalára. De balesillagzata megint csak rávetette árnyékát a polgári iskolára. Kormányválság és utána kormányváltozás, valamint az ezt rövidesen követett gyászos emlékeztető idők temették el ismét a reform megvalósulását.

Gróf Apponyi Albert, ki első ministerségének idejében is már, az intézmény fontosságának megfelelő gondossággal és behatóan foglalkozott a polgári iskola reformjának kérdésével, az 1918-ik évben, hogy mégis felszabadítsa az ötven esztendő's fiú polgári iskolát teljesen elavult, a gyakorlati élet által már régen meghaladott tantervének béklyózó nyüge alól, a már elkészített tantervnek a négy alsó osztályra vonatkozó részét, kiegészítve és módosítva a saját conceptiójával, a közegészségügyi részszel

és a gazdasági irányú oktatásnak az egész vonalon való érvényesítésével, a kérdés elvi és szervezeti részének érintetlenül hagyása mellett kiadta; életbeléptetését az 1918/19. iskolaév elejére elrendelvé.

Most tehát a fiú-polgári iskola ügye a félszázados vajudás után ismét mint megoldatlan problema áll előttünk. De nem állhat így sokáig. Állami és társadalmi életünk restructiójának nagy munkájában a polgári iskolára vezető és döntő szerep vár. Ha tovább is azon vitatkozánk, a mi pedig a Jankovich-féle törvény-tervezet és tanterv készítésekor sok keserűséget váltott ki mindkét irány képviselőiből, hogy egytagban hét-osztályú vagy pedig kettős tagolással négy plus három osztályú legyen-e az új polgári iskola, akkor az ilyen meddő viták, melyek a lényegét a formának áldozzák fel és élénken emlékeztetnek a Madách *Ember tragédiájának* homouision és homoiusion jelenetére, megfosztanak az egész kérdést a komolyság jellegétől.

Fel kell végre emelkednünk a kérdésnek elvi magaslátára. Társadalmi és állami életünknek egyaránt művelt polgári osztályra van szüksége; gazdasági életünk pedig állami életünk várható új alakulatában még kevésbé nélkülözheti, mint valaha, a művelt iparos és kereskedő osztályt. Ha nem fogjuk a mezőgazdaság terén a fejlettségnek elérhető legmagasabb fokáig érvényre emelni a többtermelést; ha azután az ilyen fokozott többtermelésnek eredményei nem lesznek a honi iparban és kereskedésben gyümölcsözően értékesíthetők és fokozott gyümölcsözéssel feldolgozhatók, akkor mi magunk zárjuk el nemzetünk elől a boldogulás útjait és megfosztjuk állami életünket és nemzeti fejlődésünket a haladás és az önállóság legelemibb előfeltételeitől.

Akármilyen külső formában alakuljon tehát a minden körülmények között hét évfolyamra tervezendő új polgári iskola, életképességének és életrevalóságának első alapfeltétele az, hogy — miután tanítványai szintűgy az elemi iskola négy osztályából recrutálódnak, mint a gymnasiumnak, a reáliskolának, vagy a felső leányiskolának tanulói — a hét osztályt végzett tanítványok élvezzék megrövidítés nélkül mindazokat az állampolgári előnyöket, a melyeket törvény,

szabály, szokás vagy gyakorlat a más typusu középiskolákat végzett növendékek részére biztosít. Igaz, hogy tanulmányi idejük egy évvel rövidebb amazokénál, de vannak hasonló praecedensek a felső ipar-iskoláknál, az iparművészeti iskolánál, meg egyebütt is. — És azután feledni nem szabad, hogy a ki a gyakorlati életpályára hét esztendőn át czéltudatosan és tervszerűen reáneveltetett, az állampolgári minőségének bármilyen vonatkozásában is, több és biztosabb tudatossággal fogja helyét megállani, mint egy olyan társa, a kinek szellemét nyolcz éven keresztül a gymnasium vagy a reál-iskola elméleti studiumok elvontságán táplálta fel.

A polgári iskolába járó növendékek legnagyobb része csakúgy, mint ahogyan ez a más typusu középiskolákban is történik, a IV. osztálynak elvégzésével, megszakítja tanulmányait. Csak csekély százalék az, a kiknek pályája ezen határnál irányt nem változtat. Ez a statisztikailag igazolt tény megszabja a polgári iskola négy alsó osztálya tanítási tervének az utat, melyet a közismereti tantárgyak keretében és azon kívül is követnie kell: az nem lehet más, mint minden tantárgyból befejezett kerek egésznek nyújtása; még pedig mezőgazdasággal foglalkozó vidéken a gazdasági-, városokban az ipari és a kereskedelmi irányra való figyelemmel.

A négy alsó osztály fölé emelendő három évfolyamos felső tagozat, határozottan kialakult szakiskolai jelleggel, kifejezetten mint mezőgazdasági, kereskedelmi, ipari, bányászati, vegyészeti, erdészeti, kohászati, építészeti, kertészeti iskola jelentkeznék. — A tanítóképző intézetek is, a polgári iskola IV. osztályából szednék első sorban tanítványaikat.

Az ilyen felső tagozatok egyes vidékeknek erre kiválóan alkalmas és a rendelkezésre álló szükséges előfeltételeknél fogva az eredményt biztosító gócpontjain lesznek létesítendőek. Ide sereglenének azután azon tanulók, a kik annak az egész vidéknek vagy országrésznek községeiben elhelyezett négyosztályú polgári iskola elvégzése után tanulmányaikat folytatni óhatják. A négyosztályú polgári iskolákkal pedig az eddigénél sokkalta nagyobb mértékben lehetne ellátni a vidék nagyközségeit. Az ország egyes területeinek ellenséges megszállásából eredőleg most oly nagyszámú tanerő áll rendelkezésre, hogy szót alig érdemlően cse-

kély anyagi áldozatokkal meg lehetne valósítani Eötvösnek népoktatási törvényében letett azon nemes eszményét, hogy minden 5000 lakót számláló községnek meg legyen a maga polgári iskolája. Ezek a polgári iskolák lennének hivatva a nemzet nagy tömegei között a szellemi többtermelés elvét valóra váltani.

Az új polgári iskola szervezetének és igényeinek megfelelően kellene, önként érthetően, reformálni a polgári iskolai tanárképzést is.

Tudomány-egyetemünket és Mű-egyetemünket mindenki úgy tekinti, mint tudományos életünk díszét és büszkeségét. Méltán. Tanári karában az egyiknek és a másiknak is vannak tudósok, kiknek európai neve, sőt világhíre van. Mégis sok zokszó, hangos panasz, sőt keserű kifakadás is hallatszik ellenük. Különösebben áll ez a Tudomány-egyetemre.

Nem ez a hely az, a hol konkrét sérelmek felsorolása alkalomszerű; de a jelenleg gyakorlatban lévő egyetemi tanszék, a tanrend, a vizsgarend, a fegyelem és a vizsgázás egész szelleme és módja, egy percnyi halasztást sem tűrő gyökeres reformot igényel. És az a tanári kar, melynek tagjai ezt keresztülviszik, megérdemlik, hogy neveik dicséretes örök emlékezetül márványtáblára véssenek. Alkotásukkal nemcsak az egyetemnek köz-szellemét fogják orvosolni, hanem a mostani eljárásból eredő sok szó-beszéd elhallgattatása által egyetemünknek megérdemelt jó hírét-nevét is emelni fogják az ezen nagyhivatású intézményünk iránt már-már elidegenedni kezdő köztudatban.

A mi az egyetem adminisztrációjában, teszem azt, a beiratkozások alkalmával, meg az index-aláírásokkal, stb. végbemegy, az egyenesen visszataszító. Az egyetemi adminisztráció ezen a téren nehézkes, ósdi, rossz és az ifjúságot méltán elkésztítő. Nem szeretnék félreértetni, azért kijelentem, hogy a hiba nem a tisztviselőkben van. Ők maguk is a hibás rendszernek szánsalomra méltó áldozatai.

Vannak az egyetemnek tiszteletreméltó tradíciói, melyeket szeretettel, gondosan és híven ápolni szükséges; főntartani hazafias kötelesség. De olyan kinövéseket és visszasságokat, a melyek megcsúfolói az egészséges, józan gondolkodásnak és rendszere-

sen reá nevelik az ifjúságot a tétlenségre és a saját legdrágább javának, az időnek eltékozlására: az ilyen kinövéseket irgalmatlan kíméletlenséggel kell kiirtani, mert egyenesen megrontják a közönség jó véleményét, melylyel a különben meleg rokonszenvvel körülvett előkelő intézmény működését kíséri.

A Magyar Tudományegyetemnek tanári karától igenis kitelik egy olyan reform, mely tanulmányi, fegyelmi, vizsgálati, rendtartási és administratív szempontból egyaránt minden tekintetben megfelel a haladott (nem radikális) kor szellemi igényeinek, — és ez az érdemes tanári kar hozza meg azt az áldozatot és alkossa meg a régóta tervezett és az egész vonalra kiterjedő házi törvényeit, a melyek nemesak nálunk fognak üdítő, tisztult szellemet, minden tényező részéről odaadóan táplált munkás életet és ennek nyomán pezsgő tudományos föllendülést előidézni, hanem bizonyára utánzandó például fognak szolgálhatni más országok hasonló intézményeinek is.

Szóvá kell tennünk itt még a budapesti községi iskolai intézményeket.

A főváros iskolái csodálatra méltóan befejezett tökéletességű intézmények, ha architektonikus szempontból vizsgáljuk azokat. Bámulatos, hogy míg a fővárosi tanügynek élén állott vezető férfiaknak igazán, elismerésre méltó értékük volt a tanítás-ügynek ezen külső kellékei iránt, az alatt teljesen szem elől tévesztették a lényegét. Pedig nagyműveltségű, széles látkörű, európai szintájú férfiak is voltak közöttük. De talán nem is a kellő érzék és tudás hiányára vezetendő vissza kormányzatuknak ezen fogyatékosága, hanem egy szerehetsétlen rendszer által előidézett és veszedelmes visszamajor gyanánt ható helyzet ellenállhatatlanul kényszerítő befolyására.

Budapest iskolaügyét mi sem jellemezheti jobban, mint az, hogy — ez tréfának is eléggé jól hangzanék ugyan, de sajnálatosan szomorú valóság — nem merik már évek óta összeírni az iskolába be nem iratkozó mindennapi és ismétlő iskolai tanköteleseket, mert számuk oly nagy, hogy ha összeíratván, a népoktatási törvény rendelkezéseinek megfelelően

a beiskolázásra kényszerítenék őket, akkor nem állana rendelkezésre elég iskolahelyiség a befogadásukra. Ha azonban egy-két díszpalota mellett, a mit mutatóban szintén meg lehetett volna csinálni, a többi iskolák befogadására hygiénikus tekintetben czélszerű, de egyébként egyszerű épületeket létesítettek volna, akkor a jelenleginél talán még egyszer annyi, vagy legalább is 50%-kal több iskolaépület állana rendelkezésre és nem kellene a statisztikai évkönyvben pironkodva megállapítanunk azt a szégyenletes tényt, hogy az ország fővárosa tankötelesek beiskolázása tekintetében rosszabb állapotot tüntet fel, mint bármely más városa, sőt — mint az utolsó kis községe az országnak. Ennek pedig nem kellene így lennie, ha egyik-másik iskolai dísz-épület költségvetése, előre nem látott túlkiadások tekintetében, nem versenyezne az elsőbbség pályalombjáért az e tekintetben világrecórdra emelkedett Szent-Gellért-fürdő épületével.

Tagadni nem lehet, hogy a főváros alkalmazásában levő tanerők között tekintélyes nagy számban vannak kiválóan képzett és minden tekintetben kifogástalan, sőt kimagasló egyéniségek; de ezek, sajnos, nincsenek annyian, hogy számbeli túlsúlyuknál fogva is, ők tudnának irányt szabni a fővárosi tanügyi státusok szellemének. Ebből következik azután az a sajnálatos körülmény, hogy a fővárosi iskolákban uralkodó szellem nem mindig van harmóniában az iskolai épületek külszínének fejedelmi pompájával. A destructiv szellemű tanerők munkája decomponálta a főváros iskola-ügyét és iskolai életét.

A közelmúlt rém-uralom idejében a féktelenségekben és a vérlázítóan fölháborító atrocitásokban tobzódó lelkiismeretlenség; a felelősség tudatából teljesen kivetkőzött önfeledt lelketlenség, mely az emberiségben a legmagasztosabbat, hogy ne mondjam a legszentebbet, a gyermeki lelket szemelte ki pusztító munkájának színteréül és áldozatául, vandaloknak kiméletet nem ismerő vadságával rontott neki mindennek, a mi az iskolában és a családi életben fölmagasztosító, nemesítő, erkölcsileg szép és lélekemelő volt.

És ez a munka a fővárosi tanszemélyzet egy részében, sze-

rencsére csak csekélyebb részében, készséges támogatókra, lelkes munkatársakra és beszédes szó-szólókra talált, a kik leszülyesztették az iskola szellemi életét, aláásták az ethikai szintáját és discreditalták az iskolai intézményeket a szülők köztudatában. A tantestületeknek ez a része a communismusnak valósággal zászlóvivőjévé szegődött. És jöllehet a tantestületekben csak minoritásban voltak, mégis, mivel a terror eszközéhez fordultak, sok esetben — kisebbségük ellenére — belefojtották a szót, az érzelem- és gondolatmegnyilvánulást, az erkölcsileg intact és felfogásban correct többségbe.

És a kik ennek a gyászos emlékü törekvésnek teljes odaadással szolgálatába szegődtek, azoknak a tanerőknek illetén irányú szellemi megnyilatkozása nem kezdődik 1919. márczius 21-étől. Egy hosszú, régóta szomorúan észlelt bomlasztási folyamat munkálói ezen a napon és az utána következő időben csak nyíltan mutatták be azt, a mit évek hosszú sora óta titokban, de vakmerőségükben nem mindig eléggé leplezetten, gondosan előkészítettek. A főváros tanácsában, bár felismerte a rombolás erjesztő jelenségeit és ismerte azok kútforrását, sőt figyelmeztetve is volt reá: szemben találván magát az, ezen irányt támogatóknak nagyerejű terrorjával, nem volt elég erő és bátor elszántság ezen aknamunka megakasztására.

Ez már magában véve is elég nagy baj; de fokozta a veszély nagyságát az az ijesztő jelenség is, hogy a főváros ezen tanerőinek zabolátlanul folytatott pusztító munkája nem maradt meg a fővárosi községi iskolák keretében, hanem túlcsapott a saját medrén, — s a fővárosban és országszerte egyéb intézeteknél működő tanerők lelkét is, szerencsére elég elenyésző kis mértékben, részben sikeresen igyekezett elönteni fertőző áradatával. Emberies gondolkodásból kivetkőzött mohósággal fölszámíthatatlan károkat idéztek elő a balvégtetük által ezeknek a gonдозása alá került tanuló-ifjúság ártatlan lelkében is.

A magyar fővárosnak nem volt és nincs, mint más metropolisoknak, kialakult culturpolitikája. Iránya röviden ezzel volna jellemezhető: törzsfőnöki culturpolitika. Hogy ezen a kitétlen milyen culturpolitikai irányzat értendő.

annak a főváros tanács-urai a kevésbé irigylésreméltó megmondhatói.

A főváros igazán eléggé nem dicsérhető munificenciával igyekezett javadalmazni tanügyi alkalmazottait. Nem egyszer kellett az állami főfelügyelet mérsékelő szavának pénzügy-politikai szempontból lecsökkenteni a különben teljesen indokolt bőkezűséget. De a fővárosi tanügyi alkalmazottak még ezen mérsékelő közbelépés ellenére is mindenkor és mindenképen kedvezőbb anyagi ellátásban részesültek más tanügyi alkalmazottaknál. Ebből a tényből és abból a körülményből kifolyólag, hogy a főváros különösen a tanuló gyermek-családapáknak előnyöket nyújt, önként foly az a logikus következtetés, hogy a főváros iskoláiban kivétel nélkül a magyarországi tanszemélyzet válogatott legjavarészének kell alkalmazásban lennie.

Semmi sem jogosabb ezen feltevésnél, és mégis mi sem tévesebb. A való tény az, hogy a főváros tanügyi intézményeinél, az alkalmazásnak eddig uralkodott rendszere ellenére is vannak, a gondviselésnek különös kegyelméből, lelkes ügyszeretettől és intuitív hivatás-érettől áthatott magas képzettségű tanerők is. — Egyébként azonban már emberemlékezet óta köztudatba átment meggyőződés, hogy a fővárosnál a tanítói, tanári stb. tanügyi állás elnyeréséhez a legajánlóbb és legbiztosabban ható formai és lényegbeli képesítés: a befolyásos városi képviselők ajánlása volt. — Állami, községi és felekezeti iskoláktól fegyelni úton elbocsátott tanerők is mindig szíves fogadtatásban részesültek a főváros iskoláinál. Ennek a rendszernek köszönhetjük azután gyönyörű fővárosunk internationális jellegét, magyartalan magyarságát és azt, a miben egyedül áll a világ összes fővárosai között, hogy míg más fővárosok köz-szelleme legpraegnansabban fejezik ki nemzetük karakterét, addig a magyar nemzeti bélyeget városaink között Budapest a legkevésbé tükrözi vissza.

Bizonyára minden jobbérzésű ember nagy lelki örömmel és megnyugvással olvasta a fővárosi tanácsnak — elképzelhető, milyen lelki evolúciókon keresztül fogant — azon, nemes felbuzdulásból fakadt elhatározását, hogy ezen hivatlan befolyás alól ezentúl emancipálni fogja magát. De ez még

nem elég; a baj most már sokkal mélyebbre eresztette gyökereit; a betegség sokkalta szélesebb területeken árasztotta el a fertőzött szervezetet, hogysen ez az elhatározás alapos orvoslást nyújthatna. Most már csak egy biztos módja van a gyógyításnak: a főváros összes tanügyi intézményeit sürgősen államosítani kell.

Ezt az elhatározást és annak mielőbbi valóra váltását nemcsak a fővárosnak szűkebb körű viszonyai, hanem az egész országnak közérdeke hangos szóval parancsolólag dictálja. Rendkívüli viszonyok rendkívüli intézkedéseket követelnek. Az állami felügyeletnek és főfelügyeletnek sok ügyes-bajos huza-vonája volt már a multban is azokkal, a kik a visszasságok és visszaélések kútforrását képező fővárosi autonómia paragraphusainak görbületein [sütögették apró pecsenyéiket.

Minden rendszlató, minden tekintélyt legázoló, minden felforgató és minden corumpáló jelszó alatt megindult mozgalom és propaganda a fővárosi autonómia köpenyének valamelyik csücske alatt meghúzódva és annak immunitásától is gondosan védve, sőt sok esetben hathatósan támogatva, kezdte meg hódító útját az ország egyéb területeire. Szerencsére a vidék szilárdabb erkölcsi alapja nagyobb ellentálló képességet tudott kifejteni, — és különösen a magyar köznépnek romlatlan egészséges érzékéről teljesen visszapattantak a destructiv irányzat theoretikus előmunkásainak, valamint gyakorlati végrehajtó szerveinek maszlagoló kísérletei. A mi szellemi és lelki métely azonban az országban itt is, ott is található; a mi bomlasztó elem a vidék szervezetébe mégis eljutott: az mind a főváros bizonyos rejtett alakulatai szellemi életének fertőző posványáiból vette eredetét.

Remélhető, hogy a közelmult tapasztalatai alaposan kigyógyították a főváros vezető embereit a jelszavakon való lovaglás szenvedélyéből és hogy a keserű tapasztalás eljuttatta őket annak a megismerésére és belátására, hogy az olyan főváros, mely a szellemnek, az érzésnek és a gondolatnak nemzeti és erkölcsi tekintetben nem absolut tiszta vérkeringését árasztja az országnak és a nemzetnek egész organismusába, az a háztömeg nem tekinthető az ország és a nemzet szívének, a melynek egészséges vérkerin-

gése táplálja az egész szervezetet és a melynek ösztönzésére hallgatni kell, vagy lehet, hanem az csak bajt hozó kínos kinövés vagy fekély, a melyet ha orvosolni vagy az organismusról eltávolítani nem lehet, kényszerűségét tűri és viseli a szervezet, de gondosan óvni kell gennyező továbbterjedésétől a szervezetnek egészséges többi részeit.

A fővárosi tanügyi intézmények államosítása azonban nem történhetik olyan módon, a mint azt némelyek elgondolják, hogy t. i. ezzel az intézkedéssel egy nagy anyagi teher vethessék le a főváros vállairól, mely teher azután az állam nyakába varratnék. Tévedés. Az állam, illetve az államkincstár ma nincs abban a kedvező anyagi helyzetben, hogy egy ilyen, évi 22 1/2 millióra rúgó gyöngéd figyelemmel a fővárosnak kedveskedhetnék. Ez különben is rosszul alkalmazott jótekonyság lenne. Azokat a kiadásokat, melyek a főváros tanügyi költségvetését most terhelik, a főváros viselje tovább is; a jövő fejlesztés által megkívánt iskolaépületeket, de nem palotákat, a jövőben is a főváros saját költségén állítaná, — és viselné a fönntartással járó ú. n. dologi kiadások terheit. A fejlesztés során a jövőben felmerülő új személyi kiadásokat azonban az állam fedezné, a minek fejében teljesen korlátlanul független intézkedéssel nevezné ki az új tanerőket; a régi tanszemélyzet összességében menne át az állam felügyeleti és fegyelmi közvetlen hatáskörébe.

A főváros tanügyi intézményeinek államosításával tehát korántsem az a cél, hogy a főváros bizonyos terhek viselésétől mentesíttessék, hanem ennek az actionak törekvése oda irányul, hogy közvetlenül a főváros, közvetve pedig az egész ország mentesíttessék annak a lehetőségétől, hogy közpénzeken olyan embereket és intézményeket tápláljon föl, a kik s a melyek a magyar nemzetre és a magyar állameszmére nézve halálos betegségek csiráit terjesztő felbomlásnak a gerjesztői.

Végül, de nem utolján, szóvá kell tenni a tanügyi felügyeletnek és administrációnak a kérdését is. Ennek az állapota ma legtalálóbban azzal jellemezhető, hogy: tanügyi felügyeletünk administratívává süllyedt; tanügyi administrációnk pedig posta-expediturává devalválódott. Az administráció beteges túltengése elvonta a tanügyi ú. n. közbeeső

hatóságokat hivatásos munkájuktól, az iskolalátogatástól, a mi automatische maga után vonta az iskolák szintjének sülyedését. Valahányszor pedig illetékes tényezők az administratio egyszerűsítéséről enquéteztek, az utána következő esztendőben rendszerint ezrével emelkedtek a hivatalokban az aktaszámok.

Megállapított tény, hogy egy ministerium ügykezelésében a legegyszerűbb ügydarab 50-nél több kezelési eljáráson megy keresztül, míg a végleges elintézés stádiumába jut. Így azután csak természetes, hogy a végeláthatatlan administratióba belevesznek a gyakorlati életnek legvitálisabb érdekei. A kinevezett állami alkalmazott, sokszoros sürgetés mellett is, hónapokig lesheti fizetésének vagy pótlékainak utalványoztatását, míg az közvetlen hivatali főnöktől a közbeeső felügyeleti hatósághoz, innen pedig a ministeriumhoz fölterjesztetik; ottan 50 ember kezén keresztül megy és ugyanazon retortán keresztül visszaszármaztatott ügye oda fejlődik, hogy ő az időközben — az administratió nagyobb dicsőségére — igen tekintélyes összegre felszökött adósságait a mészárosnál és fűszeresnél kifizetheti.

Az így elhúzódo administratio pedig még a szokásos «munkaerő hiányá»-nak jelszavával sem palástolható, mert köztudomású tény, hogy a magyar közigazgatás apparátusából, még az ország régi teljes integritása mellett is, a munkaerők $\frac{2}{5}$ része kikapeszolható lett volna a nélkül, hogy a megmaradó $\frac{3}{5}$ -öd részre váró munka elvégzésénél a legcsekélyebb mértékben is véteni kellett volna a hivatalban megengedhető kényelmi szempont ellen.

Közismert dolog, hogy gróf Tisza István mint miniszterelnök ezen alapra helyezkedve, szándékolta annak idején a közszolgálati alkalmazottak fizetésrendezését keresztülvinni: a létszámnak a tényleges szükséglethez mért leszállítása által felszabaduló összegek szolgáltatták volna a fedezetet a fizetés-emeléshez, a mi ilyen módon közel 100%-os javítást eredményezett volna.

A czopf fojtogatja hivatalainkat és ez a baj rákfené módjára terjed végig felülről le az utolsó falusi iskola igazgatójának, vagy a legkisebb község jegyzői irodá-

jának munkájáig. A sok betűvetés elvonja az iskolai igazgatókat az osztályok látogatásától, a főigazgatókat és tanfelügyelőket pedig az iskolák ellenőrzésétől és irányításától, a mi tanügyi téren minden bajnak a kútforrása. És ha még egyébként értékes vagy érdemes munkáról volna szó. Egyszerű postai expeditio: az alantas közegektől érkező beadványokat a ministeriumhoz fölterjesztik; a fölülről jövő rendeleteket pedig leadják a tanszemélyzetnek és egyéb tanügyi hatóságoknak. Ez pedig még a legkisebb tankerületben is egyenest kétségbeejtően sok és terhes munkát s temérdek kiadást ró a tanfelügyelőre és a főigazgatóra. A rendszerint különben is fogyatékosan felszerelt és kisegítő személyzettel hiányosan ellátott hivatalok tömegesen kapják felülről a rendeleteket, melyeket sok száz, helyenkint több ezer példányban kell sokszorosítani és továbbítani. — A nehézkes és kezdetleges eszközökkel végzett tömegmunka természetesen kétségbeejtő módon hátráltatja és késlelteti a rendeletek továbbítását, illetve kézbesítését, a miből azután sok sérelem és így sok dorgatórium és fölös számú bősszúság meg keserűség is származik.

«Mely nagy hiábavalóság és haszontalan kerengő útvesztés.» — A ministerium, mely személyzettel is, sokszorosító apparátussal is bőségesen el van látva, alig számottevő csekély munkatöbblettel közvetlen küldhetné el rendeleteit, valamint az egyeseknek szóló leiratait is azoknak, a kiket illet; tudomás végett egy másolati példányt az illető tanfelügyelőhöz vagy főigazgatóhoz is eljuttatván. Ugyanezen eljárás volna követhető megfordított irányban az alulról jövő felterjesztésekkel is.

Az ügymenetnek a jelenlegi rendszerrel szemben igen nagyfokú gyorsítása lenne ezen eljárásnak az egyik fontos eredménye; a másik pedig az, hogy a tanfelügyelő és a főigazgató fölszabadulván a sok lélekölő irodai lim-lom alól, visszaadhatná tulajdonképeni hivatásának, tankerülete iskolai szellemi irányításának. — Ugyanez áll a segédhivataloknak, az iktatóknak, az irattáraknak és a számvevőségnek generációkon keresztül találékony elmék furfangosságával kieszelt és jelenleg már labirinthusi tekervényességgel beállított munka-

és ügyrendjének egyszerűsítésére és gyorsítására nézve is. — Egy azonban kétségen fölül áll; ma a mi administratióknál drágább, de egyszersmind ósdibb, lassúbb és ennéljogva rosszabb administratio nincs a cultur-államok közigazgatásában.

És ennek az elhibázott tanügyi közigazgatásnak az átkát sínyli népoktatási és középiskolai oktatásunk. A tanítóképző-intézetek kir. szakfelügyelői hivatala emelkedik ki e tekintetben, mint üdítően kivételes sziget az administratív vizek végtelenéből. — A középiskolák főigazgatóinál enyhíti némileg a helyzet hátrányait az a körülmény, hogy rendszerint kisebb számú iskola van egy-egy főigazgató hatósága alá rendelve. Nem így áll a kérdés a népoktatási tanfelügyelőknél. Egy-egy tanfelügyelő tankerületébe száz-számra menő iskolák tartoznak és ezeknek rendes körforgásban megismétlődő látogatása egy egész embernek összes munkaerejét és minden idejét igényeli. Pedig mindennek az administratio ellátása után fennmaradó csak egy kis töredéke áll rendelkezésére. Kisegítést kell tehát igénybe vennie. Ebben a kisegítő munkában culminál azután a közoktatási felügyeletünkben különben is a befejezettség fokáig fejlesztett Gessler-kalap rendszer.

Ezzel elértünk alsó- és közép-fokú iskoláink felügyeletének egyik legjellegzetesebb jelenségéhez. Nálunk az iskolai felügyeletre ugyanis nem képezik az embereket. Többnyire egy nyomatékos és hatékony ajánló levélből készen toppannak elő azok, mint Minerva Jupiter fejéből. És ez kész veszedelem. A magasabb intelligentiájú tanítói személyzet és a tudományos képzettségű tanárok mihamar felismerik a felügyelő közeg képzettségének és szellemi emelkedettségének szintáját, — és az első látogatás után matematikai pontossággal megállapítják a diagnózisist. Ha ez hátrányosan üt ki, akkor jaj neki, de jaj a gondjaira bízott iskoláknak is. Az ilyen főnök el van veszve, mert a tanító vagy tanár különben sem hódol be másnak, mint a speciális tudományos képzettségnek, vagy az általános szellemi fölény tekintélyének. Kezdődik tehát a megalkuvás sivár processusa, az érdekelt iskolákra vonatkozóan vele járó összes vigasztalan következményeivel.

Rosszabbul e tekintetben megint a népoktatási intézetek

járnak. A tanfelügyelő, a mint fentebb már jelezve volt, egy-maga nem győzi az iskolalátogatást. A felsőbbbségtől engedélyt kér és nyer tehát arra, hogy a szintén nem minden esetben kiválósága miatt, hanem családi okoknál fogva vagy megélhetési viszonyok stb. figyelembe vételével hivatalához besztott tanító vagy tollnok az iskolai felügyelet munkájában segítségére lehessen. — Az ilyen megbízatás gradus ad parnassum lévén a tollnokra és a berendelt tanítóra nézve, a tanfelügyelő nem tagadhatja meg tőle ezen irányú kérésének teljesítését.

Ezek a functionariusok azonban állandóan annyira el vannak foglalva administratív teendőkkal, hogy önképzésre vagy továbbképző tanulmányokra absolute hiányzik a physikai idejük. Sőt: éjjelt nappallá tevő odaadón kitaró munkával kell azon fáradozniok, hogy a hivatali főnöknek meglegedését kivívják, mert anélkül el van zárva előlük az előrehaladás útja a segédtanfelügyelői, a tanfelügyelői illetve a tollnoki állásra. Ilyen módon az az ismeretkészség, melyet a tanítóképző intézetből magukkal hoztak, évtizedes administratív munka alatt inkább fogyott, semhogy gyarapodott volna, — és így a tanítói oklevél birtokában több évtizeden át folytatott csaknem kizárólagosan administratív munkával szerzett érdemeik alapján jutnak az érdekeltek idővel a tanfelügyelői kinevezéshez. Hogy az ilyen, gyakorlati tapasztalatokban nem igen bővelkedő, elméleti képzettségnek pedig híjján levő főnök csak ritka esetben lehet hivatott szellemi vezére tanterületének és nem szerfölött imponál a vármegye tanítóságának, az sok magyarázatra nem szorul. A tanfelügyelő tehát, hogy helyzetét csak némileg is tűrhetővé tegye, arra kényszerül, hogy apró szívességekkel, jóságos elnézéssel stb. tegye magát népszerűvé, a mi — nem éppen minden esetben az ügynök hasznára — a legtöbb esetben sikerül is neki.

A főigazgatók és a tanfelügyelők szakszerű és hivatásos kiképzését céltudatosan és intézményesen szervezni kell. Laikus által meg sem érthető, közoktatásunkra és közvetve közéletünkre messze kiható horderejű érdekek fűződnek ezen kérdéshez.

A középiskolák főigazgatója nem lehet olyan em-

ber, a kinek speciális paedagógiai és általános szakismerete, valamint tanítási gyakorlata és tanári kiválósága a rendes tanár hasonló készségének nem emelkedik magasan föléje. Erről pedig nem egyszerű ajánlás, vagy magyarul szólva, jóakarátú ráfogás útján, hanem megfelelő tanfolyam elvégzése alapján, szigorított vizsgák kelljen az érdekeltnak bizonytságot szolgáltatnia. A tanfolyamra pedig a főigazgatók ajánlására a középiskolai tanárok közül csak azok hívassanak be, a kik a mellett, hogy egy főigazgatói állás betöltéséhez szükséges egyéb kvalitásokkal bírnak, a tanítás és a nevelés mesterségét is a művészet fokáig fejlesztették, — és a kiknél ezt a kvalitást egy, erre a célra kirendelt, hozzáértő szakemberekből álló bizottság megállapította. — A jelzettem mód analógiájára sikerült a tanítóképző-intézetek gyakorló iskoláiba az utóbbi évtizedben olyan tanerőket alkalmazni, a kik minden tekintetben példaképpül szolgálhatnak a jövődő tanító-generációknak.

A jelenlegi teljesen elhibázott gyakorlat helyett pedig ezen fentjelzett eljárás szerint kellene kiválasztani a gyakorló gymnasiumban alkalmazandó tanárokat is, mert a gyakorló gymnasium nem az egyetemi bölcészeti katedráknak betöltésére szolgáló tanár-szállító intézet, hanem a jövődő tanár-generációnak a tanításban követendő példát szolgáltatni hivatott iskola.

Visszatérve a népoktatási tanfelügyelet kérdéséhez, meg kell állapítanunk azt a nagy tévedést, mely bizonyos körök részéről a minősítésről szóló 1883. évi I. t.-cz. 8-ik §-a *b)* és *c)* pontjainak alapján a tanfelügyelői állásokat kizárólagosan az elemi iskolai tanítók részére reclamálja. Tagadhatatlan, hogy az idézett törvény a tanítói oklevelet is elfogadja tanfelügyelői minősítésnek; de ilyen minősítésnek megjelöli a középiskolai, a tanítóképzőintézeti és a polgári iskolai tanári oklevelet is, sőt még «valamely egyetemi tanfolyam bevégzését» is.

Ezen minősítések közül sem a középiskolai tanári, sem a népiskolai tanítói oklevél egymagában tanfelügyelői minősítésre nem kívánatos; nem is szólva a «valamely egyetemi tanfolyamot bevégzett» egyénekről, mely utóbbi intézkedés csak arra jó, hogy egy sereg nem vizsgázott, félbenmaradt embert szaba-

dítson a népiskolai tanfelügyelet berkeire. Megfelelő gyakorlati működés és közigazgatási kiképzés mellett a tanítóképzőintézeti tanári oklevéllel képesített egyének biztosíthatják leginkább a népoktatási felügyelet eredményes funkcióját.

A tanítóképzőintézeti tanárnak alapműveltségét a tanítóképző intézet adja meg: a tanítói oklevél birtokában szerzi meg azután a polgári iskolai tanári oklevelet a Pædagogiumban; — és végül, szigorú selectio alapján, a tanítóképzőintézeti tanári oklevelet az egyetemen. Ilyen értelmezés mellett, tudniillik, hogy elemi iskolai tanítói képzésen és képesítésen is keresztülment legyen az, a ki népoktatási tanfelügyelő akar lenni, a törvény intentiója ellen nemcsak hogy észrevétel nem tehető, hanem ellenkezőleg: az egyedüli helyes útnak ezt kell megjelölnünk. De csupán csak elemi iskolai tanítói képesítéssel — bár a tanítóképzőintézet tagadhatatlanul értékes és tisztességes tudást nyújt a jelölteknek — a népoktatási tanfelügyelői állás sok és nagyigényű követelményeinek, a közérdekeknek biztosítása és megóvása mellett, megfelelni teljesen lehetetlen.

Ilyen alkalmazásra egyetlen más cultúr-állam sem mutat példát. Belgium egy ideig kísérletezett ugyan ilyen irányban, de egy évtizeden keresztül fennállott gyakorlat alapján szerzett szomorú tapasztalatok után, 1896-ban szintén beszüntette a tanfelügyelői kinevezéseknek ezt a rendszerét. Sőt nálunk még a jóval korábban keletkezett, a népiskolai hatóságokról szóló 1876-ik évi XXVIII. t.-cz.-nek 3. §-a is ennél jóval többet kíván, midőn az oktatás és az iskolai igazgatás terén kifejtett «kitüntető» gyakorlati működést állítja fel, mint a tanfelügyelői kinevezés elengedhetetlen előfeltételét.

Ha tehát szakemberek által szigorúan keresztülvitt selectio mellett, legalább 10 évi iskolai vagy administratív érdemes és eredményes működés után az okleveles tanítók egy megfelelő tanfolyamon — államköltségen, mert hiszen ez elsőrendű államérdek — megfelelő, alaposan szakirányú kiképzésben részesíttetnének: abban az esetben, sikeres képesítő vizsgálat letétele után, a tanfelügyelői pályára okleveles tanítók is bocsáthatók lennének. Ez az irány közelítené meg leginkább azt a rendszert, a mely e téren Franciaországban is gyakorlatban van.

A leghatározottabb formában megállapítandó azonban, hogy a kizárólagos jogi képesítéssel bíró pályázók elől a tanfelügyelői pálya teljesen elzárandó.

Még egy szót az iskola nevelő-oktató munkájának szemléről.

A vallás-erkölcsös nevelés és oktatás magasztos elvének lángelméjű és fenkölt lelkű Eötvösünk szerzett polgár-jogot a magyar pædagógiában. Kétségtelen, sőt történetileg bizonyított tény, hogy iskoláinkban a nevelést és tanítást mindenkor ez az elv irányította. De kimondottan Eötvös tette kötelezővé. Az utóbbi évtizedben a vallás-erkölcsös nevelés elve és annak hívei a «radicálisok» részéről az ízetlenkedő gúnyolódáson kezdve egészen a legdurvább sértésekig, a brutalitás egész hanglétráján keresztül, állandó támadásoknak voltak a czéltáblái. A rém-uralom azután megmutatta szemléleti oktatásban, hogy a vallás-erkölcsi alap nélkül nevelkedett ember az állatiasság legaljasabb fokáig elvetemedve, az emberi társadalomnak örök szégyenfoltjává süllyed alá és elaljasodott torzképévé lesz az Isten képmására teremtetten embernek.

Korunknak jutottak a szenvedések, a milyenekkel a sors évszázadok során egyszer látogatja meg az emberiséget. De az ilyen sorscsapást egy nemzet csak egyszer bírja ki. A gondviselés sok szomorú megpróbáltatással túlségített rajta. Most azonban a legkisebbtől a legnagyobbig minden arra hivatott tényezőnek egyesülnie kell abban a végletekig elszánt törekvésben, hogy a destructiv elemek a nevelés és oktatás birodalmában többé szóhoz ne juthassanak, — és ha kell, akkor a legkíméletlenebb eszközökkel is elhallgattassanak.

Becsületes munkában, vallásos érzésben nemesbedett erkölcsű emberekre van szüksége nemzetünknek és társadalomunknak. Csak az ilyen alapon nevelt emberektől remélhetjük állami és társadalmi életünk renaissanceát; hazánkra pedig szebb és jobb és boldogabb napokat, melyek a letűnt gyászos korszak emlékezetének keserű voltát mielőbb felejtessék, hogy ennek a rendszernek réme az ivadék előtt csak elretentű példakép gyanánt lebegjen; «átszenvedett kínjai pedig megfoghatatlanok legyenek».

A HÁRMAS-SZÖVETSÉG TITKOS SZERZŐDÉSEI.

A mióta a hármasszövetség 1882 tavaszán megkötött és megalkotói Berlinben, Rómában, Bécsben, Budapesten a parlamentek színe előtt ünnepélyesen hirdették, hogy benne a világbéke új erős védbástyáját építették föl: nyilatkozataik őszintesége iránt nemesak azon országokban, melyek abban fenyegető célzatokat kerestek, hanem saját államaik parlamenti ellenzékeinek körében is komoly kétséget támasztottak. Ezeket látszólag megerősítette azon tény, hogy a szerződés föltételei szoros titokban tartattak és a fölszólítások, hogy szövegük a népképviselvek elé terjessztessék, a leghatározottabb elutasítással találkoztak. Bismarck állítása, hogy a szerződések tartalma soha, még a szövetség felbomlása után sem fog a világ tudomására jutni, valószínűvé lett, mikor a szövetségnek tényleg bekövetkezett felbomlása után, 1915 tavaszán az osztrák-magyar külügyminister a szerződésből négy cikkelyt közzétett, de a többiek tartalma iránt fölvilágosítást nyújtani vonakodott.

Azonban 1918 végén, mikor Ausztriában a császárság összeomlott, a köztársasági kormány, a diplomácia régi hagyományaival is szakítva, egy kiváló osztrák történetbúvárt, dr. Pribram Alfred bécsi egyetemi tanárt az osztrák-magyar monarchia által 1879 óta kötött titkos szerződések közzétételével bízta meg, egyúttal lehetővé tette neki, hogy történeti előzményeik és jelentőségük megvilágítására a külügyministeri levéltárból fölhalmozott anyagot korlátozatlan szabadsággal fölhasználhassa.

Munkájából, mely korunk történetének egyik nevezetes forráskönyve,¹ kitűnik, hogy azon kísérletek, melyeket korábbi

¹ *Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns 1879—1914. Nach den Akten des Wiener Staatsarchivs herausgegeben und be-*

írók a közzétett négy cikkelyből a szerződés szövegének kiegészítésére és a rendelkezésükre álló hézagok adatokból a hármasszövetség viszonyosságainak földerítése tekintetében tettek, sikerteleneknek tekintendők. Egy hírneves német történetírónak mondása, hogy «egy gramm hiteles informatio többet ér, mint egy mázsa szellemű kombinatio», beigazolást nyert.

E sorok írója őszintén bevallja, hogy őt is elérte a sötétben tapogatódzva haladónak sorsa. A hármasszövetségről szóló tanulmányaiban, melyeket a *Budapesti Szemle* 1916. és 1917-ik évi füzetében közzétett, nem egyszer tévútra vezetett. Ezért hivatottnak, úgyszólván kötelezettnek érzi magát, hogy a legújabb kutatások eredményeit is megismeresse ezen folyóirat olvasóközönségével.

I.

Mindenekelőtt megállapítandó, hogy sem az 1882-ben kötött szerződés, sem a későbbi okiratok, melyek ismételt meghosszabbítása alkalmával állították ki, a három szövetséges birtok-állományának biztosításáról szót nem ejt; így tehát azon általánossá vált föltevés, mintha a titoktartás a római szentszékre való tekintettel a bécsi udvar részéről követeltetett és eszközöltetett volna ki, alaptalannak bizonyult.

Az olasz kormány minden erejét megfeszítette, hogy ilyen biztosítás, a mely Rómának Olaszország fővárosa gyanánt való elismerésével azonos lett volna, a szerződésbe fölvételesek; de igyekezeteit a bécsi udvar határozott ellenállása meg-hiusította. Jellemző, hogy ebben Bismarck, noha ekkor még folyt a «cultur-harc», őszintén támogatta és a kath. egyház fejére vonatkozólag engedményeket ellenezett. Milyen mélyen érintette ezen vereség az olasz nemzeti érzést, megmérhetjük abból, hogy a kormányférfiak szükségesnek látták a közvéle-

ményt tévútra vezetni. 1890 október 8-ikán Crispi miniszterelnök Florenczben tartott beszédjében hangoztatta, hogy a hármas-szövetség a három állam mindegyikének területi épségét biztosította.

Nem sikerült az olasz diplomatiának az sem, hogy olyan megállapodásokat eszközöljön ki, a melyek Olaszországnak a Trentino és afrikai területek megszerzésére irányuló tervei megvalósítását megkönnyíthesse.

Ellenben a főczélt, a mely a központi hatalmakhoz való csatlakozásban szemeik előtt lebegett, sikerült elérniök. Az eddig nem ismert czikkelyek egyikében Németország és Ausztria-Magyarország kötelezték magukat, hogy Olaszországnak, ha Franciaországtól megtámadtatnék, egész hadseregükkel segítségére sietnek. Olaszország viszont ilyen kötelezettséget vállalt Németország javára francia támadás esetén; Ausztria orosz támadás esetén olasz segítségre nem számíthatott, csak a jóakarató semlegesség kedvezéseivel volt kénytelen beérni.

Bismarck nyilatkozatai elárulják, hogy tényleges segítségre Olaszország részéről ő sem számított és megelégedett azzal, hogy a német birodalom ellenségeihez való csatlakozását megakadályozza. Egyébiránt az olasz kormány a tárgyalások folyamán nem titkolta, hogy a központi hatalmak kedvéért a jó viszonyt, a mely Olaszország és Anglia között fennáll, kockáztatni nem hajlandó. Ezért kivitték, hogy a szerződéssel egyidőben a három hatalom megbizottai részéről egy eddig nem ismert nyilatkozat (*déclaration ministerielle*) iratott alá, a melyben kimondatik, hogy a szerződés rendelkezései «semmi esetre sem tekinthetők úgy, mintha Anglia ellen irányulnának». Később azután, 1896-ban az olasz kormány még tovább ment; tiszteletreméltó loyaltással nyíltan kijelentette, hogy Anglia ellen, ha az a szövetségesekkel háborúba bonyolódnék, olasz sereg sohasem fog hareizolni. Az ezen közlésre vonatkozó jegyzékben megjegyeztetik, hogy a jelezett eset a legnagyobb valószínűtlenségekhez tartozik. És 1914-ben mégis bekövetkezett ezen eset.

II.

Mikor az 1882-ben öt évre megkötött szerződés lejárt a közeledett, gróf Robilant olasz külügyminister előállott Olaszországnak észak-afrikai hódítási szándékaival, a melyekhez szövetségeseinek támogatását kívánta biztosítani. Mivel pedig Bismarck erre nézve kötelezettségeket vállalni idegenkedett, az olasz minister határozottan kinyilatkoztatta, hogy a szerződés változatlan megújítására nem hajlandó. Önérzetes szavak kerülnek tolla alá, mikor berlini nagykövetéhez ír: «Ebbe a szövetségbe — olvassuk egyik levelében — teljesen belefáradtam, mert érzem, hogy az énk nézve meddő marad. Bismarck úr nem ismer engem és csalódik, ha azt hiszi, hogy minden körülmények között az ő oldalán fogok haladni . . . Az 1887-ik évi Olaszország nem azonos az 1882-ikivel. Pénzügyeiben és katonai tekintetben megerősödve, jelentékenyebb szolgálatokat tehet ezentúl szövetségeseinek és ezért többet követelhet tőlük.» Egyúttal bejelentette, hogy a Balkán-félszigeten is érvényesíteni kívánja befolyását. «A mennyiben — úgymond — Törökország örökségében Oroszország és Ausztria-Magyarország osztozkodnak, ennek Olaszország nem maradhat közönyös szemlélője.»

Ilyen föllépésre az európai helyzet bátorította föl. Az 1886-ik év második felében a franciaországi revanche-párt, Boulanger vezetése alatt, az Oroszországgal való szövetkezés mellett foglalt állást; ugyanakkor a bolgárországi események hatása alatt Oroszország és Ausztria-Magyarország között háború kitörésének veszélye forgott fenn.

Ilyen körülmények között Bismarck azt javasolta Bécsben, hogy Olaszország irányában előzékenységet kell tanúsítani, a mit azzal indokolt, hogy Németországra nézve lehetetlenné válnék, ha Francia- és Olaszország között háborúra kerül a sor, semlegességet tartani fenn, mert nem engedhetné, hogy Olaszország ilyen háborúban megsemmisíttessék, vagy Franciaországtól függő viszonyba jusson. Utalt arra is, hogy ha Ausztria-Magyarország Oroszországgal háborút volna kénytelen viselni, Olaszország az utóbbihoz csatlakozhatnék. Ezért nem tartózkodott kijelenteni, hogy a mennyiben a hármas-szövetség

megújítása elé a bécsi udvar akadályokat gördítene, a német birodalom magában kötné meg a szövetséget Olaszországgal.

Gróf Kálnoky, az osztrák-magyar külügyminister, nem zárkozhatott el ezen fejtegetések hatása elől. Felhagyott az elvi ellenállással és az olasz igények mérséklése mellett követelte, hogy Olaszország kötelezze magát Ausztria-Magyarországnak azon esetre, ha Oroszország részéről megtámadtának, segítséget nyújtani.

Bismarck ezen utóbbi követelés támogatására nem volt hajlandó, mert mindent el akart kerülni, a mi Olaszországot sérthetné és a hármasszövetség ellen fölingerelhetné, attól is tartott, hogy Ausztria-Magyarország, mindkét szövetségesének támogatásában bizakodva, Oroszországot szándékosan háborúba kergethetné és ebben azután Németország kénytelen volna részt venni.

Egyébiránt Robilant tudomására hozta Bismareknek, hogy Kálnoky követelését elfogadhatatlannak tartja. A birodalmi kancellár ekkor szokatlan formában súlyos nyomást gyakorolt szövetségesére. Nem elégedett meg azzal, hogy jegyzékeiben az engedékenységre szükségességét hangoztatta. 1887 január 11-ikén a birodalmi gyűlésben azon kijelentést tette: «Wir werden uns von niemand das Leitseil um den Hals werfen lassen, um uns mit Russland zu brouillieren.» Ezen szavak világos fenyegetést foglaltak magukban.

Kálnoky mindazáltal nem ijedt meg, sőt a német nagykövettel szemben felháborodását erőteljes szavakkal tolmácsolta, a melyek ultimátum gyanánt hangzottak. Visszavonta azon engedményeket, melyekre a tárgyalások folyamán egyes részletek tekintetében kész volt és az 1882-ik évi szerződés változatlan megújítását követelte.

A német nagykövet, kire ezen fordulat megdöbbentő hatást gyakorolt, megkísérlé Ferencz Józsefet meggyőzni arról, hogy miniszterének állásfoglalása a monarchiára vészteljes következményeket fog maga után vonni. Azonban nem ért célzt.

Ekkor Bismarck leleményessége megtalálta az utat, mely a válságból kivezethetett. Azt javasolta, hogy az 1882-ik évi szerződés változatlanul újittassék meg a három uralkodó részéről. Ehhez azonban két külön szerződés csatoltassék, me-

lyeknek egyikét Németországgal, másikat Ausztria-Magyarországgal köti Olaszország, az észak-afrikai területre vonatkozó megállapodás csak az előbbiben, a keleti kérdésre vonatkozó csak az utóbbiban foglalna helyet. Rábirta az olasz külügyministert, hogy a szerződéskötésnek ezen sajátzerű, bonyolult formáját elfogadja és e mellett tőle azon nyilatkozatot eszközölte ki, hogy a mennyiben az ajánlatot Bécsben elutasítanák, kész Németországgal külön szövetséget kötni.

Kálnoky kénytelen volt két szövetségesének óhajta előtt meghajolni és ajánlatukat elfogadni. Azonban két új kívánságot terjesztett elő, megjegyezvén, hogy azok a uralkodója kiváló súlyt fektet. Az egyik azt foglalta magában, hogy mikor a szerződésben a status-quo-nak a keleten való föntartásáról van szó, befoglaltnak tekintessék Bosznia és Hercegovina, a melyeknek occupatioja «természetszerűen állandó annexióra fog vezetni.» A második annak megállapítására vonatkozott, hogy Olaszország, a mennyiben a monarchiát Oroszország ellen viselendő háborúban segíteni fogja, ezért területi kárpótlásra számíthat ugyan, de a Trentinóra igényt nem emelhet.

Bismarck élénk örömmel fogadta ezen eredményt és azt hitte, hogy Robilant e két «jogos» kívánságnak készséggel eleget fog tenni; ezért február 4-ikén fölkérte Kálnokyt, hogy a berlini nagykövetet a szerződések aláírására haladék nélkül hatalmazza föl.

Azonban váratlanul új nehézség merült föl. Robilant kijelenté, hogy Olaszország egy esetleges orosz-osztrák háborúban csak azon föltétel alatt vehetne részt, ha Ausztria-Magyarország viszont egy esetleges francia-olasz háborúban segítség nyújtására kötelezettséget vállal; mivel pedig ezt nem várhatta, orosz—osztrák háborúra vonatkozó pontnak a szerződésből való kikagyasát javasolta.

Kálnoky ebbe belenyugodott; miután Bismarck figyelemztetésére belátta, hogy Olaszország a főszerződésben az orosz—osztrák háború esetére kikötött jóakarátú semlegeségével a monarchiának más is jelentékeny szolgálatot fog tenni.

1887 február 20-án Berlinben négy szerződés iratott alá.

A főszerződés az 1882-ik évit változatlanul újította meg, további öt esztendőre.

Az olasz—német szerződésben a német birodalom Olaszország javára értékesebb kötelezettségeket vállalt, mint öt esztendővel azelőtt, mikor támogatását Franciaország ellen csak azon esetre ígérte, ha az utóbbi a támadó fél, most ígértét azon esetre is kiterjesztette, ha Franciaország Tripolis vagy Marocco megszállásával Olaszországot támadó föllépésre kényszerítené; sőt azon esetre is, ha a háború szerencsés kimenetele után Franciaországtól «területi biztosítékokat» követelne. Bismarck kevéssel utóbb, Rudolf trónörökössel folytatott beszélgetésében elárulta, hogy milyen területi biztosítékokról volt szó; Nizza, Korsika, Albánia és észak-afrikai területek átengedésére gondoltak.

Az olasz—osztrák szerződés csak egy lényeges megállapodást tartalmazott. Ebben arra kötelezi magát a két szerződő fél, hogy a keleten minden olyan területi változás meggátlására fognak hatni, a mely rájuk nézve hátránynyal járna, a mennyiben pedig a statusquo föntartása akár a Balkán területén, akár az Adriai- és Aegei-tenger partjain és szigetein lehetetlenné válnék és akár egy harmadik hatalom föllépése következtében, akár más oknál fogva, a két szerződő fél egyike kényszerítve látná magát ott ideiglenes vagy állandó megszállás foganatosítására, ezt megelőzőleg a másik féllel egyezsége fog lépni, a mely az utóbbinak kárpótlást nyújtana az előnyökért, melyeket az előbbi a megszállással szerez magának,

Ezen cikkely a világosság és szabatoság hiánya tekintetében a diplomatiiai okiratok sorában páratlanul áll. Igaz, a legélesebb elme és legmesszebbre látó szem sem képes szerződések kötésénél, kötelezettsége teljesítésétől menekülni vágyó másik fél előtt minden nyílást elzárni. Azonban az osztrák-magyar diplomaták, kik az imént ismertetett cikkelyt elfogadták, maguk nyitottak tág kapukat, a melyeken keresztül szövetségesük kényelmesen, sőt emelt fővel kivonulhatott. A szigorú ítéletet, a melyet a *Budapesti Szemle* cikkeiben formuláztam, most is fönn kell tartanom; sőt a legújabb levéltári kutatások eredményei arra készítetnek, hogy a felelősség súlyával Kálnoky külügyministert terheljem.

Az olasz kormány ugyanis ez idő szerint a Balkán-félsziget területén megszállásokra nem gondolt; hatalmi aspirációi az Adriai- és az Aegei-tenger partvidékeire és szigeteire szorítkoztak. Ezért a szerződési tervezetben, melyet november végén Berlinbe küldött, csakis azon eshetőségről szólott, ha ezen határozottan megjelölt területeken, akár Ausztria-Magyarország, akár Olaszország szükségesnek látná a megszállásokat fogantatosítani. Kálnoky volt az, a ki a szövegbe sajátkezüleg iktatta be a szavakat «sur les regions des Balkan».

Bismarck kifogásolta ezen betoldást, mert azzal a monarchia cselekvési szabadságát Olaszországgal szomben korlátozná, például hozván föl azon esetet, ha Ausztria-Magyarország megegyezésre jutna Oroszországgal Macedónia közös megszállása iránt. Erre az osztrák-magyar nagykövet azt válaszolta, hogy távoleső és feltételes combinációkkal kormánya nem foglalkozik és a legközelebb fekvő eshetőségekre gondol, a monarchia érdekeit a Balkán belső területén kívánja biztosítani. Pedig éppen ezeket veszélyeztette Kálnoky, a mi a világháború küszöbén bebizonyult. Ugyanis éppen a közbetoldott kifejezésekre utalva követelte az olasz kormány, hogy ha a Balkán területéhez tartozó Szerbország egy részét a monarchia a háború folyamán akár csak rövid időre megszállaná, ezért Olaszországnak kárpótlást nyújtson. Gróf Berchtold hiába hozta föl, hogy ezen magyarázatot a cikkely szövege és létrejöttének története kizárja, kénytelen volt abba belenyugodni.*

III.

Egyelőre úgy látszott, hogy az 1887-ik évi szerződések a viszonyt a három szövetséges között bensőbbé, szorosabbá, szívósabbá alakították. Az 1888-ik év elején részletes megállapodásra jutottak az olasz segédhadnak tekintetében azon esetre, ha Franciaország szövetkezve Oroszországgal, a Raj-

* Az ismertetett három okiraton kívül kiállított negyedik okirat csakis azon kijelentést foglalta magában, hogy a három okirat egy egészet alkot és közös cél, a béke föntartására való törekvés szolgálatában áll.

nán túl volt vonulandó. Bismarck viszont támogatta Olaszországot, a mely ellen Franciaország a kereskedelmi szerződések lejáratával, vámháborút indított; bukása után pedig utóda Crispi olasz miniszterelnöknek a három hatalom által kötendő vámszövetség létesítésére célzó tervét készséggel fölkarolta.

Ezért Crispi már 1890 tavaszán megpendítette a két év múlva lejáró szerződések megújítását és azt kívánta, hogy a három szerződés egyetlen egybe foglaltassék össze, mivel a három éve elfogadott forma föntartásából bonyodalmak és félreértések bekövetkezését jósolta. Ez ellen a szövetségesek nem emeltek kifogást és az új szerződés tervezetének formulázását az olasz kormányra bízták.

Ebbe az Ausztria-Magyarországgal fennálló külön szerződés tartalma változatlanul vétetett föl. Ellenben a Németországgal kötött külön szerződés tekintetében lényeges módosítás javasoltatott, a mennyiben Németország segítsége Olaszország részére minden vállalatában biztosított, ha Afrika északi részeiben a statusquo föntartása lehetetlenné válnék.

Együttal az olasz kormány azt is kívánta, hogy a szerződés mellékletéül szolgáló jegyzőkönyvben a három hatalom magát a pénzügyi-, vám- és vasuti politika terén egymásnak lehető legmesszibbre menő kedvezmények nyújtására kötelezze. Jellemző, hogy e tekintetben a parlamentek hozzájárulását föltételezte; míg ellenben erről a politikai és katonai megállapodásokban említés nem történt.

Az olasz tervezet jelentéktelen módosításokkal fogadtatott el. Kálnoky javaslatára érvényessége hat esztendőre állapított meg, oly módon, hogy ha egy évvel lejárt előtt fölmondás nem következik be, újabb hat esztendőre meghosszabbítottnak tekintessék.

A szerződés aláírása ismét Berlinben, 1891 május 6-ikán történt.

Mivel pedig sem Olaszország, sem a két központi hatalom nem várhatta, hogy a maga érdekeinek szempontjából lényeges engedményeket kieszközölni képes lesz, a határidő elteltének közeledésekor új tárgyalások indítására egyik sem gondolt, de a szövetség fenntartásának szükségességét föl-

ismerte mind a három: hallgatólagos meghosszabbítására határozták el magukat. A szerződéses kötelezettségek teljesítésére való készségüket később pozitív ténynyel is tanusították. 1900 december 5-ikén a három hatalom képviselői Berlinben katonai conventiót írtak alá, a melyben haditengerészetük cooperatióját Francia- és Olaszország ellen viselendő háborúban szabályozták. Majd két évvel utóbb, 1902 június 28-ikán, a tizenkét évvel azelőtt kötött szerződés ismét hat esztendőre változatlanul megújítatott.

Mikor az ötödik esztendő (1907) leteltével a felmondásra való jog gyakorlásának határideje közeledett, a központi hatalmak aggódva várták a döntő szót Olaszországból, mely időközben mindinkább közeledett Franciaországhoz; úgy hogy a francia külügyminister a kamarában kevéssel a szövetség utolsó megújítása után, határozottan kijelentette, hogy Olaszország semmi esetre sem fog eszköz vagy társ gyanánt szolgálni Franciaország ellen indítandó háborúban. E mellett az olasz közvélemény Ausztria-Magyarország irányában ellenséges érzületének évről-évre hathatósabban adott kifejezést. Mindamellett az olasz kormány a felmondás jogával nem élt és így hallgatagon a fennálló szerződés további hat esztendőre érvényben maradt.

IV.

Ezen hat esztendő lefolyása alatt a hármasszövetséget ismételten fenyegette fölbomlás veszélye.

Először 1908-ban, Bosznia és Hercegovina annexiója után, mikor Olaszország, a monarchia ellenségeihez csatlakozva, az annexio érvényességét megtámadta és az ügynek európai congressus elé terjesztését követelte. Ekkor a német birodalom kormányának erőteljes föllépése az ellenséges hatalmakat visszavonulásra és az annexio szentesítésére készítette.

A barátságos viszony helyreállott a központi hatalmak és Olaszország között, mely most elérkezettnek vélte az alkalmas időpontot a tripolisi terület megszállására. Hogy ezen vállalatában szövetségesei támogatását igénybe vehesse, már 1911 nyarán lépéseket tett, hogy a hármasszövetség, noha érvényességének határideje csak három év múlva járt le,

meghosszabbíttassék. Ausztria-Magyarországban nem minden irányadó tényező mutatott erre hajlandóságot. Egy erős katonai párt azt hangoztatta, hogy a megbízhatatlan szövetségest el kell utasítani és megelőzve az ellenséghez való csatlakozását, fegyver hatalmával ártalmatlanná tenni. Élén a legfőbb vezérkar főnöke, Hötzendorfi báró Conrád állott.

E sorok írója, ki 1916 elején ez irányban fölvilágosításokat kért tőle, február 8-ikán a következő választ vette tőle: «Mikor mint dandár-parancsnok Triesztbe kerültem, állásom arra kényszerített, hogy az olasz problémával foglalkozzam. Csakhamar tisztába jöttem arra nézve, hogy válság esetén Olaszországot nem mint szövetségest oldalunk mellett, hanem mint ellenséget velünk szemben fogjuk találni. Ezen felfogásom megszilárdult, mikor (1903–6) mint hadosztály-parancsnok Tirolban tartózkodtam. Az ellenünk folytatott féktelen izgatás, az irredentismus fejlődése, az olasz sajtó számos ellenséges irányú terméke, leginkább pedig a messzemenő czéltudatos hadikészületek kötelelességemmé tettek, hogy mindezekre az uralkodó figyelmét felhívjam, ellenrendszabályok alkalmazását sürgessem és a veszély elhárítására, bekövetkezésének megelőzését javasoljam. Világosan láttam, hogy a monarchia sorsa a Balkán területén fog eldőlni, a mikor Olaszország bizonyosan hátunkba támad. A hármasszövetség megkötését és fenntartását hibának tartottam a német birodalom részéről, mely, sajnos, monarchiánkat is arra csábította, hogy Olaszország irányában bizalmat tápláljon.»

Most — a bécsi levéltárak legtitkosabb osztályainak megnyitásával — előttünk állanak Conrád fölterjesztései, melyekkel az uralkodót és a külügyministert megnyerni igyekezett tervének, hogy a monarchia a tripolisi olasz hadjáratból keletkező bonyodalmakat kihasználva, Olaszország elleni activ föllépésre, vagy más téren megfelelő kárpótlás szerzésére szánja el magát.

Azonban a külügyminister, báró Aerenthal, a leghatározottabban ellenezte a javaslat elfogadását és meggyőzte az uralkodót arról, hogy Conrád aggodalmai alaptalan agyrémek. Ferencz József békeszeretetének, a szerződésekhöz való hűsé-

ges ragaszkodásának és alkotmányos érületének sugallatára a külügyminister mellé állott és Conrádot elnémította egy 1911 november 8-ikán hozzáintézett cabinetiratával, melyet érdemes szóról-szóra idézni: «A hivatalával járó kötelességek tekintetében ezentúl is mérvadó azon elv, hogy a haderőnek háborúra való elkészültségét minden módon biztosítani kell. A külügyminister ellenben az ő hatáskörébe tartozó ügyeket, a két minisiterelnökkel egyetértve, az én akaratom szerint intézi.»

Az osztrák-magyar külügyi kormány tehát a tripolisi vállalat elé nem gördített akadályokat és a hármasszövetség meghosszabbítására czélzó tárgyalásokba is belebocsátkozott. A német kormány nyal egyetértőleg elfogadta az olasz kormány azon javaslatát, hogy a szövetségi szerződés most is változatlan maradjon, a tripolisi vállalat által teremtet új helyzet követelése pedig külön jegyzőkönyvben nyerjenek elintézt. Azonban ezen jegyzőkönyv formulázása körül nagy nehézségek támadtak. A tárgyalások (melyek színhelye ez alkalommal Bécs, nem Berlin volt) még folytak, mikor 1912 október 12-ikén a lausannei békekötésben a török birodalom Tripolis birtokáról Olaszország javára lemondott és ugyanakkor a Balkán-háború a török birodalom európai területét a Balkán-államok birtokába juttatta.

Ekkor az olasz külügyminister személyesen megjelent Berlinben és ott a biróalmi kancellárral, úgyszintén Szógyényi osztrák-magyar nagykövettel a jegyzőkönyv szövegeze iránt megállapodásra jutott, a melyhez azután a bécsi cabinet hozzájárult. A szerződés és a jegyzőkönyv 1912 december 5-ikén Bécsben iratott alá.

Az utóbbiban a három hatalom kijelenti, hogy a meny nyiben magukat a szerződésben a Földközi-tenger észak-afrikai partvidékein a status-quo fenntartására kötelezik, ezen status-quo alatt Olaszországnak souverainitása Tripolis és a Kyleneika fölött is értendő, azon területtel, mely a szerződés aláírásának időpontjában Olaszországot megilleti.

Ezen megállapodások a diplomatia legfelfűnőbb torzszűlötteihez tartoznak. A három hatalom e szerződésben az 1902-iki állapotnak, tehát a török souverainitásnak, a pót-

lékban az 1912-iki állapotnak, tehát az olasz souverainitásnak fönntartására kötelezi magát.

És ez nem volt a szerződésnek egyetlen szépséghibája, mondhatnók szennyfoltja. Az 1887-ik évi szerződésbe beiktatott és változatlanul hagyott egyik cikk azon eshetőségről rendelkezik 1912 decz. elején, ha Ausztria-Magyarország vagy Olaszország a Balkán-félsziget török területén ideiglenes vagy állandó megszállásokat szándékszik foganatosítani, noha akkor már ilyen terület nem létezett, mert a Balkán-államok birtokába jutott. Egyúttal Ausztria-Magyarország megújítja azon ígérését, hogy ha a novibazári szandzsákot, melyet 1909-ben kiűrtett, újból megszállaná, ezen szerzeményért Olaszországnak kárpótlást fog nyújtani; noha erre a monarchia ekkor egyáltalán nem gondolt, nem is gondolhatott, mert ezen területen Szerbország és Montenegró már megosztzkodtak volt.

Gróf Berchtold, ki a tárgyalások alatt az osztrák-magyar monarchia külügyeinek vezetését átvette, nem elégedett meg azzal, hogy a titoktartás kötelezettsége a szerződésben kimondassék. Azt kívánta, hogy az olasz kormány az okiratok aláírása után nyilvánosan jelentse ki, hogy a szerződés változatlanul hosszabbított meg. San Giuliano erre nézve ígérését írásba foglalta és ezt élőlőszóval az osztrák-magyar nagykövet előtt azzal egészítette ki, hogy a jegyzőkönyvben foglalt változtatásokról sem fog említés történni.

Szeretnők hinni, hogy erkölcsi érzések sugallatára óhajtották műveleteiket titokba burkolni, mert attól kellett tartaniok, hogy a közvélemény, ha a színpalak mögötti rejtelmek lelepleztetnek, nem fogja felháborodását elfojtani. Azon bizalmas vallomásuk, hogy csak ilyen módon voltak képesek a szövetség fönntmaradását biztosítani és a szerződés szövegének átdolgozásával fölmerülő új igények összeütközéseinek veszélyét elhárítani, nem szolgálhat enyhítő körülmény gyanánt a történetíró előtt, a kire némiképen kiengesztelő hatást gyakorol azon tény, hogy a régi diplomatiái iskola kiesinyes fogásai, gyerekes furfangjai eredménytelenek maradtak.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN MINT KÖZJOGÁSZ.

Gróf Széchenyi Istvánnak politikai működése oly mély szántású volt, oly messzire gyűrűző hullámokat vetett, hogy még ma sem lehet az ő alakját pusztán a múlténak tekinteni; hiszen mind államférfiaink, mind publicistáink legnagyobb része még ma is vagy az ő, vagy a Kossuth pártjára kelnek s nem képesek történetírói pártatlansággal mérlegelni tevékenységüket és ennek eredményeit. Annál inkább így van ez a nagyközönség körében.

Pedig hát a történeti alakok nézeteinek, tanainak, fel fogásának a mai politikai kérdésekhez nem sok közük van. Hiszen egészen más viszonyok között, más erők elleni küzdelmekben folyt le az ő tevékenységük, mint a mienk, s más világháramlatok hatása alatt állottak, mint állunk mi a mi küzdelmeinkben és tevékenységünkben. Azok a kijelentések tehát, melyeket történelmünk nagy alakjai tettek, ha akkor igazságok voltak, lehet, hogy ma már súlyos tévedések volnának és viszont, ma igazságként feltűnő kijelentések akkor tévedések lehettek. Továbbá a mit mi, ismerve a közben történeteket és megismerve az események rúgóit, tisztán láthatunk a múltra nézve, ezt ők csak sejdítések alapján ismerhették a jövőre nézve és elhatározásaikat csak az intuitio bizonytalan következtetéseire alapíthatták. Csoda volna tehát, ha sohasem tévedtek volna, ha mindenben mindig csak ennek vagy amannak lett volna igaza és a másinak soha. Már [pedig a mi a történelmet illeti, ott csodák nincsenek s nagy embereink, bár félistenhez hasonló titáni erő lakozzék is bennök, mégsem istenek, hanem csak gyarlósággal terhelt emberek, a kik ennél fogva nem mindentudók és így sokban tévedhettek. Mi azonban tévedéseiket az azóta

történt eredmények ismeretének világánál már tisztán láthatjuk. Áll ez Széchenyire is.

Mindazonáltal tagadhatatlan, hogy kevés nagy emberünk járt oly mélyen a közjogi kérdések fenekén, mint gróf Széchenyi István, s hogy még Kossuth sem vitt végbe oly radikális átalakításokat alkotmányunk structurájában, mint a nagy társadalmi reformátor. Mert ha Széchenyi társadalmi reformjaival meg nem dönti a rendi világ előítéleteit, a Kossuth felszínese, inkább tömegeket izgató agitációja, mint értelmet meggyőző érvelése és viszonyokat átalakító tevékenysége sohasem lett volna képes megalkotni egy csapásra a negyvennyolczas törvényeket s máról holnapra megteremteni a törvény előtti egyenlőséget, mi Széchenyinek is mindig eszménye volt s miért oly sokat küzdött.

Széchenyi István működésében, munkáiban nem kevesebbet foglalkozik a közjogi kérdésekkel, mint akár a társadalmiakkal, akár a gazdaságiakkal. Hiszen azok a reformok, a melyeket meg akart valósítani, majdnem kivétel nélkül megesetosodott, osztályonzés által megmerevített, a rendi korszak szűkös felfogása folytán hamis előítéletekkel és téves praemissákkal körülbástyázott közjogi törvényekbe és intézményekbe ütköztek. Széchenyi tehát, a ki ezeket leküzdötte, korának egyik legnagyobb közjogásza volt. A mikor ennek tudatára ébredtem, azért vettem tollat a kezembe, hogy megkísértem eloszlatni azt a nagyon elterjedt téves nézetet, hogy a nagy reformátornak csak a nemzetgazdasági és culturális kérdések iránt volt érzéke.

Nemzetünk életében az alkotmányos szabadságnak fontosságát kevesen látták oly tisztán, mint éppen Széchenyi István. Tanúság arra a *Kelet népe*-nek első néhány lapja, hol a többi közt ezeket írja:

«S lám azon kevesek is, kik lelkesedésünket fel nem fogák, nyelvünket érteni nem bírták, 's nem sejdítvén, hogy embernek édesebb eledele is lehet, mint a mindennapi kenyér, szorgalminkban nem osztottak, sőt utainkat állották, ezen kevesek is mindinkább olvadoznak hazafiságra.»

Majd megemlékezve az 1760-tól 1790-ig tett gazdasági és culturális fejlődésről, mégis így recriminál: «Annyi azon-

ban bizonyos, hogy alkotmányunknak, vagy inkább minden alkotmánynak 's képviseleti rendszernek alapköve *nihil de nobis sine nobis* már-már ki vala forgatva sarkaiból, nemzeti életünk pedig, vagy jobban mondva: nemzetünk, mintha a nagy végórán már túl, csontmeredtségben, hideg marasmusban feküdt, elannyira, mikép néhány lelkes barátimmal én legalább, tökéletesen holtnak, és semmi más által többé fel nem éleszthetőnek tartám a' nemzeti testet.»

S bár ő és barátai méltán dicsekedhetnek ezóta egy és más eredménnyel, «nemzeti jólétünket mégsem állítjuk anyagi sarkalatokra, nem, mert nemzeti jólétünknek, t. i. oly jólétnek, melyre a lelkes magyar képes, egyedül nemzeti újjászületésünk, azaz alkotmányunknak tökéletes kiképzése, s mindenekelőtt: nemzetiségünk megmentése és jövődő biztosítása szolgálhatnak alapul».

Lehetnek szerinte zagyvalék népek minden nemzeti jellem és alkotmányos formák nélkül igen boldogok, mások hírre, dicsőségre vágnak stb., de nekünk magyaroknak elemünk — nem kereskedelmi elsőbbség, vagy dícs- és bírvágy, sem vallásosságból eredő elmélkedési szenv, vagy a szép-művészetek köre stb., hanem «alkotmányos szabadság, felemelkedett nemzetiség a mi elemünk, ez azon kútffő, melyből mindennek folyni kell». És hogy ezt elkésve ismertük fel, okozá: «mikép már bizony a lélekharang pillanatára jutott a magyar s ránézve a koporsón kívül nem volt egyéb hátra, mint egy szegyénteli elbukás emléke».¹

Igy csak az beszélhet, így csak az írhat, a ki megvan győződve arról, hogy Magyarország állami léte, nemzeti államisága oly szoros kapcsolatban van alkotmányával, hogy alkotmányos szabadság nélkül megsemmisül s hogy nemzeti megerősödésünk alkotmányunk alapjainak kiszélesítése és politikai életünk legfőbb szervének, az országgyűlésnek befolyásban és hatalomban való megerősítése nélkül el sem gondolható.

Hiszen ha valakinek, neki kellett legjobban látnia, hogy mig más, szerencsésebb nemzeteknél a nemzeti eszme legfőbb

¹ Kelet népe 3—9. l.

hordozója a fejedelem és a fejedelmi ház, addig minálunk a nemzeti eszme ha nem is elnyomóját látja a királyi hatalomban és a kormányban, de támogatóját semmi esetre sem. Erre nálunk abban a korban csakis a vármegyék és az országgyűlés, vagyis az alkotmányos szabadság szervei voltak hivatva. És ha ő később mégis mindig a kormány és az országgyűlés közötti viszály elsimításán fáradozik a kormánnyal szemben való renitentiát elítéli, ez nem a felismert igazság elferdítése, hanem az erővel való gazdálkodás szükségességének a felismerése.

Nincs a közjognak kérdése, melyre figyelme ki ne terjedt volna, melyet meg ne bolygatott, föl ne vetett volna. Foglalkozik ő minden kérdéssel, legyen az nemzetközi, közigazgatási, magánjogi, társadalmi vagy szorosán alkotmányjogi természetű. A jogi kérdések mellett figyelmet fordít az érzelmi, a morális szempontokra is. Mindenre van talpraesett megjegyzése vagy egészséges propositiója. Behatol a dolgok mélyébe, kutat, taglal és levon consequentiákat, melyek nem egy huszárcapitánynak, a ki ifjúságát és férfikorának első éveit a katonaságnál és háborúban töltötte, hanem bármely jogtudósnak is becsületére válhatnak. A király és a nemzet közötti viszony, az ország és Ausztria közötti viszony, az állami egység és az állami nemzeti mivolta csak úgy tárgya, az ő fejtegetéseinek, mint a centralisatio és a municipalismus, mint a törvény fogalma, az alaptörvények változtathatlanságának vagy változtathatóságának kérdése, a gazdálkodási szabadság, a jogvédelem pártatlansága, az országgyűlés költségvetési joga, vagy a politikai jogok kiterjesztése. De legtöbbet és legbehatóbban a jogegyenlőség kérdésével foglalkozott s ezen a téren oly messze menő újításokat vitt keresztül, a milyeneket a kiváltságokhoz szokott s azokhoz szívósan ragaszkodó nemesség ellenállása miatt rázkódás nélkül keresztülvihetőnek talán senki sem remélt, csak ő.

Ez az a tér, a hol legmélyebben hatolt törvényeink szellemébe. Ezzel a kérdéssel — a jogegyenlőséggel — foglalkozik legtervszerűbben, legbehatóbban s e téren oly jártasságról tesz tanúbizonyságot a *Corpus Juris*ban s a

Werbőczy *Hármaskönyvében*, mely egy tanult prókátornak is dicséretére válnék. De a mi fő, nem a szavakon lovagol, hanem az elvi tartalmat keresi, azaz nem a felszínen mozog, hanem annyira belemélyed jogrendszerünk szellemébe, mint soha senki sem előtte, sem utána.

Széchenyinek már politikai pályája kezdetén igen beható jogi tanulmányokkal kellett foglalkoznia, mert mikor 1830-ban megjelent alapvető munkáját, a *Hitel*-t megírja, már nagy jártasságról tesz tanúságot nemcsak a Hármaskönyvben és bírói praxisunkban, hanem az újabb és régibb törvényekben is.

A *Hitel* közgazdasági célból írt munka ugyan, de tulajdonképen megalapozása azoknak a reformoknak, melyek alkotmányunk rendi korlátait ledöntik s az intézményeket a jogegyenlőség elvének megfelelően átalakítják. Nem hirdet ő közjogi harczot intézményeink ellen, hanem mélyükben vizsgálva szellemüket, a nemesi szabadságot kiterjeszteni igyekszik. A *Hitel*ben, mikor már meggyőzte olvasóit, hogy mennyire el vagyunk maradva, mennyivel nyomorúságosabban élünk, mint élhetnénk, mert nincs hitelünk, azokat az intézményeinket veszi taglalás alá, melyek ma a hitel megteremtésére szükséges törvények megalkotásának útjában állanak. S itt kezdődik az ő mélyreható jogászkodása, mikor demonstrálja, hogy nem az intézményt és nem a szabadságot fenyegeti az újítással veszedelem, mint a maradiak állítják, hanem a kötelességét teljesíteni nem akaró, a hitelezőt gazul megkárosítani törekvő adósnak. A «cambio-mercantile jus»-nak törvény által való megteremtése nem ütközik a nemesi szabadság legfőbb palladiumába, a Hk. I. r. 9. czímébe, hiszen a Hk. II. r. 68. és III. r. 28. titulusa szerint az adósnak, bár magyar nemes is, ha nem fizeti meg adósságát, személye is odaítéltethetik a hitelezőnek, ha ezt kívánná.¹ De ha az 1792. évi XVII. t.-cz. megengedi, hogy «a magyar nemes külső országi ausztriai cambiale forumnak is alávetheti magát s ott megmarasztaltathatik s az executio ellene penes compassum végre is hajtathatik»: hogyan szenvedne csor-

¹ *Hitel*, 167.

bylást a nemesi jog egy hazai váltókereskedési bíróság által? ¹

Ime, a mélyen járó jogászi elme tépi szét a rendi osztályozás szolgálatában álló és törvényeinket hamisan értelmező jogmesteremberek sophismáit s érleli meg a magyar nemesi szabadságot védő intézményeknek a haza összes polgáira való kiterjesztését.

Tudnivaló, hogy már a Rákóczi-féle fölkelés is arra az alapra helyezkedett, hogy a sarkalatos törvények, mivel a nemzet elidegeníthetetlen jogait védik, meg nem változtathatók. Következménye volt ez a felfogás az I. József hitlevelében és felavatási esküjében először előforduló «sicut usu et intellectu legum diaetaliter conventum fuerit» clausulának s annak visszahatásaként jelentkezett. Tudjuk, hogy az alaptörvények módosításának királyi kezdeményezésére vonatkozó ezen clausula alól az 1741. évi VIII. t.-cz. kivette a sarkalatos jogokat és különösen a Hk. I. r. 9. czímét s így a sarkalatos törvények változtathatatlansági tanát a Corpus Jurisban törvényesítette.

Széchenyi a *Hitelben* éles bonczolás alá veszi ezt a változtathatatlansági tant, mert a törvényhozó sohasem láthatja a jövőt és így nem kötheti meg a jövő törvényhozás kezét. Ez a holtak uralma volna az élőkön. A kiknek egy századdal több tapasztalásuk van, nem engedhetik át azoknak az irányítást, kiknek egy századdal kevesebb a tapasztalásuk és így ismereteik is. Az örök törvény elve minden törvényhozás megszűnését vonná maga után. A jó törvény nem szorúl rá ily kopott és fonák fegyverre. Példákkal bizonyítja, hogy oly törvények, melyeket a holtak alkotmányi alapokká tettek, el is töröltettek. Ha törvényesen lehet alkotni, annak rendiben törvényesen megint fel is lehet bontani. A mi igen hasznos lehet 1730-ra, 1830-ra nem alkalmas többé. A változhatlan törvények a szabadságnak inkább bilincsei, mint alapjai. ²

Ekként kezdi ki Széchenyi már a *Hitelben* akkori köz-

¹ *Hitel*, 168. l.

² *Hitel*, 170—173. l.

jogi felfogásunknak törvényben is kifejezett változtathatatlansági elméletét s 1833-ban megjelent munkájában, a *Stadium*-ban már javaslatot készít tizenkét törvényről, mely hivatva lenne «Hunnia minden lakosának polgári életet adni», mert «Honunk minden lakosainak a nemzet sorába iktatása bizonyos életet terjesztend; 9 milliónak ezentúl is abbuli kirekesztése ellenben elkerülhetlen halált hozand anyaföldünkre».¹

A javasolt tizenkét törvény elseje az, hogy a szerződő felek között hitel dolgában különbség nincs, azaz a törvény előtt rendi különbség nélkül mindenki egyenlő.

A másik az ősiség eltörlése; a harmadik a magszakadásból származó fiscalitások megszüntetése; a negyedik az ingatlan bírhatása jogának általánosítása; az ötödik a Hk. I. r. 9. címében foglalt bírói oltalomnak nem nemesekre való kiterjesztése; a hetedik a házi-pénztár fedezéséhez és az országgyűlési költségekhez mindenki arányosan járuljon hozzá, azaz a közteherviselés mindenkire egyaránt kiterjesztessék.

Ezek a javaslatok, a melyek mind a jogegyenlőség fokozatos megvalósítását és a rendi kiváltságok megszüntetését czélozzák, nehezen válnak valóra. Hiszen a nem-nemesek birtokképeségét csak az 1844. évi IV., hivatalképeségét csak az 1844: V. t.-cz. az ősiség megszüntetését csak az 1848. évi XV. t.-cz., a közteherviselést csak az 1848. évi VIII. t.-cz. valósította meg. A fiscalitást kifejezetten csak az 1852. évi ősiségi nyiltparancs szüntette meg. A törvény előtti egyenlőség és a Hk. I. r. 9. cz.-ben foglalt bírói jogvédelemnek a nem-nemesekre való kiterjesztése szintén csak az 1848-as törvényhozásnak, a jobbágyság eltörlésének volt a következménye. Szóval a köztudatban mindez inkább a Kossuth, mint a Széchenyi nevéhez fűződik. Pedig hát az eredeti propositiók mind Széchenytől származnak, oly időből, a mikor Kossuth neve még nem is volt ismeretes.

Ugyancsak a tizenkét törvény közt szerepel, mint IX-ik, a gazdálkodás szabadságának biztosítására szolgáló az a javaslata, hogy a monopoliumok, czéhek, limitációk s más ehhez hasonlók eltöröltessenek.

¹ *Stadium*, 38. l.

Végre különösen alkotmányjogi szempontból fontos a X. törvény, melyét az 1844. évi II. t.-cz. valósít meg, hogy csak magyar nyelven szóló törvény, parancs vagy ítélet kötelez; a XI., hogy a király csak a helytartótanács által érintkezhessék a törvényhatóságokkal, azaz ne közvetlenül vagy a kancellária útján; végre a XII., mely szerint ítéletek nyilvánosan hozassanak, tanácskozások nyilvánosan tartassanak.

Legjobban csügg lelke a jogegyenlőség nagy eszméjén. Alkotmányunk alapját ebben keresi. Rámutat arra, hogy nem a nemesi privilegium, hanem a törvénynek mindenkire egyaránt való kiterjedése ad a nemzetnek erőt ahhoz, hogy sorsát helyesen intézze. Rámutat arra, hogy régi krónikáink sőt törvényeink szerint is valamikor jobb sorsa volt a szántóvetőnek, mint van a XIX. században; hogy volt idő, mikor az ország külön részeiben a nemesség is adózott; legnagyobb-részt ő viselte az országgyűlési terheket, a domestika adóban ő is osztozott stb., s íme oda jutottunk, «hogy a XIX. században, a midőn az ember méltósága szent kezd lenni, pírulás nélkül publice beszélünk egész Európa hallatára de misera plebe contribuyente». Pedig hát «9 millióról főrog kérdés, ki hű jobbágy s mily hű! jó katona s mily jó! szóval: ki minden terhek türedelmes viselője s melynek oly nagy résre a magyarság utolsó záloga, reiménye, fentartója».¹

E mellett híve az általános hadkötelezettségnek,² és a közteherviselés elve is melegen a szíven fekszik s mind munkáiban,³ mind beszédeiben⁴ igyekszik propagandát csinálni mellette. De nem mulasztja el a nemesség megadóztatásának feltételéül azt szabni meg, hogy a megszavazott adó arra a célra fordíttassék, a melyre megszavaztatott s hogy az ekként befolyt pénzek hováfordításáért a pénzt kezelő szerv szoros számadással tartozzek az országgyűlésnek. Röviden, a mikor a közteherviselés elve mellett buzgólkodik, ugyanakkor

¹ *Stadium*, 47. l.

² *Kelet népe*, 256. l.

³ *Világ*, 79. l. és *Stadium*, 178., 204., 205.

⁴ *Beszédei*, 420., 426.

annak is útját egyengeti, hogy az országgyűlés adómegajánlási joga parlamenti költségvetési joggá fejlesztessék. Ennek eszköze lett volna az országos pénztár.

De óva int az adókérdés radikális megoldásától, mely főképpen a kisbirtokú nemességet sújtaná igazságtalanul.¹

A nemesség sarkalatos jogainak az összes honlakosokra való kiterjesztését nemzeti fejlődésünk oly elengedhetetlen követelményének tekintti, mely nélkül még szövőgyárat sem tudunk felállítani, mert mindaddig, a míg a Partis prima nonus kanyargásai közt bujkálhat egy felekezet — vagy az nem terjed ki egyenlően a haza minden lakosára, elegendő becsületes kézműves itt letelepedni nem fog,² hiszen a legkiválóbb művészt, kit másutt a fejedelmek is megbecsülnek, nálunk egy nemtelen nemes vagy egy haszontalan mágnás büntetlenül megsérthet.³

A mily mértékben másokat becsülünk s kímélünk, oly mértékben van jussunk kívánni, hogy mi is becsültessünk s kíméltessünk meg. Ez a társasági szabadság veleje. A fejedelmek becsülje alattvalóit s ezek becsüljék az ő jogait. A birtokosok becsüljék a birtoktalanokét s ezek amazokét.⁴

„A törvények csak akkor fognak valódi áldást s halhatatlan hírt ruházni hazánkra, ha az erényt és sajátot (tulajdont) mindenkiben egyenlően pártolni, a vétkest pedig mindenkiben egyenlően sújtani, valamint az alsajátot (áltulajdont) senki birtokában szenvedni nem fogják. Csak ily törvények magasítanak népet nemzetté.”⁵

A kik nagy uradalmak birtokosai, máris oly kedvező helyzetben vannak a többivel szemben, hogy privilégiumokra nem szorúlnak. A törvények tehát inkább a tehetetlent, mint a hatalmast pártolni hajoljanak.⁶ Nem vár ő semmi jót az országra, ha törvényeink nem javíttatnak, azaz ha

¹ *Polit. progr. tár.* 100. l.

² *Világ*, 277.

³ *Világ*, 273.

⁴ *Világ*, 251.

⁵ *Világ*, 278.

⁶ *Világ*, 280.

oly fordulások nem történnek belső berendezéseinkben, hogy a törvény ne csak papiroson legyen írva, s a privilegiáltaltan keményen ítélje, a privilegiált pedig alóla kibujhassék; hanem egyik szótörőt, rendbontót, törvényszegőt úgy érje s úgy sújtsa, mint a másikat s e részben egy soron álljon a herczeg a szántóvetővel.»¹

A hol jus, szabadság és privilegiumok vannak, ott kötelességeknek is kell lenni. Ezek elválaszthatatlanok egymástól.²

Ha a nemes leereszkedik a parasztsághoz, az még nem elég; hanem magához némileg fel is kell azt emelnie, hogy a haza nagy és boldog legyen.³

A *Stadiumban* húsz lapon át tüzetesen foglalkozik a törvényelőtti egyenlőség elvével s a megelégedés és emberi szerencse sarkkövéül állítja oda a nemesi szabadság alapját: «egy halandó kegyelmétől s önkényétől sem függni» — hiszen a nemesség jóléte is azon alapszik, hogy «kirekesztőleg csak a törvény alatt állunk».⁴ «Kinek önkény csak bőrét karczolhatja is sújtatlan, az Rabszolga; kit pedig a szabadon hozott, ismért és szentül megtartott törvény felakaszt, az szabad ember.»⁵

«A respublicák eddigi próbái intelligentia híján mindig sikertelenek valának s csak azért tartatnak szabad respublicának, mert ezernyi heloták, római rabszolgák és amerikai szerecsenyek égbekiáltása még nem hangzott elég erősen az emberiséget megvető embernek füleiben, hogy az iszonyú hazugság.»⁶

Széchenyi tehát komolyan fogja föl a jogegyenlőség nagy elvét s nem indul formák után, hanem a lényegét keresi. Pedig hát az arisztokratiai principium pártolójául vallja magát, ott látva azt érvényesülni: «hol egyedül az ész, igazság s erény Isteni parancsolnak».⁷

9

¹ Világ, 341.

² Hitel, 202.

³ Világ, 85. l.

⁴ Stadium, 135.

⁵ Stadium, 145. l.

⁶ Stadium, 37.

⁷ Stadium, 131.

Nem azt követeli tehát, hogy a politikai jogokkal felruházott tudatlan tömeg uralkodjék, hanem azt, hogy önkényesen elnyomni senkit se lehessen. Ezért követel a nem-nemesek számára törvényes pártfogót, mint ő nevezi, törvényes pártvédet, kit a nem-nemesek maguk választanak. A magyar szántóvetői képviselőlet formájának ugyanis szerinte «nem az a baja, hogy őtet a nemes repräsentálja, hanem hogy nem ő maga választja képviselőjét».¹ Már pedig 900 esztendő leforgása alatt erre csakugyan megérett a magyar szántóvető.²

Ha a magyar nemes nem akar senkitől kegyelmet, hanem csak igazságot, akkor a szántóvetőtől is el kell ezt az álláspontot fogadnia.³

A Széchenyi jogegyenlőségi dogmatikájának a lényege tehát nem a politikai jogok egyenlősége, noha ezt is kívánja, hanem a szabadságjogok, a közkötelességek és a büntetőjogrendszer egyenlősége, az érvényesülés egyenlőségének a lehetősége. Vagyis jogegyenlőségen ő azt érti, hogy nemes és nem-nemes egyaránt közvetlenül a közhatalom alatt áll, ugyanazon szabadságot biztosító törvények oltalma alatt él és ugyanazon közkötelességeknek van alávetve, a törvény előtt pedig egyenlőnek tekintetik. De az egyén és egyén között fennálló olyan jogviszonyt, mint a milyen a földesúr és jobbágya között volt, a mennyiben a jobbággy tartozása a nemes gazdasági létalapja volt, a jogegyenlőség elvével meg-egyeztethetlenné nem tartotta. A jobbággyot fel akarta ruházni avval a joggal, hogy nemesi, azaz jobbágytartozásoktól mentes birtokot ő is szerezhessen, de a jobbággy-ság eltörlését a nemesség existentialis veszedelmének tartotta. A nemes ne nyúzhassa jobbággyát, de a köteles tartozást a jobbággy se tagadhassa meg. Majd jön idő, mikor a jobbággyok tartozásaikat saját erejükből meg fogják váltani s akkor a jobbággyi viszony minden rázkódás nélkül fog megszűnni.

A politikai jogegyenlőséget azonban csak a szántóvetőre

¹ *Stad.*, 157.

² *Stad.*, 163.

³ *Stad.*, 141.

kívánta kiterjeszteni, de nem azokra, kik akkori jogrendszerünk szerint nem voltak honfiak még akkor sem, ha emberemlékezet óta itt laktak, t. i. a zsidókra. A zsidóemancipációnak, a mi pedig a jogegyenlőségnek természetes következménye, ő mindig ellensége volt és az is maradt, nem gyűlöletből a zsidóság iránt, hanem a magyarság iránt való fajszerezetéből folyólag, mert az értelmes és élelmes zsidóságnak gazdasági és politikai vezérszerepre jutásától féltette a nemzetet és az idegen (cseh, galicziai stb.) zsidóság beözönlésétől féltette a még elég gyöngye lábon álló magyar nemzetiséget. «A nagy angol elemben a zsidó transeat — mondja ő. — Ugyanez áll Franciaországra nézve. Ha egy tóba öntünk egy üveg tintát, a tó vize tiszta marad. De ha a magyar levesbe az ember egy palaczk tintát önt, megromlik a leves.»¹

A míg a politikai jogok egyenlőségére nézve munkáiban nem találunk oly határozott és félre nem érthető nyilatkozatot, melyből arra lehetne következtetni, hogy mi az ő álláspontja a politikai jogegyenlőség tekintetében, addig a társadalmi, szabadsági és törvényelőtti jogegyenlőség kérdésében nemcsak ő az úttörő, hanem egyedül ő az, a ki ezt a nagy jogelvet elméjében megfontoltan előre megconciálta és rendi alkotmányunkkal összhangzásba hozni gyakorlatilag is törekedett, mert — mint maga mondja — míg mindenki más-más törvények alatt áll, egyesületet sem létesíthetünk, mert: kizárhatni-e az önkényt oly egyesületi intézetből tökéletesen, melynek számos részvényesei annyira különböző törvények alatt állanak, hogy azok hatalma őket mint egyesületi tagokat is mások felett pártolja?»²

Hogy Széchenyi a mi sokszor homályos, sokszor készakarva kétértelmű törvényeinkkel nem volt megelégedve, az csak természetes. Annál kevésbbé lehetett megelégedve azzal, ha a törvény a bűnösnek kibúvót adott az egyik esetben és kérlelhetetlenül szigorú volt a másokban. Igazságérzete azonnal fellázad a privilegizáltak önkénykedésének kedvező ki-

¹ *Beszédei*, 336.

² *Világ*, 266.

bűvők miatt s követeli az egyenlő elbánást. Rámutat arra, hogy Britanniában és Észak-Amerikában a rakoncátlanok kemény testi büntetésekkel kényszerítettnek a törvény korlátai közé, hiszen a kemény törvény a becsületes emberre nem büntetés, hanem ajándék, a féktelenre nézve pedig legnagyobb szükség.¹ A törvényt tehát nem azért hozzák, hogy félrecsavarják és meg ne tartsák, hanem hogy alkalmazzák. De szent István idejétől a mai napig szinte egy törvényünk sincs, mely félremagyarázva, elfacsarva, elfelejtve ne volna, vagy mindig szentül teljesíttetnék be.² Egyik megtartatlan törvényünk felett a másik emelkedik, mely csak éppen azt mondja, de egy hajszálnyira sem teljesítetik jobban; a mi annak jele, hogy a törvényhozók sejdítik ugyan a hibát, mert tapogatnak utána, de vagy nem tudják, hogy ezer megtartatlan törvény nem erősebb, mint egyetlen ily című — vagy azon veszedelemtől félnek, hogy az *executivának* hatalmát emelik.³

Széchenyinek teljesen igaza van a kérdés jogász szem-pontja tekintetében, mert a törvények ismétlése nem erősíti magát a törvényt. De másrésről rá kellett volna a politikusnak mutatni arra is, hogy a törvények meg nem tartására a példát nálunk felülről adták, a miből osztrák közjogászok, mint Turba és Tezner, még nemrégén jogrendszert igyekeztek construálni arra nézve, hogy a rendi korban a törvényt nem kell komolyan venni, hanem csak a fejedelmi akaratot.

És így, bármennyire igaza van is Széchenyinek mint jogásznak, törvényeink kritikájában, mint politikus, igazságtalan nemzete iránt, a mikor törvényeink rosszaságát és meg nem tartását a nemesseg hibájaként igyekszik feltűntetni.

A jogász helyesen mondja: «a törvény philosophiája a jót pártolni, a rosszat sújtani; s nincs veszedelmesebb, mintha a törvények politikai tekintetek miatt majd egynek, majd másnak kedveznek; mert akkor valóban vége minden tör-

¹ Világ, 264.

² Stadium, 154.

³ Stad., 155.

vényi szentségnek, mely nélkül az emberi társaság végkép vadállati csordák sorába dűl». Helyesen mondja, hogy: «a végrehajtó hatalom philosophiája pedig szorosan a törvénz parancsát teljesíteni s teljesíttetni». De a conclusio már igen katonás: «ne fejtegettessék tehát a törvény, de szórúl-szóra hajtassék végre».¹ Széchenyinek ez a Napoleon-szerű kijelentése azonban inkább elszólás, mint a törvényismeret hiányából eredő jogásziatlanság, mert hiszen ő maga is megengedi, hogy a törvény igazi értelmét gyakorta kell fejtegetni; hiszen éppen azért kívánta, hogy a jobbágyok maguknak törvényes pártvédet választhassanak, hogy a törvény velük szemben ne egyoldalú értelmezéssel alkalmaztassék s önkényes félremagyarázással lehetetlenné tétessék.

Az önkény kirekesztése és a törvény uralmának föltétlensége legszebben ezen Irwing szájába adott kijelentésében jut kifejezésre: «Hol ember emberen uralkodik önkénynyel, ott virág helyett halotti ravatal fedi a mezőt s az egész természet gyászol.»² Vajjon lehet-e a jogállamra való törekvést szebben kifejezni, mint Széchenyi fejezi ki e költői szavakban.

A tulajdon szentsége előtte oly jogelv, melyet a mai kor gyermeke meg sem ért, mert hiszen ma az állam, különösen a hábcru óta, nem is ismer igazi tulajdont, hanem hatalmával ott és úgy nyúl bele a magántulajdonba, hogy az egyén szinte védtelen az államhatalommal szemben. De Széchenyi a tulajdon szentségét és a tulajdonnal való szabad rendelkezést annyira a jogrend alapjának tekintette, hogy a tulajdontól való megfosztást még ott is jogtalanoknak tartotta, a hol az közérdekben látszik történni.

A dézma, a robot és más úrbéri tartozásoknak kárpótlás nélkül való eltörlését a legnagyobb, mennyekbe kiáltó igazságtalanságnak tartotta, úgyszólván rablásnak, ha egy szabad magyar birtokos, kinek szinte semmi egyebe sincs dézmán és roboton kívül, mindebből kiforgattatnék.³ Sőt még

¹ Stadium, 84.

² Stadium, 108.

³ Világ, 89.

a kényszermegváltást sem helyeselte, hanem csak a szabad egyezkedést.¹

Ugyanígy a kamatlábnak törvény által való meghatározását is jogi és tényleges képtelenségnek tartja. Ha földével mindenki annyit nyer, a mennyit nyerni tud, mindenkinek pénzével is annyit szabad nyerni, a mennyit nyerni képes.² Ebben a tekintetben tehát kora liberalizmusának annyira befolyása alatt áll, hogy a visszaélések lehetőségét sem látja meg.

De ő a nemes birtokost éppen a tulajdonnal való szabad rendelkezési jog korlátoltsága miatt nem is tekintette tulajdonosnak. Az ősiségben és a fiscalításban a tulajdonnak oly korlátját látta, mely a nemesi birtokon való jogot csak haszonélvezeti joggá teszi.³ Ezért követeli az ősiség eltörlését és a fiscalítás megszüntetését s a tulajdonnal való szabad rendelkezést korlátozó intézményeket általában károsaknak tartja.

Ezeknek eltörlése nem gátolhatja az ú. n. nagy familiák fenntartását, mint a hogy a virágzó ifjúság az agg kornak nem árthat, sőt ennek annál hosszabb életet ígér, minél virágzóbb. A nagy familiák a tulajdon korlátozásainak eltörlése után sokkal jobban fogják magukat conserválhatni, mint a fennálló fejletlen systema alatt.⁴ A mostani fejletlen systema mellett tagadhatatlanul sokan conserváltaknak, de bezzeg mennyivel többen romlatnak is meg. Minden engedékeny s lágy törvény okvetlenül ezen épp most említett effectust szüli. Egy nagyfamiliabeli tékozlót p. o. mindenkifelett pártol; ellenben annál keményebben sújtja vagy a közönséget, vagy azokat, kik birtokát átvették.⁵

A tulajdon jogos korlátozását csak a közérdekben való kisajátításban ismeri el, ha a kisajátított tulajdonért a tulajdonos bő kárpótlást kap. «A sajátsági jus szentsége ezáltal

¹ *Világ*, 90.

² *Stadium*, 77.

³ *Stad.*, 74., 75.

⁴ *Stadium*, 123.

⁵ *Stadium*, 124.

tökéletesen fenn van tartva, de nem elfacsarva — s a közérdek is el van érve.» De ugyanakkor biztosítékul kívánja, hogy a közérdekben való kisajátítások országgyűlési tárggyá tétessenek.¹

A mai tapasztalás természetesen sok mindenben ráczáfolt már a tulajdon teljes szabadságának a köz érdekében való szükségességére. A tőke és a munkásság között folyó harc, a termelők részéről a fogyasztók minél teljesebb kizsákmányolására irányuló fogások, a közvetítő kereskedelem visszaélései, a gyöngéknek szervezkedését váltották ki és az erők ellen való védelmét tették azóta az államhatalom feladatává. A XIX. század szabadságesei a gazdálkodás és a gazdasági verseny szabadságával éppen úgy nem érték el magasztos céljukat, mint a hogy a szabad sajtóval és a politikai jogok egyenlőségével nem teremtettek igazi közvéleményt s nem vitték előbbre az alkotmányi életben a közérdeknek a rejtett magán- vagy osztályérdekkel szemben való érvényesülését. A XIX. század szabadságesei annyira megnövelték a nyers erő érvégyesülését a gazdasági életben, hogy ma már a kisebb existenciák, a mennyiben tömegszervezetekbe nem tömörülhetnek, állami védelemre szorúlnak, hogy el ne pusztuljanak. Sőt a háborúokozta vagyonpusztulás és növekvő fogyasztás oly árdragító úzérkedést fejlesztett ki, hogy a nemzeti termelés és a felmerülő szükségletek fedezhetése érdekében az államhatalomnak a tulajdonnal való szabad rendelkezést és a gazdálkodási szabadságot soha eddig nem hitt módon kellett megszorítania, requirálásokkal és ármaximálásokkal a gazdasági életbe bele kellett avatkoznia. Ez a beavatkozás nem csekély mértékben készítette elő a talajt a szociáldemokratia nagymérvű térfoglalására s ma már csakugyan áll az, hogy a szónak régi értelmében vett tulajdonos nem tulajdonos többé, hanem csak korlátok között rendelkező haszonélvezője annak, a mit a magáénak tart.

Mindez azonban nem kisebbíti Széchenyinek azt az érdekét. hogy ő volt hazánkban az első, a ki a XIX. század

¹ *Stadium*, 227.

szabadságeszméit helyesen felfogva, tudatos és körültekintő munkával látott a magyar alkotmány mindazon intézményeinek megreformálásához, melyek ezen szabadságeszmének útjában állottak; ő volt az első, a ki a jogegyenlőség nagy elvét megvalósítani és a gazdasági életre való hasznos, föllendítő hatását a nemességgel is megértetni törekedett. S ha az új idők a szabadság mértékét jelentékeny mérvben megszükitették is és ha a mai gazdasági harczok jelentékenyen rá czáfoltak is a XIX. század egyéni és gazdálkodási szabadság-eszméinek csalhatatlan helyességére és boldogító voltára: mindazonáltal a jogegyenlőség nagy elve ez által vált az alkotmánynak oly megdönthetetlen alapelvévé, melyet többé semmiféle reactio részéről nem fenyegethet veszedelem. A jogegyenlőségnek mint a nemzeti egység és a gazdasági általános boldogulás alapjának lényegét, tartalmát és jelentőségét pedig senki sem látta meg oly tisztán, mint az a gróf Széchenyi István, a ki irtózott minden jogfosztástól, még attól is, a mi a némes birtokosokat a jobbágyoknak törvény által való felszabadítása folytán fenyegette s a ki semmi radicalis reformot nem pártolt, mely a nemzet társadalmi tagoltságában zavarokat, rázkódást okozhatott volna.

Innen van az a nagy látszólagos ellenmondás az ő politikájában liberális és conservatív elvei között, melyet nemcsak kortársai, hanem az utókor emberei sem tudnak Széchenyinél megérteni. Innen van az az ellentét, mely első munkáiban hirdetett elvei és később a Kossuth ellen intézett támadásai között, a *Kelet Népe* lapjain mutatkoznak.

Ő reformokat akart, melyek észrevétlenül alakítják át a nemzet alkotmányi, gazdasági és társadalmi életét s teremtik meg a sokféle tagolt, nyelvileg, rendileg, felekezetiileg és megyénként széjjelszaggatott magyar társadalomban a szétválaszthatatlan nemzeti egységet; de irtózott minden radicalismustól, tabula rasantól és forradalmi izgatástól, mely merész operációkkal vagy nagy dosis orvosságok beadásával igyekszik meggyógyítani a beteg nemzeti testet.¹ Hiszen a refor-

¹ Egészen másként látszik ezt felfogni Vécsey Tamás *Széchenyi mint jogász* című munkájában.

mokat azért követelte, hogy el lehessen kerülni a nagy meg-
rázkódtatásokkal járó forradalmi átalakulást, nem pedig
azért, hogy forradalmi hangú izgatásokra szolgáltatson anya-
got. És hogy azután, a mikor az izgatás terére lépésnek
temperamentumát Kossuthban felismerte, Kossuthot kimélet-
lenül megtámadta, mielőtt Kossuth csakugyan az izgatás
terére lépett volna: ez volt az ő nagy politikai tévedése,
mert érthetetlené tette magát s a helyett, hogy Kossuthot
lehetetlené tette volna, nagygyá tette, igaztalannak látszó
támadásaival méltatlanul üldözöttté s legyőzhetetlené, ön-
magát pedig elszigetelte s a belé vetett bizalmat megingatta.

De mindez nem idetartozó kérdés. A dolog lényege az,
hogy Széchenyi, a volt katona, az alkotmánynak a társada-
lommal s a jogintézményekkel való kapcsolatát és a nem-
zeti léttel való benső kapcsolatát jogásziabban fogta föl,
mint Kossuth, az ügyvéd, ki inkább bizonyult merész poli-
tikusnak, lelkes agitátornak és erőskezű politikai vezérnek,
mint jogásznak s különösen megfontolt közjogásznak.

A kik azt hiszik, hogy Széchenyi a súlyt az anyagi, a
gazdasági életre vetette s nem sok érzéke volt az eszméi
igazságok és a népek lelki élete iránt, azok nagyon felülete-
sen ismerik az ő munkáit és működését. Hiszen ő volt az,
a ki a nemzeti létnek, a nemzeti sajátosságok kifejtésének, a
a nemzeti nyelv művelésének, a nemzeti érzés fejlesztésének
a szükségességére, a amit összefoglalva ő nemzetiségnek neve-
zett, legelőször rámutatott. Ezen a téren ő éppen olyan
mélyenjáró nagy közjogásznak bizonyult, mint a társadalmi
és gazdasági élet jogi vonatkozásaiban.

Első fellépése is a nemzetiség érdekében történt. Akár
az 1825/7. évi országgyűlés főrendi tábláján történt felszólá-
lása, midőn az ott divatos latin helyett magyar nyelven szó-
lalt fel — s ezzel a nádor rosszaló figyelmeztetését vonta ma-
gára — akár a követek táblájának kerületi ülésén a Magyar
Tudományos Akadémia részére tett hatvanezer forintos ala-
pítványa, élénken tanúskodnak a mellett, hogy a nemzeti
ézés, az állam alkotmányi életének ez az érzelmi alapja
henne erősebben működött, mint kortársaiban s hogy a nem-
zetiséget, mai nyelven mondva a nemzeti eszmét fontosabb-

nak tartotta a gazdasági jólétnél, az anyagi haszonnál. Hiszen ha ő nem tipikus magyar életet, hanem csak gazdasági jólétet akart volna ebben a hazában teremteni, akkor nem adhatott volna jobb tanácsot nemzetének, mint azt, hogy feladva nyelvéhez és intézményeihez való ragaszkodását, álljon minden hátsó gondolat nélkül az osztrák birodalmi centralista politika szolgálatába. De ő nem ezt, hanem az ellenkezőjét cselekedte. Követelni kezdte, hogy magyarul beszéljünk és írjunk, még a latin nyelv használatát is kerüljük, bár neki egyénileg ez terhére volt, mert magyarul tanulnia kellett s naplóit is német nyelven írta.

Legelső, gazdasági céllal írt munkájában, a *Hitelben* is, a tekintetben, hogy mit kell tenni, ezeket mondja: «Mindekelőtt szükséges, hogy legyen *Nemzetiség*.» Kikel a cosmopolitismus ellen s így folytatja: «Hol pedig a nemzetiség semmivé vált, hol a lakosok elkorcsosodtak, vagy hol a nemzeti szellem és sajátság hiábavalóságokon, gyermeki bábokon alapúl már, ott, ha a sokaság vakságban nem is gyanítja, keserű, de csalhatatlan tekintettel nézi a gondba merült hazafi, miként folydogál le szemenkint a hátramaradt kevés fővény a nemzet életórája üvegszelenczéjébe.»¹

«Ha nemzeteket egyes személyekkel hasonlítunk össze, akkor a nemzetiség nem egyéb, mint rokonok közti szeretet, barátság s a familiabeli becsület fenntartását eszközlő ébredés; ha pedig mélyebben tekintjük, mint előbb érintém, akkor az emberi lény minden ereibe s lelke legbensőbb rejtekébe szótt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisítése nélkül szinte oly lehetetlen kiírtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakíttatása után világunkon élni többé nem lehet.»²

Súlyt vet ő a nemzetinek külsőségeken való nyilatkozására is, mint a huszár nemzeti öltözetére,³ de a súlyt a nyelvre veti, mert míg az fennmarad, a nemzet is él, bármi sínlődve is sokszor, de ha egyszer elnémúl, akkor csak gyász-

¹ *Hitel*, 142—144. l.

² *Hitel*, 144.

³ *Hitel*, 147.

fűzt terem a hon, mely a voltakért szomorúan eregeti földre csüggeteg lombjait.¹

A magyar nyelv uralmának intézményes jogi biztosítékot követel tehát, kívánva, hogy Magyarországon csak magyar nyelven szóló törvény, parancs vagy ítélet kötelezzon² s közdolgaink intézésében a holt latin nyelv mellőztessék, s folya-modás, alkotandó contractus, egyezés, számadás csak akkor legyen kötelező, ha magyar nyelven van szerkesztve.³ Ezzel a jogéleletet akarta minden ízében magyarrá tenni, mert tudta, hogy a jogélelet magyarsága sokkal erősebb biztosítéka nemzeti egységünknek és állami különállásunknak, mint akár az alkotmány, akár a szabadság minden garantiái.

Utal e tekintetben Nagy Pálra, ki bátran kimondá, hogy «ha választania kellene, inkább a nemzetiség, mint a szabadság nemtőjéhez ragaszkodnék, minthogy a nemzetiség hű megőrzése legbiztosabb talpköve volna a szabadságnak; nemzetiségében sülyedező nemzet viszont legszebb szabadsággal mellett is hamar rabigába görbedne.⁴»

A magyar nyelvet ő nemcsak mint kizárólagos államnyelvet, hanem mint kizárólagos közéleti nyelvet is kívánta tekinteni s a magyarosodást nem azzal akarta terjeszteni, hogy a magunk nyelvét ráerőszakoljuk a németre, tótira s oláhra, hanem azzal, hogy csak annak adjunk módot az alkotmányi életben való érvényesülésre, a ki annak a követelménynek, hogy a közélet nyelve a magyar, megfelelni képes. Jogot azonban éppen azért kívánt adni a nem-magyar ajkúaknak is, hogy érdekükké tegye a megmagyarosodást, a közélet nyelvének a megtanulását, mert enélkül sem a közéletben nincs érvényesülés, sem a jogéleletben nincs meg a boldogulás lehetősége.

A *Kelet népe*-ben állást foglal a magyarosodás erőszakolása ellen s e helyett — bár szintén a magyarosodás érdekében — az alkotmánynak szélesebb alapokra fektetését

¹ *Hitel*, 151. l.

² *Stadium*, 40. l.

³ *Stadium*, 42. l.

⁴ *Kelet népe*, 51. l.

sürgeti,¹ a mit már a *Stadiumban* is eszközként jelölt meg, mondván: «Hunnia minden lakosának polgári életet adni! im ez, a mit 1832-ben teljes meggyőződéseim szerint, honunkra nézve nemcsak nem időelőttinek, sőt szinte már időutáninak tartok. — — Honunk minden lakosának a nemzet sorába iktatása bizonyos életet terjesztend; 9 milliónak ezentúl is abbéli kirekesztése ellenben elkerülhetlen halált hozand anyaföldünkre. Ez lelkiisméreti vallomásom».²

Nézete szerint «nyelvünk törvényesítése által a magyarságot illetőleg meglehetősen állásba jutottunk; őrizzük azt, de tovább a családi élet körébe ne kényszerítsük tűzzel-vassal, nehogy a visszahatás törvényei szerint tűzzel-vassal ismét visszaveretessünk. Várjunk valamit az időtől is és vigyük honunkbani más népekkeli surlódásunkat oly mezőre, hol mi vagyunk erősebbek s ők a felette gyöngék, t. i. az alkotmányira; vagy más szavakkal: vegyük be őket alkotmányunkba, hogy ők ismét bevegjenek minket, t. i. a magyarságot magukba».³

Ebben jut kifejezésre az ő nemzetiségi politikája, melyet később az akadémián 1842 nov. 27-én tartott s nagy meglepetést okozott beszédében⁴ tüzetesen kifejtett.

De ha meggondoljuk, hogy Széchenyi a *Kelet népe*-t 1842-ben írta, a mikor még a magyar nyelvnek kizárólagos államnyelvvé tétele, mely csak az 1844. évi II. t.-cz.-kel nyert befejezést, még befejezve nem volt, ámulva kell kérdeznünk: miként gondolta ő a nemzetegységet a politikai jogoknak a nem magyarajkú honlakosokra való kiterjesztése által megvalósítani, őket a magyarosodásnak megnyerni? mikor politikai hatalmat ad a kezükbe, melylyel a magyar nyelv államnyelvvé tételének további munkáját megakaszthatják, sőt a már elért eredményt, a magyar nyelvnek kizárólagos törvényhozási nyelvvé történt emelését is veszélyeztethetik. Mindenesetre különös, hogy az a Széchenyi ír

¹ *Kelet népe*, 53. l.

² *Stadium*, 38. l.

³ *Kelet népe*, 55. l.

⁴ *Beszédei*, 226--262. l.

így, a ki 1844 október 3-án ezeket mondta: «Mi oly körülmények közt vagyunk, miszerint most a magyarság egyenesen a nemességgel és a főnemességgel van összekötve és valljuk meg, hogy itt minden democratia egyenesen csorbát üt a nemzetiségen. Nem mondhatnám, hogy én ezen felső táblába nagyon szerelmes volnék — — —. Lehet talán, hogy azok, a kik helyünkbe ülni fognak, becsületesebb, okosabb emberek lesznek, de hogy magyarok nem lesznek, az előttem axioma».¹ Sőt 1848 ápr. 3-án a kerületi ülésben is hangoztatta, hogy a nemzetiség, mint hajdan, most is a nemességben concentráltatik, e nemességet tehát, mely feláldozá mindenét, nem lehet eddigi jogaiból kizárni. Ezért akarja fenntartani a megyéket s nem akarja összekeverni a vért a lymphával.²

Ebből vagy arra kell következtetnünk, hogy Széchenyi megváltoztatta azt a nézetét, hogy a politikai jogokat a nem magyarajkúakra is ki kell teljes mértékben terjeszteni; vagy arra, hogy neki nem az volt a szándéka, hogy a mikor a nem nemes honlakosok is bevételnek az alkotmányba, ugyanazokban a politikai jogokban részesüljenek, mint eddig a nemesek, hanem legfeljebb csak arra gondolt, hogy ők is választhassanak maguknak a megyei közgyűlésekre bizalmi férfiakat, hasonlóképen a törvényes pártvédekhez. Mert azt, hogy Széchenyi ne ismerte volna az idegen ajkú lakosságban rejlő s ma nemzetiségi kérdésnek nevezett állambomlasztó erőt, egyáltalában nem lehet föltételezni.

A politikai jogok lehetőleg széles körre való kiterjesztésének szükségét gyakran hangoztatja ugyan, de arra nézve, hogy miként s mily rétegekre kívánná a politikai jogokat kiterjeszteni, részletesen sem munkáiban, sem beszédeiben nem nyilatkozik.

De hogy e téren eléggé tisztult jogegyenlőségi nézetei voltak s csak különös viszonyainknak kívánt deferálni akkor, a mikor demokratikus irányának nem vonta le végső consequentiáit, az kitűnik a következőkből:

1. a szab. kir. városok hatóságának a város területén

¹ *Beszédei*, 358. l.

² *Beszédei*, 575. l.

tartózkodó nemesekre való kiterjesztését is követelte, hogy éppen olyan törvényhatóságot gyakoroljon a nemesek felett, mint a megye;¹

2. a városoknak oly rendezését kívánta, hogy az országgyűlésen az őket megillető jogállás nekik megadható legyen,² mert a míg nem a közönség, hanem csak a tanács választja a követet, addig az akkorinál nagyobb súly szavazataiknak nem adható;

3. melegen pártolta és üdvözölte a nem-nemesek hivatalviselési képességének kimondását,³ a nem-nemesek birtokképességének kimondásában pedig Magyarország jövődjének biztosítását, nemzetünk regenerációját látta,⁴ melynél nagyobb vívmányt ez az országgyűlés (1844-iki) nem vihet haza.⁵

A vallásügyben pedig a legmesszebbmenő türelmességet tanusította s a bevett vallásfelekezetek viszonzosságának elvét igyekezett megvalósítani.⁶

Az alkotmány javítását nem a hatalmi tényezők-viszonyának gyökeres megváltoztatásában, hanem a jogállam alapjainak lctevésében és fokozatos fejlesztésében kereste. «Alkotmányunkat vagy javítanunk s azt lassan-lassan az idő szelleméhez szabnunk, vagy gazdagságtul, befolyástul, szerencsétül, nyugalomtul s bátorléttül búcsút vennünk kell».⁷ Ez az ő reformjainak alapgondolata. Mert alkotmányunknak nem a theoriája, mert abban sok jó van, hanem praxisa számtalan abususból egymásra halmozott s könnyen sarkából kiforgatható gyöngé rakvány⁸ s hátramaradásunk oka nem a kormány, hanem értelmi súlyunk fejletlensége, káros intézményeink nevetséges magasztalása, kis privilegiumaink bálványozása s legközelebb fekvő önhasznunk vadászata.⁹

¹ *Beszédei*, 322—323. l.

² *Beszédei*, 188. 190. és 303. l.

³ *Beszédei*, 365. l.

⁴ *Beszédei*, 367. l.

⁵ *Beszédei*, 370. l.

⁶ *Beszédei*, 271. és 286—7. l.

⁷ *Stadium*, 255. l.

⁸ *Stadium*, 21. l.

⁹ *Stadium*, 22. l.

Alkotmányunk nem megcsontosodott, elasticitás nélkül való valami, mint sokan az 1741. évi 8. t.-cz.-re támaszkodva állítják, hiszen 1741 óta a mi constitutióink igen sokban változott és bővült. Ő felségéhez való viszonyaink egyáltalában nincsenek charta által szórúl-szóra kimutatva; de a mi egész szabadságunk és jólétünk a história mindig maga-magát bővíthető aggregatumnának eddigi eredménye. Ennek köszönhető, hogy alkotmányunk oly sok és zivataros időkben abszolút szomszédságokkal körülvéve is megállott, minek legfőbb oka, hogy íme vastagodott törvénykönyvünk és a nemzet némi földolgokban megalkudott a körülményekkel s az idővel.¹

A mult idők bűvára nem bámulhatja s nem dicsérheti eléggé lelkes elődeinket s fajtánk jellemét, hogy szabad institutiókat alkotott s annyi századon át meg tudta óvni a szabadság lényegét német, szláv és török elem között, melyek szabadsági hajlamtól soha túl nem áradoztak, sőt e hajlammal — az igazat megvallva — szemben álltak.² S bár szabadabb institutióinknak egyedüli garantiája a Széchenyi nézete szerint nemzetiségünk,³ mégis keresi a szabadság és igazság garantiáját egyebütt is, jelesen a jogbiztosságban és a bírói függetlenségben. A kir. Curiát tehát nemcsak alulról, hanem felülről is teljesen független állásban szeretné tudni, hogy a fejedelem által kinevezendő bírák semmi más hivatalt ne viselhessenek, magasabb hivatalra sphærájukon kívül ne emeltethessenek, az általuk hozott ítéletek miatt ne csak hivataluktól el ne mozdíttathassanak, de még a legkisebb recensusunak se legyenek kitéve s jóval nagyobb fizetésük őket még materialis tekintetben is lehetőleg független állásba helyezze.⁴ — Ime, az 1869. évi IV. t.-cz. tartalmát és garantiáit Széchenyi már 1840 április 22-én megjelölte.

Lelkes híve volt az országgyűlések évenkénti tartásának és az országgyűlési székhely áthelyezésének a határszéli Pozsonyból az ország közepén fekvő Pestre. Természetesen

¹ *Beszédei*, 315—316. l.

² *Polit. programmtör.* 50. l.

³ *Polit. programmtör.* 111. l.

⁴ *Beszédei*, 184. l.

az évenkénti országgyűlést nem akarta évenkénti, hanem háromévenkénti követválasztással összekötni¹ s Pesthez mint székhelyhez annyira kötötte magát, hogy ha Ő Felsége a saját nagyobb kényelmére az országgyűlést Pozsonyba hívná össze — a mire kétségtelen joga van — nem tartja méltányosnak, hogy az országgyűlési szállások költségét a nemesség fizesse, hanem fizesse a király s a nemesség csak akkor, ha az ország központjába, Pestre hivatik össze az országgyűlés.²

Az erők egyesítése és a központosítás kedvencz eszméi. Ezért kíván országgyűlési terv szerint az ország fővárosából kiinduló vasúti hálózatot, erős központi kormányt és ellenőrzésére s az egyetemes törvényhozásra erős országgyűlést. A kormány és az országgyűlés miképen való megreformálásáról terveket sem nem kovácsolt, sem nem hirdetett. Nem azért, mintha tervei nem lettek volna, hanem mert előbb az alkotmány alapépítményeit igyekezett reformálni és megerősíteni s csak azután fogni a betetőzéshez. De az események rohamosabbak voltak, mint számítani lehetett. A felelős ministerium és a népképviseleti alsó tábla egyszerre született meg a jobbság felszabadításával, az ősiség eltörlésével és a közteherviseléssel. De hogy a népképviseletnek és a kormány parlamenti felelősségének természete felől neki voltak a legtisztább fogalmai, arról 1848-ban tanúsított egész magatartása fényes bizonyság. Bizalmat kér és ezzel hatalmat is, mert ha a kormánynak, mely legjobban ismeri a helyzetet, hatalma nincsen, hanem mindenhez az országgyűlés előzetes hozzájárulását kell kikérnie, akkor a kormány tehetetlen és nem lehet felelős és felelőssé a felelősségre vonásra hivatott országgyűlés válik mindazért, a mi kár a titoktartást kívánó kormányzati cselekményeknek nyilvános tárgyalásából származik az országra. A felelősségnek vagy utólagosan kell érvényesülni, vagy a bizalommal nem rendelkező kormánynak kell távoznia, hogy azok foglalhassák el helyét, kik iránt teljes a bizalom s a kik ennél fogva képesek a hatalom gyakorlására.

¹ Beszédei, 331. l.

² Beszédei, 281. l.

Status-szerkezetbeli idétlenségnek tartotta, hogy ugyanaz a testület vezessen is meg ellenőrködjék is, egyaránt akarva viselni a kormány és az ellenzék szerepét. Ez szerinte a zsarnokság ideálja egy, több vagy sok kézben.¹

Az országgyűlés két tábláját teljesen egyenlőjogúnak tekintette s a főrendi tábla részére is kívánta a kezdeményezés jogát, melyet a gyakorlat alapján a követek táblája egyedül a magáénak tekintett. De élére a viharos időkben nem állította a kérdést.

A mi pedig az országgyűlés belső rendjét illeti, nagyon ellene volt a sok indítványnak és beszédnek s az országgyűlést inkább a határozás, mint a tanácskozás szervének tekintette. A kettőt, t. i. a tanácskozást és határozathozatalt, azaz a szavazást élesen el akarta egymástól választani, nemcsak azért, hogy a tárgyalás ne húzódjék a végtelenségbe, hanem leginkább azért, hogy a tanácskozási capacitatio ne váljék illuszióvá. Követelte tehát, hogy a beszélő ne vétessék szavazónak, mert később is akadhatnak argumentumok, melyek az ellenkezőről győzik meg a felszólalót, mint a mi mellett felszólalt. Néhány szónok fejtse ki tehát a tárgyat, a többi pedig ne indokolgassa szavazatát, mint nálunk szokásban volt, hanem egyszerűen szavazzon.²

A személyi kérdésekben pedig, mint küldöttségek, bizottmányok stb. választása, a titkos szavazást sürgette. A nálunk szokásban lévő ívköröztetés nem titkos szavazás. A titkos szavazás előnye, hogy mellette terrorismus és pajtáság nem gyakoroltatik s mindenki szabadon követi meggyőződését. Csak titkos szavazással vehetni ki a többség valódi szándékát; az aláíratás nógatással jár s keserűséget szül, mely titkos szavazás mellett bukás esetében egészen elmarad.³

De minden centralisatióra való törekvése mellett is — bár municipális tagoltságunkat nem egyszer ostromozta — nem tartotta a municipalismust teljesen megsemmisítendőnek, sőt összeférhetőnek tartotta a felelős kormányzattal is. Ha a

¹ *Polit. programmtör.* 17. l.

² *Beszédei,* 550. l.

³ *Beszédei,* 534—535. l.

municipiumokat elvesztjük, nézete szerint elvesztjük azt a főgarantiát is, melyre zivataros időkben támaszkodni lehet. Ismeri a megyei rendszer hiányait, de azt véli, hogy azt a felelős ministeriummal combinálni nem lesz quadratura circuli. Akarja, hogy a municipiumok fennmaradjanak, bár a megyék átalakítását szükségesnek tartja, de nyugalmas időkre kívánja elhalasztani,¹ hanem egyelőre a véletlenre kell bízunk fejlődésüket.²

A vis inertiae-ről olykor gúnynyal beszélt, mikor a cselekvés ideje volt, de maga is beismerte, hogy arra szükség van s ha vis inertiae néha nem segített volna, nem hiszi, hogy Magyarország még léteznék.³ Téves tehát az az eléggé általánosan elterjedt hit, hogy Széchenyi ellensége volt a municipalismusnak s a terjedt megyei jogoknak. Ő csak azt kívánta, hogy legyen erős központi kormány és országgyűlés, mely az erőket, melyek municipalis alkotmányunk mellett szét vannak darabolva, egyesítse és a particularismus helyébe az egyetemes közérdek lépjen.

Nem volt ő ellensége Horvátország nemzeti és municipalis különállásának sem, noha Horvátországnak a magyar szent koronához tartozására nagy súlyt vetett s arra a nyelvi különállásra, melyet a társországok a közös kormányzatban a közel multban élveztek, nem is gondolt. Széchenyi azt kívánta ugyanis, hogy ha az ő korában a latin nyelv, melyhez a horvátok oly szívósan ragaszkodtak, lehetett a kormányzat és törvényhozás nyelvi kapesa, a jövőben a latin helyett a magyar legyen az. Ezzel nem kívánt többet, mint hogy oly nyelv helyett, mely úgy sem az övék, a mi nyelvünket fogadják el érintkezési nyelvül.⁴

A nemzet és királya közötti viszony tekintetében azonban hiába keressük Széchenyinnél a fejlettebb modern államfelfogás tanait. E tekintetben ő a rendi felfogás alapján áll, abban keresi a szabadság biztosítékait, a polgár emberi mél-

¹ *Beszédei*, 572—73. l.

² *Beszédei*, 575. l.

³ *Beszédei*, 432. l.

⁴ *Beszédei*, 284. l.

tóságát és a nemzet alkotmányos életének biztos alapjait. A törvényt ő nem az egyetemes államcél érdekében kifejezett állami akaratnak, hanem «a fejedelem és a nép képviselői közt való contractus»-nak tekinti.¹ Gyáva fejedelemnek ítéli azt, a ki jussából csak egy mákszemnyit is erővel elragadtatni engedne.² A fejedelem és alattvalói viszonyát a birtokos nemes és a jobbágy viszonyához hasonlíthatónak véli.³ Királyunk birodalmi-, országairól, a többi országokkal közös urunkról beszél, kinek éppen úgy gondjának kell lennie egyéb fiaira, mint miránk, hiszen az ausztriaiak éppen úgy az ő fiai, mint mi.⁴ A magyar királynak e felfogás szerint vannak a magyar koronához tartozó országokon kívül egyéb országai is, mintha ott is a király uralkodnék, csak hogy nem a mi törvényeink szerint, hanem abszolút módon.

Ez az a felfogás, mely a király vagy az országgyűlés jogaiban nem hatáskört lát, melynek a közérdekben változnia kell, hanem személyi jogot, melyből akár egyik, akár másik nem engedhet a nélkül, hogy utódát azzal meg ne rövidítse. E felfogás szerint a király nem az állam legfőbb szerve, hanem az állam, a nemzet fölött álló, attól különvált önálló hatalmi tényező, mely a neki alávetett valamennyi országgal szemben egyenlő atyai jóakarattal köteles viseltetni s ehhez képest az egyiknek érdekét a másiknak rovására ki nem elégítheti.

Ennek a felfogásnak az alapja kétségtelenül a német patrimoniális fejedelemségben s nem a magyar alkotmányban keresendő. De abban az alakban, a mint ez Magyarországon kifejlődött és elterjedt, mégsem nevezhető patrimoniális felfogásnak, nem pedig azért, mert a királyi hatalom erejét mégis csak a nemzettől s nem a fejedelmi család jogából származtatja. A magyar királyt Széchenyi sem tekinti oly önálló úrnak, a ki alattvalóival önkényesen bánhat, a ki az alkotmányt megcsorbíthatja, a törvényt figyelmen kívül

¹ *Hitel*, 169. l.

² *Stadium*. 116. l.

³ *Világ*, 262. l. : *Hitel*, 108. l.

⁴ *Hitel*, 107. l.

hagyhatja, az országgyűlést mellőzheti stb., mert a király az alkotmány és törvény alapján, a nemzet akaratából uralkodik, az ország jogainak s törvényeinek megtartására szerződésszerűleg és esküvel is kötelezve van s alattvalói közül a nemesek nem szolgák, hanem törvényben meghatározott jogállású szabad emberek s ő arra törekszik, hogy a nem nemes alattvalók is ilyenekké legyenek. A királyi hatalom ezen természetének kifejezésére szolgál a koronázás intézménye, mivel a koronázás teszi a trón örökösét Magyarország törvényes és teljhatalmú királyává. Sőt a magyar királyság még annyira sem önjogú természetű, mint volt a francia királyság. «Der König von Ungarn nicht so entsteht, wie der König von Frankreich einst entsanden ist. In Frankreich sagte man, den es war altherkömmlich: «Le roi est mort, viv le roi», und der Regent war à peuprès fix und fertig. In Ungarn ist jedoch, wenn Pacta conventa und durch Jahrhunderte sanctionirte Schwüre und Gebräuche nicht für leeres Stroh und eitle Phrasen ausgegeben werden, der Thronfolger bei dem Tode des Königs nichts als ein mutmasslicher, ein virtueller Regent; und will er sich diesen Pflichten nicht unterziehen, so wird derselbe wohl regieren können, wenn er die Macht dazu hat, ein König von Ungarn wird er aber nicht sein, sowie es auch Kaiser Joseph II., der doch viel stark regierte, es eigentlich nie gewesen ist.»¹

Ebben a néhány sorban eléggé plastikusan kifejezésre jut a magyar rendi felfogásnak a nyugatitól való éles eltérése. A Deák Ferencz által szövegezett 1867: XII. t.-cz. is ezt a felfogást fejezi ki, különösen annak 7. §-a, mely szerint közös ugyan az uralkodó, de az udvartartási költségek nem azok és 5. §-a, mely szerint «a magyar király az uralkodása alatt álló többi országok abszolút fejedelme», de hogy mint ilyen, ő császár, az miránk magyarokra nem tartozik.

Ebben a közjogi felfogásban van valami, a mi a személyes souverainitásra emlékeztet s mindenestre elismerése a személyes kormányzás jogának legalább bizonyos mértékig; de másrészről a királynak, mint az államhatalom személyi központjá-

¹ *Ein Blick auf den Anonym. Rückblick.* 31. l.

nak minden jogát mégis nem az önjogú királyságból vagy a dynastia családi hatalmából, hanem az alkotmányból, a nemzet akaratából származtatja. Hogy a fennálló tényleges viszonyok következtében ez a királyi hatalom a nemzet, a nemzeti állam ellen is fordulhat, azzal ez a felfogás csak számol, de ezt a tényleges állapotot nem helyesli, a minek Széchenyi akkor nem közölt *Garat* című munkájában ad plastikus kifejezést, mikor ezeket mondja: «Csakhogy Magyarországot kivételes állásánál fogva, mikép t. i. nem önálló, hanem kapcsolatban levő ország, de csak legtávolabbról sem lehet azon országokkal egybehasonlítani, melyek ily egybekötés, ily házaság nélküliek. Nem is erősödünk viharok közt mi magyarok, mióta önállók lenni megszűntünk, de dynastiánk sem erősödött annyira, mennyire erősödhetik vala általunk, ha a helyett, hogy viszonyos előmenetelünket egymás csorbitásában kerestük jobbadán, inkább őszintén megismertük volna, mennyire vagyunk egymásnak szükségesek és mily kevésbé lehetünk egymás nélkül». Tagadhatjuk-e, folytatja, hogy egymás szorultságát igyekeztünk hasznunkra fordítani s «legtöbb törvényeink, melyek életbevágók, így születtek, azaz valami mód egyrésről kicsikartattak».¹

A király és a nemzet viszonyának az a sajátos magyar rendi felfogása, melyet Széchenyinél találunk, szorosan összefügg azzal a szerinte meg nem másítható ténnyel, hogy a magyar király más országoknak is (akkor még abszolút) fejedelme, azaz Ausztria császára. Ez volt az akadály a annak, hogy király és nemzet megszűnjenek szembenálló tényezők lenni s az állam személyi egységébe olvadjanak össze. Mert ha a császár és a király egy természeti személy és a király és a nemzet is egy állami személyiség, akkor éppen úgy lehetett azt mondani, hogy itt a császár uralkodik, mint mi mondtuk, hogy Ausztriában a király abszolút módon uralkodik.

Maga az a kapcsolat, mely Magyarország és Ausztria között fennállt, t. i. a fejedelem személyének az azonossága, rendi természetű. Az ehhez hasonló államkapcsolatok a rendi

¹ *Garat* 139—140. 1.

korszakban keletkeztek, mert annak a kornak jogi felfogása tette csak lehetségessé keletkezésöket, a mikor a kormányzásnak nem helyi, hanem személyi központja volt s a mikor a fejedelem az országon (ma államon) felül és kívül állónak tekintetett. Mint megmásíthatatlan tény állott ez a nemzet újjászületése korában is és így ehhez kellett alkalmazkodni mindazoknak a politikusainknak is, a kik nem akarták szakításra vinni a küzdelmet a nemzet és nála hatalmilag erősebb dynastiája közt.

Ezek közé tartozott Széchenyi is. Rettegve gondolt egy összeütközés lehetőségére s ez szabta meg közjogi kapcsolataink felől vallott elméletének irányát is. Ezért beszél ő csak magyar nemzetről és Magyarországról, magyar királyról és az ő többi országairól, de soha sem beszél magyar államról vagy mint akkor mondták, álladalomról.

Az ő felfogása szerint — bár Magyarországon fejedelemünk csak mint törvényes magyar király uralkodhatik s a fejedelmet soha császárnak nem nevezi, — a fejedelem körül s e mellett saját tengelyeik körül akként kell az egyes országoknak forogniok, miként egy naprendszer planétái forognak a nap körül és a mellett saját tengelyeik körül.¹ Tehát az egyes országokat, melyek a személyi központ, a fejedelem körül csoportosulnak, egymástól önállóaknak, függetleneknek kívánja, de a fejedelemtől való függésben ezt az önállóságot nem tekinti állami függetlenségnek — azaz souverainitásnak. Ennek felel meg az, hogy a magyar király és az osztrák császár hatalmát jogilag szétválasztani nem igyekszik, hanem eleget vél tenni a magyar felfogásnak, ha a császári hatalomról egyszerűen hallgat és csak a királyról beszél, mert minket csak az érdekel.

De viszont a magyar király személyének uralma alatt álló összes országokat együtt ausztriai birodalomnak, közbirodalomnak, közállománynak vagy közálladalomnak nevezi, a monarchiák kapcsolatát is egy monarchiának tekinti és mondja, tehát Magyarországot az ausztriai birodalommal nemcsak kapcsolatban lévőnek, hanem beletartozónak tekinti, a

¹ Beszédei 540., 564.

viszony meghatározásánál azonban csak hasonlatokra szorítkozik, de jogászai meghatározásoktól következetesen tartózkodik. «Meggyilkoltathatunk tén, de a többi ausztriai tartományokkal egybeolvadni többé nem fogunk,»¹ — így szól 1840 ápr. 22-én mondott egyik beszédében, a miből következik, hogy Magyarországot is ausztriai tartománynak tekinti; más alkalommal meg (1847 nov. 22-én) így szól: «Átláttuk minden részről, hogy sem Ausztria Magyarországot, sem ez azt nem subjectálta, hanem egymás mellett függetlenül állnak s mindegyik, bár a másikkal egyetértésben, saját útján jár. valamint a napsystemában szükséges, hogy mindegyik planetának meglegyen saját tengelye, mely körül forog, bár ismét többen egy napsystemát képeznek.»²

Elismeri azt is, hogy Ausztriához való viszonyunk következtében sokáig nem lehetett hazafiságot gyakorolni az ellenzéki oldalon s hogy magyarok vagyunk s van alkotmányunk, azt az ellenzéki, azaz beolvadni nem akaró szellemnek köszönhetjük.³

Ebből látjuk, hogy a birodalmi érdeknek az a respectálása, mely a *Politikai programmtöredék* című röpiratában jut kifejezésre, nem az ő szíve vágya, jogi meggyőződése, hanem azon politikai belátás következménye, hogy ha újat húzunk Ausztriával és a birodalmi érdekekkel, az erősebb hatalom el fog nyomni minket s messzebb esünk a vágyott függetlenségtől, mint voltunk akkor, mikor alkotmányos ausztriai provincia lehettünk.

A ki az ő közjogi felfogását az osztrák viszonyról csak ebből a munkájából és a hadsereg kérdésében elfoglalt álláspontjából akarja megismerni, az igen furcsa színben látja a Széchenyi közjogi felfogását. Azt hirdeti, hogy «Magyarország az ausztriai tartományokkal egybe van házasítva és a közálladalom egyik legfőbb kiegészítő része, úgy hogy egyedül e kapcsolatban találhat szerencsét vagy sehol».⁴ Ha ezzel nem

¹ *Beszédei* 186. l.

² *Beszédei* 538.

³ *Polit. progr. tört.* 19. l.

⁴ *Pol. progr. tör.* 26—27. l.

akarunk számolni s kuruczkodunk, bizony csak kurucz és Heister-féle eredményeket fogunk elérni.¹ Ő csak oly reformot proponált, mely a közálladalom szerkezetével egybeilleszthető,² de mi mindig csak a magunk érdekét néztük, a birodalomét soha.³ Hibás ugyan az osztrák kormány is, mert «a közbirodalom nem tündöklenék-e nagyobb erőben és fényben, ha sajátágában kifejlett Magyarország lenne integrans része?»⁴ A birodalmat «egyetemes ausztriai álladalom»-nak nevezi⁵ s a kurucz politikát csak arra valónak tartja, hogy gyásznapot hozzon a nemzetre, mint hozott a multban is.⁶ Azért hát meg kell alkudni a változhatatlan helyzettel és számolva házassági viszonyunkkal, fejleszszük alkotmányunkat, mely kifejlésünk «egyedül képes a közbirodalmat a hatalom azon tökéletes fényfokára emelni, melyre integrans részeinél fogva oly könnyen emelhető».⁷ Sőt még 1848-ban is az uralkodó személyének közösségét a korona egységének nevezte, noha ugyanakkor hangsúlyozta, hogy «ugyanazon egy korona alatt mind a monarchiának önállósága, mind Magyarországnak függetlensége fennállhat s összeférhet; valamint összeférhet ha nem is a bécsi ministeriumhoz, hanem a dynastiához való tántoríthatatlan hűség a legnagyobb hazafisággal».⁸

A ma emberének a hajszála is égne mered azon kifejezésektől, melyeket hazánk és a birodalom viszonyának jelölésére Széchenyi használ. Hiszen a mi az ő szavaiban kifejezésre jut, az a *Gesammt-monarchie*, az állami egység s nem csupán kapcsolat. De hogy az állami *souverainitás* teljességét kidomborító kifejezéseink, melyekhez annyira ragaszkodunk, sokkal inkább járultak hozzá önmagunk *mistificatio*jához, mint a valódi függetlenség megteremtéséhez, azt csak az tagadhatja, ki behúnyt szemmel nézte Magyarországnak legújabb fej-

¹ *Pol. progr. tör.* 28. l.

² U. o. 30. l.

³ U. o. 31. l.

⁴ U. o. 40. l.

⁵ U. o. 41. l.

⁶ U. o. 52., 58., 59., 75., 95. l.

⁷ U. o. 124. l.

⁸ *Beszédei* 601. l.

lődését. Hiszen a míg egyrésztől megbotránkoztunk azon, ha valaki a birodalomról beszélt, addig másrésztől az egységet sokkal inkább kifejező «monarchia» szóval tömve vannak nemcsak törvényeink, hanem politikusaink beszédei is és senki sem ütközik meg rajta ma sem, hogy a m. kir. honvédség csapatait a hadi jelentések osztrák-magyar csapatoknak, a magyar honvédséget az osztrák-magyar monarchia hadseregéhez tartozónak nevezték. Valamint lapjaink még ma is az osztrák-magyar monarchia területén alakult új államokról beszélnek, mintha Magyarország állami léte az októberi forradalmon alapulna.

Széchenyi a kifejezésekre nem nagy súlyt vetett, teoriákkal nem foglalkozott, hanem számolva azzal a megmásíthatatlannak tartott ténnyel, hogy fejedelmünk ugyanaz, a ki Ausztria császára s hogy a császárság erősebb hatalom, sem hogy az ellen a nemzet függetlenségi vágyai erőszakkal is érvényesülhessenek, megmaradt a rendi világ gondolkörében mind a nemzet és királya, mind pedig a Magyarország és Ausztria közötti közjogi viszony tekintetében, tisztán látva, hogy a kapcsolat, mely a két állam közt fennáll, nem a modern, hanem a rendi államfelfogásnak megfelelő és így az ország függetlenségének alapját nem külső jelekben, hanem a nemzetiség és az alkotmány erejében, szilárdságában s vagyoni és erkölcsi súlyunkban kell keresni. Mert csak akkor szününk meg provinciának lenni a birodalomban, ha saját felsőbbségünk következtében magunkhoz ragadjuk a politikai súlyt s provinciából anyaországgá leszünk.¹ Ő kívánta, hogy Magyarország saját tengelye körül forogjon s bár aggasztja 1848-ban, hogy a szomszédság tűzrelobbant s mi magyarok szalma-körülményeink közt oly közel vagyunk a tűzhöz; de mégis az az előnyünk megvan a szomszédok fölött, hogy mi alkotmányos vágásokhoz szokva vagyunk, míg nekik most kell azokba beleokulniok.² Másrésztől már előbb rámutatott, hogy a mi egyik legnagyobb veszedelmünk az volt, hogy absolut uralmi országokkal jutottunk kapcsolatba, holott

¹ *Beszédei* 564. l.

² U. o. 564. l.

ha Ausztriának is volna alkotmánya, a mienket sem fenyegette volna annyi veszedelem.¹

Ausztria a legújabb időkig sem tanult bele az alkotmányos vágásokba s azóta általunk garantált alkotmánya nem könnyítette, hanem súlyosbította helyzetünket. Széchenyi tehát éppen úgy tévedett az ausztriai alkotmánynak miránk üdvös voltában, mint Deák és Andrássy. De nem tévedett abban, hogy a tényleges erőviszonyok nemzetek, államok közötti küzdelemben többet nyomnak a latban, mint a következetes közjogi theoriák, valamint abban sem, hogy a mi függetlenségünk alapjának mindenkor alkotmányunknak lehetőleg tökéletes kifejlése és nemzetiségünk megerősödése kellett lennie.

A nemzet és királya, az ország és Ausztria közötti közjogi viszonyra nézve Széchenyinél a gyakorlati cél elnyomja a theoriát, a politikus háttérbe szorítja a közjogászt. De az alkotmány belső structurája, a felelős ministerium, a bíróság és az országgyűlés, valamint a hatalom és az egyén közötti viszony tekintetében oly tiszta, minden elméleti kritikát és a modern jogállam követelményeinek megfelelő olyan következetes átgondoltságot tanusító tanokat hirdetett, hogy őt méltán sorozhatjuk ezen a réven legnagyobb közjogászaink közé.

FERDINANDY GEJZA.

¹ *Beszédei* 183. 1.

TISZA ISTVÁN SZEME.

Beöthy Zsolt 1919 október hó 31-én Tisza Istvánról tartott megemlékezésében azt mondotta, hogy «Tisza szemének divinatorius tüze csodálatosan megmaradt még félvakságának idején is és majd lebűvölve, majd gyűjtva lobogott keresztül vastag szemüvegén».

Benczur festményén is szerén van a nagy kerek üvegű pápaszem, melyet életének utolsó tíz évében egy perczre sem tett le.

Korányi Frigyes id. gróf Andrássy Gyula betegségének leírását¹ a következő elmélkedéssel fejezi be. «És mi, a kiknek a szervezeti életfolyamatok tanulmányozása életfeladatunkat képezi, egyszer megint azon kérdés előtt állunk; hogy mi az oka annak, hogy egyetemünk kitűnőségei közül Sauer. Balassa, Semmelweiss, Bókay, Balogh Kálmán, Antal; államférfiaink közül Deák Ferencz, Eötvös, Sennyey, Trefort, Lónyay. Csengery, Kemény Zsigmond, Andrássy Gyula nem érték el azon kort, a melyre szervezetük alkatánál és viszonyaiknál fogva lehetett számolni?»

A *Budapesti Szemle* 1900-diki évfolyamában² Arany János szembaját igyekeztem költeményei s levelei alapján megállapítani. Goethe szemüvegeit a nürnbergi german museum-ban őrzik, Arany Jánosét a nagyszalontai Csonka-toronyban.

Ezen emlékek benyomása alatt határoztam el, hogy Tisza István szembaját már most leírom. Szemét 20 éve — őt magát 40 éven át ismertem, csodáltam, olyannyira, hogy — ki-

¹ Visszaemlékezés id. gróf Andrássy Gyula utolsó betegségére. — *Orvosi Hetilap* 1890. évf. 8. sz.

² 102. kötet 436—442. lap.

véve két perczet — mindig zavarban voltam előtte. Annyira éreztem szellemi túlsúlyát, eszmemenetének borotvaélességét, hogy még akkor is, a mikor szakdolgozokban referáltam — mindannyiszor hangosan dobogott szívem. Pedig tekintete jószágos volt, s a ministertől soha sem kellett magam számára semmit sem kérnem, mert sorsomat már mint fiatal ember, 1892-ben hatalmas szavával eldöntötte. Az a két percz, mikor az elfogultságtól szabadulhattam, jobban mondvá, a mikor azt nagy energiával leküzdöttem: két szemének öt évi időközben való operálása volt.

Ma egy éve láttam utoljára, behunyt szemekkel. Tegnap, halálának évfordulóján, barátai és ellenségei, minden magyar ember hozzálátott soha el nem készülő emlékoszlopának emeléséhez. Egy követ én is hozok. Szárazon, egyszerűen leírom testi szemeit; lelki szemeit politikusok, művészek, tudósok, államférfiak fogják leírni; de szembaja is annyi tudományosan fontos adatot tartalmaz, hogy már ezért is érdekelhetné a tudományos világot, mennyivel inkább még azáltal, hogy az észlelés rendkívüliségének értékét növeli az ő tüneményes egyénisége. Szemeiről első följegyzéseim 1897 aug. 9-ről szólnak, akkor 38 éves volt, látóképessége jó volt, fénnytörése normális. Három évvel később már messzelátás jelentkezett, tehát rendes alkotású szem mellett korán. A messzelátás fokozódott, de a látás élessége még 1904. év őszén is teljes volt, csak-hogy korához képest aránylag gyorsan kellett előítenie olvasóüvegeit. Azon ritka esettel állunk szemben, a mikor a hályogképződést messzelátóság előzte meg. 1905 októberében vette észre, hogy bal szemének látás-élessége megromlott. Míg jobb szemén megfelelő üveggel jól látott, a bal szemüvegen át is ködös maradt. Kezdetben a szem törőközegeiben talált homályt sérüléses eredetűnek gondoltuk,¹ de a lefolyás alatt kiderült, hogy a szürkehályog azon alakja fejlődik, melyet a lencse elszarusodásának (phakosclerosis) nevezünk. Az eltávolított lencséket özvegye őrzi. A diagnosist azonnal teljes őszinteséggel közöltem vele, — előtte: az egyenesség, a becsületesség, a bátorság képviselője előtt, miért is titkoltam

¹ Egy ló farkával szemébe csapott volt.

volna az igazságot? A baj lényegét ismerni akarta s így néhány szóval elmagyaráztam. Nem volt nehéz feladat, mert bár azelőtt a szem anatómiájával és physiologiájával nem foglalkozott, nagyon könnyen megértette, miről van szó. Elmondtam, hogy a hályog a lencse elszürkülése, átlátszatlanná válása, meg kell várni, míg operálásra megérik s akkor annak eltávolításával a szem nem veszíti el látóerejét, mint régen gondolták, hanem csak fénytörése gyöngül, a mit a szem elé helyezett gyűjtőüveggel pótolunk. A közfelfogás még ma is az, hogy a lencse a szem legfontosabb alkatrésze s a látás szerve, s hogy a hályog csak egy hártya, mely a pupilla mögött függőnyként leereszkedik. E hit évezredek óta tartotta magát s csak a XVIII. század elején sikerült Brisseau-nak a francia tudományos Akadémiát meggyőzni arról, hogy a lencse a fénysugarakat csak gyűjti, nem dolgozza fel s a hályog műtete a lencsének a pupilla területéről való eltávolításából áll. Tisza mindezt perczek alatt megértette s azontúl teljesen tájékozott volt, hogy mi vár reá s mi érhető el. Az érés lassan haladt előre, de 1908. év elején, bár távolra még jól látott, olvasáskor a jobb szemén is észrevette a homályt. Ezen időben Wekerle coalitiós kormánya volt uralmon. s az activ politikától visszavonulva sokat olvasott. Ilyen körülmények között elérkezett az operálás ideje. 1908 márczius hó 7-én, nagypénteken, d. u. 12 óra 45 perczkor volt az operálás. — Városligeti fasorbeli lakásán, ezen alkalommal is, mint öt évvel utóbb, hűséges munkatársam: a klinika főápolónője, ki már 28 éve szolgál mellettem, Greszler Emma készített elő mindent, ifj. Imre József dr. (most a pozsonyi egyetemen a szemészet tanára), s dr. Leitner Vilmos (most a szegedi állami szemkórház igazgatója) segédkeztek. A műtét simán folyt le, a gyulladás, egy kis sebrepestést nem tekintve, mely harmadik napon éjjel történt, zavartalan volt. Márczius hó 21-ig két héten át türelmesen követte az előírt óvrendszabályokat, e naptól kezdve felmondta az engedelmességet s dolgai után látott. Úgynevezett reconvalescentiáról nem akart tudni. Hályogüveget már akkor kezdett viselni, mikor még másik szemén eleget látott volna arra, hogy azt nélkülözze, de jobb szemének kezdődő ködössége zavarta s Geszten gyönyörködött

abban, hogy operált szemével, erős hályogüvegén át, a vetést élénk színekben látta. A két szem különböző fénytörésének zavaró hatását erős akaratával szokatlan gyorsan leküzdötte.

Jobb szemét öt évvel később operáltuk. Ugyancsak ifj. Imre József s ifj. Liebermann Leó dr. (most a Szent-Rókus kórház szemész főorvosa) assistáltak. E szem hályogja már jó ideje operálásra alkalmas volt, de soha sem tudott magának időt szakítani. Végül 1913 márczius hó 20-án, ugyancsak a nagyhéten, ugyancsak $\frac{1}{2}$ 1-re kitűztük az operálás idejét. Azt ajánlottam, hogy a műtétet a klinika külön szobájában végezzük, de erről hallani sem akart. Pedig a Városligeti farsorbeli lakása annál kevésbé volt alkalmas, mivel azóta felépült a lutheránus templom s a kijelölt szoba sötétes volt. Ezen villamos berendezéssel segítettünk. Nem szívesen vette, hogy előzetesen bacteriologiai vizsgálatot végeztünk, a mit 1908-ban nem tettünk, de nem ellenkezett. Így minden készen lett volna; csak a patiens hiányzott! A műtét napjának délelőttjén még a képviselőházba ment (akkortájt a képviselőház elnöke volt) s elkésett. A műtétet annyira kicsibe vette, a munkát pedig olyan nagyra tartotta, hogy utolsó perczig dolgozott. A műtét veszélyeinek ezen kicsinylése annak végeztével arra a megjegyzésre bírt, hogy minden hályogoperálás Scylla és Charybdis között vezet, mire azt válaszolta: a megbízható kormányos dolga, hogy a hajót átvezesse. A műtét ezúttal is sínán folyt le s a gyógyulás zavartalan volt. Két hét multán már nem lehetett a munkától visszatartani. Mondanom sem kell, hogy hitvese ápolta. A műtét alatt is a szobában maradt s azontúl sem mozdult férje mellől. Az ápolásban Sándor János leányai s gróf Bethlen Etelka vettek részt. Utóbbi élete tavaszán váratlanul elhunyt. Mindkét szemén jelentékeny seb-astigmatismusa volt, ezt azonban megfelelő cylindrikus üveg kiegyenlítette, úgy hogy látás-élessége $\frac{6}{5}$ volt, azaz a normális látásnál is jobb. A jobb szemére választott üveg feltevésekor néhány óra alatt visszanyerte a két szemmel való együttes látást, a mit sokan csak hetek után értek el. Zeiss által készített úgynevezett Katral üveget hordott, melylyel látótere kiterjedtebb volt, mint a rendes hályogüveg használata mellett. Kétségtelen, hogy ennek

is része volt abban, hogy kardpárbajaiban, melyeket akkor vívott, mikor egyik szemén operálatlan, másikán operált hályog volt, — győztes maradt.¹ A Zeiss-gyár által készített s Gullstrand, a Nobel-díj jutalmazottja által construált asphaerikus felületű üvegeknek az a tulajdonságuk, hogy oldalt tekintésnél kevésbé torzítanak.

A lencse-híjjasnak természetesen nincs alkalmazkodása, mely lehetővé teszi, hogy különböző távokra állítsák be szemüket. Ezért a hályog-operált távokra jól látó üvegével közelre nem lát. Vagy cserélni kell az üveget erősebbel, vagy pótüveget kell használni. A parlamentben utóbbi módozatot választotta, a mennyiben távokra látó üvege mögé egyik szeme elé monocle-t tolt s így a szemüveg sűrű cserélését elkerülhette. E módszert nem orvosi tanácsra alkalmazta, hanem saját maga találta ki. Üvegeivel maga bánt el. Ha a cylindrikus tengely elfordult, maga igazította meg. Pápaszemeit özvegye az I. számú egyetemi szemklinikának ajándékozta operált betegek számára. Nem tudtam magam reá szánni, hogy ezt megtegyem, üvegszekrénybe helyeztem s kegyelettel őrizzük.

Tisza István szürke hályogja már 46 éves korában jelentkezett, édes anyjának, nagynénjének ugyanezen betegsége később: így azt családi betegségnek tekinthetjük és pedig azon alakban, a midőn a fiatalabb generatio korábban kapja meg. Ilyenre az irodalomban több példát ismerünk, a hályogot nemzedékről nemzedékre korábban kapják meg: például az apa 57 éves korban, fia 48 éves korban, az unoka 26 éves korban. Másik családban az apa 40 éves korban, három gyermeke 20—26 éves korban. Ismeretesek családok, melyeknek 26 tagja közül 20-nak, 70 közül 21-nek, 81 közül 16-nak volt hályogja. Nagyatyám a nagy magyar alföld szembetegségeiről írt könyvében egy békésmegyei családról tesz emlí-

¹ Párbajainál Vojnits Sándor báró segédkezett. Tőle tudom, hogy egy ízben szemüvege támadáskor leesett, természetesen üveg nélkül nagyon keveset láthatott, de a vezető segédnek sikerült a mérközést megállítani addig, míg üvegét feltehette. Kétségtelen, hogy a mérközések egyenlőtlen feltételek mellett folytak. Talán nincs is reá példa, hogy hályogos szeműnek kardpárbajokat kellett ellenfeleivel vívnia.

tést, melynek hat gyermeke szenvedett hályogban s mind a hatot egy napon operálta. Két nagybátyjuk anyai részről ugyancsak szürkehályogban szenvedett. A vezetésem alatt álló I. számú egyetemi szemklinikán is több hályogos családot észleltünk, az utolsó években nyolcz testvér közül ötnök hályogját. A bajt édes atyjuktól örökölték, kinek ugyancsak fiatal korában keletkezett hályogja.

Tisza a hályogot anyai oldalról örökölte, tudtommal atyai ágon nem fordult elő, míg a Degenfeld-családban többnek volt.

Tisza munkaképességét, munkabírását a hályogképződés — ha a gyógyítás 2—2 hetétől eltekintünk — nem befolyásolta. Bal szemét akkor operáltuk, a mikor még jobb szemével látott, megoperált szemével a legapróbb nyomtatást is jól olvasta, jól lőtt, vívott, lovagolt.

Testi s lelki szemeivel egyaránt jól látott.

GRÓSZ EMIL.

BÉKEKÖTÉS ÉS NÉPSZÖVETSÉG.

A minden időkre szörnyű emlékezetű 1914/18. évi világ-háború véget ért.

A váratlan nagy vereség felborította a négy évi rettentő erőfeszítésben amúgy is agyoncsigázott nemzetek lelki egyensúlyát, s valamint a már 1916-ban leverte Oroszországban immár másfél év óta, most Németországon és hazánkon is belforradalom szele sepett végig. A vaskancellár által 1871-ben megalkotott német császárság romba dőlt, az osztrák-magyar kettős monarchia szétesett. Az eddigi két államból négy állam van kialakulóban, a két új: Csehország és Jugoszlávia, az entente törekvései szerint s annak segítő jóindulatával, a másik kettő: Német-Ausztria és Magyarország, mint a régi kettős monarchia igazi magvai, prédául dobva oda éhes szomszédoknak, illetőleg a kettős monarchia kötelékéből az ententehez pártolt nemzetiségeknek, a kik felhasználva a Károlyi-kormány rendelkezéseit, melylyel összes katonaságát még a fegyverszünet megkötése előtt szétbocsátotta, egymás után mohó gyorsasággal szállták meg Erdélyt, a délvidéket, Észak-magyarországot s részben a nyugati megyéket is. S ezt az előzetes megcsonkítását az ezeréves magyar anyaterületnek a fegyverét eldobott szerencsétlen magyar nemzet kénytelen volt tehetetlen kétségbeeséssel szemlélni; még arra sem volt ereje, hogy a bujtogatók által felidézett anarchikus fosztogatásokat megfékezze.

Ily körülmények közt felmerül lelkünkben a kérdés, remélhetjük-e, hogy a békekötésnél érvényesülni fognak a jog és az igazság eszméi, lehetnek-e biztató kilátásaink az igazságos, azaz megnyugtató és tartós békére? Nem fogják-e annak erőszakos pontjai egy új véres háború magvát, a revanche gondolatát elhinteni?

Ez az általános aggodalom késztet arra, hogy behatóbb jog-bölcsészeti vizsgálat tárgyává tegyem a következő kérdéseket:

1. Vannak-e biztosítékok arra nézve, hogy a békekötésnél általában érvényesülnek a jog és az igazság eszméi s várhatja-e különösen a magyar nemzet a maga jogainak és igazainak a békekötésnél leendő érvényesülését?

2. Szükséges és kívánatos-e a békekötés utáni béke-conferentián egy, az összes művelt nemzeteket magábafogláló «népszövetség» létesítése és helye lesz-e abban a magyar nemzetnek?

3. Remélhetjük-e, hogy a békekötés és a béke-conferencia kiirtja vagy legalább hosszú időre megszünteti a háborúkat, tehát végeredményében megszilárdítja a jog és az igazság egyetemes uralmát a nemzetek kölcsönös érintkezésében?

I.

Mai helyzetünkben szinte paradoxonnak tűnhetik fel, ha a jog és igazság érvényesüléséről kívánok elmélkedni. Hogyan várhatnók a győzőktől, hogy a békekötésnél elismerjék a mi jogainkat és igazságot szolgáltatassanak nekünk? *Vae victis!*

Bármennyire el kell készülnünk a legrosszabb eshetőségekre is, mégis meg merem kockáztatni azt a véleményt, hogy nem szabad feladnunk a reményt arra nézve, hogy a békekötésnél a jog és az igazság elvei nem fognak teljes mellőzésben részesülni s a magyar nemzetnek sem szabad kétségbeesnie állami léte és nemzetünk jobb jövője felől. Igaz, hogy a harcztereken elvesztettük a pert, a békekötésnél már mint pervesztések fogunk szerepelni ellenfeleink előtt, de ha felemelt fővel merjük hirdetni az egész világ előtt, hogy a világháború felidézésében nem mi voltunk a bűnösök, ha be tudjuk bizonyítani, hogy nem egyedüli és nem legfőbb okozói voltunk annak, különösen pedig, ha igazolni tudjuk a magyar állam területi integritása elleni követeléseknek, az erőszakos occupálásoknak jogtalanságát, akkor lehetetlenség, hogy a békekötésnél is teljesen elveszítsük a csatát s ne sikerüljön legalább a legkiáltóbb igazságtalanságokat megakadályozni, illetőleg jóvátenni.

A magyar nemzet közvéleménye s bizonyára a német birodalom népeinek közfelfogása sem fog belenyugodni abba és nem fogja soha elismerni, hogy a háborút egyedül a német és a magyar nemzet, illetőleg azok kormányai okozták, annak felidőzésében tehát egyedül mi voltunk a bűnösök. Még azok is, a kik közöttünk a háború előtt a volt hármasszövetséggel nem rokonszenveztek s a háború alatt is entente-barát érzelmeiket hangoztatták, azok is kénytelenek legalább annyit elismerni, hogy a háború felidőzésében a német militarismus mellett azzal legalább is egyenlő súlyú tényező volt a francziák revanche-politikája, az orosz czárismus pánszláv törekvése és Németország flottájának és iparjának féltékenységet keltő rohamos fejlődése.

Erre a kérdésre, a háborúért való felelősségére nem akarok kitérni, csupán azt kívánom kiemelni, hogy sem a német, sem a magyar nemzet, mely utóbbinak külpolitikai kérdésekbe a háború előtt úgyszólván csak közvetve volt beleszólása, nem tekintheti magát egyedül bűnösnek és büntetendőnek a világháború felidőzéseért s így nem tekintheti igazságosnak azt a békét; mely országát porig alázza, területét megcsonkítja, gyarmatait elveszi s szinte elviselhetetlen hadisarczczal és kártérítéssel sújtja, minket magyarokat pedig a volt osztrák-magyar monarchia minden állított vagy valóságos bűnéért egyedül vagy Német-Ausztriánál is kegyetlenebbül büntet: ezeréves hazánkat szét akarja darabolni vagy legalább is körülnyírni, a kilencz milliónyi magyarságot a Duna-Tisza közére szorítja, hogy ott — szén-, ércz- és sóbányáitól megfosztva — valósággal megfojtsa. Ilyen békét, a minőt pedig sokan nem tekintenek kizártnak, Magyarország nem tudna megnyugvással fogadni, mert ez arczulesapása lenne a történeti jognak és az erkölcsi igazságnak.

Még ha az ú. n. nemzetiségi elvet, melylyel a csehek, a románok és szerbek az entente-batalmakat megnyerték saját követeléseiknek, mint önmagában helyesnek látszó eszmét elfogadnók is — a mit azonban az államhatárok megállapításánál egyedül irányadónak tekinteni nem szabad, — akkor is érthetetlen az a mértéktelek occupatio, a melylyel az oláhok Erdélyre és az azt környező anyaországi megyékre, a csehek a

felvidékre, a szerbek és horvátok a délvidék és a Dunántúl egyes részeire nézve a fegyverszünet alatt keresztülvittek. A különböző emlékiratok, tiltakozások, a melyeket eddigelé is egyetemeink, a Tud. Akadémia, egyes városok és vidékek az entente helyes informálása végett közzétettek, tárgyilagos adatokkal igazolják, hogy az oláhok, a csehek és a szerbek követelései mennyire túlzottak s lényegökben jogtalanok.

Még a románoknak Erdély iránti követelése is, mely a legtetszetősebben van beállítva, alapjában véve mystificatio, mert a románok Erdélyben nem őslakók, hanem a székelyek és magyarok által ezer év óta meghódított és békésen birtokolt területre később beszivárgott pásztornép; bár a szorosan vett Erdélyben lassanként különböző, reájuk kedvező körülmények hatása alatt elszaporodtak és számbeli többségre jutottak, ez nem adhat nekik jogcímet arra, hogy a magyar államnak ezt a részét sajátjuknak tekintsek, ezt a területet, sőt a magyar államnak azokat a részeit is, hol románok bármínő kis számban laknak, önhatalmulag elszakítsák és államukba bekebelezzék. Az Erdélyben élő több mint egy milliónyi, a románok által követelt összes területeken pedig több mint két milliónyi magyar és német lakosság egyszerű áttolása Romániába s Románia alattvalóivá kényszerítése — nem említve az illető területeknek lakatlan részeit és a magyar állam temértelesen károsításait és befektetéseit — oly tény lenne, a minék jóvátételét a magyar nemzet utolsó lehelletéig követelni fogja.

Másrészt a csehek egy velük ugyan rokon, de tőlük mégis mind nyelvre, mind műveltségre, vallásra, szokásokra nézve különböző nemzetiséget, a szlovákoknak elkeresztelt magyarországi tótokat akarják magukhoz lánczolni, noha ez a nemzetiség maga sem tekinti magát azonosnak a csehvel s vele egyesülni nem is kívánt. Ezt maguk a csehek is elismerik, midőn új államukat nem egyszerűen Csehországnak nevezik, hanem *cseh-szlovák* állam gyanánt szerkesztették össze. Ők tehát még az irredentismusra sem hivatkozhatnak, hiszen a történetből egyáltalán nem lehet komoly adatot felhozni, hogy a magyarországi tótság Csehországhoz kívánt csatlakozni. A háború folyamán a tótok mint a magyar haza becsületes fiai a legvitézebbül harczoltak a magyar honvédség és a közös

hadsereg soraiban, míg a csehek, mint most már önmaguk büszkélkedve vallják be, s a mint Benes Eduárd egy önálló kötetben kérkedő adatokkal bizonyította is, a háború elejétől kezdve czéltudatosan «feladták a hűséget a monarchiával szemben» s a cseh katonák tervszerűen «megtagadták a harcban való részvételt».

Ha a népek önrendelkezési jogát erőszak nélkül alkalmaznák a magyarországi tótságra, mi nyugodtan bíznók népszavazásra a tót nép hovatarozásának kérdését. Biztosak vagyunk benne, hogy a magyar felvidék tótnyelvű lakosságának nagy többsége inkább kívánna a magyar állam kebelében maradni, hol nyelvét, vallását, szokásait valóban szabadon gyakorolhatta, s hol kívánságának megfelelő tág autonomiát nyerhet, mint a cseh államhoz csatlakozni, mely néhány rövid év alatt el fogja őket csehesíteni. Hogy ezt magok a csehek is érzik, bizonyítja a cseh államférfiak egybehangzó tiltakozása a népszavazás elrendelése ellen.

A csehek, a mikor jogilag még Ausztria kötelékébe tartoztak s az osztrák-magyar hadseregben harcoltak az entente ellen, már ezalatt ki tudták eszközölni, hogy az entente hatalmak elismerjék a «cseh-szlovák köztársaságot». Megengedjük, hogy ez Massaryknak és Benesnek nem csekély diplomatiái ügyességére vall s azt sem vonjuk kétségbe, hogy mindez hazafias érzelemből fakadt, sőt az önálló «cseh» államot mint egy szorgalmas, életképes kis népnek nemzetté fejlődését. mi magyarok is csak örömmel üdvözljük: mindez azonban nem igazolja azt az eljárásukat, hogy a fegyverét letett magyar állam jelentékeny részét a fegyverszüneti szerződés és a hágai második békeegyezmény nyílt megszegésével megtámadják és mielőtt erre őket a békekötés vagy békeconferentia felhatalmazta volna, egyszerűen de facto bekebelezzék.

A Csehország «történelmi határait» való hivatkozás pedig, a mivel a csehek a magyarországi tótok által lakott területek, az ú. n. «Szlovák-ország» iránti igényük támogatására legalább is a francziákat s talán az amerikaiakat is megnyerték, nem egyéb ezéltatos ferdítésnél. Úgy látszik, a magyar honfoglalás előtti viszonyokról, a Szvatopluk morva fejedelemségéről szóló mesékkel kábították el pártfogóikat. A Szva-

topluk egykori «morva» birodalma azonban az ő halála után szétomlott s. a magyar felvidék tótsága nem az akkori szláv törzsek maradványa, hanem a magyar királyok által később letelepített, illetőleg a volt osztrák Sziléziából beköltözött szláv pásztrok ivadékai. (L. részletesen a pozsonyi tud. egyetem *Pro Hungaria* cz. emlékiratának 34–38. l.)

Hasonló ingatag alapon áll az a törekvés, melyet a szerbek és a horvátok támasztottak Magyarország délvidékére, az ú. n. Bánátra, a Bácskára, a Dunántúl déli és nyugati részeire. Ezeken a területeken ha vannak is szerb nyelvű lakosok, de egyetlen megyében sincsenek abszolút többségben, így az önrendelkezési elv czímén sincs igazolva az új Jugoszlavia igénye ezekre a területekre és az ottani lakosokra. Sőt éppen Magyarország tarthatna igényt arra, hogy visszakövetelje Horvátországtól azt a három magyar vármegyét (Szerém, Verőce és Pozsega), a melyeket 1868-ban a magyar nemzet nagylelkűen oda engedett csatolni a társországnak nevezett Horvátországhoz, azzal a világos czélzattal, hogy ezáltal is megerősíti azt a «testvéri kapcsolatot», melyet a magyar anyaország és a «Horvát-szlavon-dalmát társországek» ekkor kötöttek. Mivel ezt a frigyet Horvátország a háború után egyoldalulag felmondotta, a lovagias eljárás az lett volna, ha a társországek visszadják Magyarországnak a három régi magyar vármegyét, melyek még 1848-ban is mint valódi magyar vármegyék voltak becikkelyezve a törvényhatóságokról szóló törvénybe.

Ily módon Magyarország voltaképen Lengyelország sorsára jutna, a melynek feltámasztását pedig, mint a száz évvel ezelőtt elkövetett jogtalanság jóvátételét, mind a volt központi, mind az entente-hatalmak egyértelműen a nemzetek közti igazságosság legелеmibb követelményének tekintik.

Valóban, ha ez a szörnyű sors várna Magyarországra a békekötésnél, akkor jogról csakis alaki értelemben lehetne szó, hiszen az új békeszerződés új jogot teremt. De viszont nekünk, legyőzötteknek ezzel szemben új jogi köteleseink állnak elő.

A békekötés által teremtett ilyen új jog bizonyára nem fogja megérdemelni az igazságos jog nevét, sőt mint merőben

«az erősebb hatalmasabb» elvén alapuló, magában fogja hordani a mielőbbi revisio csiráját. Méltán állítja fel Kant a jó békekötés első vezérelvéül, hogy a békeszerződésnek ki kell zárnia a jövőendő háború anyagát. (Es soll kein Friedensschluss für einen solchen gelten, wo mit geheimem Vorbehalt der Stoff zu einem künftigen Kriege gemacht werden kann. *Zum ewigen Frieden*). Az ilyen béke zsarnoki jogot hoz létre, az egyik szerződő félben az elkeseredés, a belső lázadás érzetét fogja felidézni és fenntartani s végeredményében csakugyan újabb háborúhoz vezet. Kitűnő példa erre az 1871-iki porosz-francia békekötés, mely a letiport francziákban azonnal a revanche gondolatát teremtette meg, mely aztán 44 évi emésztődés után elemi erővel lobbant lángra s vérözönbe borította az egész művelt világot. Pedig Németország csak a vele szemben XIV. Lajos által elkövetett jogtalanságot állította helyre. Elzász-Lotharingia visszavételével.

Ha az entente-államok vezető politikusai őszintén hirdetik az «igazságos békét», ha Wilson valóban komolyan, mint a létesítendő népszövetség egyik feltételét állította fel a pártatlan igazságosságot, mely nem ismer kedvezésben részesítetteket, csak egyenlő jogokat a résztvevő népek szempontjából (1918 szept. 27-iki beszéde), akkor erkölcsi képtelenség sok milliónyi lakost idegen államba kebelezni.

Semmi esetre sem szabad feladnunk a reményt, hogy a békekötésnél mégis csak érvényesülni fog valamennyire a mi javunkra is az igazság. Hogy ez valóban bekövetkezzék, ezért kell minden csekély erőnkkel azon lennünk, hogy ennek a biztosítékait megszerezzük.

Mik lehetnek az igazságos békekötés biztosítékai? Körülbelől azok, a melyek egy igazságos bírói ítélet, helyesebben egy bíró előtti egyesség biztosítékai, t. i. 1. a pártatlan bíró, 2. a felek kölcsönös meghallgatása és 3. az összeütköző vagy ellentétes érdekek összeegyeztetése.

Pártatlan bíróságról, sajnos, a békekötésnél formailag nem beszélhetünk. A győztes és a legyőzött ellenfelek fognak szerződést kötni. De a pártatlanságra figyelmeztethetik a feleket a semleges hatalmak, a kik kívül maradtak a véres küzdelmen, erkölcsi kötelességük, hogy a győzteseket figyelmezt-

tessék a régi erkölcsi elvre: *peccatur intra et extra muros*. A békekötés tényénél szálljanak magukba a győzők, ne tekintsék magukat továbbra is ellenségnek, ne vádlók gyanánt határozozzanak, hiszen a ki vádol, a ki ügyfél gyanánt szerepel a perben, az nem lehet egyszersmind bíró is, hanem igyekezzenek tisztességes egyezkedő felek módjára eljárni. A békekötés megszünteti az ellenségeskedést, úgy állapítsák meg tehát a béke-pontozatokat, hogy azok teljesítése mellett jövőre a legyőzött ellenség lelkében se maradjon ellenséges érzélem. Ha valóban tartós békét akarnak, akkor ne zsarnoki módon járjanak el a békepontok megállapításánál, hanem úgy, hogy azokban a legyőzöttek is megnyugodhassanak. ✻ ✻ ✻

Másik biztosítéka lenne az igazságos békének a felek kölcsönös meghallgatása. Az *«audiatur et altera pars»* elve az igazságos ítélkezés vagy egyezkedés elemi feltétele. Ha pedig ezt elértük, már remény villan felénk arra nézve, hogy a döntésnél még sem fognak minden képtelen követelést megfontolás nélkül ránk róni.

A legnyomósabb biztosíték pedig, a mely némileg a mi javunkra fogja billenteni a mérleget, az a tapasztalati tény, hogy az ítélkezésnél, még inkább az egyezségnél az ellentétes érdekek összeegyeztetése a lényeg. Az érdekek pedig oly sokfélék és oly szövevényesek, hogy szinte képtelenség lenne a két fővádolt megsemmisítése. Alig hihető, hogy Angliának, Franciaországnak és Északamerikának egyenlően érdekében állna a német, osztrák és a magyar nemzetek talpraállásának, felvirágzásának megakadályozása, s ezzel a szláv nemzetek óriás gyűűjének megszilárdítása.

Ha Franciaország a német-gyűűlettől és a régebbi orosz-sympathiától és pénzügyi érdekeltségtől hajtva legforróbban kívánja is Németország és az annak csatlósa gyanánt tekintett Magyarország teljes feldarabolását és megsemmisítését, viszont Angliának ázsiai gyarmataira való tekintettel inkább érdekében fog állani, hogy a szlávsnak a cázizmusnál is nagyobb hatalommá növekvését ellensúlyozza, a mire legalkalmasabb volna Németország, Ausztria és Magyarország relativ megerősödésének lehetővé tétele. Valószínűleg Japán sem venné szívesen a Német-birodalom megsemmisítését s ezzel az orosz szomszéd

új megerősödését. Úgy hogy Németország, Ausztria s különösen Magyarország némi bizalommal tekinthetnek Angliára s az ő befolyása alatt álló entente-hatalmakra, hogy nem fognak engedni bennünket szétdarabolni, jövődő felvirágzásunkat lehetetlenné tenni. Vagyis, ha nem is mi közöttünk és az entente közt, de maguk közt az entente kebelében levő érdekcsoportok közt bizonyosan erős nézeteltérések lesznek a reánk szakadó békefeltételek szigora tekintetében s talán nem vérmes optimizmus részemről, ha azt a hitet merem megkockáztatni, hogy az ellentétes érdekek kiegyenlítésére irányuló természetes törekvés oly compromissumhoz fog vezetni, a mely ha nem adja is meg nekünk a teljesen igazságos békét, a mire leveretésünk után alig lehet kilátásunk, legalább nem fogja elzárni előlünk a talpraállás, a feltámadás útját.

II.

A másik nagy kérdés, mely az előbbi mellett s annak folyományaként ma lelkeinket eltölti, az, hogy miként fog kialakulni az entente-hatalmak által megpendített új népszövetség vagy helyesebben: a nemzetek szövetsége? Vajjon felvesznek-e annak tagjai közé minket is, avagy csak a XX. század szent szövetségének megújításáról s kibővítéséről lesz szó, mely lényegileg nem lesz egyéb, mint a két elítélt felügyeletére és fékentartására rendelt szervezet, azzal a titkos célzattal, hogy a mi feltámadásunkat, megerősödésünket századokra lehetetlenné tegyék.

A nagy háborúknak rendszerinti következménye egy-egy tágkörű béke-conferentia, melyen a győzők és a legyőzöttek a nemzetközi viszonyok új szabályozását kísérlik meg, rendszerint azon kifejezett céllal, hogy az újabb háború lehetőségét megakadályozzák. Különösen két nagy példa áll e téren előttünk. Egyik a harminczéves háborút befejező 1648. évi westphaliai béke, mely a keresztyén államok egyenjogúságának elvét állítván fel, ezen államoknak ha nem is valóságos szövetségét, de azok között a nemzetközi életnek egységes szabályait írta elő s megteremtette az ú. n. hatalmi egyensúly rendszerét is, mely elv a nagy francia forradalomig uralkodó eszméje volt

az európai nemzetközi jognak. Valóságos szövetséget eredményezett már az 1814. évi bécsi congressus, mely I. Napoleon leverése után újból rendezte az európai államoknak Napoleon által megzavart egyensúlyát, majd Napoleon újabb száznapos uralma és újabb leveretése után három európai szárazföldi nagyhatalmat, illetőleg az osztrák, az orosz és a porosz uralkodókat az ú. n. szent szövetség megkötésére indította. A szent szövetség ugyan teljesen különbözik a ma tervezett népszövetségtől, de lényegében annak is ugyanaz a gondolat volt a magva, t. i. a felborult európai hatalmi egyensúly helyreállítása és egy újabb általános európai háború megakadályozásának célzata.

Kétségtelen, hogy a mint a most befejezett világháború arányaira nézve bátran összemérhető az említett két legnagyobb európai háborúval, szintúgy az ezt befejező békekötés és az ebből kisarjadzó új nemzetközi szövetség jelentőségére szintén egy színvonalon fog állni a két előzővel, sőt ha sikerülne csakugyan az összes művelt nemzetek szövetségét megalkotni, az új alakulat sokkal nagyobb jelentőségű és áldásosabb eredményű lehetne.

Tudtommal Sir Edward Grey vetette fel az eszmét, hogy a háború befejeztével a békeconferentia alkossa meg a nemzetek szövetségét. Wilson fűzte aztán tovább a gondolatot s ő állította fel a népszövetség feltételeit is. Mindketten úgy fogták fel az alakítandó szövetséget, hogy abba az összes művelt nemzeteket be kell fogadni, nemcsak a győzteseket, hanem a leverte és elgyengült nemzeteket is. Ez eszme szíves fogadtatásra talált a német, az osztrák-német és a magyar nemzetnél is, a legkiválóbb államférfiak egymásután nyilatkoztak mellette. Nézetem szerint is a nemzetek szövetségének ily széleskörű koncepciója, ha szilárd szervezetet nyerhetne, első valódi alkotmánya lenne a nemzetközi jognak, s a leghatásosabb biztosítékul szolgálna a jövő háborúk ellen.

Miként fog azonban kialakulni a nemzetek szövetsége, erről ma, különösen nekünk, a kik nem érintkezhetünk az entente-államok politikusaival s irodalmi köreivel, biztos tájékozottságunk nem lehet. Az az egy kétségtelen, hogy mind a szép és helyes eszme megvalósítása, mind annak részletei iránt a döntő szó ellenfeleinket fogja illetni.

Mi legfeljebb kegyelemből fogunk felvételni a szövetségbe s szabályozásánál szavunk elenyészően csekély súlyú lesz. Nem szabad azonban e részben sem kishitűeknek lennünk. Mi magyarok ugyan eleget csalódtunk a világháború alatt is a legfontosabb külpolitikai kérdésekben, minek oka egyrészt általános optimismusunk, más nemzetek iránt való túlságos bizalmunk, másrészt az a sajnálatos tény, hogy Ausztria eddigelé valósággal hermetice elzárt bennünket mind a diplomatiái mind a magasabb hadvezéri pályáktól.

Ha az entente-hatalmakat valóban az a helyes és tisztes szándék fogja vezetni a nemzetek szövetségének megteremtésénél, hogy a háborút a lehetőségig kiküszöböljék a nemzetközi viszályok jövődő elintézési módjai közül és hogy az eddigi fegyveres békét, az államok jóvedelmeit felemésztő militarismust végleg vagy helyesebben fokozatosan megsemmisítsék, akkor a saját jól felfogott érdekük fogja készíteni őket, hogy minket is felvegyenek a nemzetek szövetségébe, mert így nyíltabban és biztosabban ellenőrizhetik a mi hadügyi tevékenységünket és belviszonyainkat.

Elméletileg nézve a kérdést, a «nemzetek szövetségének» csak úgy lenne létjogosultsága és értelme, ha abba az összes művelt nemzetek felvételnének. Ha csak arról lenne szó, hogy az entente-hatalmak a háború előtti négyes szövetségüket kibővítsék, abba a háború során mellőlök állott más államokat is felvegyenek, ez természetsszerűleg arra indítana minket is, hogy mi, a kizártak, is igyekezzünk, ha másként nem, egyelőre titokban szövetkezni, vagyis mindenben visszaesnénk a háború előtti fegyveres béke korába s elmondhatnók, hogy az emberiség semmit nem okult és nem javult.

A világháború lefolyása és eredménye e részben Kantnak adott igazat, az ő idealista felfogását, a «szabad államok szövetségét» realisabb és biztosabb kilátással kecsegtető eszmének bizonyítja, mint a világ-állam eszméjét, illetőleg a világoralmi törekvéseket. A világháborúból kétségtelenül a nemzeti eszme, az önálló nemzeti államok létjogosultsága került ki diadalmasan. Ujból bebizonyosodott, hogy a nemzeteket egy államba összekovácsolni, a nemzeti egyéniségeket feladni merő utópia s akár az angol, akár az amerikai, akár a

szláv vagy a német világuralom erőszakos merénylet lenne az emberiség ellen és kivihetetlen is. Az egyes nagy államok (Anglia, Északamerika, Franciaország, Japán) ma is — a háború után — a legnagyobb féltékenységgel nézik bármelyiküknek hatalmi túlsúlyát s különösen Angliának és Északamerikának, a két valódi »legnagyobb« hatalomnak rivalitása miatt készek továbbra is fentartani a nemzetek egyenjogúságának elvét.

Ugyanily eredménye lett a világháborúnak a világtengerek szabadságára nézve. Anglia, mely a német hadiflottától félteni kezdte a tenger feletti egyeduralmát, ma — Németország leverése s flottájának elkobzása után — Északamerikával került szembe e kérdésben is. Anglia azt hitte, hogy a mint a tengerek felett lassanként megszerzett igazi egyeduralmát eleddig legalább hivatalosan leplezni tudta, most a háború után Északamerikával meggyezve, továbbra is fenntarthatja, sőt még igazabbá teheti tengeri uralmát; de úgy látszik, emberére talált Wilsonban, a ki nem hajlandó túrni, a fegyverbarátság mellett sem, hogy Anglia az északamerikai flotta felett is gyámságot gyakoroljon. Nézetem szerint kétségtelen, hogy Wilsonnak a tengerek szabadsága iránti követelésében, a mi a Hugo Grotius által már több mint háromszáz évvel ezelőtt hirdetett eszmének a megvalósítása lenne, a béke-conferentián hatalmas fegyvertársa lesz Japán s talán e három tengeri nagyhatalom féltékenységből a nemzetközi jog ezen régi követelésének megvalósulása s Anglia tengeri egyeduralmának megdöntése jó létre.

A nemzetek szövetsége mint reális, komoly terv, nem képzelhető el másként, mint hogy annak céljául az összes művelt nemzetek közötti békés érintkezést, a jogi forgalom szilárd és végleges szabályozását, vagyis »a béke jogának« codificálását tűzzük ki. A nemzetek szövetségének sem célja, csak kiindulópontja legyen a háború kiküszöbölése, illetőleg a nemzetek közötti ellentétek, viszályok elintézésénél annak mellőzése. A szövetségnek, mint Kant nevezi, igazi békeszövetségnek kell lennie,¹ abból a feltevésből kell kiindulnia, hogy a

¹ Kant eszménye mellett tör lándzsát lelkesedéssel báró Wlascics Gyula: *A tartós béke feltételei* (Budapesti Szemle, 1918. febr.),

szövetség tagjai komolyan s szilárdan békében akarnak élni egymással. Ha ezt a kiindulási pontot sikerül elfogadtatni, akkor a részletek felől már könnyebb lesz a megegyezés.

Ennek a kiindulási pontnak természetesen csak az felel meg, hogy a szövetségbe kivétel nélkül minden művelt nemzet kötelezőleg belépne, tekintet nélkül az államformára. A művelt kifejezést is nem megszorítva, hanem kiterjesztő magyarázattal kellene értelmezni. Az európai és amerikai államokon kívül, mely utóbbiak beállása *conditio sine qua non*-ja lenne a szövetségnek, fokozatosan felveendőkk lennének az ázsiai, afrikai és ausztráliai államok is, mihelyt önálló nemzeti életre kifejlődtek. Az ideál, a végcél tehát: a világ összes államainak békeszövetsége, s ha ezt a mai kor nem érheti is el, hinnünk és bízunk kell annak bekövetkezésében s törekedni annak mielőbbi megközelítésére. Ez a nagy «világszövetség» aztán csakugyan megteremtendő az emberiség végső célját: a nemzetek állandó békéjét.

A nemzetek szövetségének szervezete, ha maga az eszme nem jut is mindjárt zátonyra, egyszerre a mostani békeconferentián bizonyára nem fog egészen megszületni. Előreláthatólag sok kísérleten kell átvergődni, míg a szilárd végső szervezet kialakul. Mindenesetre már most kell azonban létesíteni, ha csak provisorikusan is, törvényhozó, végrehajtó és bírói szervet. A törvényhozó szerv alatt egyelőre a hágai békeconferentia mintájára alakítandó állandó, vagyis időszakosan ülésező congressust képzelek. Az ideál e részben egy nemzetközi parlament, mely az eddigi, alkalomszerűleg összehívott békeconferenciákból fog kialakulni. Ez a nemzetközi parlament minden harmadik vagy negyedik évben ülne össze a szövetséget alkotó államok parlamentjeinek meghatározott számú kiküldötteiből (a nagyobb államok 3–4, a kisebbek 1–2 képviselőt küldenének). Ez a nemzetközi parlament, ha aztán megerősödnék, hozná az összes szövetséges államokra kötelező szabályokat s lassanként codificálná az egész békejogot.

és *Adalékok a tartós jogbéke intézményeihez* (Jogállam, 1919. jan.—febr.) cz. tanulmányaiban. A népek szövetségének is «szabad souverain népek egyenjogú szövetségének» kell lennie.

A végrehajtó szervezet egyelőre egy nemzetközi választmány lehetne, melyet a nemzetközi parlament választana bizonyos időre. A választmány — esetleg szakosztályokra oszolva — állandóan működne. Feladata lenne a nemzetközi parlament tanácskozásainak előkészítése és a hozott határozatok végrehajtásának — a mi az egyes államok feladata lenne — ellenőrzése, illetőleg számonkérése s erről a parlamentnek jelentéstétel.

A bírói szervezet megteremtése az előbbiekkal hasonló, sőt gyakorlati jelentőségére nézve még talán amazoknál is fontosabb probléma. A nemzetközi bíróság fogalma az, a mi régóta legjobban izgatja a nemzetközi jog művelőit, mint a háború kiküszöbölésének vagy háttérbe szorításának egyik legbiztosabb eszköze. Ez az intézmény az, mely a békekötésnél a jog és igazság érvényesülésének utolsó, de legfontosabb láncszeméhez vezet, a melylyel azért külön érdemes foglalkozni.

III.

Ma, mikor még a békekötés válságos kérdései izgatják lelkünket, korainak látszik arról elmélkedni, vajjon a békekötés és a béke-conferentia hozzá fognak-e járulni a nemzetközi jog végső követelésének: a háború megszüntetésének lehetővé tételéhez? E kérdés lényege nem az, hogy utolsó volt-e a most bevégződött világháború az emberiség életében, hiszen a felől ma már igazán alig képzelhető nézeteltérés, hogy a háborúk, ép úgy, mint a természeti világban a vihar, az emberi életben a lázas betegségek — bármennyire igyekszünk azokat kikerülni, megelőzni — a jövőben sincsenek kizárva. A kérdés lényege az: lehetséges-e a háborúk eshetőségeit ezeltudatosan kevesbíteni, azok okait elhárítani s ezzel a jog és az igazság egyetemes uralmát a nemzetek életében biztosítani?

A háború s általában a nemzetközi jog jövője tekintetében az adandó felelet természetesen attól függ, minő élet- és világnézetből indul ki valaki. Részemről, mint a háború előtt és alatt, ma is az idealistikus világ-, s az optimistikus életnézetet hirdetem. Nem a szélsőséges (methaphysikai) idealismust, nem a rózsás szemüvegű optimismust, mely az örök

békét máról holnapra megvalósíthatónak, az újabb háborúk lehetőségét elkerülhetőnek tartja, hanem a történelem és a gyakorlati élet tanulságaira építő, de a szellemi erők túlsúlyát hirdető ú. n. real-idealista felfogást, mely bízik az emberiség jobb irányú fejlődésében, a műveltség, az erkölcsi eszmék oly mérvű növekvésében és elterjedésében, a mely a mai véres harcokat idővel egy ma még távoli jövőben csakugyan ki fogja küszöbölni a nemzetek közötti igazságszolgáltatás eszközei közül. Ezt az álláspontot, mely az emberiség fejlődésének oly korszakát is lehetőnek s épen a fejlődés végső céljának tartja, melyben rendkívül ritka kivétel lesz a háború s a nemzetek a köztük felmerült összes vitás kérdéseket nem fegyveresen, hanem a jog és az igazság értelmében eljáró nemzetközi bíróság előtt fogják elintézni: ezt az idealistikus felfogást részemről ma, a háború után is megnyugtatóbbnak, felemelőbbnek, de egyszersmind a történelmi fejlődéssel megegyezőnek és megvalósíthatónak is vélem.

Az ellenkező álláspontnak, az emberiség jövőjét komorabb színben látó, realistikus gondolkodásúaknak ugyan nagy erősséget, új, szinte döntőnek látszó bizonyítékot szolgáltatott a világháború. Kézzelfogható igazság gyanánt mutathatunk rá, hogy az ember, ha egyszer a háború ördöge rászabadult, a huszadik században is ugyanaz a durva, vad, kegyetlen állat, a minő a közép- és az új-kor nagy háborúiban volt, a legműveltebbnek mondható nemzetek vezető férfait is ugyanaz az izzó gyűlölet, cynismus, szívtelenség, ravaszság és a többi aljas szenvedélyek uralják, mint a Machiavelli Borgiá-it. Tökéletesen igazat adok Kornis Gyulának abban, hogy ha a háború előtt is többször felütötte fejét az emotionalis pessimismus, a világháborút követő korszak szellemének még biztosabban nem jelentéktelen tényezője lesz a pessimistikus vonás. (*A filozofia korszerű problémái.* 235. l.) A világháborúnak reánk oly szerencsétlen eredménye folytán nálunk már is uralkodónak lehet mondani ezt a pessimistikus felfogást. Laikusok és jogászok körében egyértelemmel halljuk naponta, hogy a háború végzetszerű átok az emberiségen, néhány évtizedig tartó békés korszak után elkerülhetetlen az újabb háború.

A világháború tanulsága azonban. ha első tekintetre

ennek a pessimistikus felfogásnak látszik is igazat adni, alaposabban elemezve a dolgot, mégis az optimistikus, illetőleg az idealista világfelfogás jövője mellett bizonyít. A mai helyzetben ugyan, a mikor még jóformán benne vagyunk a háború nyomorúságaiban, illetőleg mikor a békére való átmenetnek sok tekintetben a háborúnál is rosszabb, kínos és nehéz kérdései közt vergődünk, csak philosophikus felemelkedéssel hirdethetjük a szebb jövőt, a boldogabb korszakot. De éppen mert a philosophia erre tanít, t. i. hogy az emberiség műveltségének fejlődése, haladása, az erkölcsi eszmék fokozatos terjedése az emberi nemnek helyesen felfogott célja és rendeltetése, s éppen mert a történet is ezt igazolja, t. i. hogy minden nagy háború, a legnagyobb pusztítások után is az életerős nemzetek újból talpraálltak, megsemmisített, felosztott népek, államok idővel feltámadtak: ez a kettős szempont a leghatalmasabb erősség az optimistikus életfelfogás és kiindulópont mellett.

Ne vitatkozzunk tehát azon, lesznek-e még háborúk. De higgyük, hogy a művelt emberiség életének törvényszerű rendje a békés állapot, s minél előbbre halad, fejlődik az emberiség, annál ritkábbak lesznek a kivételek.

A nemzetek közötti «örök» béke, vagy ha ez a jelző, mint Kant maga megjegyzi, «gyanus pleonasmus», a tartós béke, az állandó, rendszerinti békés állapot nem tekinthető utopiának, sőt meggyőződéseim szerint ez a nemzetközi jognak sarktétele. Azt pedig, hogy nemzetközi jogra szükség van, s hogy az az utolsó évszázadok alatt, a lezajlott sok rettentő háború ellenére, óriásit haladt és erősödött s hogy arra a jelen világháború után is újabb és még nagyobb megerősödés, megszilárdulás vár, ezt csak az ideges rémlátás, a kishitű pessimismus tagadhatja.

A nemzetközi jognak ez a megerősödése, az eddiginél sokkal szilárdabb korszaka, a békekötés után, bármint végződjék az, bizton remélhető. Az őszinte vágy, mely «a népek millióinak» szívében él, hogy a háborúkat minél jobban elkerüljük, s a mennyire csak emberileg lehetséges, kiküszöböljük, ez a békevágy a mai átmeneti vajadások lecsillapulta után oly elemi erővel fog érvényesülni, hogy ha talán a mostani békekötésnél még nem lehet is megalkotni azokat a bizto-

szítékokat, a melyeket e czél elérésére vagy megközelítésére elméletileg alkalmasaknak tartunk, de pár évtized alatt bizonyára sikerülni fog az újabb békeconferenciákon ezeket megteremteni.

Különösen három ily biztosítékról lehet és lesz szó: 1. a minél nagyobb mérvű leszerelés, 2. a nemzetek közötti béke-jognak minél részletesebb codificálása, 3. a nemzetközi bíróság intézményének minél szilárdabb alapokra fektetése és gyakorlatba hozatala.

A leszerelés kérdése bizonyára elő fog kerülni a békekötésnél, illetőleg a békeconferencián is. A Wilson 14 pontja között is, a világbéke 4-ik feltétele gyanánt szerepel «a népek fegyverkezésének leszállítása a belső biztossággal megegyező mérték legkisebb fokára». Gyakorlatilag kétségtelenül ez lenne a leghatályosabb biztosítéka a hosszú, tartós békének. A világháború eléggé meggyőzhetette az emberiséget a «si vis pacem, para bellum» elvének abszurditásáról. Ha komolyan nem akarunk háborút, ne készüljünk hozzá. Rég megmondta Morus Tamás, hogy a háborúkat a fejedelmek sokszor csak hadseregeik foglalkoztatása végett indítják, vagy a mint Kant philosophikusabban kifejezi, az állandó hadseregek rendszerint maguk lesznek a támadó háború okaivá, hogy a hadseregre fordítandó rengeteg kiadástól az állam szabaduljon. Alig hihető ugyan, hogy a jelen békekötésnél vagy az utána következő békeconferencián a lefegyverzés kérdése gyökeresen és megnyugtatólag legyen elintézhető, hiszen szinte biztosra vehetni, hogy a francziák féltékenysége, mondjuk félelme a németektől még mindig jelentékeny gátja lesz e részben az alapos és objectiv döntésnek, de kétségtelen, hogy Anglia és Észak-amerika, melyeket csak a háború kergetett bele a védkötelezettség behozatalába, nem fogják engedni, hogy a két egyaránt militarista szellemű szomszéd évszázados agyarkodása miatt az egész világ továbbra is ki legyen téve a fegyveres béke veszélyeinek és terheinek. Ha ma talán még csak mérsékelten és egyoldalúan fog is megtörténni a leszerelés, elkövetkezik az idő, a mikor a fegyveres erő minden államban csak a belső rend biztosítása végett és az ennek megfelelő méretekben fog szerepelni. A mily szükséges és elengedhetetlen

a fegyveres erő erre a célra, az esetleges anarchia meggátolása végett, époly feleslegessé válik a «nagy» hadsereg tartása, mihielyt nem kell tartani a háború veszélyétől.

A másik biztcsíték a nemzetközi jog codificálása. A hágai két békeconferentia már kifejezetten ezen célból ült össze. Sajnos, mint köztudomású, ez a két conferentia nem tudta elérni a célát. Az első kérdésnél, a leszerelés felvetésénél mindjárt kiderült, hogy az állig fegyverkezett nagyhatalmak nem hajlandók erre. Az eredmény tehát az lett, hogy a békejog helyett a háború jogát codificálták, azt sem teljesen, mert a tengeri háború tekintetében sok kérdésben nem volt egyetértés. Az új béke-conferenciáknak azért kétségtelenül az lesz a programjuk, hogy a béke jogát igyekezzenek minél biztosabban kiépíteni. A háború elkerülése iránti törekvéseik őszinteségét az fogja legjobban bizonyítani, ha nem a háborús kérdéseket, hanem a békés érintkezés, a nemzetek közötti teméntelen érdekközösség igényeit fogják különböző egyezményekkel, később kifejezetten törvényekkel szabályozni. A Hugo Grotius álmának, a nemzetek között az eddigi természeti vagyis jognélküli állapotnak megszüntetése és jogi állapottá alakítása bekövetkezhetik, csak — akarni kell. Ennek az újja még igen hosszú, de bizunk abban, hogy a háborús láz megszűntével, a győzőknél még mindig uralkodó öröm-mámor, a lever ellenség megbüntetését kívánó féktelen bosszúvágy, a legyőzötteknél az elkeseredés s a felülkerekedett anarchistikuss és communista izgatások és zavargások megszüntetése s a belső rend és nyugalom helyreállta után idővel mindemütt vissza fog térni az alkotó, az építő munka vágya s akkor bizonyosan sorra kerülnek majd a nemzetközi érintkezések kérdései is és nyugodt lélekkel, higgadt észszel egymás után szabályozni fogják a nemzetek közötti jogi kérdéseket is.

A nemzetközi békejognak a háborúk elkerülése szempontjából egyik legnagyobb jelentőségű kérdése volt eddig is s jövőre, azt hisszük, még nagyobb jelentőségű csomópontja lesz a nemzetközi bíróság.

A nemzetközi bíráskodás kérdése több ezer éves előzményekre tekinthet vissza. Szórványosan már az ó- és középkorban igénybevették nemzetközi viszályok elintézésére a

választott bíróságot. Az új s még inkább a jelen korban mind sürűbb lett a kisebb jelentőségű ügyekben a választott bíróság igénybevétele. Végül az 1899. és az 1907-iki hágai nemzetközi békeconferentiákon részletesen szabályozták a nemzetközi viszályok békés elintézéséről, szóló egyezményben a «nemzetközi választott bíróság» intézményét, sőt egy állandó választott bíróság intézményét is megteremtették.

Mindezen szép előzmények ellenére a nemzetközi bírászkodás igazi nagyobb jelentőségű korszaka csak a háború utáni időben várható. A hágai második békeconferentia is csak a facultativ rendszert codificálja s szinte biztosra vehető, hogy a jelen békeconferentia sem fog ennél tovább menni. Viszont a legjobb reménységgel lehetünk az iránt, hogy ha egyszer a nemzetközi élet rendes medrébe visszatér s különösen ha a nemzetek szövetsége csakugyan testet ölt, ennek elengedhetetlen folyománya lesz a nemzetközi bírászkodásnak fokozatosan kötelezővé tétele.

Elméletileg tisztán áll már előttünk,¹ hogy a nemzetközi bíróság intézménye, mely kisebb ügyekben már gyakorlatilag is jól bevált intézménynyé izmosodott a háború előtt, csak akkor fogja betölteni igazi hivatását s akkor fog valóban igazi jelentőségében kibontakozni, ha annak igénybe vétele nemcsak kisebb ügyekben, hanem a legfontosabb kérdésekben is kötelezővé tételik az összes államokra. Ez ugyan ma még elérhetetlen utópiának látszik, de ha az előbbi két feltétel, a leszerelés és a nemzetközi békejog szabályozása megvalósul, akkor ez a harmadik biztosíték is, mint az előbbiek természetes kiegészítése, valóra válhatik. Miként lehetne ezt keresztül vinni, milyen lesz a csakugyan megteremtett kötelező bírászkodás rendszere, a bíróság szervezete, az ítéletek végrehajtása miként biztosítható stb. mindezekről ezúttal nem tekintettem feladatommak az elmélkedést, csak azt akartam kiemelni, hogy a kötelező nemzetközi bírászkodás gondolatát mint a békekötés

¹ L. eziránt Magyary Géza; *A nemzetközi bírászkodás*. 1918. Budapest 1—2. f.; br. Wlassics Gy.: *A tartós béke föltételei*. *Budapesti Szemle* 1918. febr. és *Adalékok tartós jogbéke intézményeihez*. *Jogállam* 1919. 1.

utáni idők egyik legfontosabb programmpontját kell tekinteni s annak megvalósítására, diadalra juttatására minden erővel törekednünk kell.

*

Vonjuk le a conclusiókat a fenti elmélkedésekből.

1. A ki bízik a jog és az igazságosság eszméinek erejében, a ki meg van győződve arról, hogy a jog tisztelete s a joghoz való törhetetlen ragaszkodás tartja fenn az egyes embereket és az államokat emberi, illetőleg nemzeti mivoltukban, a ki meg van győződve arról is, hogy az igazságosság diadalában való hit s az arra való törekvés a társadalomban az egyensúlyzó erkölcsi erő: annak nem szabad kétségbeesnie azon, hogy a békekötésnél érvényesülni fog-e a jog és az igazság. A mint egy állam nem állhat fenn jog és igazságszolgáltatás nélkül, ép úgy a nemzetek egymással való viszonyaikban ezt a két eszmét szentnek és sérthetetlennek kötelesek elfogadni. Ha egyesek vagy egyes államok időnként vétének is azok ellen, az elkövetett jogsérelem a nemzetközi életben is előbb vagy utóbb megkapja büntetését s a létrejött igazságtalan állapot nem tarthat örökké.

Ez nyugtasson meg bennünket, ha oly jelenségeket látunk, hogy a mostani békekötésnél reánk magyarokra, illetőleg hazánkra is jogsérelem, a magyar állam területi integritásának megsemmisítése és igazságtalan terhek kirovása látszik valószínűnek. Higyük a jobbat. A békekötés talán még sem fog ily nyilvánvaló jogsérelmet elkövetni, nem fog szentesíteni kétségtelen igazságtalanságot. Ha megtenné, akkor kész a feleletünk. Ragaszkodjunk továbbra is törhetetlenül jogainkhoz. Hirdessük, hogy mily jogsérelem és igazságtalanság követtetett el rajtunk. Igyekezzünk jobban, alaposabban megismertetni hazánk viszonyait, történetünket, alkotmányunkat, műveltségünket a külfölddel, kivált a felőlünk tájékoztatlan francziákkal és amerikaiakkal, valamint az irántunk több sympathiával viseltető országokkal. E részben nagy mulasztás terhel bennünket. Most tanuljunk nagyraótt kis szomszédainktól. Szervezzünk sajtó-propagandát Magyarország ismertetésére.

2. A másik nagy tanulság, a melyet a békekötés szint-parancsolólag fog előírni számunkra, az, hogy a nemzetiségek tekintetében az eddiginél határozottabb és nyiltabb politikát kell követnünk, egészen új útra kell lépnünk. Mily irányú legyen ez az új politika, ez első sorban a békekötés eredményétől függ.

A magyar nép mindig szíves, barátságos és lovagias volt a beköltözött nemzetiségekkel szemben. A nemzetiségek elnyomásának vádjá valóban csak rosszakarató ráfogás, ez az egyik legnagyobb bűnünk az entente szemében.

Ha sikerülne a békekötésnél a mi javunkra billenteni a mérleget, ez bizonyára azon feltétel alatt történék, hogy a nemzetiségeknek a legtágabb autonómiát biztosítsuk. A magyar állam meg fogja adni a magyar állam kötelékében megmaradó nemzetiségeknek az általuk kívánt autonómiát. E felől biztosak lehetünk. Legczélszerűbb lenne erre nézve külön egyezményeket kötni mindenik nemzetiséggel s azokat alaptörvények gyanánt becikkelyezni, hogy jövőre minden félreértés ki legyen zárva. Ha sikerülne ily részletes egyezményekkel és azok becsületes végrehajtásával megnyugtatni a nemzetiségeket és a külföldet is nemzetiségi politikánk őszintesége és tisztasága felől, akkor egy új, békés korszaka fog kezdődni a magyar nemzetnek.

Nehezebb lesz helyzetünk azon várható esetben ha a békekötés a nemzetiségek elszakadási követeléseit teljesíti s a magyar állam területéből mindeniknek kihalítja az általuk igényelt részeket. Az így megmaradt csekély terület a lecsonkázott kis Magyarország ez esetben megszabadulna a nemzetiségi kérdéstől s az elszakadt részek visszaszerzésére való természetes törekvésünk és az illető levált területeken maradt magyar testvéreink irredentismusa, állandó gyű-anyag lenne belpolitikánkban.

Bármelyik alternativa következék be s különösen ha az utóbbi eshetőség válnék valóra, egy további kérdésre nézve már ma tisztában lehetünk. Minden erővel és minden áron törekednünk kell arra, hogy a magyarságot hazánkban megmentsük és erősítsük. Ha az okosság és a kötelesség parancsolják, hogy idegen nyelvű honpolgáraink iránt loyálisak és

barátságosak legyünk, nyelvük, nemzeti műveltségük fejlesztése elé ne emeljünk akadályokat: még nagyobb erkölcsi kötelességünk saját fajunknak, a magyar népnek megoltalmazása és megmentése a pusztulástól, a más népekbe olvadás veszélyétől. E részben is óriási mulasztások terhelnek bennünket. Összetett kezekkel néztük évtizedeken át, mint románosodnak el Erdélyben, mint tótosodnak el a felvidéken egész falvak és vidékek, igazi magyar; székely, csángó véreink mint vesznek el örökre a magyarság számára.

Az ily értelemben vett magyarosítás, a magyar faj megmentése és erősítése, szintén csak a jog és igazságosság követelménye, a mi ellen se a köztünk lakó más nemzetiségűeknek, se az idegen hatalmaknak nem lehet szavuk és kifogásuk. Reánk magyarokra pedig ez a cél az, a melynek keresztülvitelénél nem szabad pártkülönbségnek lenni e hazában, akár több nyelvű szövetséges állammá alakuljunk, akár szín-magyar kis ország maradunk.

Ha nem akarjuk, hogy nemzetünk «mint oldott kéve» széthulljon, legalább most fogjunk végre kezét valamennyien, egy valódi szent egyességbe s igyekezzünk a romokból kikaparni a megmaradt falakat s felépíteni reájuk az új magyar államot. Tanuljunk e részben is ellenségeinktől. Miért lettek oly érdemesek és népszerűek a szerbek, a románok, a csehek a nyugati nagy nemzetek előtt? Nem az internationalismussal, nem fajiságuk, nemzetiségük levetkezésével, hanem épen nemzeti jogaik, aspiratioik kitartó és erős, hangoztatásával a fanatikus chauvinismussal.

A háború a nemzeti eszme híveinek adott igazat. A haza, a nemzet fogalma mind ellenségeinknél, mind nálunk is kiállta a tűzpróbát.

Törhetetlen ragaszkodás hazánkhoz a másik, a valódi belső feltétele annak, hogy a magyar nemzet feláldozhasson, s elvesztett jogait, testének elszaggatott darabjait visszaszerezze.

3. A világháború harmadik nagy tanulsága pedig, hogy a nemzetközi jogot az eddiginél csakugyan erősebbé, biztosabbá kell tenni. A nemzetközi jog létjogosultsága, szükségessége, a háborúk elkerülése tekintetében döntő fontossága ma, a háború után, még világosabban áll a komolyan elmélkedő jogász

és politikus előtt, mint eddig. A nemzetközi jog eddigi bizonytalanságának s a háború alatt szenvedett rengeteg sérelmének, az elkövetett nemzetközjogi bűntetteknek olcsó kigunyolása s e miatt a nemzetközi jog csődjének könnyelmű hirdetése helyett minden jogásznak és politikusnak legszentebb kötelessége legyen a nemzetközi jog megszilárdításán közremunkálni.

Ha sikerülni fog ily közös munkával kiépíteni a nemzetközi békejogot s ha a nemzetek szövetségét és a nemzetközi kötelező bíraskodást képesek leszünk majdan megvalósítani, a két gigási alkotás bizonyára meg fogja teremni a maga gyümölcsét: a háborúknak a lehető legritkább esetekre szorítását, a biztos, állandó békét is.

PATAKY FERENCZ.

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND MINT SZERKESZTŐ S RÖPIRAT-ÍRÓ.

A hírlapszerkesztő.

1840 őszén látta újra Kemény Zsigmond Dévény vár romjait s a magyar Duna völgyének változó képeit. Mint az *Élet és ábránd* függelékében levő útirajz is elárulja, a táj benyomásai közé gomolygó ábrándok s politikai eszmék vegyültek.¹ Valóban a magyar közélet joggal ingerelhette az ifjú báró gondolatvilágát.

Az ellenzék s a kormány harcza az országgyűlésen nagyszerű békeünnepben végződött. A nemzeti ellenállás megnyitotta a börtönök ajtait; ifjak és vének boldog reménynyel üdvözölték a szólás-szabadság hősei: Wesselényit és Kossuthot. A közélet nyugalma azonban csak látszat volt; a magyar társadalom hasonlított a nyugvó tengerhez, hol csak a víz sötét s íne s egy-egy könnyű habfodor jelzi a vihar kitörését. A diadalmas ellenzéknek éreznie kellett, hogy ha a jelen nem is, a jövő biztosan övé. Megjelentek már a nagy átalakulások szereplői is: Deák és Széchenyi, a békerendezők, mellettük a doctrinairek, a nemzet tanítói. Kossuth egyénisége pedig viharadárként tűnt fel a politikai szemhatáron.

Pesten Kemény a magyar szellemi élet központjába lépett. Itt találta ifjúkori lelkesedésének tárgyát, a *Szózat* költőjét. Talán Vörösmarty *Nemzeti Körében* s a *Budapesti Szemle* munkatársai között ismerkedett meg a magyar irodalom s politika vezető eszméivel. Az ifjú író vonzhatták a nagyarányú irodalmi törekvések, mégis borongó érzéssel s férfias elhatározással gondolt kis, bérczes hazájára, Erdélyre. Az érdekes pesti napok emlékét újíthatta fel Kemény 1842-ben egyik ve-

¹ *Élet és ábránd*. B. Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái. (1914.)

zérczikkének következő soraiban: «Egykor több alkalman volt a magyar irodalom és közélet befolyásos egyéneivel összejönni és én örökösen vonakodtam erdélyi ügyekről szólni, mert mindig elszomorított azon észlelés, mennyire ösmeretlenek állapotainkkal.»¹

Erdély égbe nyúló bérceivel s kanyargó folyóival teljesen magához ragadta az ifjú képzelődését. Varázshatalom rejtőzött a Marosnak regényes völgyében, a gyermekkori ábrándok színhelyében s a hősök porában. A fejedelmi korszaknak nagy emlékei, a közelmúltnak alkotmányos harcrai, a honfűsívnek megdőbbentő áldozatai küzdelemre, fellengő feladatra, munkára serkentették a hazatérő utast. Felébredt tettvágya nem engedte, hogy Kapudon újra ködös álmodozásokba sülyedjen. Hosszú távolléte alatt hozzászoktatta a családi otthont is, hogy vezető szellemét nélkülözze. Nyugodtan hagyhatta a gazdasági ügyeket János öcsésére, kinek gyakorlatias gondolkodása lassanként a családi vagyonnak legbiztosabb támasztékává lett.

Inkább megfelelt Kemény terveinek Kolozsvár. Itt a kormányrendeletek szabadabb szellem az irodalom fellendülését vonta maga után. Nagyobb mozgalom indult meg 1841 elején arra a hírre, hogy Bécsben minden készüléket megtettek a tavasszal összehívandó erdélyi országgyűlésre. Méhes *Erdélyi Híradójában* mind részletesebb tudósítások jelentek meg a külföldi politikai reformokról s a hazai alkotmányos küzdelmekről. Határozottabb íróegyeniségekként emelkedtek ki: Brassai, Szentiváni, Kriza. Mindhárman a nemsokára elhunyt Farkas Sándorral együtt az egykor üldözött unitárius felekezet tagjai s a szabadelvű eszmék hívei voltak. Növelte az eszmék sűrűlődését a kormány lapja, a Szilágyi Ferencz vezetésével megindult *Múlt és jelen*. A kolozsvári irodalmi életből hiányoztak a merész kísérletek, az eredeti irányok s a nagy, összefoglaló gondolatok, de megtalálhatta benne Kemény azt, mivel sok nagyterjedelmű művelődés sem dicsekedhetik, a szabadelvű eszmék önzetlen tiszteletét, a tudomány s költészet szeretetét.

¹ Kemény Zs.: *A Pestü Hirlapnak «A testvérhon» című zérczikkéről*. Erdélyi Híradó. 1842. 476. l.

Alig töltött Kemény hosszabb időt Kapudon, csakhamar Kolozsvárott telepedett meg. Már 1841 márczius 7-én Malom Lujza Döbrentének úgy ír Keményről, mint a ki benső viszonyban van a kolozsvári íróvilággal. Mikor az év elején Szilágyi lapja izléstelen támadást intézett Szentiváni zsebkönyve, a *Remény* ellen, a lapot Kovács Istvánnal együtt Kemény Zsigmond vitte el s olvasta fel Malom Lujzának, ki «Árpádina» néven szintén dolgozott a zsebkönyvbe. Úgy látszik, sikerült a bírálatnak kellemetlen hatását szétoszlatni, mert az író szavai szerint jóízű, víg estét töltöttek együtt. Maloméknak házában máskor is gyakran megfordult Kemény. A kedélyes körben, hol esténként egész kis irodalmi és művészeti társaság gyűlt egybe, otthon érezte magát; gyakran hosszas irodalmi vitákba elegyedett, sok gondot szerezve érveivel a mélyérzésű íróknak.¹

Kemény kedélyeletén ez időben belső izgalmak cikáztak végig. Ezeknek jelei azok az irodalmi viták is, melyekről 1841-ben írt Malom Lujza Döbrentének. A vitákban a fellengő gondolkodás s a biztos elemzés került egymással szembe. Míg Malom Lujza a valódi költői alkotásban csak az ihletnek engedett jogot, Kemény azt állította, hogy a költő néha akarattal is felhevítheti képzelőtehetségét. A lelkes hölgy a novellától is erkölcsi hatást várt, író-társa meg nagyrabecsülte ugyan az életben az erkölcsi célt, de annál inkább elítélte a regényben. Még élesebbé vált az ellentét, mikor Malom Lujzának kedvelt foglalkozása, a naplózás, került szóba; Kemény azt mondta, hogy minden napló az önámítás és hypochondria eszköze s ezért tűzbe való.² Kemény nagy szellemi felsőbbiséggel vett részt a vitákban, de volt nézeteiben valami túlzás; mintha Mephistopheles szerepére vágyott volna, mintha minden áron meg akarta volna zavarni az érzelmes női lélek gondolatait. Az, a mit a költészet függetlenségéről mondott, a szabadszellemtű költőnek nemes hitvallása, de úgy látszik, a költészet nagy értékeit egyaránt féltette az érzéketlen tömegtől s a naiv csodálattól.

¹ Rexa Dezső: *Malom Lujza levelei Döbrentei Gáborhoz. Irodalomtörténeti Közlemények.* XVII. 1907. 217., 227. és 366. l.

² *Irodalomtörténeti Közlemények.* XVII. 1907. 227. l.

Kemény Zsigmondot azonban nem elégítették ki a szócsaták, forrongó gondolatai számára megfelelő költői alakot keresett. Már ekkor zsarnokilag uralkodott szervezetén. Nem hiába állította, hogy a költő felhevítheti képzeletét, Malom Lujza levele szerint az éjszaka csendes óráit szentelte a költészetnek, feketekávé ivásával üzte el álmát, úgy írt és költött. Hogy mily költői tervek foglalkoztatták éjjeli magányában, csak következtetés útján sejthetjük. A kik Kemény Zsigmondot 1843 okt. 7-én levelezőtagnak ajánlották az Akadémiába, három nagyobb, még kéziratban levő regényét említették: *Camoenst*, *Balassát*, végül *Izabella királyné és a remetét*.¹ Ezek közül az *Izabella királyné és a remete* c. ímű regényét nagyjában még Bécsben fejezhette be Kemény, Camoens lelki harczeit pedig — Szász Károly püspök emlékezése szerint — szerkesztő korában, tehát 1842-ben kezdte rajzolni. Ez az adat annál inkább hitelt érdemel, mert a költő maga is azt mondja, hogy *Élet és ábrándjának* első fele már 1843 júniusában elkészült. Ezek után az a regény, melynek hőse Balassa Bálint volt, az 1841-ik év terméke lehetett. S ha Keményt ez évben érdekelte a költészet s a valóság közt levő ellentét, Balassa Bálint alakja szinte kínálkozott kedélyvilágának költői kifejezésére. A XVI. század nagy magyar lyrai költőjének örömeiben s gyötrelmeiben méltán rajzolhatta a költői hivatás magasztosságát, függetlenségét s örvényeit. S mily művészi háttérül igérkezett Báthori István udvara s Balassa bujdosásainak a szerepe! Képzelete még 1854-ben is inkább az eszményi vonásokat kereste a kalandos életű költő alakján. Ekkor ugyanis Gyulai Lajos grófnak 1854 nov. 15-iki naplójegyzete szerint egy beszélgetés alkalmával Kemény azt fejtegette, hogy «a magyaroknak nem voltak troubadourjai az egy Balassán kívül, ki számkivetve csak halni jött haza».² De bármily csábítóan találta Kemény költői feladatát, idővel hangulata hőisével szemben megváltozott, úgy hogy regényét nem is fejezte be.

¹ Viszota Gyula: *Tajajánlások az Akadémiában. Akadémiai Értesítő.* 1906. 624. l.

² Gyulai Lajos gróf naplója az Erdélyi Múzeum-Egyület kéziratтарыban van.

E hangulatváltozást nem kísérhetjük nyomon, mert az 1841-ik évből nem maradtak fenn Kemény levelei. Minthogy azonban későbbi levelei is hallgatnak *Balassa Bálint* című regényéről, valószínű, hogy költői alkotását félbehagyta. Rokonérzése különösen akkor fordulhatott el Balassa Bálint alakjától, mikor Camoens egyéniségében fedezte fel a költő eszményképét.

Kemény Zsigmond az 1841-ik év elején a társaság és költészet közt osztotta meg idejét. Nagyobb változás állott be életmódjában, mikor a sors újra Kovács Lajossal hozta össze. A két barát rokonérzését első ismeretségük óta sok tudás és élettapasztalat gazdagította. Kovács szenvedélyes bányász volt, majd mint Kölcsény tanítványa, mesterének halála után a szatmármegyei ellenzéket vezette újabb diadalokra. Politikai sikereinek híre elterjedt Kolozs megyébe is, hová nejének birtoka új köteléssel fűzte. Részt vett a megye gyűlésein, majd pedig Kolozs megye táblabíráinak sorába lépett. A közös eszmények a két politikust mozgalmas harcokba sodorták, a közös tervek meg bensőbbé tették barátságukat. Kovács Kolozsvárott Kemény lakásán szállott meg, Kemény pedig sokat időzött Kovácsnál kolozsmegyei birtokán.

Sem ködös ábránd, sem hiú szeszély nem tudta volna Keményt oly hosszú ideig elvonni a költői alkotás izgalmaitól. Nagy elhatározásának főindító oka az erdélyi politikának mélyreható bírálata volt. Erdély egy évtizedet p. zarolt már a sérelmi harczra, mely két országgyűlésnek legnemesebb erőit koptatta el. A képzelet kiszínezhetette a küzdelem drámai jeleneit, de annál sivárabb volt a regényes kor eredményekben. S míg a kormány és ellenzék egymás kifárasztásában merítette ki erejét, addig az európai műveltségnek új alakot adtak a politikai reformok, a tudományos felfedezések s a modern közlekedési eszközök. Itt-ott az erdélyi salonokban, megyegyűléseken s hivatal-szobákban is szóba kerültek a korkérdések, de hiányzott a közvélemény követelő hatalma. Úgy tetszett, mintha az elzárt völgyek láncolatában s a széttagolt társadalomban ezer akadály leskelődne a reformokra. Így az országgyűlést is az a vesze-delem fenyegette, hogy az előzőknek példájára nem tudja magát kivonni a sérelmi kérdések varázsa alól, hisz az ellenzék veze-

tését 1841-ben még inkább br. Kemény Dénes vette át, ki a sérelmi ügyekben aratta legfényesebb politikai diadalait.

Ily lesújtó ítélet után Kemény a lét és nemlét kérdésének tartotta hazájára nézve a nemzeti közöny megtörését s a reformok előkészítését. Ki gondolna a műveltség díszekre, mikor az alapok ingadozását érzi? A sérelmi harczok meddőségét kimutatni, a nemzet figyelmét a közjogi ábrándokról a reális politika felé terelni, az önzőket megfélemlíteni, a híveket buzdítani, támadni és alkotni, ez volt az a nagy feladat, melyre Kemény társaival együtt vállalkozott. Ily izgató feladat mellett elhalványulhatott a legregényesebb költői ábránd. Nem csoda, ha az ifjak inkább látták vállalkozásuknak nagyszerűségét, mint nehézségeit.

Az elhatározások mozgalmaiba, az 1841-ik év forrongó gondolataiba világít be Kovács Lajos 1842 febr. 22-iki cikkének néhány sorával: «Nincs egy éve még, hogy én és néhány barátaim — keblök áthatva fejleménydús korunk buzdító eseményeitől, mi ellenállhatatlan hatalommal ragad békés magányból a baj mezejére — csüggedő kedélyvel ülénk kertem árnyékában. Beszédünk tárgya Erdély és ismét Erdély vala. Ha bekalandozók is néha eleven vitában széles e világot, csakhamar visszatértünk, honnan vigasztalást keresve kiindulánk, a nyugovó hazába. Bármerre vetők szemünket, mindenütt részvétlenség. elvonulás, lankadtság, tespedés s, mi ezeknek szülötte, hanyatlás mutatkozik. És midőn kifáradva elcsüggedünk, csak egy véggondolat mosolyga a távolban, mely villanyerővel új reményt fuvalt elsötétült kedélyünkbe: az unio. «Csak élet, csak mozgás, mely, ha eleinte tévirányt veszen is, de útba igazul! Csak e kora vénhedés ne, csak e síri csend ne!» Sőhaj ánk minduntalan.»¹

Abban a kis baráti körben, mely 1841 nyarán Kovács Lajos otthonában oly elszántan készült a politikai küzdelemre, a házi gazdán kívül br. Kemény Zsigmond s Szentiványi Mihály játszottak vezérszerepet. Az események nem engedtek sok időt a tétovázásra. Az ősz elején megindult a követek választása, az utasítások készítése, november 15-én pedig megnyílt az országgyűlés. A baráti szövetség tagjai közül csak Kovács Lajos

¹ *Erdélyi Híradó*. 1842. febr. 22-iki szám.

jutott be az országgyűlésbe, de ő is csak 1842 márcziusában foglalt ott helyet, mint Gyulafehérvár követe. Két eszköz maradt tehát eszméik terjesztésére: a megyegyűlés és a sajtó.

Kemény Zsigmond is első jelentősebb nyilvános szereplésének színhelyéül Kolozs megyének 1841-ik évi októberi gyűlését választotta. A követi utasításokkal kapcsolatban két eszméjében szólalt fel. Mindenekelőtt Erdélynek olyan hírlap-irodalmat kívánt, mely egy alko mányos nemzet méltóságának megfelel s a nagy reformkérdések megvitatására alkalmas. Másrészt döntő jelentőségűnek tartotta az országgyűlés tárgyalásainak rendjét, s a rendszeres bizottságok munkálataival szemben a szemelvényi tárgyalás mellett izgatott.¹ Ez a bemutatkozás eltért a régi erdélyi chablontól, az ellenzéki ifjúságnak szenvedélyes kirohanásaitól, de tiszteletet ébresztett s méltó bevezetése volt egy nagyszabású alkotó politikának. Az ifjú politikus meg légedhetett első nagy sikerével. Kovács Lajos emlékezése szerint Kemény Zsigmond ékkor még teljesen rendelkezett az élő szó hatalmával s természetének idegességét sokkal inkább le tudta győzni, mint későbbi politikai pályáján.² Hévvvel előadott beszéde mély nyomot hagyott a hallgatóság lelkében s nemcsak a megyei gyűlésnek adott irányt, hanem a megyeház falain túl is hatott.

Leginkább belevetette magát Kemény Zsigmond a politikai mozgalmak forgatagába, mikor 1842 elején barátaival együtt átvette az *Erdélyi Híradó* irányítását. Ez időpontra ezelőz maga is 1842-ik évi szeptember 30-iki cikkében e sorokban: «Pár nap híján kilencz hava, hogy a napi irodalom útján törekszünk töredékeny erőnkkel a korkérdések megoldásához járulni». A lap szerkesztője névleg Méhes maradt, a szerkesztés gondjait azonban br. Kemény Zsigmond, Kovács Lajos s Szentiváni Mihály osztották meg egymás között. A baráti szövetséghez Erdélynek legtekintélyesebb írói csatlakoztak, köztük: gróf Teleki Domokos, Brassai Sámuel, Kriza János, Krizbay Miklós, Ocsvai Ferencz, Vida Károly. Több nehézséget okozott a cen-

¹ *Erdélyi Híradó*. 1841. Második félév. 28—30. sz.

² Beksics Gusztáv: *Kemény Zsigmond, a forradalom s kiegyezés*. 1883. 26. l.

surá ¹ s a vidéki levelezők megbízhatatlansága, de a lap politikájának tulajdonképeni hordozói a vezércikkiek voltak. Ezeket rendszeren a szerkesztőség tagjai írták.

Szentiváni különösen a merész s elmés támadásokhoz értett, ötleteinek állandó céltáblájául a szász nemzetet választotta. Az *Erdélyi Híradó* melán öltött gyászt 1842 december 12-én, a szép tehetségű szerkesztőársnak korai halála alkalmával. Kovács Lajos kitűnően ismerte a földbirtok és úrbér viszonyait, a népjogoknak rettenthetetlen híve volt, de mint a megyei intézmény tisztelője, gyakran megfélemedezett szülőmegyéjéért Erdélyről; kivált 1843-ban foglalták le figyelmét és idejét a szatmármegyei pártharczok.

Az *Erdélyi Híradó* alapjellemét leginkább Kemény Zsigmond egyénisége adta meg. A legtöbb vezércikket ő írta, 1843-ban hosszú ideig pusztán az ő vállára nehezedett a szerkesztés munkája. Dolgozatai rendszeren több számra terjedő tanulmányokká szélesültek. 1842-ben 104 szám közül negyvenegybe Kemény adott vezércikket. Ezeknek címei a következők: *A codificatio és historiai oskola* (1., 2., 3. számban), *A választási jogok cseréje felől* (7., 8., 9. sz.), *Némi keletkező kórjelek felől s Utóhangok kórjeleink felől* (12., 13., 14. sz.), *Helyhatóságainkban szőnyegre kerülendő kisebb és nagyobb tárgyak felől* (24., 25., 26. sz.), *A tisztújítás kérdése legújabb kapcsolatban* (28., 30. sz.), *Adónkról* (40., 41., 43., 44., 45., 46., 47., 48., 49. sz.), *Kőrösi Csoma Sándor. Necrológ.* (58. sz.), *Állapotunkról* (63., 65., 67. sz.), *Néhány cikk saját ügyünkben* (73., 74., 78. sz.), *A Pesti Hírlapnak «A testvérhon» című vezércikkéről* (79., 80. sz.), *Nyelvünk ügyében* (82., 83., 85., 86., 87. sz.), *Szemelvényi eljárásunk felől* (92., 93., 95., 96. sz.), *Még egyszer nyelvügyünkben* (102., 103., 104. sz.). 1843-ban ritkábban jelölte meg Kemény hírlapi munkáit saját nevével, de 52 szám közül húszban az ő tollának nyomára bukkanunk. Ez évi munkásságának eredményei a következő dolgozatok: *Bevezetés br. Wesselényi Miklós leveléhez* (3. sz.), *Feljegyzéseink új sora* (10. sz.), *Visszatekintés a lefolyt*

¹ A censura kifogásait az *Erdélyi Híradó* ellen az Országos Levéltárnak erdélyi kormányzati iratai tartalmazzák az 1842. évi 500., 721., 2534., 2819. számok alatt.

országgyűlésre (16., 17., 18., 19. sz.), Magyarország életkérdése (25. sz.), Vallomások (27., 28., 29. sz.), Nyilatkozat és felszólítás (33., 34., 35. sz.), Két jelenet figyelmünkre méltó (40., 42. sz.), Királyföld – Szászföld (43., 44. sz.), Szemle (45., 46., 47. sz.)¹

¹ Kemény Zsigmond munkásságát az *Erdélyi Híradó* 1843-ik év-folyamában csak következtetés útján állapíthatjuk meg, minthogy cikkei rendszeren névtelenül jelentek meg. Első dolgozata a Wesselényi Miklós leveléhez fűzött bevezetés a 3. számban. Kemény szerző voltára mutat Wesselényi jellemzésében a titáni tettek és szenvedések szembeállítása; a korteskedésről szóló röpirat is Wesselényi titáni egyéniségének emberi és polgári fájdalmait emlegeti. A rövid bevezető sorokban igéri Kemény, hogy a levélre vonatkozó észrevételeit a *Visszatekintésekbe* fogja szőni. Erre vonatkozólag értesíti olvasóit az *Erdélyi Híradó* a 4. számában, hogy az, ki a mult számban jelentette a *Visszatekintéseket*, tollát kiejtve kórágban vesztegel s csak később válthatja be ígéretét. Az ígért visszatekintés tervét adja a 10. számban kiadott *Fejtegetéseink új sora* című dolgozat, mely a szoros kapcsolatnál fogva Kemény második cikkének tartható. Harmadik hírlapi munkája Keménynek a többször említett visszatekintés, mely a 16., 17., 18. számban ily címet nyert: *Visszatekintés a lefolyt országgyűlésre*. A 25. számban *Magyarország életkérdése* cím alatt a megyei vargások szigorú bírálatában a korteskedésről szóló röpirat alapgondolata bukkan fel; e cikk jellemző gondolatmeneténél és stílusánál fogva Kemény negyedik munkájának bizonyul. Kemény ötödik cikksora: *Vallomások* a 27., 28., 29. számban foglal helyet; az utolsó cikk alatt az író neve áll. A *vallomások* szerzője folytatja tovább támadását a szászok ellen a 33., 34., 35. számban a *Nyilatkozat és felszólítás* című dolgozatban; ezért mentegetőzik, hogy a germán fajjal ismét harcba keveredett. Hasonló módon újítja meg támadásait ugyanaz az író a 40., 42. számban *Két jelenet figyelmünkre méltó* cím alatt; ezt árulja el fejtegetéseinek élén azzal a kijelentéssel, hogy újra kénytelen a nyelvtusa ügyében megszólamlani. A cikk végén a szerző igéri, hogy a Szászföldre s Királyföldre vonatkozó vitáról a jövő számban nyilatkozik; e szerint tőle való a 43., 44. számban a *Királyföld – Szászföld* című cikksor. Keménynek kilencedik s az 1843-ik év-folyam első felében utolsó munkája *Szemle* címen K. Zs. aláírással jelent meg.

Kemény Zsigmondnak 1843-ik évi hírlapi munkásságára nézve több eltérést mutat Ürmössy Lajosnak *Erdély irányadó lapja* (1907) című könyve. Itt Kemény dolgozatai közül kimaradt a Wesselényi leveléhez írt bevezetés s a *Két jelenet figyelmünkre méltó* című cikksor; a *Királyföld – Szászföld* című tanulmányt Ürmössy egyaránt ismerteti Kovács Lajos és Kemény Zsigmond munkái között. Fentebbi fejtegetéseink után felesleges új bizonyítgatásokba bocsátkoznunk, annyival inkább, mert Ürmössy semmivel sem indokolja eljárását. Legfeljebb még azt említhetjük, hogy

Kemény Wesselényihez írt levelében azt tartja magáról, hogy készületlenül bukott a hírlapírásba.¹ Ha az újságíró feladata olvasóit a napi események rikító rajzával izgatni s a közönségnek vagy pártfőeknek hiúságát legyezni, akkor Kemény soha sem készült el az újságírásra. Lehet azonban a napi sajtónak magasabb hivatása is, mikor kutatja a kor szükségleteit, előkészíti a tömeget az eszmék megértésére s kijeleli az elveket, melyek a törvényhozásnak irányt adnak. Ily sajtó számára alig lehetne megfelelőbb egyént találni, mint Kemény Zsigmondot.

Kemény hírlapírói tevékenységéből három határozottabb gondolatkör bontakozik ki. Dolgozatainak első csoportja tulajdonképp az országgyűlés munkarendjének bírálata. Itt az *Erdélyi Hiradó* szerkesztője ugyanazokat az eszméket fejt ki gazdagabban, melyekért nem régen Kolozs megye gyűlésén szállott síkra. Izgatásainak célja itt is a legégetőbb reformok megvalósítása.

a kérdéses cikket azért sem írhatta Kovács Lajos, mert májusban, a cikkek megjelenésekor a szatmármegyei pártharcok elszólították Erdélyből.

Más tévedése Ürmössynek az, hogy a 37., 38., továbbá a 41. s végül a 49., 50., 51. számokból a *Közoktatás*, illetve *Népiskoláink statisztikája* és *A földbirtok szétporlásáról* című vezércikkeket minden magyarázat nélkül Kemény Zsigmond munkái közé sorolja. Úgy látszik, a tévedést a cikkek alatt levő Y jegy idézte elő. E betű mögött azonban határozott íróegyenység rejtőzik, ki főképp a háromszéki viszonyokról szokott az *Erdélyi Hiradó* számára értesítéseket küldeni. Leginkább leleplezi magát az Y jegyű író az *Erdélyi Hiradó* 1843-ik évi folyamának 29. számában a háromszéki közgyűlésről írt jelentésében. Itt említi, hogy a megyei rendek a háromszéki viszonyoknak torzított ismertetése miatt Y-t megakarták büntetni s már gyanúsítólag kiabálták Vida Károly nevét, de Y-t egyik barátja félrevonta. Az Y jeggyel ellátott dolgozatok szerzője tehát Vida Károly, ki a Ferenczy *Magyar írók*jában közölt életrajz szerint 1843-ban mint segédszerkesztő dolgozott az *Erdélyi Hiradó* számára. A kérdéses cikkekben alkalmazott természettani szóképek s közgazdasági szempontok teljesen összeillenek Vida Károly ismereteivel s írói tulajdonságaival. A tudós segédszerkesztő nem hiába tanulmányozta a külföldön a cukorgyártást, a *Népiskoláink statisztikájában* a népiskolákat úgy képzei, mint «a növényvilág valamely cukros terményének sejtzövegében bezárt edanyagot». Épp így Vida Károly közgazdasági érdeklődésére vall a földbirtok szétporlásáról szóló tanulmányban az intenzív mezőgazdaságnak, továbbá az ipar és kereskedelem fejlesztésének hangoztatása.

¹ Ferenczi Z.: *B. Kemény Zs. levelei Wesselényihez*. Irodalomt. Közl. X. 1900. 356. l.

Ezért óvja az országgyűlést a rendszeres bizottságoknak munkálataitól, az eszméknek mélységes sírjaitól, s ezért fosztogatja a sérelmi harcok nimbusát.

Minél inkább sikerült Kemény Zsigmondnak az országgyűlést alkotó munkára serkenteni, amál szükségesebbé vált a reformkérdések megvilágítása. Czikkeinek második csoportjában többször foglalkozott a legizgatóbb sérelmi ügygyel, a tisztújítással, majd hosszú tanulmányt írt az erdélyi adórendszer igazságtalanságairól. Végleges megoldásra egyik kérdésben sem számíthatott, csak minél előbb el akarta gördíteni az akadályokat az úrbéri viszonyok rendezése s a testvérhonnal való egyesülés elől. E két eszméhez tért vissza legtöbbször, ezek érdekében írta leglelkesebb sorait.

Hírlapi munkásságának harmadik részében szenvedélyes vádbeszédet hallunk a szászok ellen. Nemzeti féltékenységgel főképp ők akasztották meg a reformokat s lármájukkal ők veszélyeztették a törvényjavaslatok sorsát. Már 1842 végén két cikkben támadja őket Kemény, az 1843-ik év első felében pedig hónapokon át valóságos hadjáratot indít ellenük az *Erdélyi Híradó*-ban.

Valóban érdekes jelenség a fiatal hírlapszerkesztő egyénisége az erdélyi alkotmányos küzdelmek történetében. Olyan, mint az omladékokra futó clematis, mely lila virágaival jótékonyan fedi el a pusztulás szomorú jeleneteit. A feltűnő egyéniség különös keveréke a bölcseledő államférfiúnak, a mély kedélyű költőnek s a kiváló írótehetségnek.

Kemény Zsigmond politikája magasan emelkedik ki az erdélyi párttusák világából. Ott, hol a három nemzet, a felekezetek és családok kicsinyes érdekekért bocsátották árúba az alkotmány legbecsesebb kincseit, az ifjú vezércikkíró bölcseleti eszmék magaslatáról tekint hazája sorsára. Gondolkodása ellentéte a XVIII. század rationalismusának, inkább megegyezik a XIX. század első felének történeti világnézetével. Nem hisz az emberi észről kigondolt elméleteknek, a törvénycodexeknek mindenhatóságában, nem ismer csodatevő szert, sem államformát, mely minden körülmények közt alkalmazható volna. Hírlapi dolgozataiban az emberiség mint örökké fejlődő valóság szerepel; hasonlóképp a politikai élet is örökös változás, mely-

ben az okoknak végtelen tömege rejtőzik az események rétege alatt. Ily gondolatok szemüvegén keresztül nem nagy különbség látszik az igazi politika s a történelem bölcselete közt. Kemény politikai eszményképeit is történeti eszméi színezik. A francia és angol kormányrendszer közül rokonérzése határozottan az utóbbihoz vonzza. A francia zsarnoki központi hatalom talán megfeleltethetett a XVIII. századi bölcsélet kiesztelt tanainak, az *Erdélyi Híradó* szerkesztője azonban szívesebben gondol a szigetbirodalomra, hol a fennálló rend alapja a független közvélemény. Meggyőződése, hogy a képviseletivel párosult helyhatósági rendszerben érvényesülhetnek legösszehangzóbban a politikai tényezők.

Kemény Zsigmond többször nevezte magát a történelmi iskola hívének, ezzel a meghatározással azonban csak a kor uralkodó szelleméhez való kapcsolatát jelezte. A történelem tisztelete nála nem az a romantikus sovárgás, mely aranyos köddel vonja be letűnt korok tévedéseit, inkább szigorú bírálat, mely kíméletlenül leplezi le a multat. Az ifjú báró Kemény méltán kelthetett feltűnést, mikor őseit a néptömegek elnyomásával vádolta. Szemében nem volt tekintély a mult idők moha. Az *Approbata* rendelkezéseivel szemben több a gúnyja, mint az elismerése. Nincs mentsége az erdélyi megyei élet bírálatában az osztályszellem számára sem, mely a kiváltságok védelmében évtizedeken át mindent feláldozott. S hogyan tudna lelkesedni az erdélyi alkotmányért, a kormányoknak törékeny játékszeréért! Keményt épen történelmi tanulmányai választották el a sérelmi párttól, mely még mindig az elvesztegetett jogok visszakövetelésén merengett s áhítattal idézte az *Approbata* paragraphusait. Felfogása szerint az erdélyi alkotmánynak csak egy feladata lehet, az unio megteremtése, s az erdélyi politikában minden útnak e cél felé kell haladnia. Ezért pártolt minden magánjogi reformot, ezért ébresztett rokonérzést a kormány iránt, mely szabadabb sorompót nyitott a sajtónak s a korkérdéseknek. A közjogi harcoknál inkább meghatotta lelkét az elnyomott osztályok sorsa, a gazdag és szegény közt megújuló polgárháború. Az emberies úrbéri törvényben Magyarország és Erdély egyesülésének új zálogát látta. Így kapcsolódtak Kemény Zsigmond politikájában a szabadelvű gondolatok Erdélynek s a magyar-

ságnak sorsával. E mély értelmű kapcsolatra maga figyelmeztette olvasóit, mikor visszatekintve a lefolyt országgyűlésre, azt hirdeti, hogy Erdély jövődje nem egyedül Erdélyé, hanem «Magyarhoné, a magyar fajé, vérünké egyszersmind».

E politikai eszmevilágnak nem annyira elemeiben, mint inkább összetételében van eredetisége. Úgy tetszik, mintha valamely logikus elme a végső következményeket vontat volna le Wesselényinek faltörő politikai kalandjaiból, Bethlen János eselszövéseiből s Kemény Dénes sérelmi diadalaiból. Egészen új az eszmék kötőszöve, az *Erdélyi Híradó* szerkesztőjének bölcséleti világnézete. Kemény többször említi czikkeiben Kossuth nevét s egy-egy megjegyzésben vagy mondatban szívesen ad kifejezést tiszteletének, mindazáltal politikája sokkal rokonabb Széchenyi gróféval. Mindkettőnek vezérgondolata a magyar faj megmentése; míg azonban Széchenyi sejtelmes hivatása érzetében a végtelenség számára akarja nemzetét megmenteni, addig Kemény századának történelmi felfogásán keresztül ítéli meg nagy feladatát. Mindkettő küzd a mult regényessége ellen, s a ködös ábrándok helyett a jelen feladataira figyelmeztetik nemzetüket; míg azonban Széchenyi előtt a nagy reformtervek mellett az ipari vállalatoknak széles tere állott nyitva, Kemény a legszükségesebb reformokkal is beéri. Még eszközeikben is van egyezés. Mindkettő a közvéleményt akarja meghódítani, s mindegyik többre becsüli e célból a sajtót, mint a meggyét. Kemény vállalkozása szükségszerű terméke az ifjú államférfiú egyéniségének s a kisszerű, bonyolult erdélyi viszonyoknak. Nem oly merész e politika, inkább a helyzethez simuló, nem oly reformátori, de nem is kockázatos, több benne a bölcséleti elem, mint a gyakorlati, több benne a bírálat, mint az izgatás.

E bölcselkedő államférfiúnak fő ereje a dolgoknak jól felismert logikájából fakadt, de gondolatainak jelentőségét írói egyénisége adta meg.

Kemény nem rendelkezett azzal a megdöbbenő hatalommal, melylyel a híres izgatók lázba tudják ejteni a néptömegek szenvedélyét. Hiányzott belőle mind a hiszékenységek, mely ön-maga is szívesen ámul, mind a cynismus, mely hit nélkül ámt, mind az a merészség, mely okoskodás nélkül száguld végig a

tátongó mélységek fölött. Az *Erdélyi Híradó*nak fiatal szerkesztőjét tanulmányai, éles ítélő ereje s finom erkölcsi érzéke az elemzés művészetére utalták. Bérczes hazájában senki sem tudta jobban felkutatni az eszméknek titkos kapcsolatait s a politikai események tényezőit, mint ő. Képzete mérőónként száll alá a jelenségek mélységébe, hogy kétségtelen biztossággal állapítsa meg a valóságot. Így, mikor nagy tanulmányában az erdélyi adóügyet fejtegeti, nem igéri, hogy javaslata paradicsomi boldogságot varázsol a földre; e helyett azokat a hatásokot nyomozza, melyeket az igazságos rendezés az erdélyi társadalomnak erkölcsi, gazdasági s politikai viszonyaiban fog előidézni.

Az elemzés veszedelmétől megóvták Keményt sokoldalú ismeretei, melyek magas szempontokhoz juttatták. Így látta a rendszeres munkák s a szemelvényi eljárás közötti ellentétben a codificatio s a historiai iskola küzdelmét. Így ítélte meg az erdélyi tisztújítás reformját a francia s az angol igazgatás elvei alapján. Ily ellentétes lelkierőkből fejtett ki az a tárgyiaság, mely Keményt a nagy politikai átalakulások közepett a jelennek történetírójává avatta.

Az elemzés művészete azonban Kemény Zsigmond cikkeiben nemcsak nemes kötelességérzet, hanem sokszor a kiábrándult lélek vallomása. A ki folyton az eszmények valóját keresi s a csalóka látszatot tépi szét, gyakran többet veszít, mint nyer. Így járt az *Erdélyi Híradó* szerkesztője is. Mily hiábavalónak látja saját politikai hatását! Avagy a legmélyebb államférfiúi elhne is nem délibábot kerget-e, s terveit nem hazudtolják-e meg az elhintett okok következményei? S tehet-e valamit a napi sajtó, mely a rohanó eseményeknek nem annyira lejárató kereke, mint csak óramutatója? Kossuth talán hosszú életének alkonyán sem jutott el oly sötét kételyhez, a minővel Kemény Zsigmond pályáját kezdte meg. Részben az örökös elemzés űzi el Kemény hírlapi munkáiból a derűt. Maga mondja, hogy neki sem mosolygott bölcsője felett a humor istene.

Minden komorsága ellenére volt e bonczolgotó s tárgyiaságra törekvő egyéniségben valami titkos vonzóerő. Az ifjú lapszerkesztő nem tartozott azok közé a pedáns írók közé, kiknek sivár szelleme a rendet önmagáért szereti. Mint az álmódózó

vándort valamely regényes kilátás, őt is gyakran vont a mellék-ösvényekre egy-egy borongó hangulat, kedves emlék, vagy mély értelmű gondolat. A rendetlenség, mely gondolatainak menetét így megzavarta, átterjedt a szókötésekre és itt-ott homályt, nehézkességet hagyott hátra az aránytalan mondatokban. Az előadás e ziláltsága azonban tulajdonképen mély kedély és költői képzelet nyilatkozása, mely néha elfáradva a politikai harcok között, távoli mezőkre, a költői alkotás művészete után vágyódik. Költői képzelete rakta tele czikkeit azokkal a színes képekkel is, melyek az elvont gondolatot érzékítették meg. E képekhez az ifjú publicistának bő anyagot szolgáltatott a természet, tudomány s művészet, úgy hogy olvasói gyakran inkább csodálták, mint követték gazdag képzeletét.

Keménynek első jelentősebb politikai szereplése hasonlított Széchenyi pályájának azon részéhez, melyben a nagy reformátor lépteit barátai s ellenfelei egyaránt gyanakvó szemmel kísérték. A conservativok nem láttak mást a lapszerkesztő báróban, mint felforgatót, ki rajongva dobja a tűzcsóvát az ősi alkotmány épületébe. Félreértés volt része gyakran saját pártja, az ellenzék részéről is. Különösen a sérelmi politikusok nem tudták neki megbocsátani, hogy büszkeségük tárgyát, a zajos sérelmi ostromok dicsőségét, oly kegyeletlen kézzel tépdeste meg. Wesselényi Miklós az *Erdélyi Híradó*hoz intézett levelében figyelmeztette a szerkesztőséget a veszedelmes irányra, s Keménynek egész cikk sorban kellett nézeteit tisztáznia.¹

A pártok ellenérzése nyílt ellenségeskedésben tört ki Kolozs-megye gyűlésein, melyekre Kemény Zsigmond 1842-ben szorgalmasan látogatott el. Egyszer a haladás ellenségei vádolták Keményt lázítással, máskor meg ő állította, hogy a conservativok anarchiát idéznek elő az állam életében. Éles ellentétbe került a nyári közgyűlésen unokabátyjával, a sérelmi politika fővezérével is. Az úrbéri kérdésnél Kemény Dénes a conservatívabb álláspontot védelmezte, míg Kemény Zsigmond Erdély számára egyedüli menedéket a szabadelvűségben látott. A szellemi párba nem akadályozta meg Kemény Zsigmondot abban, hogy rokonát

¹ Wesselényi Miklós levele az *Erdélyi Híradó*hoz. *Erdélyi Híradó*. 1843. 3. szám.

az ellenzék legnagyobb hatású szónokának nevezze, de lassanként mindinkább elszakadt a sérelmi korszak képviselőjétől.

Ha azonban Kemény Zsigmondot bántotta az erdélyi pártok kicsinyes szelleme, joggal panaszkodhatott a kormányra is. A kormány szívesen látta a szabadelvű publicistát a magánjogi reformok terén, melyekre Kemény Ferencz báró, az országos elnök, megnyitó beszédében hívta fel az országgyűlés figyelmét, de tartott az *Erdélyi Híradónak* merész politikájától, a nagy eszmésurlódástól, mely mögött a forradalom rémét sejtette.

A zavaros pártviszonyok miatt Kemény politikai sikerei nem lehettek arányban kiváló egyéniségével. Részben az ő érdeme, hogy az erdélyi ellenzék a sérelmi harcokban mértéket tartott s a reformkérdések terén Magyarország nyomdokait követte. Nagy része volt az erdélyi közvélemény átalakításában, a szabadelvű reformok előkészítésében. Legkiválóbb politikai sikere mégis az, hogy az országgyűlés főképp az ő izgatásaira vetette el a tanácskozások nyűgét, a rendszeres bizottságok munkálatait, s szemelvényekben tárgyalta a legfontosabb reformokat.

Mindazáltal e sikerek eltörpültek a csalódások mellett. Hiába beszélt Kemény Zsigmond az *Erdélyi Híradóban* pártfegyelemről s egységes taktikáról, a közjogi tusák eredménytelenül rabolták el az országgyűlés idejét. Bécsben sem akarták a sérelmi viták befejezését, s a magyar nyelv és tisztújítás ügyében felküldött törvényezikkek torzítva kerültek vissza. Csak az országgyűlés vége felé sikerült a rokon elemeket egy zászló körül tömöríteni, ekkor a törvényhozás üdvös javaslatokat is készített főképp az úrbérre vonatkozólag, de hasztalan kérte megerősítésüket. Így Kemény Zsigmond is csak azzal vigasztalhatta magát, mivel a kormányzó nyugtatta meg búcsúbeszédében a zaklatott kedélyeket, hogy az elhintett politikai eszmék a fejlődés magvait rejtik magukban.

A csalódás nyomai mind határozottabban jelentkeznek az *Erdélyi Híradónak* 1843-ik évi folyamában. Miután február negyedikén az országgyűlés széteszlott, az erdélyi politikai élet is visszasülyedt régi mozdulatlanságába. Ezentúl Kemény is mind inkább óvakodott az életbevágó kérdések bolygatásától s hónapokon keresztül a szász röpiratok érveit czáfolgatta. Elkedvetlenedésének egyik oka betegeskedése is volt. Az *Erdélyi*

Hiradó január 13-án jelentette, hogy szerkesztője ágyban fekvő beteg, Malom Lujza levele szerint pedig Keményen még márcziusban is nagyon meglátszottak a hosszú betegség nyomai.

Kemény szerkesztői pályáját valójában mégis a kormány ellenérzése s az apró cselszövések szakították meg. Ezekben látta maga is az ellene működő titkos erőket.¹ A kormánykörökben egyre gyanusabb hírek keringtek róla. Így az erdélyi udvari cancelláriához az a feljelentés érkezett, hogy Kemény és Kovács Méhestől az *Erdélyi Hiradót* meg akarják venni. A vizsgálat nem tudta a terv valóságát megállapítani, de mindent elkövetett megvalósulása ellen.² Az egyik Bécsbe küldött jelentésből még rosszabb indulat szól; e szerint az *Erdélyi Hiradó*ban folyton büntetendő irányú czikkek jelennek meg.³ Az egész hajszából kitűnik, hogy a kormány az ellenzék erősségét támadta Keményben és Kovácsban; egyúttal az is világos, hogy Méhes és az ellenzék gyengének bizonyult a hatalom nyomásával szemben. Keményt — mint Wesselényinek írta — nem rettentette volna meg a kormány haragja; saját szavai szerint főkép Méhesnek s elvbarátainak túlzott óvatossága indította visszavonulásra, kik az *Erdélyi Hiradó* számára a merész reformok helyett inkább keresték az arany középútat.⁴

Az *Erdélyi Hiradó* olvasóközönségét június 6-án egyik czikke elején értesítette Kemény, hogy a kik a szerkesztőnek a hírlapvezetésben másfél évig segédei voltak, a félév végével vissza szándékoznak vonulni. Egy héttel később Méhes jelezte a nagy veszteséget, mely lapját Kemény és Kovács távozásával éri; június végén pedig a két szabadelvű szerkesztő kilépett az *Erdélyi Hiradó* kötelekéből.

¹ Ferenczi Z.: *Kemény Zs. levelei Wesselényihez*. Irodalomt. Közl. X. 1900. 357. l.

² Jakab Elek: *Az erdélyi hírlapirodalom története*. 1882. 78., 79. l.

³ Orsz. Levéltár. Erdélyi udvari kancelláriai elnöki mutatók. 1843.

⁴ Papp Miklós: *Kemény Zs. levele Wesselényihez*. *Életképek*. 1876. 46. sz. 410. l.

II.

Korteskedés és ellenszerei.

Minél kimerültebbnek látszott az erdélyi társadalom a meddő országgyűlési küzdelmek után, annál nagyobb mozgalmak indultak meg a magyarországi politikai életben. A nyugtalanságot egyre szította a *Pesti Hírlap*, mikor a reformeszméket a költői képzelet csábító színeivel vonta be. Még inkább fokozta az izgalmat a *Kelet népének* megjelenése s az a megdöbbenő irodalmi harc, melyben Széchenyi István multjának minden erköcsi tőkét kockára vetette. Az utolsó országgyűlés óta Kossuth egyéniségének varázsa félelmes arányokban bontakozott ki, bár a pemzet nem felejtette el sem Széchenyi sötét jóslatait, sem a conservatív párt vezérének, Desseffy Aurélnak, tüneményes pályáját. Ily izgató jelenségek korbácsolták fel a pártszenvedélyeket, s az ellentétek már veszedelmes villongásokban törtek ki, mikor a királyi körlevél 1848 május 14-ikére országgyűlést hirdetett.

Kortoslármától visszhangoztak áprilisban a magyarországi vármegyék. A conservatív párt a köznemességnek műveletlen részét használta fel önző céljainak eszközéül. A megvesztegetett tömeg sok helyt mint martalóc csapat rontott a megyei székhelyekre, hogy az utasítások készítésénél s a követválasztásoknál a nem-adózás elvét juttassa diadalra. Az érveket ólmos bot, puska, tűzcsóva helyettesítette. A megyeház környéke valóságos csatatérre változott, hol lerombolt falak, összezúzott bútorok, sebesültek s holtak jelezték a vad szenvedélyek tombolását. Így féktelenkedett a köznemesség Zalában, gyujtogatott, gyilkolt, úgy hogy Deák nem fogadhatta el a vértől szennyes megbízást, s az országgyűlésnek le kellett mondania az ellenzéki vezér bölcs vezetéséről. Borzasztó események színhelye volt Nagykároly is. Az április 20-iki választás idején megszűnt minden vagyon- és személybiztonság, s míg az ostromlott megyeházban folyt a választás, az utcákon bős csapatok rohantak egymásra. Kovács Lajos tudósítása, mely az *Erdélyi Híradónak* több számán keresztül húzódott, a rémregényeknek legizgatóbb helyeivel vetekedett.

Kemény Zsigmondot megdöbbenettette a nyers erő térfog-

lalása. A magyar alkotmány megrendülése egyszerre mindazt veszedelembé sodorta, miért az ifjú lapszerkesztő oly elszántan küzdött: a két testvérország egyesülését, a magyarság jövőjét. Úgy látszik, Kemény a megyei rendszer valójába akart pillantani s ezért látogatott el Magyarországra. Szerkesztőtársával, Kovács Lajossal együtt láthatta a szatmármegyei anarchia kitörését, melynek gyászos jeleneteit — Pap Endre emlékezése szerint — 1841 végén szemlélte először közvetlen közelből.¹ 1843 tavaszán járt Bihar megyében is. Egyik júniusi vezérczikében maga mondja, hogy nemrég Magyarország némely részében fordult meg s több befolyásos egyénnel találkozott.² Talán ő is ott volt a lelkes tömegben, mely Beöthy Ödönt Nagyváradon követte kiáltotta ki; talán ő is gyönyörködött abban az emelkedett szellemben, mely május elsején a biharmegyei utasítások tárgyalását áthatotta. Annyi bizonyos, hogy május 10-én Nagyváradon időzött. Másrészt az itt papírra vetett gondolatai közeli rokonságban állanak azzal az indítvánnyal, mely Bihar megye gyűlésén hangzott el, s mely a zavarások ellenszerül a megyék rendezését s főkep a képviseleti rendszert ajánlotta.³

Kemény gondolkodását úti benyomásai kiragadták a kicsinyes erdélyi nemzetiségi tusák köréből. Már az *Erdélyi Hiradó* vezérczikkeiben a maradi szellemű erdélyi megyéktől féltette a haladás ügyét,⁴ majd meg a megyei kicsapongásokat támadta, mint a véleményyszabadságnak legborzasztóbb ellenségeit.⁵ A magyarországi követválasztások borzalmai még inkább feltárták előtte a megyei élet örvényeit, s egy röpirat tervét érlelték meg benne. A politikai tanulmány tervrajza, melyhez Kemény saját megjegyzése szerint 1843 május 10-én Nagyváradon fogott, részint a korteskedésnek s a megyei rendszernek bírálata, részint a magyar alkotmányreform iránymuta-

¹ Pap Endre: Nyílt levél b. Kemény Zsigmondhoz. *Pesti Hírlap*. 1847. 951. sz.

² *Erdélyi Hiradó*. 1843. évfolyam. 46. szám, mely jun. 9-én jelent meg.

³ *Biharmegyei követválasztás máj. 7-én*. *Erdélyi Hiradó*. 1843. 40. sz.

⁴ *Erdélyi Hiradó*. 1842. 12. és 74. sz.

⁵ *Erdélyi Hiradó*. 1843. 25. sz.

tója.¹ Már itt feltűnik vezető gondolatként a képviseleti átalakulás eszméje. A vázlat készítője a census híve, de mint a történelmi iskola neveltje, a rendi alkotmánynak becsesebb elemeit is bele akarja vegyíteni a képviseletbe. Az írói terv éles ítélőerő alkotása volt, de a hírlapi viták s a szerkesztés gondjai között Kemény mégis félretette.

Időközben megnyílt Pozsonyban az országgyűlés s a királyi előadások második pontja a megyei kicsapongások megszüntetésére szólította fel a törvényhozást. A napi sajtó ugyan nem igen bolygatta a kényes kérdést, június közepén azonban megszólalt a *Pesti Hírlap*ban az, kinek legtöbb joga volt a megye bírálatához, b. Wesselényi Miklós. *Nemzeti kórállapot* című terjedelmes munkáját egy hónapig közölte a lap.² Valóban megható jelenség volt a nemzet jogainak harczoza, ki az alkotmányos szabadságot a nemzettel szemben védelmezi. Wesselényi nem is tudott régi rokonérzéseitől s a megyei ellentállás fényes emlékeitől szabadulni. A törvényhatósági rendszert, «alkotmányunknak ezen legdrágább kincsét», egyaránt féltette a kicsapongásoktól s a képviseleti átalakulásnak türelmetlen híveitől. A megyék teljes rendezését egyelőre nemzeti szerencsétlenségnek tartotta s a törvényes rendet magukkal a helyhatóságokkal akarta helyreállítani.

Wesselényi vészkiáltásában Kemény saját politikai aggodalmainak mására ismert; annál inkább csábította az eltérő következtetések elemzése. Maga említi a korteskedésről szóló röpiratában, hogy mihelyt a hírlapszerkesztés terhét lerakhatta a királyi előadások nyomán megindult hírlapi vita ösztönözte nézeteinek közzétételére.³ Az időpont, melyre e megjegyzés vonatkozik, az 1843-ik évi július eleje. Kemény Zsigmond ekkor vált meg az *Erdélyi Híradótól*, de sokkal inkább megszokta már a politikai harcok izgalma, hogysem pihenni tudott volna. Csak eszközeit változtatta, a hírlapi

¹ *A korteskedés és ellenszerei* című röpirat tervrajza B. Kemény Zs. hátrahagyott munkáiban jelent meg (1914.).

² A munka első része jún. 15-én, az utolsó, hetedik cikk jul. 16-án jelent meg.

³ *Korteskedés és ellenszerei*. Első füzet. 1843. 86., 87., 88. l.

ezikk helyett a politikai tanulmány formáját választotta. Ily módon a kezdetleges irodalmi viszonyok között többet kockáztatott, de legalább megszabadult azoktól a korlátoktól, melyek a napi sajtóban folyton megakasztották gondolatainak röptét. Tanulmányának alapja a nagyváradi tervvázlat volt, mely munka közben több változáson ment keresztül.

Kemény Zsigmond három részre osztotta s négy füzetre tervezte röpiratát, a négy közül azonban csak kettő jelent meg. Ily címmel: *Korteskedés és ellenszerei*.¹ Az első füzetben az egész július hónapban dolgozott. Már augusztus 11-én jelezte az *Erdélyi Hiradó*, hogy a füzet megjelenik, sőt mutatványokat is közölt a kéziratból.² A füzet megjelenéséről az augusztus 29-iki szám értesítette az olvasókat.

Az első füzet a tanulmány első és második részét foglalja magában. Az első rész leginkább alkalmazkodott az eredeti tervhez. Itt festette az író a korteskedés romboló hatását: kimutatta, minő veszedelmekbe sodorja a lélekvásárlás a magyar közéletet, a törvényhatósági rendszert és a haladás ügyét. A második részben a megyei visszaélések megszüntetésére vonatkozó javaslatok kerültek volna vizsgálat alá, de a szerző csak Wesselényi hírlapi cikkeit elemezte és bírálta.

Kemény — mint az *Erdélyi Hiradó* augusztus 29-én ígérte is — a legrövidebb idő alatt akarta tanulmányának folytatását közzétenni, azonban az ígéretnak nem tudott megfelelni. A késedelmet közbejött gyöngélgedésével mentette, mely néhány hétig kiragadta kezéből a tollat. Saját vallomása szerint, mielőtt röpiratának második füzetét megkezdette, a kerületi választmány már bevégezte a megyei kihágásokról szóló munkálatait. Ezekről az *Erdélyi Hiradónak* szeptember 26-iki számából értesülhetett, úgy hogy legfeljebb októberben vehette fel a tanulmánynak elejtett fonálát. A sok zavaró körülmény ellenére a füzet november végén mégis elkészült. Csak így sorozhatta az *Erdélyi Hiradónak* deczember 19-iki száma a röpirat második füzetét a legújabb irodalmi termékek közé.

¹ *Korteskedés és ellenszerei*. Első füzet. 1843. 8-ad rétt, 120 lap. — Második füzet. 1844. 133 lap.

² A mutatványok az augusztus 11-iki, 64-ik számban kezdődnek s a 65., 66. és 68. számokban folytatódnak.

A második füzet a tanulmány harmadik részébe vezet. Itt már egészen felbomlott az egykor megállapított rend, s a gondolatsorok mint kósza guerilla-csapatok vonulnak fel. A füzet élén egy törvényjavaslat áll, mely a tanácskozás és szavazás jogát a megyegyűléseken új qualificatiohoz köti. Az utána következő fejezetek főképp a képviseletnek egyik fajtája, az általános többség mindenhatósága ellen fordulnak s a kettős szavazati rendszer alapjait ingatják meg. Kemény maga beismeri, hogy röpiratának második füzeté a javaslatnak sok vonatkozását hagyta homályban. Elmaradt a legbecsesebb rész, a képviselet második fájának bírálata is, mely a közügyekben való részvételt határozott vagyonnal és értelmiséggel kapcsolja össze. A röpirat szerzője a felvetett kérdésekre a harmadik s negyedik füzetben akart feleletet adni. Még 1844 októberében a *Korteskedés és ellenszerei* harmadik és negyedik füzetének kiadásáról, mint határozott tervről beszél.¹ Már a Wesselényihez 1846-ban intézett levelében azt mondja, hogy a röpirat befejező részét megírta, de a sok félreértés miatt soha sem adta ki.²

Kemény gondolkodásának csak kiindulópontja volt a korteskedés, valójában sokkal nagyobb érdek, nemzetének jövője izgatta röpiratában. Tulajdonképeni célja a magyar alkotmány bírálata és reformja volt, s hol az egyik, hol a másik alkotórész adta meg tanulmányának alapszínét.

Vajjon a megye, nemzetünknek legféltettebb kincse, megérdemli-e azt a csodálatot, melylyel tisztelői veszik körül, vagy a nemzet ítéletét a régiség iránt érzett kegyelet vesztegette meg? Ez az a kérdés, melyet Kemény a kutatás legfinomabb eszközeivel akar megoldani. Itt-ott maga is alkalmazza a megyére az ellenzéki szónokoknak ékes szólásmódjait, de ezek oly laza kapcsolatban vannak politikai nézeteivel, mint a vakolatból készült, rococo izlésű czifraságok a falak anyagával. Keményt a történelem inkább gyanakvásra indítja az ősi in-

¹ Papp Miklós: *B. Kemény Zs. levele Wesselényihez. Életképek.* 1876. 414. l. 47. sz.

² Ferenczi Z.: *B. Kemény Zs. levelei Wesselényihez. Irodalomtört.* Közl. X. 1900. 357. l.

tézmény iránt, melyet a középkor szelleme teremtett. A mily lanyha a védelemben, ép oly kitartó a veszedelmes alkotórészek kifürkészésében. A megyének túlságosan megnövekedett hatalmát semmiképpen sem tudja az emberiség és nemzetiség valódi érdekeivel összeegyeztetni. A megye az utasításokkal a törvényhozás jogait bitorolja, a törvény végrehajtását megakasztja, a bíraskodás függetlenségét foszlányokra tépi s e mellett veszedelem idején semmi biztosítékot sem nyújt a nemzetnek. Mennyivel vészesebb ily hatalom, melyet semmi mérséklő erő nem fékez, a műveletlen s önző köznemesség kezében, mely sem a nemzetegységnek, sem a szabadelvű eszmének áldozatot hozni nem tud! Valóban Kemény mindenütt a mállás és bomlás jeleit fedezi fel a magyar állam életében. A nemzeti erények iskolája a szabadság sírjává omlott össze s az egységes ország helyén ötvenkét árnyékhaza föderalismusa alakult. Kemény elemzése megdöbbenítő, de mélyreható, kritikája kegyetlen, de biztos, rajza sötét, de igaz.

A szigorú bírálatban már benne rejlik a megye elítélése. Ki bízna milliók boldogságát ily ingatag alapra? Ezt a következtetést azonban Kemény nem vonja le ily határozottan, ezért politikai tanulmányaiban nincs is teljes összhang elemzései s reformtervei között.

Minthogy Kemény a megyei intézményben a robbanószereknek egész hálózatát fedezte fel, nem fogadhatta el Weselényi javaslatait, nem elégedhetett meg pusztán rendőri intézkedésekkel, melyek a korteskedést törvényes határok közé szorították volna. Ha a megyének végleges rendezését időszerűtlennek tartotta is, mégis kitűzte a célt, mely felé az alkotmány reformjának haladnia kell. Mi lehetett volna ez más, mint közjogunknak az európai műveltséggel való összeegyeztetése, a tiszta képviseleti rendszer megvalósítása? E nagy eszménykép mellett gyakran közelebbi feladatait is felejtí. Így az a törvényjavaslata, mely a megyegyűléseken a tanácskozás és szavazás jogát határozott kornak, vagyonnak s értelmiségnek juttatja, talán alkalmas volna a képviselőválasztás szabályozására, de a megyeházákba oly vegyes és oly nagy tömeget bocsátana, mely a tanácskozást örökös zavarokkal akasztaná meg.

Kemény minden lépést becsesnek tart, mely a képviselet-

hez közelebb visz. Ezért akarja az országgyűlés tekintélyét emelni s a megyei zavargásokat törvényhozás útján korlátozni, ezért akarja a megye tanácskozó termét a szabadabb szellem előtt megnyitni. Azonban, mint a fokozatos haladás híve, minden rázkódásnak s felforgatásnak ellensége. Így lopózik javaslataiba s tervezetéseibe az óvatosság s ingadozás. Röpiratában számot vet a helyzet nehézségeivel, homályban hagyja a megye és képviselő kapcsolatát, nem nyirbálja meg a megye jogait s nem biztosítja a törvényhozás egységét és függetlenségét. Közjogi tanulmányának jelentőségét nem is reformterveinek tökéletessége adja meg, főérdeme az, hogy a képviselői rendszer valójába világított s megállapította a rendszer elemeinek értékét.

Kemény politikai eszméi oly sokféle érdekbe ütköztek, hogy általános elismerésre semmiképpen sem számíhattak. Tág teret nyitottak a félreértéseknek a tanulmány ellentmondásai is. Még inkább megzavarta az író a hatást azzal, hogy tervét többször változtatta, munkáját pedig részletekben s töredékesen juttatta a közönség kezébe.

Az első füzet legtöbb rokonérzésre talált a conservatív párt lapjában, a *Világ*ban.¹ Külön vezércikk ismertette itt Kemény Zsigmond nézeteit s mesteri rajzait. A lap, hol Dessewffy Aurél gróf nemrég oly éles elmével magyarázta az állam és törvényhozás egységét, segítő társat fedezett fel a megyei mindenhatóság támadójában. A kétes értékű dicséret ferde világításba helyezte a röpiratot, úgy hogy Keménynek a második füzetben védekeznie kellett ellene.²

A második füzet hatásában is a rokon- és ellenérzések küzdöttek egymással. Az *Erdélyi Híradó*ban 1843 deczember 26-án Zeyk József, az erdélyi ellenzék kiváló tagja, foglalkozott vele. A tárgyas bíráló a végleges ítéletet felfüggesztette a harmadik füzet megjelenéséig s a tanulmány jelentőségét az államélet bonczolásában kereste. Annál nagyobb megütközéssel találkoztak Kemény közjogi fejtegetései a magyarországi ellenzéken.

¹ *Világ*. 1843. okt. 14-iki, 82. sz.

² *Korteskedés és ellenszere*. Második füzet, 1844. 71. l.

A megyei rendszer bolygatása teljesen ellentétben volt Kossuth politikájával, mely a megyének s a köznemességnek kiváló szerepet szánt a reformokban. Kossuth még Wesselényinek a megyei kicsapongásokról írt cikkeit is aggodalommal közölte a *Pesti Hírlapban* s az erősebb kifejezéseket javításokkal s szerkesztői megjegyzésekkel enyhítette. Mennyivel inkább ki-hívta ellenérzését Kemény Zsigmond röpirata! A *Pesti Hírlap* 1844-ik évi folyamának január 4-iki s 7-iki számaiban Kazinczy Gábor támadta Kemény tanulmányát *Kortések Magyarországon* című cikkében.¹ A bírálatban már a szóvirágok uralkodnak: a köznemesség a nemzeti élet szíve, s a tömeg lelkesülése az erőnek illata. A *Pesti Hírlap* kritikusa szerint csak a rövidlátó elmélet tarthatja a nyers erőt lelkiismeretlennek s a jogérzet kitöréseit lázadásnak. Úgy látszik, Kazinczy Gábor cikke a *Pesti Hírlap* szerkesztőségének s az egész ellenzéknek hangulatát fejezte ki. Kemény maga említi egyik későbbi levelében hogy pártjának legjelesebb tekintélyei békétlenkedtek rá, s köztük Wesselényi jól lehordta a röpiratot Zeyk József előtt.² Annál jelentősebb érdeklődéssel fordult gróf Széchenyi István az ifjú publicista egyénisége felé s 1844 február 1-én Tasner Antalhoz intézett levelében élénken kérdezősködött fölöle.³

Azok a politikai elvek, melyekért Kemény Zsigmond röpiratában szállott síkra, jórészt kiállották már a francia politikai küzdelmek tüzét. Pulszky Ferencz az *Életem és korom*-ban írja, hogy a negyvenes évek magyar ifjúságát teljesen meghódította a francia szellem, különösen Lajos Fülöp korának fényes irodalma.⁴ Gyulai Lajos gróf naplója is bizonyítja,

¹ A *Pesti Hírlap*nak 1844. jan. 4-iki s jan. 7-iki 314. és 315. számaiban a *Kortések Magyarországon* című cikk alatt K. G. betűk mellett *Berettő* áll. Mindez Kazinczy Gáborra mutat, ki Berettőn született és lakott. A *Honderű* is említi 1844. jan. 20-án, hogy a *Pesti Hírlapban* Kazinczy Gábor bírálta Kemény Zsigmond röpiratát.

² Ferenczi Z.: *B. Kemény Zs. levelei Wesselényihez. Irodalomtört.* Közl. X. 1900. 357. l.

³ *Gr. Széchenyi István levelei.* A. M. T. Akad. megbízásából kiadta Majláth Béla. III. 1891. 244. l.

⁴ Pulszky Ferencz: *Életem és korom.* Második kiadás. I. 1884. 228. l.

mily sok erdélyi embert vonzott a francia műveltség a negyvenes években Párisba.¹ Kemény is a párisi parlamenti tudósításokból s a francia publicisták munkáiból ismerte meg az alkotmányos élet lényegét. Politikai hitvallása nem valamely pártprogramon kisajátítása, de azért határozott rokonságban áll a francia doctrinairek törekvéseivel. Nagy hatással volt e párt Franciaország átalakulására; innen emelkedett 1840-ben a hatalom polczára Guizot, a kormány vezető szelleme is. Kemény szemét azonban nem a sikerek kápráztatták el, többre becsülte a doctrinaireknek erkölcsi bátorságát, bölcséleti világ-nézetét és elveit.

Ő is, mint tudós mesterei, egyik legszebb feladatának tartotta, hogy hazájában a képviseleti kormányrendszer lényegét és célját mindenféle anarchiával szemben biztosítsa. A francia doctrinairekkel együtt ellensége volt mind a forradalomnak, mind a reactionnak. Rá is illett az a jellemzés, melylyel Guizot emlékirataiban saját pártjának jelentőségét magyarázza meg.² Az ifjú magyar publicista is egyaránt elítélte a XVIII. századi rationalismus zsarnoki gőgjét s az emberi ész elnyomását; a haladás híve volt forradalom nélkül, tisztelte a jogokat a bosszú érzete nélkül.

A francia doctrinairek a közvetlen választáson építették fel a képviseletet s a censussal helyezték a politikai hatalmat az értelmes és független középosztály kezébe; egyúttal lankadatlanul küzdöttek az általános szavazati jog ellen, mely a tömegnek hazug uralmával csak a reactio számára emel hidat. Mindezek a gondolatok nem tükröződnek-e vissza a *Korteskedés és ellenszerei* című röpiratban? A magyar megyei kicsapongások szigorú kritikusa a számszerű többség elvében ép úgy forradalni elméletet lát, mint Guizot; ezért félti nemzetét az általános választójognak mindenféle fajtájától, még a kettős választórendszertől is. A legfonákabbnak tartaná azt a poli-

¹ Lásd Gyulai Lajos gróf naplóját az Erdélyi Museum-Egylet kéziratgyűjteményében, főképp az 1845-ik évi füzetben a márcz. 6-iki feljegyzést.

² Szalay L.: *Államférfiak és szónokok könyve*. II. Második kiadás. 1865. 336. l.

tikát, mely a pauperismust, a corruptiot s a műveletlenséget, vagy — más szóval — az ingatag tömeget tenné a magyar alkotmányos életben főtényezővé. Az a választójogi javaslat, melynek csak körvonalait vonta meg Kemény röpiratában, szintén a censussal akarja a művelt közvélemény szabadságát megvédeni. Kemény sokkal szabadelvűbb a jogkiterjesztésben, mint a francia törvény, de azért meggyőződése, hogy a census leszállításával a francia választórendszer reformja is megvalósítható alkotmányos úton.

Kemény nemcsak főbb eszméire nézve egyezett meg a francia doctrinairekkel, közösek voltak rokon- és ellen-érzéseik is. A *Korteskedés és ellenszereinek* szerzője lelkesedéssel ír a francia doctrinaireknek XVIII. századi nagy eszményképéről, Montesquieuról s tisztelettel említi a doctrinair rendszer alapítóját, Royer Collardt. Az iskolának azonban nem vak követője. Majd Talleyrandnak egyik állítását fogadja el, majd szívesen emlegeti Constant Benjamint, a francia baloldalnak nagyhatású publicistáját, s többször idéz Sismondi munkáiból, kit Constanthoz genfi emlékek s rokon elvek kötöttek. Legtöbb ellenérzést ébreszt benne Lamennaisnak communismusra hajló érzelgése s a legitimista pártnak rejtett célja.

Mindezek határozott jelei annak, mily nagy hatással volt Kemény politikai gondolkodásának elveire és módszerére a francia szellemi légkör. Kedvelt olvasmányai voltak a német szabadelvű íróknak, Rottecknek s Klübernek munkái is, de ezek nem vetekedhettek a francia irodalommal, hol az eszmék erejét a szellem és művészi forma varázsa növelte. A francia doctrinairek hatása csak színezte, gazdagabbá tette Kemény egyéniségét, de nem torzította el. Kemény a *Korteskedés és ellenszereiben* a hazai politikai viszonyokat a kor vezető eszméivel hozta kapcsolatba, a történelmi felfogást összeegyeztette a szabadelvűséggel, a francia doctrinairek módszerét költőiséggel alkalmazta, s a mily ki ünően elemezte a politikai jelenségeket, oly mester volt egy-egy művészi arczkép vázolásában. Ez eredeti és harmonikus egyéniség nem illett a magyarországi pártkeretekbe; egyik párt elméletinek, a másik túlságosan szabadelvűnek, a harmadik nagyon mérsékeltnek tartotta.

Kemény tulajdonképen már 1843-ban ahhoz a politikai társasághoz tartozott, mely 1844 közepén Szalay László, a *Pesti Hírlap* szerkesztője körül tömörült s mint magyar doctrinaire csoport a magyar alkotmányreform irányítását kezébe ragadta.¹ Az új pártnak csakhamar éreznie kellett, hogy a magyarországi politikai irodalom nem sokáig nélkülözhet oly kiváló írótehetséget, minő a *Korteskedés és ellenszereiben* nyilatkozott. Ez a gondolat vezette a Magyar Tudományos Akadémiát is 1843 október 7-én, mikor Kemény Zsigmondot első sorban röpiratáért választotta levelező taggá.²

Az Akadémia elismerésér kívül alig talált Kemény más mozzanatot, mi politikai küzdelmének folytatására buzdította volna. Joggal várhatta, hogy fejtegetései mélyreható vitát indítanak s ennyiben hozzájárulnak a reformkérdések tisztázásához. E helyett hazafiúi aggodalmait, nagy tudással felépített érveit közönyösség, félreértés, gyanúsítás és ármánykodás fogadta. A korteskedésről írt röpiratából alig kelt el 500 példány, ezeknek is egy része ajándék volt, a kiadás fele a szerző nyakán maradt. Wesselényihez intézett levelében maga festi nagy csalódását. Bántotta azoknak magasztalása, kiknek dicséretére nem vágyodott, még inkább elkedvetlenítette barátainak s pártfeleinek rosszalása. Saját megjegyzése szerint ez indította arra, hogy tanulmányát félbehagyja s iratait, a hátralevő két füzetnek többnyire kész anyagát, megsemmisítse. Elkedvetlenedésében már sajnálni kezdte azokat az éveket, melyeket hazájának politikai harcaiba vetett, s végleg búcsút akart mondani a politikának.

A sok tört reményért csekély ellenértéknek tartotta Kemény saját írói tehetségének s emberismeretének gazdagodását. A leszámolás óráiban felejtette, hogy az izgató küzdelmeknek köszönhette a művészibb előadás eszközeit s hogy az emberi akarat és szenvedély ismerete nélkül örök talányok maradtak

¹ Beksics Gusztáv: *A magyar doctrinek*. 1882. 44. l.

² 1. Ferenczi Z.: *B. Kemény Zs. levelei Wesselényihez. Irodalomtört. Közl.* X. 1900. 357. l. — 2. Vizota Gyula: *Tagajánlások az Akadémiában. Akadémiai Értesítő.* 1906. 624. l.

volna számára a politikai erőműnek és a költői alkotásnak titkai.

A valóság fájó emlékei mellett egyszerre mily csábítón bukkant elő a költészet birodalma, hol a képzelet holdvilága sejtelmes fénynyel vonja be a mindennapi élet kínjait! Az ifjú államfértúnak sötét tapasztalatai, az eltiprott eszménynek s a győztes cselszövésnek képei szolgáltak háttérül annak a költői munkának, melyből az *Élet és ábránd* terve bontakozott ki. E gomolygó kedélymozgalmakkal vegyültek össze a boldogságra vágyódó férfiú szívének mámoros izgalmai, a csalóka álmok s vesztett ábrándok.

PAPP FERENCZ.

VÉGZET.

(1918 decz. 20.)

Mondják, messze, vad fenyéren,
Atyafi nép teng szegényen.
Bár a széles Ob vizének
Partjain még zeng az ének,
Az az ének oly mulandó:
Elfogy már az énekmondó!

Bús hazájuk zordon észak;
Szomorú ott minden évszak:
Kurta nyárra, nyomba', mélylő
Éjszakákkal, hosszú tél jó.
Elfut a nyár, s hogyha tél lett,
Oly keserves ott az élet!

Mikor a kakuk kakukkol,
Túrhető az élet akkor:
Nyírfajd szól a nyírfaágon,
Ob vizében hal ficzánkol,
Récze ring a vízfolyásban,
Medve morg a czirbolyásban.

Megszerezni bárha munka,
Jó a finom medvesonka;
Hószin húsa fürge halnak
Megér egy kis fáradságot;
Récze is jó peccsenynek,
Sátornak a nyírfakéreg.

Jaj de télen, földbe vájva,
 Füstös kunyhó verme várja.
 Nyomorúság, bűn, betegség
 Elsanyarja lelkét, testét;
 Hervad, sorvad, csenevészül:
 Látni, hogy már halni készül.

Szomorúság és utálat,
 Ha az ember félig állat.
 De ajkán az árva népnek
 Föl-fölzeng a régi ének;
 Zeneszó is, mint patak, foly
 Tamburából, darunyakból.

Hangja mellett halk zenének
 Zengve zeng az ősi ének,
 Ősi ének, hősi ének,
 Nagy multjáról hősi népnek:
 Fényes égi csarnokokról,
 Istenné lett bajnokokról.

Mennyi élet, mennyi lélek,
 Égre torló szenvedélyek!
 Férfi-karnak mily hatalma,
 Óriások viadalma!
 Szabad puszták rőt fővényén
 Szélben úszó hófehér mén . . .

Óh, nem e zord sarki tájon
 Termett a sok színes álom:
 Benne, ködbe veszve félig,
 Déli puszták napja fénylik,
 Déli puszták messze tája . . .
 Az volt rég e nép hazája!

Ámde — kardon jobbjá folyvást —
 Csak huzódott, fogyva-fogyvást,

Északon föl, egyre feljebb,
Lápvidéken egyre beljebb,
Hol az Obnak hetven ága
Belevész a hóvilágba.

Hant-hasító eke járta
Fekete föld kövér háta,
Bégető nyáj legelője,
Gulya, ménés delelője:
Akkora sem maradt rája,
Mint az orsó karikája.

S ily koldús tán mégse volna
Csak ne lenne szolga, szolga!
De nyakán a hódító faj
Kancsukával, száz adóval,
Emberirtó gyilkos szeszszel,
Azt sziszegve: szolga veszsz el!

El is vész már nem sokára!
Fel van írva homlokára.
Az a föld csak temetője,
Hírmondó se lesz belőle,
S partjain az Ob vizének
Elnémúl a hősi ének . . .

VARGHA GYULA.

SZEMLE.

Schulek Frigyes.

1841—1919.

A Mester halála hírére önkéntelenül feltűnik emlékezetemben az ő alakja, midőn a Képzőművészeti főiskola renaissance palotájától a koronázó templomig terjedő hosszú útvonalat cél tudatos lépésekkel méri végig. Ezen útvonal vándorai harmincz éven át gyakran látták magas, lendületes alakját, ismerték azt a lengő szakállal keretezett, hosszúkás, finoman cisellált arcot, megjegyezték azt a messzetekintő szempárt, mely élesen szegeződött valamely tárgyra vagy személyre, ha figyelmét fölkeltette s azt a hirtelen fejfordulatot, vagy mozdulatot, mely a szem tekintetét követte. Schulek megjelenése bár nem volt mindennapi, de távol állott némely művész különcz vagy színészi külsjétől, sőt mint az értelmi és erkölcsi fölény egyik tanubizonysága: meg gondoltság, befejezettség nyilvánult magatartásában és szavaiban. A művész találó jellemvonását jól figyelte meg az az egyszerű hajós ember, ki az Északi-tenger partján üdülő tudóst, rövid szemlélődés után így szólította meg: «Az úr úgy-e művész?» Az ellenkérdésre, hogy miből sejtí ezt, így felelt: «Mert csak a tengerenjáró embereknek és a művészeknek van ilyen messzenéző szeme, szilárdul irányított tekintete.»

Schulek a művész figyelő tekinteten kívül egy másik, magasabbrendű látás birtokában volt: lelki szeme belelát nemzetének szellemi világába, belenéz annak multjába, jelenébe, jövőjébe. A magyar nemzet számára alkotja műveit, más mæcenása nincsen, s ez művészi culturánk hátramaradottsága miatt, idevonatkozó kívánalmait nyilvánítani még nem képes. A nemzet lelkében a sejtésszerű vágyakat ellesni, feladatokká alakítani, azokat kőben, ércben megtestesíteni az ő buzgó és ihletett munkája árán lehetett. Ez a munka csak ahhoz mérhető, mely irodalmunk úttörőinek a múlt század elején osztályrészül jutott; talán még nehezebb volt az, mert Schulek és munkatársai nem támaszkodhattak annyi hagyományra, mint íróink és költőink s

nem nyerhettek bátorítást kortársaik szélesebb rétegeitől. Ezenfelül irodalmunk úttörői, csaknem kivétel nélkül, gyökeresebb magyar eredetüknél és csoportokba való lelkes tömörülésüknél fogva, elevenebb hatást gyakoroltak egymásra és közönségükre, mint az idegen nevű és ajkú polgárok fiaiból vált építészeink többsége, kiket az anyagi vetélkedés is távol tartott egymástól. Schulek bár résztvett szakmáját érdeklő társadalmi egyesületekben, többek közt a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet alapításában, de azért legtöbb rokon törekvést és indítékot más szakmán működő művésztszársaival, nevezetesen Izsó Miklóssal és még inkább Székely Bertalannal való együttműködésben lelt. A szobrász, a festő és az építész bármilyen különböző három művészi egyéniség és jellem, mégis a magyar nemzeti művészet megteremtésére irányuló buzgó, szent törekvésben mennyire egyek!

Izsó Miklós a 48-előtti romantikus kor fia, eleven szellemű magyar. Ifjúságának küzdelmei és szenvedései annak a nagy költőnek sorsára emlékeztetnek, kinek szobrát formázva éri a halál. Tragikusan szakadt meg nagyreményű pályája, épen a debreczeni Csokonai-szobor oly sikeres megalkotása után.

Székely Bertalannal a férfikor nagy munkái kötik össze a két egymást híven támogató és kiegészítő mestert. Székely Bertalan bölcs mondását látjuk e szövetségben igazolva: «A művészre nézve semmi sem becsesebb, mint kartársainak támogatása és őszinte, baráti kritikája.» Székely hatalmas physikumú és szellemű egyéniség, a legnagyobb magyar festőművészek egyike. Fajának nemes, nagy erényeit törhetetlen munkaösztönrel és az erdélyi ember apró fogatkozásaival egyesíti. Fenséges műveit hosszú időn át agyonhallgatják. Ő maga korának és a meg nem értő tanítványoknak háladatlanságát elszenvedve pessimismusba merül, s midőn az elismerés ismét feléje fordul és életének egyik leghöbben őhajtott vágya betelik, hogy mesteriskola élére állhat, rövid idő múlva hatalmas szervezete megrendül és élőhalottként tengi át hátralévő napjait.

Schuleket a gondviselés megóvta e barátainak s a magyar szellemi munkásoknak gyakran tragikus sorsától. Életén végigtekintve, látjuk, mint alakul az ki harmonikusan, szinte tervszerűen, mint egy kíváló hadvezér győzelmes hadjárata, melynek befejező accordjául a triumphus sem hiányzik. Testi, lelki épségben, derült kedélyben érte őt az élet alkonya; nagy művének sikeres befejezését megélte és tovább tervezett még a jövőbe. Nem

nagyta abba nehezteléssel, keserűséggel telve a küzdelmet, fáradhatatlanul, tervszerűen kezdte újra, ha nem ért sikert; idealismusa az élet csalódásai fölé emeli, önzetlensége nélkülözni bírja a külső elismerést, az anyagi sikert, erre nem is számít; szilárd hite a jó, igaz és szép győzelmében új erőt ad neki, ha a munka terhe alatt, melyet becsvágya sokszoroz, le akar roskadni. Nem roskadt le, diadallal várta be végét! Évről-évre fokozódó elismerés fordul feléje: a műegyetemen tanszéket nyer, kartársai lelkesen ünneplik születésének 70-ik évfordulóját, a műegyetem díszdoctori oklevéllel becsüli meg, a Tud. Akadémia tiszteleti tagjává választja; a koronázás alkalmával a «Pro litteris et artibus» érdemjelvénynyel díszítik fel. Híre külföldre is elhat, szakfolyóiratok közlik a koronázó-templomnak és környezetének leírását és képeit. Legfőbb bizonyosság arra, hogy főművével elérte célját, hogy a koronázó-templom és a Halász-bástya a művészet és természet barátainak, a hazafiaknak zarándokhelyévé vált. Az idegennek ez a hely a művészi és természeti szépségek sikerült összefonását jelenti, nekünk sokkal többet, mert az ő saját kifejezését használva, művei «nemzeti eszményeket fejeznek ki» s kifejezései biztosan eltalálják a magyar lélek érző pontjait.

Legyen szabad még Schulek életpályájának végpontjától visszatekintennem s a nemzeti művészetre oly becses, jelentős eredmények okaira ráutalnom, röviden jellemezve tanuló éveit, művészi tevékenységét s annak a környezetnek hatását, melyben működött.

Schulek élete már kora ifjúságától fogva céltudatos törekvések képét tárja elénk. Ő az újabb kor fia, nem kell megküzdnie családjá előítéleteivel, mint Székely Bertalannak, önmagát megtagadva előbb más pályát választani és lelki küzdelmek árán térni oda, a hová hivatása vezette.

Schuleknél, mint polgári család gyermekénél, ezen előítéletek kevésbé merültek fel. Őt, mint bátyját Vilmost, a budapesti egyetem hírneves orvostanárát, családjá örökség gyanánt a tehetség szerencsés adományával bocsájtja az életbe. A benne szunnyadó művészi tehetség már a gyermek játékaiban nyilvánul; övét azt felismerik, fejlődését előmozdítják. Iskoláit az ország igen különböző helyein végzi; a gymnasium egyes osztályait Debreczenben látogatja; e tartózkodásnak köszönhette magyar érzésének gyarapodását és a magyar nyelv tökéletes ismeretét. Debreczenből visszatér szülővárosába Pestre, hogy a jövő életpályához közvetlen képzettséget adó reáliskolát végezze.

Nevezetes előnyt köszönhet Schulek előítélet nélküli nevelésének: alkalmat nyert, hogy a tanévek közé eső szünidőkben a kőműves mesterséget elsajátíthassa. E gyakorlati munka igazolja az elméleti ismeretek hasznát, a részletekkel való foglalkozás a formaérzékét fejleszti és megszilárdítja. A tanuló szemlélet útján betekintést nyer a műszaki munkák keletkezésébe és megtanul felelősség mellett dolgozni. Schulek nemcsak szívesen emlékezett vissza inasi éveire, hanem tiszteletet szerzett magának munkásai előtt alapos ismereteivel A szegedi ref. templom. építésénél az általa kifogásolt falat munkásai szemeláttára rakja fel újra, nagy biztonsággal kezelve a vakoló kanalat és kalapácsot.

Az ifjú így jövőendő pályájának első lépcsőfokát jól megalapozva, önérzettel léphetett a főiskolába. A József-ipariskolából átalakult budai polytechnicum azonban nem elégíthette ki a tudvágyó ifjú, főleg az építészeti pályára készülő ifjak igényeit. Schulek egy év múlva, 1861-ben, a bécsi képzőművészeti akademiára távozik, hol előbb Van der Nüll-nek, majd Schmidt Frigyesnek tanítványa. Már Debreczen után Pestnek és Budának néhány monumentalis épülete is megragadta az ifjú Schulek képzelődését, a régi és a megújuló Bécs építészete pedig felkelti becsvágyát, hogy majdan ily jeles alkotásokkal ajándékozza meg nemzetét. A bécsi belváros körül felszabadult óriási telekesoportok beépítése, az odahelyezendő monumentalis középületek tervei körül támadt verseny, e nagy feladatok elvégzésére számos kiváló építészt vonz az osztrák fővárosba. Az antik, a középkori s a renaissance stílusokat kiváló mesterek képviselik. Közöttük a legkiválóbb egyéniségek egyike Schmidt Frigyes, számos magyar műemléknek ismeretetője, a pécsi dóm helyreállítója. Akkor még csak a szt. István-dóm építészete, de néhány év múlva igazolja a bécsi városháza, számos templom és középület szellemdús tervezeteivel, hogyan kell a középkori építészeti stíleket lényegükben megragadni és a modern igényeknek megfelelően alkalmazni. Schulek ép oly lelkes megértéssel csatlakozott kitűnő mesteréhez, mint a magyarok közül kortársai, Steindl Imre s a korán elhunyt Schultz Ferencz. Mesterével később évek multán is őszinte rokonszenven nyugvó szellemi kapcsolatban maradt. Schulek szaktanulmányain kívül, a festésben és rajzban való továbbtanulása révén, a rokon képzőművészeti ágakkal ismerkedik meg; ezenkívül műtörténelmi és æsthetikai előadásokat hallgat a tudomány-egyetemen.

A tanulóévekre következő vándorévek tanulmányi-utakkal

és Regensburgban való időzésével telnek el, ez utóbbi helyen a gyönyörű dómot felméri és homlokzatának rajzát elkészíti. Visszatérve az osztrák fővárosba, mestere mellett munkálkodik. Schultz barátjával együtt felvételeket készít az osztrák műemlékekről és egy templom-tervezettel nagy elismerést arat.

A 29 éves Schulek Frigyes, a fényes eredménynyel végzett tanulmányi évek bő tapasztalatai után kész művészként tér vissza hazájába, hogy barátjának Steindlnek a pesti új városház építkezésénél segítő társa legyen. Bár az újjászületett ország fővárosa kezd megélni, a nagy berendezkedés számos műszaki munkát igényel, de a nagy birodalmi főváros mellett minő szerények itt az arányok, mily csekély a művészi, szellemi élet.

Az egyesítendő főváros nagy szabályozási terve elkészült, de az 1873. évi pénzügyi válság hatása alatt csak lassan, évtizedek múlva fog megvalósulni. Az építészt érdeklő szellemi életnek némi csomópontja a nem rég alapított Mérnök- és Építész-Egylet, a szerény keretek között fejlődő műegyetem. A hazai műemlékeket a Tud. Akadémia Archæologiai Bizottsága gondozza, de sem kellő hatáskörrel, sem kellő anyagi eszközök fölött nem rendelkezik. A Képzőművészeti Társulat képkiallítások rendezésén túl alig foglalkozik mással. Képzőművészeti oktatásra báró Eötvös József miniszter szándékozik külön iskolát állítani. — Ebben a kezdetleges környezetben kell Schuleknek működési teret keresnie. Mily csekély kilátás nyílik arra, hogy kitűnő készültsége méltóan érvényesüljön! Milyen nagy kísértés rejlik e helyzetben a becsvágyó fiatal emberre, hogy külföldre távozzék! Ez a kísértés meg is környékezi Schuleket, midőn az ulmi Münster-kiépítésének vezetőjeül őt szemelik ki; hívják Németországba, de ő hazafias lelkének sugallatát követve itthonn marad, hogy a hazai művészet megteremtésében részt vehessen. A későbbi években megindult nagy építési tevékenység alkalmat nyújt, hogy nem sok szellemi tőkével, de a divathoz ügyesen alkalmazkodó üzleti szellemmel vagyont, társadalmi tekintélyt, kitüntetésekkel szerezzenek az építészek. Schuleket ez a kísértés nem térítette el életcéljától. Igaz, az első esetben hazájában megmaradva, elkerülte az indigénak kétlelkűségét, az itthonn kínálkozó, az olcsó sikerekről, számos és terjedelmes feladatokról lemondva, megőrizte művészi önállóságát és erkölcsi függetlenségét. Mit nyert Schulek ezen áldozatokért cserébe, nem előlegképen, hanem életének nagyobb felére hazájától? A képzőművészeti iskola tanári székét és a Műemlékek Bizott-

ságának építési állását; mindkettőt igen szerény javadalmazással. Csekély kárpótlásnak látszik az elmaradt fényes kilátásokért. De talán még sem! Az ifjú teremő kedve az új, szabad területek meghódításában inkább leli örömét, mint a fejlett viszonyok szűk korlátai közé illeszkedésben. Schulek és a vele együtt működő művésztanárok a hódítók, a gyarmatosok reményével, munkakedvével fogtak hozzá, hogy hazájuk számára a művészet országát meghódítsák.

A báró Eötvös József második ministersége alatt tervezett és általa helyeselt képzőművészeti iskola volt e törekvések kiindulópontja. Igazgatója és szervezője Keleti Gusztáv, tanárai: Schulek, Székely Bertalan, Izsó Miklós, Greguss János, Lotz Károly, Rauscher Lajos és mások. E testület a hazai viszonyainkhoz mért program fokozatos megvalósításával törekedett a nemzeti művészet megalapozására. A már megindult művészi tevékenység önálló és intenzív folytatása mellett a nagy közönség műízlésének fejlesztése legyen a cél, mert e nélkül a művészi alkotások sem megértésre, sem őszinte pártolókra nem lelnek. A műízlést az iskolai rajzoktatás terjesztheti, a terjesztés szerepét a képzőművészeti iskolában kiképzett oktatók végzik. Művészek oktatása egyelőre kis számban, mesteriskolaszerűen történjék.

Nagy célokra törekvő tanári és művészi munka közben, a művészeknél ritka, vetélkedés nélküli barátság szövődött Schulek és kartársai között. Közös munkákon dolgoznak, kölcsönösen lelkesítik, segítik és bírálják egymást. Alkalmadtán tanítványaik segítő közrehatását is igénybe veszik, a Mesteriskola eszméjét így valósítva meg. — Saját művészkörükön kívül, koruk számos, jeles fiával az Eggenberger-féle könyvkereskedésben találkoznak. A magyar politikai, irodalmi és tudományos törekvések képviselőivel összeköttetésbe lépve, sőt egyesekkel baráti viszonyt kötve, nemzeti életünk mozzanatairól állandóbb, teljesebb tájékozást nyertek, mintha csak szaktársaik csoportjára szorítkoztak volna. A nemzeti művészetre vonatkozó programjukat, mint részletet, bekapcsolhatták az új Magyarország általános culturalis törekvéseibe. E programnak első pontját egy Székely, Schulek, Lotz és mások művészete és tanítása hatalmasan előre vitte, de annak a közönség műízlésére vonatkozó része, egy hibás irányba terelődött művészeti és iskolai politika hatása alatt, még valóban érvényre nem juthatott, úgy, hogy a művészeknek aránylag nagy tömege áll szemben a műértők és pártolók kis csoportjával.

Ily környezet hatása alatt és ily eszméktől irányítva kezdte meg Schulek művészi tevékenységét a 70-es évek elején. A milyen önálló, következetes jellem, éppen olyan céltudatos és eredeti művészi egyéniség. Tanulmányaiból, a külső hatásokból csak az egyéniségéhez illőt fogadja be és azokat is saját céljaira át tudja dolgozni.

Befogadja a vele rokonszellemű Schmidtnek hatását, de inkább elveit, dolgozási módját követi, nem vesz át tőle motívumokat és részleteket, mint más tanítványai. Művész-barátainak is csak ily korlátozások közt fogadja el tanácsát és bírálatát.

A korában sorra kerülő stil-divatokat, melyeket még hírnevesebb kartársai is, egyéniségük rovására, végig követnek, visszautasítja. Viszont nem hajlandó a teljes eredetiség elvét felállítva, új formákat hajszolni és stilkísérletekben építkezni, melyek kipróbálására a rajzbeli közlés vagy az ideiglenes építkezések a legalkalmasabbak.

Schulek formakörét a középkori stílusokból meríti, megérti a stílus szellemét és formáit egyaránt. A stílust eleven szervezetnek tekinti, mely a maga törvényei szerint nőhet, fejlődhetik, alakulhat a hely, cél és a tervező egyénisége szerint. Ez irányban való részletes tudását mesterünk, mint a Műemlékek Bizottságának építész, számos hazai műemlék megvizsgálása, tanulmányozása és helyreállítása alapján gyarapította. Helyreállításai közül a koronázó templomon kívül csak a főbbeket: a jaaki, az árkosi templomokat, az eperjesi, pozsonyi, nagybányai templomtornyokat, a lőcsei városházat említhetjük. Igen lelkiismeretes restaurátor, a legkisebb részhez is ragaszkodik, azt megbecsüli, minden motívumot felhasznál, a hiányzó részek kiegészítését az építmény szellemében, művészettel eszközli. Ilyen lelkiismeretes munka mellett, erőszakolt vagy éppen lazán végzett alakítások soha sem kerülnek ki keze alól.

Schulekről elmondhatjuk, hogy mestere a kompozíciónak, bár nagy önmérséklettel, helyreállítási feladatain túl, kevés számú új épületet emelt.

Műveinek megalkotása nem gyors improvisatio, nem mosaik-szerű összerakás, hanem tervszerű, fokozatosan haladó fejlesztő eljárás útján történik. A feladatot formulázza, az elvi kérdéseket megfejti, részletezi, variálja, fáradságot nem ismerve, munkát nem kímélve addig, míg a leginkább megfelelő megoldás birtokába nem

jut. Néha az illető épület-typusnak szinte elméletét dolgozza ki, mint a szegedi református templomnál, mely azóta mintául szolgált számos ily egyház tervezésénél. Az épület helye, a felveendő nézőpontok, a cél, a költség, mind-mind korlátozzák a feladatot, megszabják anyagát, arányait, részleteit, csak egyet nem tudnak behatárolni, a mester bámulatos munkabírását és kedvét, melylyel a legkisebb feladatot is oly gonddal, mondhatni erőpazarlással oldja meg. A részletek természetyszerű levezetése, kifejeződése közben folyton szaporodnak a vázlatok, a rajzok, a minták. Nincsen épületein egy részlet sem, mely ne viselné magán alkotója szellemi bélyegét. Önálló tervezetei rendeltetésükhöz képest épület-egyedekké alakulnak. Legyen szabad csak a szegedi református templom kis, egyszerű, de művészi ízléssel alakított épületét, az odavaló, még befejezetlen fogadalmi templom hatalmas arányú tornyaival és hajóinak díszes kiképzésével szembe állítanom.

Művészi önállóságát előmozdítja azon körülmény, hogy remek biztonsággal kezeli a rajzbeli és a plastikai kifejezési módokat, nem szorul másra. A képzeletében fogamzott formákat, a homályos összképtől a pozitív részletig meg tudja rögzíteni. Nála mi sem vész kárba, a kapcsolat a rajz és a szellemi munka között állandóan fennmarad, s viszont, a valóság ellenőrzése alatt készülő tervek, az ifjú kora óta tökéletesített formai tudás folytán, mindig beváltják azt, a mit ígértek.

Schulek művészete a koronázó-templomnak újjáépítésében és környékének kialakításában mutatkozik jellemző voltában és teljes erejében. E célra áldozta élete legjavát. Ez volt, mondhatjuk élete főcélja, éjei álma, napjai munkája és küzdelme. Örült, ha a tervezés és építkezés eredményesen haladt s ha művét balsiker fenyegette, kedélye elkomorult, testileg is szenvedett.

Eleintén csak kijavításáról volt szó e méltatlan állapotba jutott emlékműnek, de Schulek hazafias lelkesedése, három évtizedes szívós küzdelemben, kivívta a templom újjáépítését, környékének rendezését.

A feladat, hogy a több évszázadon át, többféle stílusban épült, megrongált, átépített és toldozott épülettömegből koronázó templom épüljön, számos nehéz kérdés megoldását tételezte fel. És mégis ma egységes épület gyanánt áll előttünk az egyház, helyreállított és kiegészített formáinak szépségében.

Schuleknek a környezet szellemében tervezett alkotásai: a

szép déli előcsarnok, a Szent István-kápolna, a gyönyörű torony, mely jellemzően rajzolódik bele a főváros képébe. A templom belseje teljesen önálló, egységes hangulatú remekmű; decoratiójának gazdagsága, festményeinek azzal összhangzó szépsége, a műértőnek ép annyi élvezetet nyújt, mint a mennyire a nemzeti és vallásos érzést kielégíti. A templom építése közben mesterünk már felvetette maga előtt a környék rendezésének kérdését és azt a maga idején az érdekeltek figyelmébe ajánlotta. Kilépett visszavonultságából s írásban és szóval agitált e szép terv érdekében, Sikerral is járt, mert a hatóságok a költségeket megszavazván, a végleges tervezés megindulhatott.

Az egyház jelentősége, magas helyzete ellentétben állott terjedelmével és a vele szemben érvényesülő szempontok távolságával, ugyanily viszony állott fenn az építmény függőleges vonalrendszere, gazdag formái és a bástyák unalmas tömegeinek vízszintes zárvonala közt. Ezen ellentétek kiegyenlítése, a bástyasarkokra helyezett tornyok és a közöttük húzódó arcádos folyosók ráépítésével történt. Így a templom, ezen épületszoporttal kiegészítve, távolról is nagyobb tömegűnek és jelentékenyebbnek tűnik fel. Végül történeti és nemzeti szempont szólt a mellett, hogy az a történelmi eszmekör, melyet az egyház képvisel, kiegészíttessék a Szent István korára való utalással. Ezen követelmény is kielégítést nyert, midőn a Halász-bástya folyosói román stílusban épültek és a Szent István-szobor fel lőn állítva.

Az építészeti feladat megoldása nem történik kegyetlenül, erőszakosan, sem a természeti, sem a meglevő formák megsemmisítésével, sőt ezeknek fenntartása a tervezőnek finom variációkra ad alkalmat. A régi Oroszlán-lépcső kibővült és művészi megoldást nyert, még az akkori relief-töredék is, melytől nevét kapta, helyén maradt. A bástyák alatt elvadult forrás folydogált, ezt sem tömték be. Ma kőmederbe ömlik s fölötte a híres Szent György-szobor áll. A várfal aljában a sziklatömböket sem faragta le a kőfaragó, azok a sima kőfalakkal érdekes ellentétben állanak. A bástyákon végigvonuló folyosók sarktornyai a bástyák alaprajza szerint helyezkednek el, az északi torony, mint az épületszoport záró accordja, a többinél magasabbra emelkedik. Érdekes fokozódás mutatkozik, ha az Albrecht-úti lépcsők egyszerű formáitól kiindulva, végigtekintünk a lépcsőzetek, a bástya arcádjainak, a templom külsejének folyton gazdagodó formáin, míg végre az egyház belsejének pompájához érünk. A templom szentélyétől

kiinduló széles lépcsőnek megépítése megszüntette annak izolált helyzetét s torlódás nélkül bonyolítja le az ünnepnapok nagy forgalmát. A folyosók arcádjai a zarándokoknak enyhet és védelmet nyújtanak s így gyakorlati célokat szolgálnak.

Az arcádoknak és az általuk körülkarolt udvaroknak motivumait a hadiépítészet és a keresztjáró folyosók adják, de itt a középkori formáknak, a már említett realis célon kívül, hogy a közönséget az idő viszontagságai ellen megvédjék, más rendeltetésük is van: nyugvó-, pihenő-helyek legyenek a nagy város zajától elvonulni akarók számára. Az előttük feltáruló természeti szépséget az arcádok sötét ívei kisebb képekbe keretezve, még élvezetesebbé teszik. A régi kor műemlékei nemcsak gyönyörködtetik a szemet, hanem ráeszmélésre bírják a nemzeti múlt nagy alakjaira a látogatókat.

A mester a múlt formáival a jelennek szolgál, hogy eszméinket ismét a múltba terelje, hogy onnan vigaszt, magasabb eszméket merítve, reménynyel tekinthessünk a jövőbe. E remek alkotása azonban a jövő művész-nemzedéknek is szép eszmét sugalmaz, hogy a budai vár, mint a nemzeti kegyelet egyik központja, nyerjen építő-művészi megoldást. A magyar Akropolis-nak gondolatából egy szép részt, épen a Boldogasszony-egyházának és környékének felépítésével, átalakításával már ő maga megvalósított.

A helyzetben rejlő előnyöknek meglátásában nyilatkozik Schuleknek biztos művészi látása; ezeknek felhasználása, csoportosítása a művész alkotó erejét bizonyítja. A műveiben élénk táruló eszmegazdagság teszi lehetővé, hogy nemcsak a műértő, hanem az egyszerű szemlélő is fokozatosan több és több gyönyörűséget lel azokban. Sajnos, számos oly tervezet, minő a Szent István-, az Árpád-émlék és mások, kivételre nem kerültek, hogy szélesebb körben szemléltessék a mester képviselte magyar építészeti irányt.

Schulek a Schmidt képviselte európai építészeti irányzatnak egyik híve, de mint ilyen is határozott egyéniség. Kisebbségi tevékenysége ellenére tanárával és nagyhírű magyar kortársaival szemben, a nemzeti eszmék kifejezése, nemkülönben a képzőművészetek más ágainak az építészettel együtt való harmonikus alkalmazása folytán, kiváló helyet foglal el. Mint magyar művész, azokhoz a törekvésekhez áll legközelebb, melyeknek legjellemzőbb kifejezője barátja, Székely Bertalan. S így mint építőművész, a saját körében

szerencsés érzéssel iparkodik megvalósítani mindazt, a mit irodalmunk jelei már egy félszázaddal előbb elértek.

A bécsi Centralfriedhof nagy körtére: az osztrák-német szellemi nagyságok Pantheonja. Itt nyugszik báró Schmidt Frigyes, Schulek egykori tanára. Egyszerű sírtáblájára nemes szerénységgel csak e szavakat vésette: «Hier ruht ein deutscher Steinmetz.» Schulek emlékkövére jellemző felirat gyanánt majd méltán rávésethették: «Itt nyugszik egy magyar építőmester.» Ez volt ő, a szó legteltesebb, legigazabb értelmében.

Sírja, ma még távol övéitől, szülővárosától, egy kis Balatonmenti falu temetőkertjében domborul; — de azért elhagyatva nincsen. A magyar érzésnek legalább jól esik az a múltból eredő illusio, hogy «Boldogasszony anyánk» kegyelete örökös felette, hiszen ő emelte számára a legdicsőbb hajlékot, országa határai között.

Schauschek Árpád.

Zempléni Árpád.

1865—1919.

Zempléni Árpád a kisebb epikai költészetnek napjainkban mondhatni egyetlen állandó művelője volt nálunk. Halálával egész mező maradt gazdátlanul, a melyen új utat tört, rokonaink epikai hagyományai felé. Leveleiben szelid tréfálkozással sokszor maga is azt írta neve alá: «az utolsó magyar epikus», vagy azt, hogy «táltos», mert szent lelkesedéssel a régi hitregei töredékek bűvára és ápolója volt.

Mint lyrikus lépett föl, de mindjárt eleinte kitűnt leíró hajlama, vonzódása az idylli vonásokhoz, szelid humora; ezek uralkodtak érzelmeinek meglehetősen szűk scáláján. Idő folytával szembetűnővé vált vonzalma a különös iránt, szinte a különcségig. Egy időben az az ötlet csábította, hogy föl kellene olvasztani a költészetben a természettudomány új igazságait. Alakok, forma és előadás dolgában egyaránt a különöst kereste *Dido* című verses regényében (1901), mely szaggatott, folyvást változó formájú előadásban egy festő és egy kocsmárosné szerelmét festi, Aeneas és Dido nevek alatt, zavaros és különös rajzban, de néhol mély lyrai vonásokkal, melyekben a költő tulajdon szívének dobbanására ismerünk. Ezzel el is búcsúzott a lyrától; érzelmi fogékonysága ezentúl csak epikai műveinek díszéül szolgált. Képzeletében volt

valami nyugtalanság, mely folyvást az újat, a szokatlant kereste, s egy nagyarányú vonás, mely egy-egy ötletet mindjárt óriás tervekkel terített széjjel. A nagysághoz és különöshöz szító vonzalma s egész epikai adománya önmagára talált, midőn rokonaink néprajzi sajátossága s epikai hagyományai kezdtek érdekelni. Egészen új, különös, óriás ősi világ nyílt meg előtte; meghatotta fajrokonaink hanyatló sorsa, melytől testvértelen nemzetét is féltette; örömmel ismert epikájokban a magunk népmeséivel rokon motivumokra, s ez alapon szinte közösnek tekintette hitregei és hősi mondáik egész világát. A *Kalevala*beli hős *Leemminkeijnen regéje* (1907.), kit egy szolgálégény viperával marat halálra, s aztán tagjait a folyóba szórja, de édesanyja összegyűjti s új életre bűvöli: szemében a turáni népek jelképe. «Ilyen feldarabolt óriás a turánság is, melynek új összeletre feltámasztásában többek között magam is fáradozom» — írja egy levelében. — Képzete bejárta a turán népek egész körét; a finn-ugor hagyományokon kívül török-tatár mongol, japán vonatkozásokat is találni munkáiban; az utolsó évtizedben költészetét ez a világ tölti be, e bűvkör egészen megigézte.

Kétségtelen, hogy ezzel epikánknak új tárgykört, új világot hódított, melyben sok a hatalmas költői vonás. Midőn első ily epikai költeménye, a *Bosszú*, 1907-ben a Kisfaludy-Társaság pályázatán megjelent, egészen új, ismeretlen, eredeti tehetség állott a bírálók előtt. Tárgyát: Pápay József osztják népköltési gyűjteményéből, a *Munkézi hadisten énekéből* vette; egész vad erejében meghagyta a vérbosszú motivumát, e barbár hősiséget, az óriások és rejtelmes erejű lények zordon világát, de pihentetőn enyhítette a kis apród rajzával, a ki az óriások harcza alatt a szűnyogokkal viaskodik. Az egészet tömörítette, de megőrizte az eredetinek előadásbeli különösségeit is, a visszatérő sorokat, a pontos nyelvészi fordításban megőrzött sajátos szó-összeforrasztásait, különös jelzőit, «kitisztogatta az eredeti képeket», mint Négyesy bíráló-jelentése mondja. — Esztendőre új, hasonló költeménye nyert Nádasdy-díjat az Akadémián, *A kalapács*. Egészen beleélte magát ez ősi világba; még a magyar népmese is ilyen jelvi hősenékké változott, ha szemét rávetette, mint *A halál-völégény*, melyből pogány újévi mysteriumot alakított.

E tárgyakban sok az új, megkapó vonás, de költői feldolgozásuk nagy nehézségeket rejt magában. A maradványok sokszor töredékesek, s e hitregei és hősi világ kiegészítése merész vállal-

kozás. A *kalapács* az Eddának két énekét toldja egymásba, a mi csak külsőleg sikerül, bensőleg a műben szakadék tátong; a mű hősenek indul, Völund híres kovácsnak inát szegi ellensége, Nidung óriás király, s rabul viszi magával; az inaszakadt királyfiba beleszeret a királylány, Báthilda; a vers végén pedig Völund szárnyat köt, megvív a zúzmarát sóhajtó Nidunggal, a ki itt egyszerre Tél-apóvá változik, aztán elrepül dél felé, biztatva Báthildát, hogy még visszatér. De ha ő a nyár, kicsoda akkor hitvese, mit jelent, hogy inát szegik s ő térden csúszva jár-kel? Itt váratlan, előkészítetlen fordulat kettészakítja az egészet. A költőt Müller Miksának a hitregei alakokat természeti jelenségekre visszavezető magyarázatai ejtették meg, s a hős-mondát hitrégéivé, az ősit még ősibbé akarta tenni.

A *Halál-völegényben* nem elégedett meg azzal, hogy a sírjából visszajáró hősben és kedvesében, a kit *Életnek* nevez, az élet és halál személyesítőit lássa, — hanem a menekvő leányt a haladokló Ó-év várába vezeti, a hol Új-év feleségül veszi. Ez a ki-czirkalmazott jelentéstan az alakok fogalmi elnevezéseivel egészen más úton jár, mint a naiv jelvi költészet; itt nem egy-egy sejtető gestus libbenti meg a mese bő köpenyét, hanem a költő száraz fogalmakat öltöztet a mese lenge ruhájába, mely nincsen rájuk szabva.

Pedig figyelmeztették, hogy az ily vonások zavarosak és zavarók is. *Vasfő és Ime* történetében, mely e nemben legsikerültebb alkotása, Holló herczeg vadászni megy, s apja ásitó szájából szökken elő újra. Eredetileg még hívebben követte az eredetit. Egyik levele azt írja erről: «Beöthy Zsolt meggyőződött a felől, hogy az a részlet, a hol egyik mesehős édesanyja száján megy be vadászni és atyja száján jön ki a zsákmánynyal, csúf részlet. — A mese alakjai a vogul eredetiben — óriások, hegyek-bérczek megszemélyesítései. Mivel én az összes alakokat normalis emberi formára kisebbittem le, Turuj és Sas-nő se maradhattak meg Gellért-hegynek és Sas-hegynek, hanem engednem kellett Beöthy-áter intetűinek, és másítanom a mesén.»

Ezt a tárgyat Zempléni forrón szerette, s méltónak tartotta arra, hogy Arany dolgozta volna föl. Csakhogy Arany a szépet nem a különösben, hanem igazán a szépben kereste. Már pedig e halzsíros lakomák, fejbőr-lehúzó viadalok sokszor távol esnek a széptől. Még a legfejlettebb feldolgozásban, *Vasfő és Ime*ben is visszatetszők az oly részletek, mikor Holló herczeg lábszárcsontjá-

ból nagyol nyílveesszót, aztán a mint versenyt fut Vasfővel, lábuk leszakad, kezük elmarad, utoljára már csak fejük görög tovább. Barbár-képzelet vonásai ezek, melyek darabosságát nem csiszolta le időnk folytában az énekmondók ajka. Az idegenszerű hatást a közbeszótt idegen mythologiai vonatkozások is növelik, melyek semmit sem mondanak. A «Kalt szeme fekete éj» minékünk érthetetlen, hiába magyarázza a jegyzet, hogy Kalt egy bálvány-szellem. Ez az egész hitregei világ nem tud föléledni a költő szavára. Ő maga is érzi ezt, s a vichlik és Jagali-k közé Szentkard nevű hősöket, Bocs nevű gyermekeket ereszt, a mi csak növeli az idegenszerűséget, s még az egységes stylust is megrontja.

Ez idegen, különös költői világ nehézségeit Zempléni nem tudta mindenben legyőzni, de utóbbi műveiben egyre jobban meghódította. Eleinte túlságosan ragaszkodott forrásaihoz, később szabadabban alakít. Nem épít drámai szerkezetet, csak a mese csöndes folyását követi, de tömöríti az eredetit, s főképp költői módon színezi. Ereje a részletekben van, hangulatok, idylli képek festésében. Azt mondhatni, e tárgyak benső nehézségét nem mindig tudta legyőzni, de a kisebb részleteknél, hol szabadon alakíthat, költői tehetsége erőre kap. Mily természetes jelenet, mikor *A szentgallen-i kaland* egyik hőse ólmot önt a szenteltvíz-hintőbe s buzógányt formál belőle. *A kalapácsban* gyönyörű az a jelenet, mikor Bathildát szorítani kezdi czin-öve, s kedveséhez viszi, hogy tágitson rajta. *Vasfő és Ime* forrása, *A Kaltes-nő mondája*, csak annyit mond, mint küldik ki Vasfő-t, hogy, «tányér végibe, csésze végibe» társat keressen; Zempléni egy pár sorban egész idyllt rajzol, a mint a ház leányával

Egy tányérbul, együtt ettek,
Nem is ettek, csak nevettek,
Egy csészeből ittak.
Nevetgéltek, beszélgettek...
Jó ilyen két vőnek!...

Holló herczeg felesége varrogatásából is idyll kerekedik egy pár szóval, hiszen

Subácskát varr, kicsinyet,
Egy kicsiny valakinek,
Ki nem ért még tennapot,
Ki a napot, holnapot
Majd csak eztán látja meg.

Regéibe más mondákból s hagyományokból is olt be oda illő vonásokat; a képzelet e kiegészítő és színező munkáját Aranytól

tanulta. Ennek köszöni egyes jeleneteinek elevenességét, levegőjét, e világ hangulatát, mely nála nem halványabb, mint a valódi finn költőknél, s főként azt a távlatot, melyet sokszor sikerül föl-idéznie.

A hagyomány adatainak kiszínezése, aprólékos megfigyelésekkel elevenné varázsolása és saját leleményeivel való kibővítése teszi ritka hatásúvá legeredetibb s legkiválóbb művét, *A hermelin*-t, a mogyoródi csata leírását. Büszkén beszélte, mint járta be színhelyét, tartott kezében földkivetette koponyákat, szuvas lószárcsontokat; a történeti esemény így szinte személyes élménynyé vált benne. A történelmet a hagyománnyal és mondákkal bővíti: a menyéttel, mely felfut László kopja-nyelén, szerencsét jósolva, s mintegy azt mutatva, hogy az állat is szereti s nála keres védelmet; beleszövi a legendát a templom-helyet megjelölő szarvasról; László öltözete valóságos viselet-tanulmány; alakját a Peer-codex énekével írja le, imájában a gyulafehérvári versek szólamai csendülnek vissza; az egészben a krónikás énekek darabosságával ódon hatást keres. Aranytól tanulta azt is, hogy tárgyát elmélyítse; mikor Lajos király Toldi halálos ágya mellett a löpor feltalálását említi, úgy érezzük, hogy az ősz bajnokkal az erő és személyes bátorság egész lovagi világa kihal. Kisebb mértékben Zempléni is próbált ily elmélyítéseket. *A kalapácsban* Völund vízhajtottá kőzúzót állít s megindult a világon az első vízi kalló; ezzel a megjegyzéssel az esemény nagyon ki van emelve. Mikor süvét egy kigyó halálra marja, Völund őt érzembe önti; ez az első szobor. Sokkal hatásosabb ily kiemelés van *A hermelin* végén. A csata után a szarvast üző két vezér megáll.

Hátuk megett

Kelet bezárult, besötétedett.

Nem is nyílik meg az már soha többé,

Magyarnak, húnnak zárva lett örökké...

Kár, hogy e hatalmas accord nem hangzik ki teljesen; a költő még egyszer a kis menyéthez fordul, mely a csata alatt békén elaludt a szűr ujjában, ez nagyon emlékeztet a *Bosszi* befejezésére.

Ez érdemekhez még a nyelv ereje s szabad verselésének könnyedsége járul. Verse könnyen patakszik, de sohasem ragadja el a rímkeresés, nem szaporítja a szót, a tárgynál marad. — Sokat búvárolta a régi nyelvet, s azon igyekezett megszólaltatni Gözü búcsúztatóját a szt. galleni esetről. Nyelvébe sokat ültet át a

mondák betűhív fordításából; a nyakat elvágható, fejet levágható álom, a «lábügyetlen. kezügyetlen» kifejezések szokatlanságuk mellett mégis bizonyos avatag színt, sőt zordon erőt adnak a nyelvnek, s illenek e különös világhoz.

E világot Zempléni Árpád nem pusztán epikai tárgynak nézte; hite sugallta föltámasztását. Azt remélte, hogy ez ősmondák fölélesztése fölkelti a magyarságban a fajrokonság tudatát, az érdeklődést a rokon népcsoportok iránt, s talán a hitet is a turáni népek jövődjő új összeforrásában és közös nagy jövőjében. Ez az álom a háború füstgomolyában szétfosztott s nem maradt belőle más, mint a *Turáni dalok* kötete. Érdekes, külön világ van ebben; azért fordították le az egészet, németre Lechner Gyula, (Budapest, 1914), angolra Gregory A. Page (Budapest, Franklin, New-York. Emil Kiss, 1916.).

Vargha Gyulának folyvást költői rezgésben levő lelkéből Zempléni halálának hírére ez a sóhaj fakadt:

Nem az fájt halkuló szivednek,
Hogy innen el kell válnod,
Csak az, hogy sirba nem vihetted
Turáni álmod.

Voinovich Géza.

ÉRTESÍTŐ.

Herczeg Ferencz újabb munkái.

A hét sváb. Regény. 1916. — *Az arany hegedű.* Regény. 1917. — *Tűz a pusztában.* Elbeszélések. 1917. — *Az élet kapuja.* Elbeszélés. 1918.

Egyik kis rajzban egy öreg úr azon tépelődik, nemesítsen-e rózsákat, míg a kertbe ágyúszó hallik s fia is a háborúban van; egy rigó-fütyty hallatára elgondolja, milyen szomorú volna a világ madárének nélkül, — hát igen, nemesítsünk rózsákat is. E könyvek a háborús évek virágai; meglátszik rajtok, hogy vértáptatta földből nőnek; a szirmok finom ereiben vércsöppek ivódtak föl.

Különös sajátága újabb kritikánknak, — a miben különben a közönség is osztozik, — hogy élénkebb figyelemmel fordul az első könyvek ígéretei, mint később az írók kiforrtabb munkái felé. Van ebben valami gyerekes mohóság, az kap ily kíváncsin ismerős játékaik közül minden vele incselgő új után. Még oly népszerű író sem kivétel, mint Herczeg. A *Gyurkovics lányok* zajos és általános sikeréhez foghatót nem ébresztettek újabb munkái, pedig írói pályája sok érdekes változást s folytonos emelkedést mutat. A kedves komikai ér, mely a Gyurkovics-család rajzán előmlött s még *Andor és András*ban is bőven bugygyant fel, megapadt, ma már csak egy pár mellék-alakon csillog s az előadás finom gúnyjában húzódik meg; de a helyett több az érzés melegsége, mélyebbre ás a jellemrajz, komolyabb az élet szemlélete. Stíljé régebben meglehetősen száraz, színtelen volt, most élénk színekben csillog, sőt sok helyt meleget áraszt; néha a színek, képek, hasonlatok egész özöne lepi el, mint az *Álomországban* és *Arany hegedűben*. Vetítő-gépe nem pergeti oly könnyed szaporasággal meglepően eleven pillanatfölvételeit, — melyek annyi, velők egykorú könyv elhervadása közben sem veszítették üdeségöket, — de a laza képek helyébe *Szabolcs házassága* óta egység, szerveesebb compositio lép. Alakjai levetkőzik régi hűvös elegantiájukat, a casinói morált, mely Szabolcs sorsában s az *Egy leány történetében* uralkodik; több bennök a benső tartalom, a szív élete. Áltá-

lában kikomolyodik a vidám gentry- és katonatiszti életből: figyelmét az élet tágabb körei, szélesebb rétegei kötik le, mint a *Fehér pávában*. Előadása, jellemrajza, tárgyköre egyre gazdagabb és változatosabb; utóbbi munkái eddigi pályáján a magaslatot jelentik. Hallja magában az élet lüktetését, mint a hegyen álló a vérkeringés zúgását. Újabb munkái mind a háború véresőjéből sarjadnak, mégis változatosak. tárgy és szempont tekintetében egyaránt.

A *hét sváb* történeti regény, a szabadságharcz korából, de az esemény, melyet felidéz, megújul a jelenben. A verseczi svábok munkás és nyugodt életét egyszerre szörnyű izgalom kavarja föl: a szerbek támadása; a békés sváb polgárok fegyvert fognak városuk védelmére, harcukban a magyarok segítik őket; ennek látása, a sok százados múlt emléke s fellángoló érzésük tüze hozzáferrasztja lelküket a hazához. A tárgy tehát egy város, sőt voltaképen a délvidéki németiség élete, küzdelme és fellángoló hazafi érzése; a regény a városban élő két nemzetiség és számos család életéből összerótt mozaik-kép, — mint nagyobb arányokban a *Háború és béke*, — de érdekes tud lenni szerelmi történet nélkül is. A fiatal Graf Jani, a ki Bécsből és Pestről a szabadság eszméit hozza magával, s azok körül hat barátjával a hét svábok körét alakítja, nem hőse, csak megindítója a regénynek s összekötő kapocs a város és regény különböző körei közt. Régi gyermekszerelem köti a szomszéd ház szép leányához. kivel a kerti palánkon át szokott beszélgetni. Ez Manin Zorka, a verseczi szerbek vezérének leánya; rajta keresztül ismerjük meg a szerb aspirációkat, a verseczi szerbek gyűlöletét a magyarok és svábok ellen, s titkos egyetértésüket a várost ostromló csapatokkal. Másfelől Janit barátság fűzi Hofer építő-mester családjához, hol egyik leány egy osztrák tiszt mátkája; így kapcsolódik bele a regénybe a tisztikar bensőbb élete, visszás helyzetük, hogy parancs tiltja védeniök a védelmökre bízott várost az ostromló szerb ellenség ellen, mert azokat is osztrák tábornokok vezérlik; egyet el is fognak. E rétegeket mind kitűnő epizód-alakok jellemzik: a gazdag öreg Grafné, a ki nagy fiain keményen uralkodik; púpos oláh szolgája, Mita, a ki a fosztogatás alatt gazdája vagyonából próbál meggazdagodni, s aztán megint szó nélkül lát megszokott dolga után; a higgadt Hofer építő-mester, a kit a rend és vagyon védelme lelkesít s gyermekei, a tűzről pattant Bábi, s a kis Gyuri, a polgárórság dobosa, a ki később hősből megint visszaváltozik kis fiúvá, s lépvesszővel czinkéket fogdos; a becsvágyó nagy leány.

a ki csak vőlegényében él; a tisztek közül a vőlegény a fa-katona. a kiből nincs lélek, csak a «parancs»; a talpig egyenes ezredes a katonaságot és becsületet egynek érzi és sehogy sem tudja kibogozni a felsőbb parancsok által feladott furcsa talányt s undort érez e diplomatikus hamis játék iránt; a fiatal gróf d'Orsay a Bilitzky-kadét fura, hőbri és szeretetreméltó fajtájából való; a józan polgárok bizalmatlanul nézik örökös jó kedvét, s csak el-estekor derül ki, hogy mindenki szerette; egész jellemzése, szerepe, sorsa csak két lapra terjed, de egyike újabb irodalmunk legélőbb alakjainak. A családi epizódok közt a történelem eseményei dübörögnek végig a városon: Damjanich ágyúi, Bem paripája, a vörös sapkások és Rózsa Sándor szabad-csapata. a szabadságharcz minden mozgalma és gyásza: Világos híre, a végvidék felé menekülő magyar tábornokok, az osztrák-szerb sereg diadalma, a város kifosztása. A Bácska regénye ez; hőse nincs, de csak személyes hőse, — hőse a délvidéki némettség, okos, hű, becsületes jelleme, a mely a magyarság mellé szegődik. A regényből, mint a pulykalábon forgó mesevárból, hol a múltba, hol a jelenbe látni. A háború idején, mikor e regény megjelent, ez csak tanuságtétel volt. történelmi bizonyosság; ma, mikor újra ellenségek nyomják a Bácskát, mikor a magyar hadak ismét kivonultak onnan, megint valóság, s a Bácska üzenete a magyarságnak. Ezért vitte írója színpadra (*A fekete lovas*), hogy minél többeknek hirdesse hitét a csillagok fölött vezető hídról, a melyen az elszakított országrészek népe hazajár az anyaországba.

Külön szót érdemel az utolsó fejezet, egy melegszerű kép, Graf Jani nagyapa és Bábi nagymama kirándulása unokáik seregével, a kik közt egyben, a nyelvpritty Bábikában, a nagymama új incarnatiójára ismerünk. Még egyszer minden elvonul az öreg ember szemei előtt, a fiatalkori barátok, a régi események, melyeket az unokák már únva és gonosz mosolylyal hallgatnak; sorra elbúcsúzik emlékeitől, önmagától is, mintha már ő is az emlékek ködös világába menne, a mint megindulnak a napfényes magasból haza, a homályos mélységbe. Az öregkor melancholiája és a fiatalság derűje, a haldokló emlékek és a pezsdülő élet oly egyszerűn és megindítón olvadnak egybe e képen, mely az alakok sorsáról való beszámolást az emlékezés meghatottságában tudja felolvasztani.

E művével Herczeg irodalmunk egy veszendőbe ment szép hagyományát újította föl: hogy az író magával hozza az iroda-

lomba, a mit szülőföldjétől örökölt: típusait, szokásait, hagyományait, történetét. Így hozta magával Petőfi az Alföldet, Arany Nagyfalu és Szalonta mondáit s típusait, Jókai Komáromot; Négyesy a Tiborecz beszédében is szülőhelyi elemeket, kecskeméti fogalmakat és kifejezéseket talál. Egész vidékek, új és eredeti elemek kapcsolódnak így az irodalomba, segítve, hogy kiemelkedjék a fenyegető általánosságba, valami hazai kosmopolitizmusba való süllyedésből. Hogy ez mekkora sikerrel járhat, meggyőzőn mutatja Herczeg példája.

Másik regénye, *Az arany hegedű*, a jelenből van véve, a világháborúból, de nagy tárgya és általános szempontja által szinte történelmi regény gyanánt hat. A háborút nem külsőségeiben rajzolja, erkölcsi és lélektani szempontot ragad meg benne. A férj eltávozása, az asszony magára maradása folytán lelki világuk észrevétlen elidegenülését, a mint az erkölcsi súlymértékek egyik oldalon könnyebbé, a másikon követelőbbé válnak, s a házasság kapcsai lazulni kezdenek, felbomlanak. A háború nem pusztá háttér; benyomul a családba, átjárja az emberek lelkét, a komoly komolyabbá, a sekély sekélyebbé válik. Címét a könyv egy mesefoszlánytól vette, mely jelképes vonatkozásban áll a főalakkal. A főalak egy női lélek, Gráczian Katóka, egy színész törvénytelen leánya, a szégyen átka az oltvai nagyapai házon. Herczeg szinte lelki chemiát űz, oly vegyelemzését adja e léleknek, s mintegy kísérleteket végez vele. Apai öröksége az önhittség, hogy neki minden sikerül, s a színészszer, hogy folyvást látja és figyeli magát, mindig szerepet játszik. Meglátja Arató Istvánt, a ki pihegni jár haza Oltvára, s rögtön Arató-cultust kezd, s csakugyan sikerül magát elvételnie a fiatal tudóssal. Új szerepének a címe: Katalin, a híres ember hitvese. Eszébe sem jut, hogy férjének segédkezzék, mégis így látja magát a laboratóriumban, s képzeletében már olvassa, a mint férje munkatársának nevezik. Kitér a háború. Arató István elutazik a járványkórházakat vezetni Erdély határán; Katalin, a nagy orvos felesége, ápolni fog. Ez a gondolata úgy támadt, hogy egyszer fejére borított egy törülközőt, a két végét hátravetve, — s azt találta, hogy jól áll; akkor egyszerre mint régi vágyát találta meg magában az ápolónő szerepét. Épen az ő kórházába kerül István két testvéröccsének századosa, a daliás Milka. A délczeg testben puha lélek lakik; testvérei mind fiatalon elhaltak, őt magát nagyon kényeztetve nevelték fel; pajtásai az iskolában Karola kisasszonynak csúfolták. A hatalmas

testben és a tisztí dolmányban úgy élt, mint a puhány az üres kagyló-héjban. Próbára csak Zaklikovnál került a sor, és ez a próba idegsokkal végződött. Katalin össze akarja toldozni a nagy bábut, melyből kifordult a kőcz-töltelék. Ő most a kórház jó angyala, s úgy szereti ezt a milieut, 'mint a színész sikereinek színpadját'. A két komédiás-lélek hamar összetanul; mind a ketten felszabadulnak az erő fegyelme alól s boldogan úsznak a gyöngé lelkek érzelésének hínárjában. Katalin most a Milka százados Katiczája. Az Arató-fiúk rá sem ösmernek, mikor megsebesülten hazajönnek, s ijedten menekülnek vissza a harcztérre. Az író enyhe lenézéssel rajzolja ezt az olajnyomat-szerelmet. A kórház udvarán a gesztenyefa alatt egy tiszt pihen a nyugágyon, egy apolónó fölolvass neki; az író az olcsó levelezőlapok képeit mutatja eszünkbe: Tavasz a kórházban. — Egy medikus levágtat a lépcsőn s azt mondja az assistensnek: Mamuska szerelmes! — A lépcsőn egy arany-gallérba ütődik, ez Arató István. Mi történik most az olajnyomat figuráival? Katalin nem mehet mindjárt haza az urával, még dolga van a kórházban. István otthonn cipőgom-bolót keres a felesége szobájában és Milka arczképére talál. És a fiúk hirtelen elutazása! Szobájukban kerek orvoságos dobozban ott a két Katalin-arany, Katóka amulet-ajándéka, melytől eddig a viláért se váltak volna meg. Mikor végre hazajő Katalin, fáradt, ideges. Ő sem viseli már a Katalin-aranyat, melyet István-tól kapott; egy idegen kereszt van a helyén. Ilyen parányi mozzanatokból alakul ki a nagy tragédia. István másnap elutazik; az ellenség áttört a Kárpátokon, ötezer beteget kell onnan az Oltva-völgyi barakkokba szállítani. Katalin fel sem ébredt a búcsú-csókra; kis írótabláján Milkának egy idézete alatt két szót talál: Talita kumi! Leányzó, kelj fel! Könnyelműsége ezt is álmos-ságára igyekszik magyarázni, bár sejti, hogy István mindent tud. És István halálának gondolatával kezd játszani; nem, nem kívánja, azt nem meri, csak elképzei, mint lehetőséget, mint a bonyodalom kényelmes megoldását. S mikor egy pár nap múlva komolyan hallja e hírt, a szívében van valami az örökös jóleső érzéséből. Ő a szabadságot örökölte; Aratónak az árnyéka volt, Milkának a csillaga lesz, — ez a szerep jobban tetszik neki. A bánatos özvegy új szerepében férfias gyámola Milka százados. Most egyszerre bizalmas viszonyba lép a halottal, egyszerűen Istvánnak nevezi; az özvegynek be akarja bizonyítani, hogy nem szerelemből, csak erkölcsi kényszerből ment hozzá; Milka vampir-természet; érzései

a mások zenéjéből táplálkoznak, szerelme is az Arató István szerelmét szívja magába. Egy estve karöltve sétálnak az utcán; egy katona megyen előttük, mellette egy fehér komondor. De hiszen ez Kántor, az Arató kutyája! Katalin felindultan szalad a megholt ura után. A mellék-utca, a hová a tiszt befordult, üres; egy fekete gépkocsi zúg el mellette s egy pár percz múlva «Katalin egy férfiarcz tükörképét találta meg magában». — Feldultan sietnek haza. A kutya csakugyan eltűnt a házból. Katalin másnap reggel indul Oltvára.

Ez mindenesetre merész fordulat; de a jelenet oly művészi erejű, annyira megrázza az olvasó idegeit is, akár a szereplőket. s ezzel el van fogadva. Az író nem is magyaráztatja hosszan, a mi csak fölébresztené a figyelmet e kényes pont iránt.

Arató csakugyan életben van. De az ércz-emberben mégis elpattant valami rugó. Mikor betegeihez utazott, útközben poshadt vizet ivott, — maga is érezte, de bánta is ő most az életét! — s kitört rajta a typhus. Az Oltva völgyében maga is lefeküdt a kerti pavillonban. Maga kívánta, hogy halálhírét üzenjék Pestre: nem akarta, hogy fölkeressék. Keserves harczot vívott a láz szörnyetegeivel, s egy káprázattal, melyet úgy hívott: Talita. Egyszerre gyógyult ki a typhusból és a másik betegségből. Ágyából folyvást a felhőket nézte, a bölények és hegyalakók harczáról képzelődött, s mikor értelme kitisztult, ápolójának, sokat szenvedett régi ismerősének, Ember Máriának megmondja a hegyalakók igazságát, a győzelem ígét: A vonuló felhők fölött örökké kék az ég. — A magasok igazsága ez, a hol tiszta és hideg a levegő, az erős szívek igazsága, s benne mégis visszafojtott forró könnyesepp reszket. Egyszer már halottunk Herczegtől ilyen tanítást, hogy toronytetőről nézve minden játéknak tetszik ide lent.

Az ércz-ember sorsa ezzel rendbe jó. — Ember Mária még elvezeti virágzó bodza-bokrok közt a folyó mellé, hol a túlsó partról egy fiatal katona néz át a lombos szigetre, mint hajdanában a kis Arató Istók. Arató Péter az, egyedül a két iker közül; Palkó eltűnt, Péter is megsebesült. István megkérdi, hogy van a keze. Jól, már csak a műkezet várja. István sárgás arcza zöldesre válik, az édesanyjára gondol, — Péter vékonyan és hosszú árnyékot vetve áll a hanyatló napfényben, s István már látja arczán a szelid és ügyefogyott vonást, mint a nyomorékoknál. Ennyire csupa psychologia e regényben Herczegnek minden sora. Ezt a komoly képet tartja szembe a léhaság olajnyomat idylljével.

S mi történik a felhővel, a melyet hajt s rongyokká tép a szél? Katalin lemegy Oltvára, a Harkály várba, belopózik a szobákba; a kandalló párkányán az ő képe helyén a Palkóé áll; a hamutartó széléről egy letett cigaretta füstkarikái libegnek fölfelé, a minőt István szokott színi; az asztalon egy könyv terve az ő írásával; igen, ott ülnek a verandán, István, Péterke és Ember Mária; Kántor szimatolni kezd, Katalin kioson, le a kocsihoz, a melyben Milka várja, s útközben magára próbálgatja lelki ruhatárát, a Katák, Katók, Katókák, Katalinok és Katiczák jelmezeit...

A regény nem bonyodalmas, de mély. A szerző nem fest nagy csataképeket, a háborút egy házaspár lelkében tükrözi; azt rajzolja, mint rombolnak itthon a lelkekben a csatatér ágyúi, mind hamvad el a felgyújtott városok tüzeiben az itthon-maradtak lelki egyensúlya, egész nemzedék boldogsága. Ez a lélektani mélység a könyv főérdeme. Egyszerű történet, s alig négy-öt alak van előttünk, de a belső élet mély és mozgalmas. A szerző mindig a tárgynál marad, semmi kitérés, semmi fölösleges czafrang. Előadása színes és változatos, tele képekkel, hangulatokkal, nincs egy lap megkapó vonás, kitűnő megfigyelés nélkül, — mégis rövid és takarékos, mintája a rövid regénynek, a short storynak. Az alakok jellemrajza a rövidség mellett is életteljes. Katóka sekély lelke, a színészvér, elnyomott fiatalság, ebből eredő mohóság és rejtett gonoszság vegyüléke; egy kis Sharp Becky. A művész agyagból formálta és életet lehelt belé. Milka százados gyermekkori vonásai szinte mértani biztossággal adják meg a későbbi vonalakat. A jellemrajz mindenütt világos, biztos, de nem igen tárulnak fel meglepő, mégis érthető zugok, mint Keménynél; fejlődés azonban van a jellemeiben. Arató István nem annyira eleven, mint a többiek. Nagy embert rajzolni rendkívül nehéz feladat, ez jobban sikerült Herczegnek most, mint eddig; a ruha alatt élet is van, bár István szava, érzése kevésbbé egyéni, mint gondolkozása és kötelesség-tudása; ez emelkedik ki fővonása gyanánt. Nevét Tisza Istvántól örökölhette, s e név szinte egy része jellemének. A mellékalakok mind kitűnőek, a melyek csak egy futó vonással vannak is jelezve, mint az öreg Gráczián, meg Szakács úr, a kórházban dégaló festő. Még Kántor kutya rajza is szinte jellemrajz, bár nem oly gazdag, mint a Dick ebéé Kiplingnél. Kimagasló a két Arató-fiú rajza; pár jelenetükbe egész élet van összesűrítve, s új színt hoznak a regénybe; árad belőlük a fiatalság; olyan vígan

készülnek a háborúba, mint nem rég a collegium-udvar verekedéseire; de sebesülésük fanyar vonást von ajkuk szélére s azontúl ott látjuk hátuk mögött, mint Böcklin önarczképén, az egy húron muzsikáló Halált.

Az alakok rajzának mélységén meglátszik, hogy többen közel álltak a szerzőhöz, egészen beléjük látott. A két fiú eredetijére rögtön rá is akadunk két rajzban, melyek hadba induló s elesett unokaöccséről szólanak, a *Tűz a pusztában* kötetében. Az ő emléke lett e derűsen induló rajz is, melyre a regény vége gyászfátyolt borít.

A *Tűz a pusztában* kötete egyébként nincs kapcsolatban a háborúval; ezért is tette elébe az író a kis mesét a rózsákról. A legnagyobb elbeszélés benne egy boszorkánytörténet, más regényes elemekkel vegyítve, a szerző kedvencz modorában, mely szereti a phantastikust realis rajzban megeleveníteni (mint *Sirius* s *A királyné futárja*).

Utolsó kötete, *Az élet kapuja*, megint a háborúra vonatkozik. A *hét sváb* a háborús lelkesedést, annak egygyé forrasztó erejét mutatja, lelki pusztítását *Az arany hegedű*; a harmadik a mi háborúnk logikai és erkölcsi alapját világítja meg. Ismét történeti regény; Mohács küszöbén játszik, midőn Bakócz Tamás Rómába megy, hol pápaságát akarja előkészíteni (1512.). Bakóczot az író nemzeti hőssé emeli; a történeti személyek és események közé képzelt alakok regényes története szövődik. A bevezetés egy pompás *veduta*; a romok, templomok, paloták, bérházak és csap-székek tömkelegében megnevezetlenül is rögtön ráismerni az örök városra. A patriarcha bevonulását egy loggiáról vegyes társaság nézi: Chigi, a Szent-szék bankárja; kedvese, Fiametta, a híres Cortisana Romana; Cardulo pápai notarius s egy kóbor lovag. Cardulo megfordult Magyarországon, s elmagyarázza, miért jöttek ide pusztai lovaikon, arannyal megrakottan, ezek a barbárok. A török elsöpréssel fényveti züllött országukat; csak az egész keresztyén világ ligája menthetné meg; ezt pedig csak az egyház feje tudná létrehozni. A magyarok most az élet kapujában állnak, a kaput csak Szent Péter kulcsai nyithatják meg, s ha megnyílik, övék a jövő. Ezért szeretne Bakócz pápa lenni. Cardulo s a hallgatók elszörnyednek a gondolatra, hogy ne olasz legyen a pápa. Tudja mindezt II. Julius is, tudja, hogy ő a sír szélén áll, s ő, a ki barbárokat ki akarja szorítani Italiából, Bakócz láttára megéri, hogy ennek a barbárnak az erélye a legkomolyabb jelölt a

Szent Péter székére; de ha ez lép rá, összedül Julius minden terve, Róma egész nagysága, mert ez az idegen, a ki Magyarország siralmáról s a keresztyén uralkodók ligájáról beszél, nem építi fel Szent Péter-templomát, a Vaticanat, hanem földvárakat fog emelni a Száva partján, s Italia testéből fizeti meg a királyok segítségét. «Mert mi Bakócz Tamásnak Róma? A mi Rovere Juliusnak Magyarország!» A pápa megdöfi botjával a padlót: «Ki a barbárokkal!» Fölújul Italia és a barbárság küzdelme. Látjuk a művészi Róma életét, a kiásott antik szobrokat, az állványokat a Sixtina bolthajtása alatt (de az oltár falán az *Utolsó ítéletet* akkor még nem láthatta Márton kanonok, a mi különben lényegtelen), halljuk — igen jellemzetesen — Leonardo szavát és a Bembóét. Ilyen alakok életre hívása óriási írói feladat. S felújul a latin csel, olasz ármány. Egy álnok barát s egy ál-szerzetes Fiametta hálójába csalják Bakócz unokaöcsészét, a fiatal Vetési Tamást; mindezt Chigi rendezi, a ki mint olasz és művészetimádó a Medici bibornok híve. Mindez olaszos és korszerű. A fiatal barbár természete ép oly zabolátlan, mint az öregé, csak hogy vak, míg amaz számító; Tamás elhiszi Fiamettának, hogy Bakócz-párti, s még a jegyzéket is odaadja neki, a melyen fel van sorolva, melyik cardinalisnak mit kínál a szavazataért Bakócz. E részben is van finom vonás: a barbár gőgje, a mint elfordul Fiamettától, mikor palotájában más lovagokkal találkozik, s épen büszkeségével hódítja meg őt; de a szerelmi mesét — melynek bő és túlságosan fontos szerep jut — elnyomja a történelmi rész. Ez valóban monumentalis. Egy bibornok meggyónja a pápának, hogy eladta szavazatát. A haldokló pápa kiadja bulláját a simoniáról. A bibornokok sorba járnak hozzá, mindeniket megesketi. Reggelre meghal. Tamás is ott ácsorog a téren, jó reménnyel várva a conclave eredményét. Meglibben a *fumata* kis szürke felhője, aztán egy szó visszhangzik az utcán: *Palle!* Ez a golyóbisos czímert jelenti; Medici a pápa. Tamás betege lesz az árulásnak, az önvádnak. Róma mámorosan újjong, hogy visszaverte a barbár támadást. A kis pohos, békaszemű, pogány Medici, X. Leo, diadalmenetben vonul a Lateránba. A Megváltó és a Boldogasszony képe pogány istenek és istennők közt jelenik meg a házak falain. Tamás érsek szürke szeme észreveszi, hogy az új pápa hamar fárad, — de mégis csak harminczhat éves! És a diadal-ittas Rómából kivonul egy szürke palástos kis lovascapat: a magyarok mennek a török-halál elé. A patriarcha legatusa lett az északi országoknak, hogy keresztes-hadat hirdessen

a török ellen, éppen csak a németeket és francziákat nem kapta meg, a tehetős két országot. A lovasok előtt az útszélen csődület van. Egy Hercules-torsót ástak ki, azt csodálják és magasztalják. A patriarcha, mint értetlen barbár, (a mi nem egészen volt, mert művészetre sokat áldozott) fitymálva pillant az iszapos köré; «olyan, mint egy kivágott nagy állatgyomor». Egy olasz pap a pápa örömeire gondol, s azon gyötrődik, mint tudják a városba beszállítani. — «Lám, hát nektek is vannak gondjaitok!» veti Bakócz keserű tréfával. S tovább beszélget Márton kanonokkal a keresztes-hadról. A kanonok hite szerint félős fegyvert adni a parasztság kezébe, mert mi lesz, ha a vezér nem tart szívében az urakkal. Minden a vezéren múlik, véli az érsek. És ki lehetne az a vezér, a kit a nép szeret, s az urakra nem veszedelmes, tudakozza a kanonok. A válasz: — Dózsa György.

Ebben a szóban óriás erő feszül; a név zörrenve koppan a sors mérlegébe. A lovasok mögött a Campagnán még az örök város harangjai zsonganak, s Bakócznak ez a név remény; — mi tudjuk, mit hordoz méhében az idő, nekünk tragoediát jelent, előttünk egy lángba és vérbe borult ország tűnik fel.

Nem a mult elegiája ez, hanem epos, vagy még inkább tragédia, örök hiábavaló küzdelmeink örök tragédiája. Megint ránk omlott a Kelet; újra ott álltunk az élet kapujánál, és az most is zárva maradt előttünk. Messze idegen földről a diadal újjongása hallik; itt élet-halál harc, pusztulás, kétséges jövő.

Voinovich Géza.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

505. SZÁM

1919 JANUÁR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1919

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. JÖVŐ GAZDASÁGI BERENDEZKEDÉSÜNK. — Rubinek Gyulától	1
II. SZÖVETKEZETEINK ÉS A TÖBBTERMELES. — Horváth Jánostól	11
III. ÚJ MAGYAR MEZŐGAZDASÁG. — Czettler Jenőtől	27
IV. AZ ELSZAKADT HORVÁTORSZÁG. — Szücsi Józseftől	44
V. ÉRTESÍTŐ: 1. Móricz Zsigmond: <i>Szegény emberek.</i> — v.-től	
2. <i>Két új verskötet.</i> (Ambrozovics Dezső: <i>Szimfoniák.</i> — Har- sányi Lajos: <i>Toronyzene.</i>) — r. r.-től	
3. <i>Két költőnő.</i> (Szász Piroska <i>Lehullóban</i> — Erdős Renée: <i>Sibyllák könyve.</i>) — s.-től	
4. <i>Csathó Kálmán elbeszélései.</i> (Csathó Kálmán <i>Juliska néni.</i> — <i>A nők titka.</i>) — r. r.-től	59
5. <i>Egy új regény.</i> (Kádár Lehel: <i>A három galamb.</i>) — cs. r.-től	
6. <i>Elbeszélések a zene világából.</i> (Mariay Ödön: <i>Muzsikus-törté- netek.</i>) — cs.-től	

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 10 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 24 kor., félévre 12 kor.

Előfizetéseket minden könyvtárus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

506. SZÁM

1919 FEBRUÁR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1919

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. HADIJOG. NÉPSZÖVETSÉG. TERÜLETI SÉRTHETET- LENSÉG. — B. Wlassics Gyulától — — — — —	81
II. MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGÉNEK FEJLŐDÉSE A TÖRÖK URALOM MEGSZÜNTE ÓTA. — Kovács Alajostól — — — —	88
III. BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND. — Mikola Sándortól — — — — —	116
IV. AZ ÚJABB MAGYAR MŰÉPÍTÉSZET. — Beöthy Zsolttól —	123
V. CSEHEK ÉS TÓTOK. — Podhradszky Györgytől. — — — —	129
VI. ÉRTESÍTŐ: 1. <i>Hazánk területének védelme.</i> — (1. <i>A Magyar Tudományos Akadémia szózata a művelt világ összes akadémiáihoz.</i> — 2. <i>Magyarország függetlensége és területi épsége.</i> — A nagyváradi jogakadémia felhívása. — 3. <i>Egy magyar ember nyílt levele Wilson elnök úrhoz, Magyarország integritásáról.</i> — 4. Buday László: <i>Magyarország gazdasági egysége.</i>) — v.-tól	
2. <i>Eötvös és Montalembert valláspolitikai eszméi.</i> (Concha Győző könyve.) — Barabási Kun Józseftől — — — — —	141

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 10 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 36 kor., félévre 18 kor.

Előfizetéseket minden könyvtáros elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

507. SZÁM

1919 MÁRCZIUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1919

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

I. A MAGYAR FÖLDBIRTOK ÚJ RENDJÉHEZ. — Bernát Istvántól	161
II. AZ ARÁNYOS KÉPVISELETI VÁLASZTÓJOGRÓL. — Molnár Kálmántól	176
III. ÉDOUARD SAYOUS LEVELEZÉSE MAGYAR TUDÓSOK-KAL. — Baranyai Zoltántól	199
IV. A FÖLD ÉS FAJ HATÁSA A TÖRTÉNELEMBEN. (I.) — Germanus Gyulától	214
V. ÉRTESÍTŐ : 1. <i>Surányi Miklós új regénye.</i> (Surányi Miklós: <i>Kantate</i>). — r. r.-től 2. <i>Kiss Menyhért.</i> (<i>Tábortűz és talismán. — Boldog emberek.</i>) — v.-től 3. <i>Olasz renaissance festmények Krakóban.</i> (Gerevich Tibor: <i>A krakói Czartoryski-képtár olasz mesterei.</i>) — D.-tól	232

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 10 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 36 kor., félévre 18 kor.

Előfizetéseket minden könyvtár elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben
kapható:

BOKOR ERVIN dr.

MENEKÜLÉS A SZIBÉRIAI FOGSÁGBÓL JAPÁNON ÉS ANGLIÁN KERESZTÜL

Két magyar tiszt viszontagságai

Ára 10 % felárral 28 korona 60 fillér

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

új kötete

FAGUET EMIL

A KONTÁRSÁG KULTUSZA

fordította és jegyzetekkel kísérte

SZÁNTHÓ GYULA dr.

Ára kötve 10% felárral 8 korona 80 fillér

FREDERIC MASSON

NAPOLEON ÉS A NŐK

Fordította

CSETÉNYI ERZSI

Ára 10% felárral 12 kor. 10 fill.

«A Társaság» kiadása

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

KRÚDY GYULA ÚJ KÖNYVEI:

AZ UTITÁRS

Regény

Ára 10 % felárral 7 K 26 fill.

PESTI ALBUM

Feljegyzések és elbeszélések

Ára 10 %⁹ felárral 8 K 80 fill.

MOLY TAMÁS

BOX

Tizenhét novella

Ára 10 % felárral 9 K 90 fill.

TÖRÖK GYULA

A HALSZEMŰ HÁROM FIA

Elbeszélések

Ára 10 % felárral 8 K 80 fill.

LACZKÓ GÉZA

NÉMET MASZLAG, TÖRÖK ÁFIUM

Regény

— Ára 10 % felárral 19 korona 80 fillér

SZABÓ ENDRE

VILLÁMLÁSOK

Forradalmi versek

Ára 10 % felárral 8 K 80 fill.

KÓBOR TAMÁS

AZ ÉLET ÁRA

Regény Második kiadás

Ára 10 % felárral 11 korona

MAGYAR KÖNYVTÁR

Szerkeszti RADÓ ANTAL.

Egy-egy szám ára 60 fillér. Minden füzet külön is kapható.

912—913. **Orczy bárónő.** Lady Molly kalandjai. Detektív történetek.
II. sorozat. Fordította Kisléghi Kálmán.

914—915. **Molnár Jenő.** A harmadik és egyéb történetek.

916—917. **Mikszáth Kálmán.** Az amerikai menyecske. Regény-töredék.

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

GRÓF VAY PÉTER
A KELETI FÉLTEKÉN

Ára 10 % felárral 33 korona

PAPP VIKTOR
ARCKÉPEK A ZENEVILÁGBÓL

Ára 1 % felárral 11 korona

KULTURA ÉS TUDOMÁNY
új kötete

BALANYI GYÖRGY dr.
VILÁGPOLITIKA
A VILÁGTÖRTÉNET LEGÚJABB FEJEZETE
1871—1917

Ára kötve 10 % felárral 6 korona 60 fillér

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapította **GYULAI PÁL**. Szerkeszti **HEINRICH GUSZTÁV**.

Egy-egy szám ára 40 fillér Minden füzet külön is kapható.

1888—1893. **Geréb József**. Klasszikus világ és modern műveltség.

894—1902. **Irk Albert dr.** Nemzetközi jog.

903—1910. **Verner von Heidenstam**. Szent György és a sárkány. Történeti elbeszélések. Svédből *Leffler Béla*.

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben
kapható :

DRASCHE-LÁZÁR ALFRÉD

TÚZKERESZT

Regény

A népszerű író nagysikerű regényének, a «Tűzpróbák»-nak folytatása

Ára 10 % felárral 15 korona 40 fillér

KÓBOR TAMÁS

KRÚDY GYULA

AZ ÉLET ÁRA

PESTI ALBUM

Regény

Második kiadás

Feljegyzések és elbeszélések

Ára 10 % felárral 11 korona

Ára 10 % felárral 8 K 80 fill.

LACZKÓ GÉZA

NÉMET MASZLAG, TÖRÖK ÁFIUM

Regény

Ára 10 % felárral 19 korona 80 fillér

FŐVÁROSI SZINHÁZAK MŰSORA

365—369. szám

PAUL HERVIEU FORDÍTOTTA ÁBRÁNYI EMIL

BAGATELL

Színmű 3 felvonásban

A Nemzeti Színház nagysikerű újdonsága

Ára 2 korona 50 fillér.

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

GRÓF VAY PÉTER
A KELETI FÉLTEKÉN

Ára 10 % felárral 33 korona

PAPP VIKTOR
ARCKÉPEK A ZENEVILÁGBÓL

Ára 10 % felárral 11 korona

KULTURA ÉS TUDOMÁNY
új kötete

BALANYI GYÖRGY dr.
VILÁGPOLITIKA
A VILÁGTÖRTÉNET LEGÚJABB FEJEZETE
1871—1917

Ára kötve 10 % felárral 6 korona 60 fillér

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapította **GYULAI PÁL**. Szerkeszti **HEINRICH GUSZTÁV**.

Egy-egy szám ára 40 fillér. Minden füzet külön is kapható.

1888—1893. **Geréb József**. Klasszikus világ és modern műveltség.

1894—1902. **Irk Albert dr.** Nemzetközi jog.

1903—1910. **Verner von Heidenstam**. Szent György és a sárkány. Történeti elbeszélések. Svédből *Leffler Béla*.

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

DRASCHE-LÁZÁR ALFRÉD
TŰZKERESZT

Regény

A népszerű író nagysikerű regényének, a «Tűzpróbák»-nak folytatása

Ára 10 % felárral 15 korona 40 fillér

KÓBOR TAMÁS

A HALÁL

Regény

Ára 10 % felárral 11 korona

KAFFKA MARGIT

A RÉVNÉL

Elbeszélések

Ára 10 % felárral 9 K 46 fill.

ÜCHTRITZ-AMADE GRÓFNÉ

BÁRÓ BÁNHIDY ILONA

ANTA,

EGYIPTOMI HERCEGNŐ

Ó-egyiptomi regény

Ára 10 % felárral 14 korona 96 fillér

MAGYAR KÖNYVTÁR

Szerkeszti **RADÓ ANTAL.**

Egy-egy szám ára 50 fillér. Minden füzet külön is kapható.

897—898. Szini Gyula. Elbeszélések.

899. Mariay Ödön. Muzsikus-történetek.

900—901. Kóbor Tamás. Művész és egyéb történetek.

902—904. Kepes Emil. Elektromosság, sugárzások, anyag.

905—907. Alexander Bernát. A háború után.

908—910. Mark Twain. Az ellopott fehér elefánt. Fordította Kisléghi Kálmán.

911. Rudyard Kipling. Muszkák foglya és egyéb történetek. Fordította Leffler Béla.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

508. SZÁM

1919 ÁPRILIS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1919

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. BEÖTHY ZSOLT MINT SZÉPÍRÓ. — Mitrovics Gyulától	1
II. MAGYARORSZÁG ÉS ELLENFELEI S A WILSONI BÉKE. — Révai Mórtól	28
III. A FÖLD ÉS FAJ HATÁSA A TÖRTÉNELEMBEN. (II.) — Germanus Gyulától	46
IV. ÉRTESÍTŐ : 1. <i>Kaffka Margit posthumus könyve.</i> (Kaffka Margit: <i>A révnél</i>). — r. r.-től	
2. <i>Szederkényi Anna új regénye.</i> (Szederkényi Anna: <i>Sasok ha találkoznak . . .</i>) — Cs. E.-től	
3. <i>Pásztor József munkái. Rangosan. — Legyen férfi a párom.</i> — r. r.-től	68

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelti közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 10 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 36 kor., félévre 18 kor

Előfizetéseket minden könyvtáros elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

509. SZÁM

1919 MÁJUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVTOMDA

1919

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A MAGYAR SELYEMTERMELÉS ÉS BEZERÉDJ PÁL. — Gaal Jenőtől	81
II. A FÖLD ÉS FAJ HATÁSA A TÖRTÉNELEMBEN. (III.) — Germanus Gyulától	94
III. EÖTVÖS LÓRÁND MINT KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTER. — Gopcsa Lászlótól	137
IV. KIADATLAN ÉS ISMERETLEN NÉMET SZÍNMŰVEK A FŐVÁROS LEVÉLTÁRÁBAN. — Rózsa Dezsőtől	144
V. ÉRTESÍTŐ : 1. <i>Jászai Mari a színészlétről és közönségről.</i> — (Jászai Mari: <i>Színész és közönség.</i>) — vg.-tól 2. <i>Ferenczi Sári új regénye.</i> — (Ferenczi Sári: <i>A vörös daru.</i>) — r. r.-tól 3. <i>Farkas Pál legújabb regénye.</i> — (Farkas Pál: <i>A zanzibári leány.</i>) — Cs. E.-tól	150

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 36 kor., félévre 18 kor.

Előfizetéseket minden könyvtár elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

BUDAPESTI SZEMLE

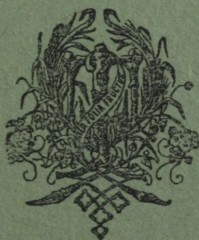
A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

510. SZÁM

1919 JUNIUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1919

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. BÁNÓCZI IRODALOMTÖRTÉNETI MUNKÁSSÁGÁHOZ. —	
Beöthy Zsolttól	161
II. A FÖLD ÉS FAJ HATÁSA A TÖRTÉNELEMBEN. (IV.) —	
Germanus Gyulától	173
III. DOSZTOJEVSZKIJ. — Voinovich Gézától	205
IV. ÉRTESÍTŐ: 1. Rákosi Viktor új elbeszélései. — (Paložsnaky Tamás, a nagyerejű kántor és egyéb elbeszélések). — sz. 1.-től	
2. Új elbeszélők: Barta Lajos, Török Gyula. — (Barta Lajos: <i>Az élet arcza. — Czinzeri és Czinzera. — Az elsüllyedt világ.</i> — Török Gyula: <i>A halszemű három fia.</i>) — vg.-tól	
3. Földi Mihály regénye. — (Sötétség.) — r. r.től	229

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 36 kor., félévre 18 kor.

Előfizetéseket minden könyvtár elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

Szerkeszti **ALEXANDER BERNÁT**

2. szám

SZILASI VILMOS

A TUDATI RENDSZEREZÉS ELMÉLETÉRŐL

Ára 3 korona 30 fillér

RUBINYI MÓZES

IBSEN HENRIK

Tartalma: Az ember pályája. — Az író pályája. — Alakjai és problémái. —
Elődei és utódai. — Ibsen és a magyar irodalom.

Ára 8 korona 80 fillér

ISMERETTERJESZTŐ KÖNYVTÁR

legújabb kötete:

GIBSON

A MODERN GYÁRIPAR

Fordította

BALÁZS PÁL

28 képpel és 16 ábrával

Ára 16 korona 50 fillér

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

KRÚDY GYULA ÚJ KÖNYVEI:

AZ UTITÁRS

Regény

Ára 7 K 26 fill.

PESTI ALBUM

Feljegyzések és elbeszélések

Ára 8 K 80 fill.

MOLY TAMÁS

BOX

Tizenhét novella

Ára 9 K 90 fill.

TÖRÖK GYULA

A HALSZEMŰ HÁROM FIA

Elbeszélések

Ára 8 K 80 fill.

LACZKÓ GÉZA

NÉMET MASZLAG, TÖRÖK ÁFIUM

Regény

Ára 19 korona 80 fillér

SZABÓ ENDRE

VILLÁMLÁSOK

Forradalmi versek

Ára 8 K 80 fill.

KÓBOR TAMÁS

AZ ÉLET ÁRA

Regény Második kiadás

Ára 11 korona.

MAGYAR KÖNYVTÁR

Szerkeszti RADÓ ANTAL.

Egy-egy szám ára 60 fillér. Minden füzet külön is kapható.

914—915. **Molnár Jenő.** A harmadik és egyéb történetek.

916—917. **Mikszáth Kálmán.** Az amerikai menyecske. Regény-törredék.

918—919. **Auernheimer Raoul.** Az amerikai nő és egyéb történetek.
Fordította *Téglás Dezső.*

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben
kapható:

A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

Szerkeszti **ALEXANDER BERNÁT**

2. szám

SZILASI VILMOS

A TUDATI RENDSZEREZÉS ELMÉLETÉRŐL

Ára 3 korona 30 fillér

RUBINYI MÓZES

IBSEN HENRIK

Tartalma: Az ember pályája. — Az író pályája. — Alakjai és problémái. —
Elődei és utódai. — Ibsen és a magyar irodalom.

Ára 8 korona 80 fillér

ISMERETTERJESZTŐ KÖNYVTÁR

legújabb kötete:

GIBSON

A MODERN GYÁRIPAR

Fordította

BALÁZS PÁL

28 képpel és 16 ábrával

Ára 16 korona 50 fillér

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

KRÚDY GYULA ÚJ KÖNYVEI:

AZ UTITÁRS

Regény

Ára 7 K 26 fill.

PESTI ALBUM

Feljegyzések és elbeszélések

Ára 8 K 80 fill.

MOLY TAMÁS

BOX

Tizenhét novella

Ára 9 K 90 fill.

TÖRÖK GYULA

A HALSZEMŰ HÁROM FIA

Elbeszélések

Ára 8 K 80 fill.

LACZKÓ GÉZA

NÉMET MASZLAG, TÖRÖK ÁFIUM

Regény

Ára 19 korona 80 fillér

SZABÓ ENDRE

VILLÁMLÁSOK

Forradalmi versek

Ára 8 K 80 fill.

KÓBOR TAMÁS

AZ ÉLET ÁRA

Regény

Második kiadás

Ára 11 korona.

MAGYAR KÖNYVTÁR

Szerkeszti RADÓ ANTAL.

Egy-egy szám ára 60 fillér. Minden füzet külön is kapható.

914—915. **Molnár Jenő.** A harmadik és egyéb történetek.

916—917. **Mikszáth Kálmán.** Az amerikai menyecske. Regény-töredék.

918—919. **Auernheimer Raoul.** Az amerikai nő és egyéb történetek.

Fordította Téglás Dezső.

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

Szerkeszti **ALEXANDER BERNÁT**

2. szám

SZILASI VILMOS

A TUDATI RENDSZEREZÉS ELMÉLETÉRŐL

Ára 10 % felárral 3 korona 30 fillér

RUBINYI MÓZES

IBSEN HENRIK

Tartalma: Az ember pályája. — Az író pályája. — Alakjai és problémái. —
Elődei és utódai. — Ibsen és a magyar irodalom.

Ára 10 % felárral 8 korona 80 fillér

ISMERETTERJESZTŐ KÖNYVTÁR

legújabb kötete:

GIBSON

A MODERN GYÁRIPAR

Fordította

BALÁZS PÁL

28 képpel és 16 ábrával

Ára 10 % felárral 16 korona 50 fillér

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

KRÚDY GYULA ÚJ KÖNYVEI:

AZ UTITÁRS

Regény

Ára 10 % felárral 7 K 26 fill.

PESTI ALBUM

Feljegyzések és elbeszélések

Ára 10 % felárral 8 K 80 fill.

MOLY TAMÁS

BOX

Tizenhét novella

Ára 10 % felárral 9 K 90 fill.

TÖRÖK GYULA

A HALSZEMŰ HÁROM FIA

Elbeszélések

Ára 10 % felárral 8 K 80 fill.

LACZKÓ GÉZA

NÉMET MASZLAG, TÖRÖK ÁFIUM

Regény

Ára 10 % felárral 19 korona 80 fillér

SZABÓ ENDRE

VILLÁMLÁSOK

Forradalmi versek

Ára 10 % felárral 8 K 80 fill.

KÓBOR TAMÁS

AZ ÉLET ÁRA

Regény Második kiadás

Ára 10 % felárral 11 korona.

MAGYAR KÖNYVTÁR

Szerkeszti RADÓ ANTAL.

Egy-egy szám ára 60 fillér. Minden füzet külön is kapható.

914—915. **Molnár Jenő.** A harmadik és egyéb történetek.

916—917. **Mikszáth Kálmán** Az amerikai menyecske. Regény-töredék.

918—919. **Auernheimer Raoul.** Az amerikai nő és egyéb történetek.

Fordította Téglás Dezső.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

511. SZÁM

1919 JULIUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1919

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A FÖLD-REFORM. — Matlekovits Sándortól — — — — —	1
II. A FÖLD ÉS A FAJ HATÁSA A TÖRTÉNELEMBEN. (V.) — Germanus Gyulától — — — — —	49
III. AZ IRODALOM HALOTTAI: <i>Berczik Árpád</i> búcsúztatója. — Beöthy Zsolttól. — <i>Dóczy Lajos</i> ravatalánál. — Kozma Andortól.	75
IV. ÉRTESÍTŐ: <i>Ambrus Zoltán</i> elbeszélései. — (<i>A kém és egyéb elbeszélések.</i>) — r. r.-től — — — — —	77

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 36 kor., félévre 18 kor.

Előfizetéseket minden könyvtár elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

512—513. SZÁM

1919 AUGUSZTUS—SZEPTEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1919

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. B. EÖTVÖS JÓZSEF LEVELEI SZÉCHENYI KÖZLEKE- DÉSI JAVASLATÁRÓL. — Viszota Gyulától	81
II. SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS A MAGYAR NYELV. — Tolnai Vil- mostól	147
III. GYULAI PÁL ROMHÁNYIJA. — Papp Ferencztől	167
IV. AZ ORVOSKÉPZÉSÉRŐL. — Grósz Emiltől	188
V. TÖRTÉNELMI ALKOTMÁNYUNK ÉS AZ ÚJ MAGYAR- ORSZÁG. — Tihanyi Lajostól	203
VI. A FÖLD ÉS A FAJ HATÁSA A TÖRTÉNELEMBEN. (VI.) — Germanus Gyulától	209
VII. HAJÓN. — Költemény. — Vargha Gyulától	226
VIII. SZEMLE: <i>Herz Miksa.</i> — Goldziher Ignácztól	228
IX. ÉRTESÍTŐ: <i>A pusztuló falu regénye.</i> (Szabó Dezső: <i>Az elsodort falu.</i>) r. r.-tól	234

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönsége azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelti közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de a czikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 36 kor., félévre 18 kor.

Előfizetéseket minden könyvárus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

514—516. SZÁM

1919 OKTOBER—NOVEMBER—DECZEMBER

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1919

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

Lap

I. AZ ÖNRENDELKEZÉS JOGA. PLEBISCITUM. A NEMZETI KISEBBSÉGEK VÉDELME. — Báró Wlassics Gyulától	1
II. TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI VÁLSÁG. — Báró Korányi Frigyesről	51
III. NEMZETI CULTURÁNK JÖVŐ ÚTJAI. — Neményi Imrétől	67
IV. A HÁRMAS-SZÖVETSÉG TITKOS SZERZŐDÉSEI. — Fraknói Vilmostól	106
V. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN MINT KÖZJOGÁSZ. — Ferdinandy Gejzától	119
VI. TISZA ISTVÁN SZEME. — Grósz Emiltől	154
VII. BÉKEKÖTÉS ÉS NÉPSZÖVETSÉG. — Pataky Ferencztől	160
VIII. BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND MINT SZERKESZTŐ S RÖPIRAT-ÍRÓ. — Papp Ferencztől	183
IX. VÉGZET. — Költemény. — Vargha Gyulától	212
X. SZEMLE: 1. <i>Schulek Frigyes</i> . — Schauschek Árpádtól. 2. <i>Zempléni Árpád</i> . — Voinovich Gézátlól	215
XI. ÉRTESÍTŐ: <i>Herczeg Ferencz újabb munkái</i> . — (A hét sváb. — Regény. — Az arany hegedű. — Regény. — Tűz a pusztában. — Elbeszélések. — Az élet kapuja. — Elbeszélés). — Voinovich Gézátlól	231

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és melyek közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a műveltség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 36 kor., félévre 18 kor.

Előfizetéseket minden könyvárus elfogad. Bécsben Szelinski György és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

HERMANN GYÖRGY
EGY ELHIBÁZOTT ÉLET

(JETTCHEN GÉBERT)

Regény

A negyvennyolczadik kiadás után fordította

LENKEI HENRIK

KÓBOR TAMÁS
AZ ÉLET ÁRA

Regény

Második kiadás

A MEGÁTKOZOTT SZERELEM

Irta

«A szerelem az én bűnöm» szerzője

Francziából fordította

FARKAS ZOLTÁN

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapította **GYULAI PÁL**. Szerkeszti **HEINRICH GUSZTÁV**.

Minden füzet külön is kapható.

- 1881—1883. **Fraknói Vilmos**. A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára.
- 1884—1887. **Turgenjev**. Aszja. Fordította *Trócsányi Zoltán*.
- 1888—1893. **Geréb József**. Klasszikus világ és modern műveltség.
- 1894—1902. **Irk Albert dr.** Nemzetközi jog.
- 1903—1910. **Verner von Heidenstam**. Szent György és a sárkány. Történeti elbeszélések. Svédből *Leffler Béla*.
- 1911—1917. **Réz Mihály**. Külpolitikai tanulmányok. (A hármasszövetség. Olaszország albániai aspirációi. Anglia Egyiptomban. Németország és Magyarország. Bülow a német politikáról.)

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben
kapható:

KÓBOR TAMÁS ÚJ KÖNYVEI:

A BOLSEVISMUSRÓL
A BOLSEVISMUS ALATT

A HALÁL

KAFFKA MARGIT

A RÉVNÉL

Elbeszélések

MOLY TAMÁS

BOX

Tizenhét novella

TÖRÖK GYULA

A HALSZEMŰ HÁROM FIA

Elbeszélések

DE BOKOR ERVIN

MENEKÜLÉS A SZIBÉRIAI FOGSÁGBÓL

JAPÁNON ÉS ANGLIÁN KERESZTÜL

Két magyar tiszt viszontagságai

TORMAY CÉCILE

EMBEREK A KÖVEK KÖZÖTT

Ötödik kiadás

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

22. kötet: *A római kultúra legjelentősebb vonásai.* Összeállította Geréb József.
Kötve
23. * *Philosophiai szótár.* Szerkesztette Enyvvári Jenő.
24. * **Balanyi György.** *Világpolitika.* A világpolitika legújabb fejezete
(1871—1914). Kötve
25. * **Faguet Emil.** *A kontárság művészete.* Fordította Szánthó Gyula.
Kötve

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben
kapható:

HERMANN GYÖRGY
EGY ELHIBÁZOTT ÉLET

(JETTCHEN GÉBERT)

Regény

A negyvennyolczadik kiadás után fordította

LENKEI HENRIK

KÓBOR TAMÁS
AZ ÉLET ÁRA

Regény

Második kiadás

A MEGÁTKOZOTT SZERELEM

Irta

«A szerelem az én bűnöm» szerzője

Francoziából fordította

FARKAS ZOLTÁN

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapította **GYULAI PÁL**. Szerkeszti **HEINRICH GUSZTÁV**.

Minden füzet külön is kapható.

- 1881—1883. **Fraknói Vilmos**. A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára.
- 1884—1887. **Turgenjev**. Aszja. Fordította *Trócsányi Zoltán*.
- 1888—1893. **Geréb József**. Klasszikus világ és modern műveltség.
- 1894—1902. **Irk Albert dr.** Nemzetközi jog.
- 1903—1910. **Verner von Heidenstam**. Szent György és a sárkány. Történeti elbeszélések. Svédből *Leffler Béla*.
- 1911—1917. **Réz Mihály**. Külpolitikai tanulmányok. (A hármasszövetség. Olaszország albániai aspirációi. Anglia Egyiptomban. Németország és Magyarország. Bülow a német politikáról.)

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben
kapható:

KÓBOR TAMÁS ÚJ KÖNYVEI:

A BOLSEVISMUSRÓL
A BOLSEVISMUS ALATT

A HALÁL

KAFFKA MARGIT

A RÉVNÉL

Elbeszélések

MOLY TAMÁS

TÖRÖK GYULA

BOX

A HALSZEMŰ HÁROM FIA

Tizenhét novella

Elbeszélések

DE BOKOR ERVIN

MENEKÜLÉS A SZIBÉRIAI FOGSÁGBÓL

JAPÁNON ÉS ANGLIÁN KERESZTÜL

Két magyar tiszt viszontagságai

TORMAY CÉCILE

EMBEREK A KÖVEK KÖZÖTT

Ötödik kiadás

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

22. kötet: *A római kultúra legjelentősebb vonásai.* Összeállította Geréb József.
Kötve
23. • *Philosophiai szótár.* Szerkesztette Enyvvári Jenő.
24. • **Balanyi György.** *Világpolitika.* A világpolitika legújabb fejezete
(1871-1914). Kötve
25. • **Faguet Emil.** *A kontárság művészete.* Fordította Szánthó Gyula.
Kötve

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben
kapható:

HERMANN GYÖRGY
EGY ELHIBÁZOTT ÉLET

(JETTCHEN GÉBERT)

Regény

A negyvennyolczadik kiadás után fordította

LENKEI HENRIK

KÓBOR TAMÁS
AZ ÉLET ÁRA

Regény

Második kiadás

A MEGÁTKOZOTT SZERELEM

Irta

«A szerelem az én bűnöm» szerzője

Francziából fordította

FARKAS ZOLTÁN

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapította **GYULAI PÁL**. Szerkeszti **HEINRICH GUSZTÁV**.

Minden füzet külön is kapható.

- 1881—1883. **Fraknoi Vilmos**. A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára.
- 1884—1887. **Turgenjev**. Aszja. Fordította *Trócsányi Zoltán*.
- 1888—1892. **Geréb József**. Klasszikus világ és modern műveltség.
- 1894—1902. **Irk Albert dr.** Nemzetközi jog.
- 1903—1910. **Verner von Heidenstam**. Szent György és a sárkány. Történeti elbeszélések. Svédből *Leffler Béla*.
- 1911—1917. **Réz Mihály**. Külpolitikai tanulmányok. (A hármasszövetség. Olaszország albániai aspirációi. Anglia Egyiptomban. Németország és Magyarország. Bülow a német politikáról.)

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben
kapható:

KÓBOR TAMÁS ÚJ KÖNYVEI:

A BOLSEVISMUSRÓL
A BOLSEVISMUS ALATT

A HALÁL

KAFFKA MARGIT

A RÉVNÉL

Elbeszélések

MOLY TAMÁS

BOX

Tizenhét novella

TÖRÖK GYULA

A HALSZEMŰ HÁROM FIA

Elbeszélések

DR. BOKOR ERVIN

MENEKÜLÉS A SZIBÉRIAI FOGSÁGBÓL

JAPÁNON ÉS ANGLIÁN KERESZTÜL

Két magyar tiszt viszontagságai

TORMAY CÉCILE

EMBEREK A KÖVEK KÖZÖTT

Ötödik kiadás

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

22. kötet: *A római kultúra legjelentősebb vonásai.* Összeállította Geréb József.
Kötve
23. • *Philosophiai szótár.* Szerkesztette Enyvári Jenő.
24. • *Balanyi György. Világpolitika. A világpolitika legújabb fejezete*
(1871—1814). Kötve
25. • *Faguet Emil. A kontárság művészete.* Fordította Szánthó Gyula.
Kötve